

რელანდ კალანდაძე

რუსეთის ქართული კოლონიებისა
და
საჰანაების ისტორიიდან



გაგომცემლობა არტანუჯი
თბილისი

წინამდებარე წიგნში მკითხველი გაეცნობა რუსეთის ქართული კოლონიების ისტორიისა და იქ არსებული საგანებების შესახებ როგორც გამოქვეყნებულ, ასევე უცნობ საკითხებს. მასში თავმოყრილია მეცნიერთა და საზოგადო მოღვაწეთა მიერ ადრეულ წლებში ამ თემათან დაკავშირებით გამოცემული საინტერესო მასალები, ანუ იგი წარმოადგენს ერთგვარ კრებულ-პუბლიკაციას. ამასთანავე, მკითხველი იხილავს ახლად გამოვლენილ საარქივო დოკუმენტებსა და ილუსტრაციებს.

ნაშრომი განკუთვნილია საქართველო-რუსეთის ისტორიული ურთიერთობებით, ჩვენს მეზობელ ქვეყანაში არსებული ქართული კულტურული ძეგლებითა და სხვა სიძველეებით დაინტერესებული ფართო საზოგადოებისთვის.

რედაქტორი ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი რეზო ხუციშვილი

რეცენზენტი პროფესორი გურამ შენგელია

ნიგნის გამოცემაში ხელშეწყობისათვის მადლობას მოვახსენებ ილია ჭავჭავაძის სახელობის უნივერსიტეტის პროფესორს, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორს, რეზო ხუციშვილს, საქართველოს იუსტიციის სამინისტროს სსიპ საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივის დირექტორს, ბატონ თეიმურაზ ზურმუხტაშვილს, საქართველოს საისტორიო ცენტრალური არქივის დირექტორის მოადგილეს ქალბატონ მარგარიტა თიბილაშვილს, ინფორმაციისა და საერთაშორისო ურთიერთობების განყოფილების უფროსს ქალბატონ ლუიზა ღლონტს, მთავარ სპეციალისტს ქალბატონ მანანა ლილუაშვილს, უფროს სპეციალისტებს ქალბატონებს –

სოფიო ფაციაშვილსა და ნატალია გლადჩენკოს,
ძველი რუსული ტექსტების რედაქტორს – ქალბატონ
მარიეტა სანიშვილს.

ამ ნიგნის გამოცემის საქმეში დიდი ღვაწლის,
თანადგომისა და ფინანსური დახმარებისათვის უღრმეს
მადლობას მოვახსენებ ჩემი სიყრმის მეგობარს ბატონ

თორნიკე კოპალეიშვილს

შესავალი

იქნებ ტრფიალმა გადახვეწა ყველა მელექსე,
თეიმურაზი, არჩილ მეფე, ვახტანგ მეექვსე,
საბა-სულხანი გამონაყო ბერის კაბაში,
ძვალთშესალაგი დაუქარგა ბესიკ გაბაშვილს,
მამულს მოსწყეიტა სამუდამოდ გურამიშვილი
და ბარათაშვილს ამოხადა სული შიმშილით.

მუხრან მაჭავარიანი

როგორც ცნობილია, საქართველო-რუსეთის ურთიერთობას მრავალსაუკუნოვანი და მრავალმხრივი ისტორია აქვს, რომელთა შორის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი განეკუთვნება ამ ქვეყანაში ქართველთა ე. წ. კოლონიების/ახალშენების ჩამოყალიბებას და იქ დროებით მცხოვრებ თუ სამუდამოდ დარჩენილ მაღალი რანგის, ცნობილი და უცნობი ქართველების მოღვაწეობის ისტორიის ღრმად შესწავლას. ამ საკითხის კვლევა-ძიება ყოველთვის აქტუალური იყო ქართულ ისტორიოგრაფიაში და რჩება თანამედროვე ეტაპზეც, იმის მიუხედავად, რომ აღნიშნული მიზნის მისაღწევად, ანუ დასახელებული თემის სათანადო სამეცნიერო დონეზე გამოსაკვლევად, უკვე საკმაოდ დიდი სამუშაოებია ჩატარებული და დაგროვილია მდიდარი მემკვიდრეობა.

გასული საუკუნის 40-50-იან წლებში მოსკოვის ქართული ახალშენის საფუძვლიანი შეფასება მოგვცა აკად. ნიკო ბერძენიშვილმა, რომლითაც ქართული ისტორიოგრაფია აღნიშნული თემის მონოგრაფიული შესწავლის აუცილებლობის წინაშე დააყენა. ამ შრომებში ფაქტობრივად მანვე ჩამოაყალიბა საკითხის შემდეგი პერიოდიზაცია:

1. კოლონიის შექმნა, რომლის მოთავე იყო მეფე არჩილი II (XVII ს. დასასრული).

2. კოლონიის გაფართოება ვახტანგ VI-სა და მისი 1200-კაციანი ამაღლის გადასახლებით რუსეთში (XVIII ს. 20-იანი წლები).

3. კოლონია როგორც ემიგრანტ-პატრიოტთა ცენტრი, რომელიც იბრძოდა საქართველოს განთავისუფლებისთვის თურქი და ირანელი დამპყრობლებისგან (XVIII ს. 20-40-იანი წლები).

4. XVIII ს. მეორე ნახევარი, როდესაც კოლონია აღარ წარმოადგენდა ემიგრანტ-პატრიოტთა ცენტრს, მაგრამ მისი მნიშვნელობა არ დაქვეითებულა, ვინაიდან რუსეთში მცხოვრები ქართველები დიდი ენთუზიაზმით იღვწოდნენ კულტურის სფეროში, რომელიც ხელს უწყობდა ქართულ-რუსული კულტურის დაახლოებას. კოლონია წარმოადგენდა შუამავალს რუს და ქართველ ხალხებს შორის.

5. კოლონია როგორც ქართული კულტურის კერა XIX ს. რუსეთში.

[ნ. ბერძენიშვილი, მეგზური გამოფენისთვის „ქართული კოლონია მოსკოვში“, „მიმომხილველი“, ტ. III, თბ., 1953 წ.].

თუმცა, ამ პერიოდიზაციასთან დაკავშირებით პროფ. გიორგი პაიჭაძე შენიშნავს, რომ მოსკოვში ქართული კოლონიის ჩასახვა დაიწყო XVII ს. შუა წლებში, როდესაც იქ ჩავიდა ერეკლე ბატონიშვილი, თეიმურაზ I-ის შვილიშვილი, რუსეთში ნიკოლოზ დავიდოვიჩად ნოდებული [Г. Паичадзе, К истории Грузинской колонии в Москве в XVII-XVIII веках, Тб., 1982 г., с. 18].

აკად. ნიკო ბერძენიშვილის მიერ დასმულ ზემოდასახელებულ ამოცანას საკმაოდ კარგად და კვალიფიციურად გაართვა თავი ბოლო დროს პროფ. ფრიდონ სიხარულიძემ 1991 წ. გამოცემულ წიგნში „მოსკოვის ქართული ახალშენის ისტორიიდან“. იგი სამართლიანად შენიშნავს, რომ „უცხოეთში ქართველთა ცხოვრების წარმოსაჩენად დღეისათვის საკმაოდ ხელშესახები მუშაობაა განეული, მაგრამ საძიებელი ჯერ კიდევ ბევრია“ (გვ. 287). ვინაიდან სწორედ ამ ნაშრომშია მოცემული ჩვენთვის საინტერესო საკითხის თითქმის ამომწურავი ისტორიოგრაფიული მიმოხილვა, ჩვენ მას აღარ გავი-

მეორებით და შემოვიფარგლებით მხოლოდ იმ ავტორთა გვარების დასახელებით, რომლებსაც განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვით აღნიშნული თემის შესწავლა-გამოკვლევაში: დ. ბაქრაძე, ე. თაყაიშვილი, თ. ჟორდანიას, პ. უმიკაშვილი, ა. ცაგარელი, მ. ჯანაშვილი, ა. ხახანაშვილი, ბ. ესაძე, კ. თათარაშვილი, ს. კაკაბაძე, პ. ყვიცარიძე, ი. ცინცაძე, ვ. ტატიშვილი, გ. პაპავა, ტ. რუხაძე, ლ. მენაბდე, გ. პაიჭაძე, ე. მეტრეველი, ვ. მაჭარაძე, მ. ქიქოძე, ც. კალანდაძე, ქ. ჩხატარაშვილი, მ. გორგიძე, ჯ. ვათეიშვილი, მ. ვარაზაშვილი, ნ. ჯადუგიშვილი, ვ. სილოგავა, მ. გონიკაშვილი, რ. ბარამიძე, ნ. მახათაძე და სხვ.

ჩვენი ნაშრომის სტრუქტურა განისაზღვრა შემდეგნაირად: პირველ თავში წარმოდგენილია დიდი ქართველი მოღვაწეების (ილია ჭავჭავაძის, ივანე ჯავახიშვილის) შეხედულებები საქართველო-რუსეთის პოლიტიკურ ურთიერთობებზე ვახტანგ VI-ის დროს. შემდეგ თავში შესულია სხვა ცნობილი ავტორების (კორნელი კეკელიძის, გიორგი ლეონიძის და ა. შ.) მიერ გამოქვეყნებული ნაშრომები ცალკეული ეპიზოდების შესახებ საქართველო-რუსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან და იქ არსებული ქართული ახალშენებისა თუ სხვა სიძველეების შესახებ. ვინაიდან ქართული კოლონიის ჩასახვას სამართლიანად უკავშირებენ ერეკლე ბატონიშვილს, ჩვენი პუბლიკაციის მომდევნო თავს ვინწყებთ სწორედ ამ პიროვნების შესახებ არსებული მოკლე ცნობებით. თუმცა, ჩვენ მიერ გამოქვეყნებულ ზოგიერთ სტატიაში (ლ. სანიკიძის, ფ. სიხარულიძის) მასზე შედარებით ვრცლად არის საუბარი. იქვე, მკითხველს შევახსენებთ მოკლე ინფორმაციას იმ ქართველ მეფეთა და ბატონიშვილთა შესახებ, რომლებიც მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებული რუსეთში მიმდინარე ამ პროცესებთან. ცალკე თავი ეთმობა იმ ნუსხებს, რომლებიც ეხება ჩვენს თემას და შედგენილია ცნობილი მკვლევრების მიერ.

ნაშრომის ბოლო თავში კი მოცემულია ჩვენ მიერ ახლად გამოვლენილი დოკუმენტები საქართველოს ეროვნულ არქივებში. მაგალითად, ცნობილ ისტორიკოსს ბორის ესაძეს თავის კაპიტალურ ნიგნში „საქართველოს მატთანე“ (საიუბილეო კრებული რომანოვე-

ბის 300 წლის იუბილესთან დაკავშირებით, თბ., 1913 წ.), სხვა საინტერესო მასალებთან ერთად, ბიბლიოგრაფიულ ნაკვეთში გამოქვეყნებული აქვს რუსეთში არსებული ქართველთა ნეკროპოლების ნუსხა (საფლავები ნოვოდევიჩის, ალექსეევსკის ქალთა, ვაგანკოვის, ზნამენსკის, დანილოვის, ილია წინასწარმეტყველის, სპარსკოანდრეევსკის, პიატინსკოესა და სხვა მონასტრების სასაფლაოებზე), რომელსაც ჩვენი მკითხველი წინამდებარე პუბლიკაციაში გაეცნობა. ბ. ესაძე აღნიშნული წიგნის დასასრულს (გვ. 365) შენიშნავს, რომ ამ ნაშრომის შემდგომ აღწერდა ქ. პეტერბურგის ქართველთა საფლავებსაც. მაგრამ, როგორც ჩანს, მან ამის განხორციელება ვეღარ მოასწრო – გარდაიცვალა 1914 წელს. სწორედ ამ გამოუქვეყნებელ ხელნაწერ მასალას მივაკვლიეთ მის პირად საარქივო ფონდში, რომელსაც სრულად ვთავაზობთ მკითხველს.

საარქივო დოკუმენტებთან ერთად ნაშრომში პირველად ქვეყნდება ცნობილი მოქანდაკის მერაბ მერაბიშვილის მოგონება იმის შესახებ, თუ როგორ და რა ვითარებაში მოხერხდა მოსკოვში, კუტუზოვის პროსპექტზე, ქართველი მამულიშვილის პეტრე ბაგრატიონის ძეგლის დადგმა და სხვა ცნობებზე, რაც საზოგადოებისთვის ჯერ კიდევ უცნობია, ან ნაკლებადაა ცნობილი.

რაც შეეხება წინამდებარე წიგნის კონკრეტულ ამოცანებსა და მიზნებს. ეს ამოცანებია: ახალი საარქივო დოკუმენტების პუბლიკაცია; ამასთანავე, საკითხთან დაკავშირებული ზოგიერთი მნიშვნელოვანი, უკვე გამოქვეყნებული მასალის კვლავ გამოცემა; საქართველო-რუსეთის ურთიერთობების შესახებ არსებული რამდენიმე ყველაზე ცნობილი ავტორის ნაშრომის შეხსენება; ცნობილი და ახალი საილუსტრაციო მასალის ჩვენება, რომელიც მოკვლეულია ინტერნეტის საშუალებითაც და სხვ.

დღეს რუსეთის სხვადასხვა ქალაქის ქართველთა უბნებს, მონასტრებსა და სასაფლაოებს, ალბათ, თავს დასტრიალებენ ჩვენი ღირსეული წინაპრების (თეიმურაზის, არჩილის, ვახტანგის,

ალექსანდრეს, ბაქარის, სულხან-საბას, ვახუშტის...) აჩრდილები და საყვედურით მოითხოვენ ჩვენგან, შთამომავალთაგან პატრონობას, მეტ ყურადღებას და ამიტომ, ჩვენი ძირითადი მიზანიც ასე განისაზღვრება: არ დაგვაინყდეს, კიდევ ერთხელ გავიხსენოთ, რომ მათი ნაღვანი საქართველოს უტყუარი და ცოცხალი მატრიანე, ერის მარადისობაა.

რამდენი რამ გააკეთეს და შექმნეს ამ ლტოლვილმა ქართველებმა თავიანთ ქვეყნისა და რუსეთისათვისაც. ამ ღირსეულმა მამულისწილებმა (სახელმწიფო მოღვაწეებმა, მწიგნობრებმა, მეცნიერებმა, რუსეთის არმიის მხედართმთავრებმა...) თავი დადეს როგორც მშობლიური ქვეყნის, ისე რუსეთის დიდებისათვისაც. მაგრამ ისინი წარმოადგენენ არა მარტო ისტორიას, არამედ მონუმენტურ საყრდენსაც ორი ქრისტიანი ქვეყნის – რუსეთისა და საქართველოს ურთიერთობისათვის. მათი უპატრონოდ მიტოვება, დავიწყება და, მით უმეტეს, დაკარგვა, არაერთარ შემთხვევაში არ შეიძლება. როგორც ცნობილია, წინაპართა ისტორიის ცოდნით, მისი პატივისცემით იზომება ჩვენი დღევანდელი და მომავალი.

წინამდებარე წიგნის მომზადებისა და გამოცემის პერიოდში განსაკუთრებით გართულდა საქართველო-რუსეთის პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობები, რამაც გარკვეულწილად უარყოფითი გავლენა მოახდინა მათ შორის არსებულ კულტურულ და სამეცნიერო კონტაქტებზეც. ამის მიუხედავად, ყველაფერი უნდა ვიღონოთ და ეფექტურ საშუალებებს მივმართოთ, რათა როგორც ჩვენი, ასევე რუსეთის მხრიდან უყურადღებოდ არ იყოს მიტოვებული ამ დიდებული წინაპრების ნაკვალევი. ხოლო, შეძლებისდაგვარად, როგორმე უნდა მოვახერხოთ, რომ რუსეთის სხვადასხვა სავანეში განსვენებული მათი გარკვეული ნაწილი მშობლიურ მიწას მივაბაროთ. ალბათ, ცნობილი დიდი ქართველი პოეტივით, ვერც ისინი იტანდნენ ობლობას უცხო ქვეყანაში და სისხლის ცრემლებსაც ღვრიდნენ, დედაშვილობისადი კი მათაც ეს თხოვნა ექნებოდათ: „შენს მიწას მიმაბარეო“...

ამასთანავე, დარწმუნებული ვართ, რომ კულტურულ-სამეცნიერო მიმართულებით გადადგმული ყოველი ნაბიჯი და კონკრეტული ღონისძიება, მათ შორის ჩვენი წიგნის გამოცემა და მასში მოცემული იდეების განხორციელება, გარკვეულწილად ხელს შეუწყობს ამ ორ ქვეყანას შორის მეგობრული და კეთილმეზობლური ურთიერთობების აღდგენას, მის შემდგომ გაუმჯობესებას, რაც, შესაძლოა, სახალხო დიპლომატიის ერთ მოკრძალებულ ქმედებადაც წარმოვიდგინოთ.

როლანდ კალანდაძე

თავი I

დიდი ქართველი მოღვაწეები საქართველო-რუსეთის პოლიტიკურ ურთიერთობაზე ვახტანგ VI-ის დროს

ქვათა ღაღადი

ილია ჭავჭავაძე

თავი VI

რუსეთის იმპერატორს პეტრე დიდს კარგა ხანია თვალი ეჭირა სპარსეთზე და ფიქრობდა აქეთ რუსეთის ვაჭრობის განდიდებას და ამისათვის გზების შეძენასა და გახსნას. მინამ შვედლებთან ომები ჰქონდა, რასაკვირველია, შორმხედველი იმპერატორი ისე მხნედ ვერ მოეკიდებოდა ამ საქმეს, როგორც ჰსურდა, და როცა ნეიშტატის მორიგებამ 1721 წ. აგვისტოს 20-ს შვედლებთან საქმე გაათავა, მაშინ თითქმის მთლად მოიცალა თავისი დიდის ხნის სურვილისათვის, რომ სპარსეთზე გამოიღ-აშქროს. განჯა-ყარაბალი მაშინ მთლად სპარსეთის ხელში იყო და აქაური სომხობა, შეწუხებული სპარსთაგან, ცდილობდა თავი როგორმე დაეღწია და ამის გამო პეტრე დიდთან საქმე დაი-ჭირეს. სხვათა შორის ვარდაპეტი მინასა გაგზავნილი ჰყავდათ პეტრე დიდთან და ეს ვარდაპეტი იყო პირდაპირი შუამავალი იმპერატორის მთავრობისა და სომხებს შორის თვით რუსეთში, რომელსაც, თვით სომხების სურვილისამებრ, ჰპირდებოდა გან-ჯა-ყარაბალის გარდაცემას.

პეტრე დიდმა ამ ვითარებას საქმისას ხელი მოჰკიდა და მიზ-ეზად ეს გაიხადა. ისიც იცოდა ამ ბრძენმა იმპერატორმა, რომ ქართველებიც აქ ხელს შეუწყობენ, რადგანაც საქართველოსაც ემძიმებოდა სპარსთა ასე ახლო ყოფნა და კარგი იყო განჯა-ყარაბალიდამ გაერეკათ სპარსები. რა თქმა უნდა, რუსეთთან, როგორც ერთმორწმუნე ერთან, მეზობლობა ერჩივნათ ქართვე-

ლებს, ვიდრე სპარსებთან. ეს კარგად იცოდა პეტრე დიდმა და ამიტომაც სომხებს დაჰპირდა და ქართველებსაც აცნობა, – მე ჩემის მხედრობით მოვალ და თქვენც თქვენის მხედრობით მზად იყავითო, მიზეზიც კარგი გამოუჩნდა. შემახიას ამ დროს დაეცნენ ლეკები და ყაზიკუმხელები, რომელნიც მოიწვიეს იქაურთა მუსლიმანთა. ლეკებმა მთლად აიკლეს შემახია, იქ მყოფნი რუსეთის ვაჭარნიც გასძარცვეს და ნახევარ-მილიონის ქონება წაართვესო, როგორც ეს აუწყა პეტრე დიდს ერთმა მისმა მოხელე რუსმა.

რაკი პეტრე დიდმა ეს ამბავი შეიტყო, ვახტანგს მეფეს მოსწერა, რომ მე ასტრახანიდამ წამოვალ და შენც, შენის ალექსისამებრ, მომეშველე და შენის მხედრობით წამოდი განჯას საქრისტიანოს დასახსნელადო და, სიტყვითაც შემოეთვალა, ლეკების ჯავრი ამოიყარეო. ვახტანგმა შეჰყარა მხედრობა რიცხვით 30000 კაცი და წავიდა ლეკებზე. ლეკებმა ნახეს ეს თუ არა, გაეცალნენ. მთელს ამ მოძრაობას ის ფერი დასდეს, ვითომც მარტო ლეკების დასასჯელად წავიდა ვახტანგი, რომ სპარსელებს ალღო არ აეღოთ და არ მომზადებულებიყვნენ. თვით სპარსელებს, ვითარცა შიიტებს, ეჯავრათ ლეკების, ვითარცა სუნიტების, შესევა შემახიაში და ვახტანგის მადლობელნიც დარჩნენ, რომ ასე მოიქცა. ლეკებთან რომ საქმე გაათავა, ვახტანგმა მერე დააბანაკა განსჯასთან და აქ ელოდა პეტრე დიდს ასტრახანიდამ. იმპერატორს პეტრეს რაღაც საქმე აღმოუჩნდა შიდა-რუსეთში, უეცრად ასტრახანიდამ შინ დაბრუნდა და ვახტანგს აუწყა, კულავ მოვალო. იმედგადაწყვეტილი ვახტანგი უკან წამოვიდა ტფილისს.

პატრიარქი ისაია ამ ვახტანგის ამბავს სწერს რუსეთში ვარდაპეტს მინასის, რომელიც წინათ მოვიხსენიეთ, – რომ ვახტანგი 30000 კაცით მოვიდა და წავიდა ლეკებზედაო, მეც თან გავყევით. მივედით თუ არა, ლეკები გაგვეცალნენო. მერე როცა ვახტანგი იმედგადაწყვეტილი, რომ პეტრე დიდი აღარ მოვაო, დაბრუნდა ტფილისში, ისაია პატრიარქიც თან გამოჰყოლია და მთელი ოთხი თვე დარჩენილა ტფილისს. იმავე წერილში ისაია

აუნყებს ვარდაპეტს მინასის, რომ ვახტანგი სექტემბრის ბოლოს ხელახლად აპირობს ნასვლას განჯისაკენ და თან მიჰყავს ქართველებისა და სომხის მხედრობაო; ეხლა ქართველები და სომხები სულით და გულით ერთნი არიანო, ერთმანეთის თანაგრძნობით სავსენი და მარტო პეტრე დიდის მოშველებასლა ელიანო. შენც მანდ ეცადეო.

მეორედ წავიდა ვახტანგი თუ არა, ამას თავი დავანებოთ. ბ-ნი ეზოვი ვახტანგის პირველ გამხედრების გამო ასე ამკობს ქართველებს თავისის მხრით. თათრების დასასჯელად, რომელთაც ლეკები მოიწვიესო, ვახტანგმა ნება მისცა თავისს მხედრობას თათრების დარბევისაო. ქართველები დაერივნენ მთელს ადგილებს ტერტერას წყლამდეო, საშინლად ააოხრეს და ნარბევს ურმებით ეზიდებოდნენო. ქართველები იკლებდნენ და სძარცვავდნენ არამცთუ მარტო თათრებს, ქრისტიანებსაცაო. როცა ქართველების ჯარი სომხების სოფლებს ახლო გაუვლიდაო, ხალხი წინ მოეგებებოდა ხოლმე, წინ მოუძლოდა ხალხს შემოსილი სამღვდელოება ჯვრებით, სანთლებით ხელში, ზარის რეკვით და ერთის ყოფით და ამბითაო. ქართველები-კი მიესეოდნენ, სძარცვავდნენ, სტაცებდნენ სამოსელს, საეკლესიო წიგნებს, ნივთებს და მთელს ქონებასაო. „ამ სახითაო, რაც გადაარჩაო ლეკებს, სწერს პატრიარქი ისაიაო, ის ყოველივე გააჩანაგა ხარბმა, გაუმაძღარმა და შეუბრალებელმა ქართველმა ერმაო“.

ამას თურმე სწერს პატრიარქი ისაია ვარდაპეტს მინასას-კი არა, თავისს მოკლე ისტორიაში. ესეც დასახსომებელია. სომეხთა მეცნიერების ისტორია, როგორც ეტყობა, ერთია და მართალი და ჭეშმარიტება სხვა. ამას ქვევით დავინახავთ.

იქნება მართალია, რომ ქართველები ხარბნი, გაუმაძღარნი და შეუბრალებელნი იყვნენ და არიან. იქნება ისიც მართალია, რომ ქართველებმა აიკლეს სომხები, დაძარცვეს და გააუპატიურეს მათი სამღვდელოება, არ დაინდეს მათი საეკლესიო წიგნები, საღმრთო ნივთები და ამგვარად შებლაღეს მათი სარწმუნოება. ხოლო ეს გვიკვირს და საოცარიც არის მისთანა ავაზაკური

საქციელი როგორ არ აუნყა ისაიამ ვარდაპეტს მინასის მაშინ, როცა ვახტანგის ამბებსა სწერდა და როცა, ვითა გუშინდელი ამბავი, უფრო მწვავედ გულში მოდებული ექმნებოდა, ვიდრე მაშინ, როცა ისტორია უნერია, ესე იგი როცა დროჟამი უკვე სიმწვავეს დაანელეზდა და დაამებდა ცოტად თუ ბევრად. განა ნამეტანობისაგან გულისა ბაგეთ არ ენდა ემეტყველნათ მაშინ, როცა გული უფრო სავსე ჰქონდა ჯავრითა და წყრომითა? ესეც იქით იყოს. ხოლო ეს სულიერი ბატონი და პატრონი სომხებისა, ეს მათი თავი-და-თავი, ეს უპირველესის ხარისხის კაცი, ეს მათი მწყემსმთავარი თან გაჰყოლია, ბ-ნ ეზოვისავე სიტყვით, ვახტანგის ხარბს, გაუმაძღარსა და შეუბრალეზელს ერსა, ქართველების კალთას შეჰკედლებია და ტფილისში შეუფარებია თავი მთელს ოთხს თვეს. ისტორია ისაია პატრიარქს როგორ დავუჯეროთ, როცა ასეთი გარემოება წინ გვიდგა.

სწორეთ მოგახსენოთ, ცალის მხრით დიდი სიყვარული ჰქონია თავისის ერისა, დიდი პატივი თავისის სამწყსოს სარწმუნოებისა, სამღვდელოებისა, რომ სომხის ამკლებებს, სომხის გამძარცველს, სომხის სამღვდელოების გამაუპატიურებელს, სომხის სარწმუნოების შემბლაღველს ერს თან გამოჰყოლია, მისი კალთა დაუჭერია. მეორეს მხრით დიდი ვაჟკაცი ყოფილა, რომ ხარბს, გაუმაძღარსა და შეუბრალეზელს ჯარს, თუ ერს, მინდობია. თუ მართლა იმისთანა საშინელი და უკადრისი ამბავი დამართეს, რაღა გული აძლევდა ნებას, რომ ამისთანა დაუნდობელსა და საძაგელს ერს მხარს უმშვენებდა და თან მისდევდა. რა პასუხი-ლა უნდა მიეცა დარბეულ, აკლებულ და გაუპატიურებულ სომხებისათვის, როცა ამისთანა ნდობით ექცეოდა, პატივს აძლევდა დამარბეველ, ამკლებელსა და სარწმუნოების გამაუპატიურებელ ერსა.

აბა ერთის მხრით ეს გაძარცვ-გაგლეჯა სომხებისა, ეს გაუპატიურება მათის სარწმუნოებისა, ეს აკლება მათის სამღვდელოებისა, ეს საღმრთო და საეკლესიო ნივთების შეგინება, და მეორეს მხრით ასეთი ტკბილი განწყობილება სომეხთა მამამთავარისა ერთმანეთს პირში წაუყენეთ და სამართალი ისე ქენით,

თუ ის არ გამოვიდეს, ფიცი მნამს და ბოლო მაკვირვებსო. განა შესაძლებელია ერთი, თუ მეორე არის, და მეორე, თუ პირველია?! ბ-ნი ეზოვი რას დაგიდევთ? ხომ გამოლანძღა ისაია პატრიარქის მონუმბით ქართველები და სხვა რალა მოეთხოვება სომეხთა მეცნიერსა. თუ მართლა ქართველებმა ასე საძაგლად იჩინეს თავი და ეს ყოფა დაანიეს სომეხებს და სომხის სამღვდელოებას, მაშ რადა სწერს ასევე მართლმოყვარე ისაია პატრიარქი ვარდაპეტს მინასის, ვით სასიხარულო ამბავს, რომ მეფე ვახტანგი ხელმეორედ აპირებს თავისის მხედრობით განჯაში წასვლას და შენც მანდ, რუსეთში, შეეცადეო. განა ასეთი სასიხარულო იყო ხელმეორედ მისვლა იმისთანა ჯარისა, რომელმაც პირველში აიკლო, გააჩანაგა სომხოზა და მისი სამღვდელოება დაატყავა. თუნდ ამანაც თქვენი ჭირი წაილოს. ის რალაა, რომ იგივე ისაია ეფიცება მინასის, რომ ეხლა ქართველები და სომხები ერთმანეთის სიყვარულით ერთმანეთს გულში უსხედანო. რა სასწაულმა გარდაჰქმნა ასე ანაზდეულად, ასე უცბად ხარბი, გაუმადლარი და შეუბრალებელი ქართველი ერი ასე ერთსულ და ერთხორც სომხებთან. ნუთუ ქართველებმა ეგრე ერთს ნუთს, ეგრე მალე მოიშალეს თავისი საძაგელი ხასიათი და სომხებმა ეგრე მალე დაიჯერეს, რომ ეს ხარბობა, გაუმადლობა, შეუბრალებლობა თან აღარ დაჰყვებათ ქართველებს!

ვარდაპეტი მინასა არც ერთ თავისს მოხსენებაში, რომელიც-კი წარუდგენია პეტრე დიდის მთავრობისათვის, ერთის სიტყვითაც არ ამბობს სამღდურავს ქართველებზე. პირიქით, ერთს თავისს მოხსენებაში, სხვათა შორის, იწერება „ტფილისიდან გვწერენო, რომ ვახტანგის დიდად მადლობელნი არიან, ჩვენ, სომხებს, დიდის სიყვარულითა და მოწყალებით გვეპყრობაო“. ვთქვათ, აქ პოლიტიკურ საზრისის გამო დაუშალა მინასამ პეტრე პირველს ავკაცობა ქართველებისა, ქებას მაინც არ მოაგორებდა.

მართალია, ვარდაპეტი მინასა შორს იყო და შესაძლოა არა იცოდა-რა ქართველების ავკაცობისა, ეს არქივისკოპოსი სომხებისა მინას პერვაზიანი ხომ დამსწრე და თვალთ მნახველი

იყო, როცა ვახტანგი მიესია ლეკებს და გარეკა. ეს არქიეპისკოპოსი არამც თუ ემდურება რასმე ქართველებსა, არამედ მადლობითაც-კი იხსენებს: „ღმერთმა ეხლა მწყემსად და პატრონად მოგვცაო ვახტანგი. ეს გვიხსნის და გვმფარეულობს მტრებისაგან, ამან გაგვადევნა მტერნი, ერთად თავი მოუყარა სომხებს და თითონ გეპატრონობს და გვიფრთხილდებაო“.

ეს არქიეპისკოპოსი სომხებისა ვახტანგთან ერთად იყო განჯაში და იქიდანაც ისაია პატრიარქსავით თან გამოჰყვა ტფილისს. მაშასადამე, ეს ორნივე მამამთავარნი სომხებისა თვალთმნახველნი მონამენი არიან ყოველ იმისა, რასაც ქართველები მაშინ ჩაიდენდნენ. ერთი ამბობს, – ხარბმა, გაუმაძღარმა და შეუბრალებელმა ქართველებმა მთლად აიკლეს სომხობა, სარწმუნოებას ჩვენსას უკადრისად მოექცნენო, და მერე-კი მადლობით იხსენიებს და ღვთის წყალობადა სთვლის, რომ ვახტანგ მეფე პატრონად და მწყემსად მოუვლინა სომხებს, დაახსენევინა იგინი მტრებისაგან, გვივლის და გვიფრთხილდებაო. რა თქმა უნდა, ყოველ ამ სიკეთეს ვახტანგი მიაწიჭებდა სომხებს თავისი ერის შემწეობითა და შველითა, თორემ მარტო ერთი კაცი რას იზამდა.

ბ-ნი ეზოვი როგორ მოექცა ამ ორს ერთიმეორის უარმყოფელს, ერთი მეორის უმსგავსო მონმობას? აქ მართალი მეცნიერი ორში ერთს იქმოდა: ან არც ერთს არ დაუჯერებდა, თუ მეტისმეტს სიფრთხილეს წაეღებინებოდა, ან თუ ერთს იმომებდა, მეორესაც ხმას ამოაღებინებდა. ბ-ნი ეზოვი-კი სწორედ ისე მოიქცა, როგორც არ ენდა მოქცეულიყო. ქართველების მძაგებელი და ავად უხსენებელი ალაპარაკა და ქართველების მაღლიერი განგებ გააჩუმა. რა ჰქვიან ამისთანა საქციელს, არ ვიცით, ეს-კი აშკარაა, რომ „გოგრა ვერ გახდება შირაზის შუშა, რაც გინდა მაღლა თაროზე დასდო“ და დიპლომი მეცნიერებისა პუბლზე მიაკრა.

ყველა, ყველა, და უადგილო არ იქნება ერთი ეს ვიკითხოთ: ეთქვათ, ქართველები, ბ-ნ ეზოვის სასიხარულოდ, ყოვლად საძაგელნი არიან, ხოლო ქართველების საძაგლად ხსენება აქ რა

შუაშია, საცა საუბარია О сношениях Петра Великого с Армянским народом? ქართველების საძაგლობა აქ რა ხიდია ამ „сношение“-სათვის? უამისოდ გზა თუ არ იყო? ჩვენი საძაგლობა აქ რად არის ჩაჩხირული? აქ რისთვის დასჭირვებია ეს ბ-ნს ეზოვს? აშკარაა იმისთვის, რომ ვაი თუ მეორედ აღარ მელირსოს წერა და შემთხვევა როგორ დაეკარგო, ერთი პანდური მაინც არ შევანიო ჩვენს საყვარელს ძმებს – ქართველებსაო,

თუ მართლა ეს ასე არ არის, მაშ რა მიზეზით და ლოგიკით აიხსნება ერთი სხვა უცნაური გარემოებაც, რომ წიგნში, რომელსაც თითონვე დაარქვა „Сношения Петра Великого с Армянским народом“, ბ-ნი ეზოვი მეფე ერეკლესაც გადასწვდა და გრაფ ტოტლებენის ამბავსაც მოგვითხრობს. საიდან სადაო? სად პეტრე დიდი და სად ერეკლე მეფე და ტოტლებენი? საქმე ის არის, რომ ბ-ნმა ეზოვმა სანეკრე დაინახა და სახტომი აღარ იკითხა და ისკუპა თქვენი მონონებული. ერთი ჰკითხეთ, საიდან და რისთვის ჩააკერა ისტორიული ხანა ეკატერინე დიდისა წიგნში, რომელმაც უნდა მოგვითხროს პეტრე დიდისა და სომეხთა ერის საურთიერთო საქმენი? ეს ადვილად გამოსაცნობია, თუ გავიხსენებთ ისევ იმ ალიას, რომლის დარდიც ფლავია და სხვა არაფერი. ბ-ნ ეზოვს ნიშანში ამოღებული ჰყავს ქართველი და როგორ გაუძლოს გულმა, რომ ლაფი არ დაასხას, თუ შესაძლებელია. ამ შემთხვევისათვის ტოტლებენი ძალიან საამური და სასურველი კაცია ბ-ნ ეზოვისათვის და თვით ერეკლეს ხსენებაც მიზეზს მისცემს ეს სახელოვანი მეფეც უკადრისად შეგვიქციოს.

ყველას მოეხსენება, რომ ეკატერინე დიდმა ომი დაუწყო ოსმალეთსა და ამის გამო ომში გასარევად მეფე ერეკლეს და იმერეთის მეფე სოლომონს დაჰპირდა, ოლონდ თქვენც მანდედამ მიესიენით ოსმალებსა და მე ჯარსა და ფულს მოგაშველებთო. მეფეებმა სიხარულით გამოუცხადეს სურვილი და ეკატერინემ გამოგზავნა საქართველოში ოთხი ათასი კაცი და ფული და ყოველივე ეს ჩააბარა გრაფ ტოტლებენსა. ტოტლებენი მოვიდა ჯარით და ფულით და იმის მაგიერ, რომ იმპერატრიცის ბრძა-

ნებისამებრ ერთად ემოქმედა ქართველებთან, ცალკე გაიწია იმ აზრით, რომ ოსმალებზე გამარჯვების სახელი მარტო თითონ დაინარჩუნოს. გააბა მრავალგვარი ქსელი ოინებისა, აურზაური დაუნყო ცალკე ერეკლეს, ცალკე სოლომონს, ერთსაცა და მეორესაც უკადრისად ექცეოდა. უღალატა ერეკლეს და ასპინძის ომის წინა დღეს გამოექცა და მერე, რომ თავი ემართლებინა, ბეზღებას მიჰყო ხელი, თვით ერეკლე და მისი ქართველობა ძირიანად მოსთხარა იმპერატრიცას წინაშე.

რა კაცი იყო ეს ტოტლებენი, რარიგად იქცეოდა, რარიგ აწიოკებდა დიდსა და პატარასა, რა უკადრისად ეპყრობოდა მეფეებს, რარიგად იტენდა ჯიბესა და თვით მისდა მინდობილს რუსის ჯარს უსმელ-უჭმელს ინახავდა, - ეს ყოველი ცხადია, თუ კაცი გასინჯავს იაზიკოვისა და ლვოვის ოფიციალურს წერილებს, რუსეთში მიწერილებს საქართველოდამ. ყოველ ამის გამო, როგორც იქნა, ტოტლებენი აქედამ წაიყვანეს და მის მაგიერ დანიშნეს ლენერალი სუხოტინი. ამ სუხოტინმა იმავე სახით წარუდგინა იმპერატრიცას ტოტლებენის საქციელი და მოქმედება. რა კაცი იყო ეს ტოტლებენი, იქიდანაცა სჩანს, რომ იგი ავკაცობისა და ავზნეობისათვის გამოძევებული იყო გერმანიიდან, - თავისს სამშობლოდამ. იმპერატრიცა ელისაბედ პეტრეს ასულს როგორღაც შეავედრა თავი, რუსეთში განწესდა, ებოძა ლენერალ-მაიორობა და კორპუსის წინამძღოლობა, აქ მისი კორპუსის ოფიცრებმა შეამჩნიეს რუსეთის გაცემა და ღალატი, დაიჭირეს და წარუდგინეს მთავრობას.

მთავრობამ რუსეთისამ სამართალში მისცა, იცნეს მოღალატედ და გამცემად და სიკვდილით დასჯა გაუჩინეს. მერე სიკვდილით დასჯა აპატიეს და გააძევეს რუსეთიდან იმ მუქარით, რომ თუ ოდესმე რუსეთის სამფლობელოში გაჩნდება, ყველას ნება აქვს მოაკვდინოს. ამ სახით იგი განდევნილ იქმნა რუსეთიდან 1763 წელს. მთელი ექვსი წელიწადი ეთრია ეგრე ტოტლებენი რუსეთს გარეთ და ბოლოს ხელახლად შეავედრა თავი ეკატერინე დიდს. იმპერატრიცამ შეუნდო წინანდელი ცოდვა და ჩააბარა საქართველოში მიმავალი ჯარი. აი, რა კაცთან შეემთხვა მაშინდელ საქართველოს საქმის დაჭერა.

ეს, რუსთა ოფიციალურ დოკუმენტებით, ყოველად საძაგელი კაცი, ეს უსირცხვილო ადამიანი, მოქრთამე, მყვლეფავი, ორგული, ცრუ და მახეზლარი, იმონმა ბ-ნმა ეზოვმა, რომ ქართველების სახელი ხელახლად ლაფში ამოავლოს. აი ტოტლებენი რასა სწერს ქართველებზედაო, მოგვითხრობს ბ-ნი ეზოვი: „ქართველები გაიძვერანი და ფლიდნი არიან, ანგარნი, ბინიერნი, გაგებაც არა აქვთო, რა არის კეთილი... ქართველთაგან, მგონია, მოსალოდნელი არ არის არც ვაჟკაცობა, არც მორჩილება, რადგანაც თავისი დღენი მონობაში გაუტარებიათ და სულმოკლენი შექმნილანო“. ბ-ნს ეზოვს მარტო ესა სდომებია, თორემ, აკი ვამბობ, ჯერ ეს მონმობა ტოტლებენისა რა ხელსაყრელია იქ, საცა საუბარია პეტრე დიდსა და სომხების ერის ურთიერთობაზე, და მეორე, – რა სარწმუნო კაცი ეს ტოტლებენია, რომ გაუსინჯავად, მოუჩხრეკავად მისი მონმობა დაუჯერებია. სხვა ყველა რიგიანი კაცი არამცთუ მონმად არ იკადრებდა ამისთანა კაცს, ახლოც არ გაუვლიდა, რომ არა მომეცხოს-რაო. აშკარაა, ბ-ნი ეზოვი ამ შემთხვევაში უშიშარი და უნუნარი რაინდი ყოფილა.

ივ. ჯავახიშვილი

რუსეთის პოლიტიკური დახმარების მოიმაღეობა პახტანბ VI-ის დროს საქართველოში და მისი შედეგი

რუსეთს სპარსეთში განსაკუთრებით ეკონომიური ინტერესები ჰქონდა. პეტრე დიდს უნდოდა, რომ სპარსეთის ვაჭრობა რუს ვაჭრებს ჩაეგდოთ ხელში და მთელი აბრეშუმის სპარსეთითგან რუსეთში ყოფილიყო შეტანილი. სპარსეთის ეკონომიურად ხელში ჩაჭერა რომ უფრო გაადვილებულიყო და შემდეგ უფრო ვრცელი პოლიტიკური ზრახვის განხორციელება შესძლებოდა, პეტრე I გადასწყვიტა, კასპიის ზღვის მიდამოები ამიერკავკასიაში ჯერ თავის მფარველობის ქვეშ მოექცია, შემდეგ ქვეყანა დაეპყრა და შიგ რუსი ჯარისკაცები ჩაესახლებინა. ავღანელთა

მიერ სპარსეთის დაპყრობის შიშმა თითქოს ააჩქარა ამ ნადილის განხორციელება (Бутковъ Материалы I, 4-6). ამ იდუმალი გეგმის ასასრულებლად რუსეთისათვის საქართველოს სამეფოს სამხედრო დახმარება იყო საჭირო. ამიტომ პეტრე დიდმა გადასწყვიტა საქართველო და მეფე ვახტანგიც ჩაერია ამ საქმეში და რუსეთის სასარგებლოდ გამოეყენებინა. პეტრე I-მა სწორედ ამგვარი საიდუმლო დავალებით 22 მარტს 1720 წ. ვოლინსკი აშტრახანში გუბერნატორად გაისტუმრა. მას ვახტანგ VI უნდა დაერწმუნებინა, რომ პეტრე I-ისა და ქრისტიანებისადმი უალრესად კეთილი განწყობილებით არის გამსჭვალული, და თანაც დაეიმედებინა, რომ რუსეთის ხელმწიფე მას მაჰმადიან ძლიერ სახელმწიფოებისაგან მფარველობას გაუწევდა (Бутковъ. материалы I, 6).¹

რუსეთის ხელმწიფის ელჩმა ისე ოსტატურად მოაწყო და მოაჩვენა საქმე ქართველებს, თითქოს პეტრე I-ს შეეცდოს ვახტანგ VI გაჭირვებული მდგომარეობა, მისი შველა და დახსნა სდომნოდეს სპარს-ოსმალთა კლანჭებისაგან და სწორედ იმიტომ აპირებდეს იგი სპარსეთის წინააღმდეგ ამხედრებას. მეფე ვახტანგმა და ქართლის სამეფოს გავლენიანმა წრეებმა ეს დიპლომატიური ხრიკები სინამდვილედ მიიჩნიეს. მათ ვერ წარმოედგინათ, რომ ძლიერ ქრისტიან ხელმწიფეს გულში სხვა რაიმე იდუმალი ზრახვა ექმნებოდა და ვახტანგ VI დარწმუნებული იყო კიდევ, რომ რა წამს იგი პეტრე I-ს და რუსთა ჯარს მიემხრობოდა, პეტრეც თავის მხრივ მის მეთაურობით საქართველოს მტრის წინააღმდეგ გაილაშქრებდა (დ. გურამიშვილი, დავითიანი. ზ.ჭიჭ. გამ. 33)².

¹ „Волынский... получили указать дѣлать тайно приготовления къ персидскому походу... и склонять карталинскаго царя Вахтанга и прочих христіанъ къ пользамъ Россіи, увѣряя ихъ въ благорасположеній Петра I и обнадѣживая ихъ въ государевомъ покровительствѣ“.

² პეტრე I „საქმე ვახტანგ მეფისა სცნა, მისი შველა ენება: ზღვა გავლო, დაჰკრა ავღანთა, სოლალს დაუნყო შენება და დალისტანს მოხვდა ღვთის რისხვა...“

ხელმწიფემ ვახტანგს მისწერა: მოდი მიგიჩნევ მამადო და მერმე შენს მტერზეც მომიძღვე“...

როდესაც ეს საკითხი სახელმწიფო დარბაზში ირჩეოდა, ყველა დარბაისელნი არ იყვნენ ამ სამხედრო გეგმის მომხრენი. პირიქით, ზოგი საღი შორსმჭვრეტელობით ამტკიცებდა კიდევ რომ ამ ომში ჩარევა საქართველოსთვის ფრიად სახიფათო და სწორედ დამღუპველი ნაბიჯი იქნებოდა, რომლითაც ქართველთა მრავალრიცხოვანი გარეშე მტრები ისარგებლებდნენ და რუსთა ჯარის ამიერკავკასიაში მოსვლამდის ჩვენს ქვეყანას ააოხრებდნენ.¹

მაგრამ მეფე ვახტანგი ისე გატაცებული იყო რუსთა ხელმწიფის წინადადებით, რომ არავითარი ეჭვიც არ ებადებოდა და ღრმად დარწმუნებული იყო, რომ პეტრე I-თან თანხმობრივი სამხედრო მოქმედება საქართველოს ბედნიერებას მოანიჭებდა. ამიტომ ის და მისი თანამოაზრე დარბაისელნი დაუყოვნებლივ გალაშქრების მომხრენი იყვნენ.

რაკი მეფე თავისას არ იშლიდა, მოწინააღმდეგე წინდახედულმა ჯგუფმა ურჩია მეფეს რუსთა ხელმწიფისათვის მხოლოდ ფარული დახმარება გაენია და მარტო პატარა ლაშქრით და საიდუმლოდ წასულიყო პეტრე I მისაშველებლად (დ. გურამიშვილი. დავითიანი 35). მაგრამ ვახტანგ მეფემ არც ეს ისურვა: პეტრე I-ს მისივე მოციქულის პირით თანხმობა შეუთვალა და მზადებას შეუდგა (დ. გურამიშვილი, იქვე, 36 და Бутковъ Материалы I, 16).

2 ივლისს 1722 წ. პეტრე I-მა მეფე ვახტანგს ბორის თურქისტანოვის პირით შემოუთვალა, რომ ის მალე სპარსეთის სამზღვრებს მიადგება და ამიტომ მეფე საჩქაროდ ლეკებს უნდა დასცემოდა, ამასთანავე, თავის დანყობილ ლაშქრითურთ სპარსეთს შეჰსეოდა და იქ მოეცადა, სანამ პეტრეს მოსვლის შესახებ ცნობები მოუვიდოდა, თუ სად შეყრილიყვნენ ერთად (Бутковъ Материалы I, 19).

ვახტანგ მეფემ სიხარულით 30.000-40.000 ჯარისკაცი შეჰყარა, სწრაფად განჯისაკენ გაილაშქრა და შანქორში დაიბანაკა რუს-

¹ „მაგრამ მტერნი შეგვიტყობენ, ყველა ჩვენზე წამოდგების და ვინემ რუსნი გვიშველიან, მანამ ჩვენი გარდაგვხვდებიან“.

თა ხელმწიფისა და ძლიერ ლაშქრის მოუთმენლივ მომლოდინემ. 6 ენკენისთვის 1723 წ-სა პეტრეს ეს ამბავი დარუბანდში მიუვიდა, 7 ენკენისთვის-კი დაიძრა და წავიდა, მაგრამ საქართველოს ჯართან შესაერთებლად კი არა, არამედ შინ, აშტრახანისაკენ (ს. ჩხეიძე, ჭიჭ. 34, ჩუბ. 330, Бутковъ Материалы I, 30-31).

იმ დროს რუსეთი სპარსეთისადმი მხოლოდ იმ ეკონომიური გამორჩენის თვალსაზრისით ხელმძღვანელობდა, რომელიც პეტრე I-ს მხოლოდ თეორიულად, გეგმის მიხედვით ეხატებოდა. მაშინ რუსეთს იმდენად მოჭარბებული ეკონომიური ძალღონე არ ჰქონდა, რომ მისთვის სპარსეთის ბაზარი სააღებმიცემო ასპარეზად აუცილებლად საჭირო ყოფილიყო. სპარსეთში იგი თავის მრეწველობის ნაწარმოების გასაღებისათვის-კი არ შედიოდა, არამედ რუსეთის სავაჭრო მოქმედების გეგმა მხოლოდ უბრალოდ შუამავლობაზე იყო აგებული.

ამგვარ პირობების გამო პეტრე I-ისათვის და რუსეთისათვის სპარსეთთან ომი პირველ-ხარისხოვანი, აუცილებელი მოვლენა არ ყოფილა. ამიტომაც არის, რომ პირველივე დაბრკოლების შემდგომ, რომელიც რუსთა ხელმწიფის გეგმის განხორციელებას გადაეღობა, მან ამ საქმეს უყოყმანოდ თავი დაანება და შინ დაბრუნდა.

სულ სხვა მდგომარეობაში იყო საქართველო: მისთვის რუსეების მიმხრობა და ომში მონაწილეობა სპარსეთის წინააღმდეგ იმოდენად საბედისწერო და თავგანწირული ნაბიჯი იყო, რომ თუ რუსეთის ხელმწიფე ამ ომს წააგებდა, საქართველოს პოლიტიკური არსებობა უკიდურეს განსაცდელში უნდა ჩავარდნილიყო, - მას უკან დასახევი გზა აღარ ექნებოდა და ხსნა არსაითგან იყო მოსალოდნელი.

„აღმოსავლეთის ქრისტიანეთა მფარველი“ ხელმწიფე პეტრე I ამ გარემოებას ოდნავადაც არ შეუფიქრიანებია: მას ამის გამო თავისი გადაწყვეტილება არ შეუცვლია. მეფე ვახტანგი 40.000 ქართველი ჯარითურთ იდგა და უცდიდა „ქრისტეს მოყვარე“ სახელმწიფოს და ვერ გაეგო თუ რატომ „შეიქმნა დაყოვნება ხელმწიფისა“ (ს. ჩხეიძე, ჭიჭ. 34, ჩუბ. 330). დაპირებული თანხ-

მობრივი სამხედრო მოქმედების მაგიერ სპარსეთის წინააღმდეგ პეტრე I ვახტანგ მეფეს თავისი დესპანი გამოუგზავნა, რომლის პირითაც მეფეს ურცხვად ურჩევდა საქმე განეგრძო: თუ გაიმარჯვებ, მაშინ დიდად მოიგებ იმიტომ, რომ ურწმუნოთა ბატონობისაგან განთავისუფლდები და ჩვენგანაც იქაურ ქრისტიანებზე უფლება მოგეცემაო. რუსთა ხელმწიფე მეფე ვახტანგს თითქოს იმ ცნობით ანუგეშებდა, რომ იგი ამ საქმეს სრულებით თავს არ ანებებდა და მომავალში ამ ომისათვის კვლავ მზადებას შეუდგებოდა (Бутковъ Материалы I, 31-32).

მხოლოდ ამ ამბავის გაგებისთანავე შეიტყო მეფემ დაყოვნების ნამდვილი მიზეზი, რომ „თურმე ხელმწიფე ამტრაბ-ანიდამ დაბრუნებულიყო“ თავის ქვეყანაში (ს. ჩხეიძე. ჭიჭ. 34, ჩუბ. 330). მაშინ-კი დარწმუნდა ვახტანგ მეფე, რომ ლაშქრობის მონაწილე მებრძოლები მართალნი იყვნენ. „შეექმნა მეფეს ჭმუნვა დიდი“, მაგრამ რაღა დროს (იქვე).

საქმე გაცილებით უფრო ცუდად დატრიალდა, ვიდრე ომის მონაწილე მებრძოლებს გათვალისწინებული ჰქონდათ. მათაც-კი ფიქრად არ მოსვლიათ, რომ რუსთა ხელმწიფე თავის სიტყვას არ აასრულებდა და საქართველოს განრისხებულ მტრებს უმწეოდ მიუტოვებდა. სანამ პეტრე I-ი ვახტანგ მეფეს შეაცდენდა და საბედისწერო ნაბიჯს გადაადგმევინებდა, ოსმალეთი არზრუმის ფაშის პირით ვახტანგ VI მფარველობას ჰპირდებოდა (Бутковъ Материалы I, 32). მას რომ სპარსეთის წინააღმდეგ რუსეთის ომში მონაწილეობა არ მიეღო და რუსეთს ცხადად არ მიმხრობოდა, ოსმალეთისაგან მაინც საქართველოს განსაცდელი არ მოელოდა. მაგრამ რაკი ოსმალეთმა დაინახა, რომ რუსეთი სპარსეთის დაპყრობას ლამობდა და ქართველებიც მათი მოკავშირენი იყვნენ, რუსების შიშით დაიძრა და ჯერ ერევნიდან თავრიზამდის მთელი ქვეყანა დაიჭირა, ხოლო შემდეგ გამოილაშქრა თვით საქართველოს წინააღმდეგაც (Бутковъ Материалы I, 31).

მეორეს მხრივ, განა სპარსეთს კი შეეძლო საქართველოსთვის მისი მოქმედება ეპატიებინა? სპარსეთის შაჰს ვახტანგ

მეფეზე მოახსენეს: ის იმდენად „არის მტერი შენი“, რომ „ეყმო ხელმწიფესა რუსეთისასა“ და „ამოსწყვიტა რჯულისა შენისა მოსაენიო“ (ს. ჩხეიძე. ჭიჭ. 35, ჩუბ. 330). საქართველო გადიდებისა და გაძლიერების მაგიერ მტრის სათარეშოდ გახდა: ქართლი აოხრდა და ოსმალებს ჩაუვარდა ხელში, ლეკებმა ხალხს ცარცვა-გლეჯა დაუწყეს. ვახტანგ მეფეს, რომელსაც საქართველოს სახელმწიფოებრივი, კულტურული და ეკონომიური აღორძინებისათვის დაულალავი პრომა ჰქონდა განეული და ქვეყნის აღმაშენებლობით მუშაობით იყო გატაცებული, პეტრე I-ისაგან ასე მოტყუებულსა და ყოვლად უმნეოდ მიტოვებულს საქართველოთგან გახიზნვის მეტი აღარაფერი დარჩენოდა. ქართლში ოსმალები გაბატონდნენ.

მაგრამ საქმე მარტო ამით არ დამთავრებულა. როდესაც პეტრე I-მა დაინახა, რომ ოსმალეთი რუსთა სამხედრო მოქმედებით სპარსეთში იმდენად განრისხებული იყო, რომ რუსეთისათვის ომის გამოცხადებას აპირობდა, 12 ივნისს 1724 წ, მსწრაფად ოსმალეთთან ზავი შეჰკრა, რომლის პირველ მუხლში რუსთა ხელმწიფემ მთელი აღმოსავლეთი საქართველო ოსმალეთს დაუთმო, თუმცა იგი მას სრულებითაც არ ეკუთვნოდა (Бутковъ Материалы I, 57 гл. 11, 58-69, 62-63 და მისსიონ. კრუზინსკის *Tragica vertentis Belli Persici historia sub II. ზ. ავალიშვილი При-соединение Грузии к России*, მეორე გამოც. 69). ასე უკუღმართად დამთავრდა საქართველოსთვის რუსთა ხელმწიფის მიერ აღთქმული აღმოსავლეთის ქრისტიანთა „მფარველობა“: ჯერ თავის სასარგებლოდ ქართველთა ომში ჩათრევით და შემდეგ მტრის წინაშე უმნეოდ მიტოვებითა და მტრისთვის გაცემით. პეტრე დიდმა ისეთი უმადურობაც-კი გამოიჩინა, რომ მის მიერვე მოტყუებული და გაუბედურებული მეფე ვახტანგისათვის შესაფერისი თავშესაფარისა და საცხოვრებელი ადგილის მიჩენა არ ნებაჲდა. როდესაც ვახტანგ VI-ემ თავის ოჯახობით აშტრახანში დასახლების ნებართვა ითხოვა, პეტრე I განრისხებული იყო: დახედეთ, უბედურების დროსაც მეფე მაინც ამპარტავნობას არ იშლისო. რუსეთის მეფის აზრით, ვახტანგ VI უნდა

სადმე საქართველოს სამზღვრის მახლობლად დასახლებულიყო და სწორედაც ასე მოხდებოდა, აშტრახანის გუბერნატორს რომ გულუბრყვილობა არ გამოეჩინა და ხელმწიფის დაუკითხავად პეტრეს სახელითვახტანგისათვის მისი სურვილის აღსრულება არ აღეთქვა (Бутковъ Материалы I, 63).

ი. ჯავახიშვილი, დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში, თბ., 1919 წ. გვ. 6-12.

თავი II

წერილები და პროზები

სამეცნიერო საბჭოს საქართველოს ქველთა

დამგრუნებალი კომისიის წევრის

პროფ. კ. კეკელიძის მოხსენება

1922 წლის 23 დეკემბერს, განათლების კომისარიატისა და სამეცნიერო საბჭოს წინადადებით, მე გავემგზავრე მოსკოვს, როგორც წევრი იმ კომისიისა, რომელსაც დავალებული ჰქონდა საქართველოში მისი ისტორიულ-არქეოლოგიური სიძველეების დაბრუნების საკითხის მოგვარება. კომისია შედგებოდა სამი წევრისაგან: ერთი იყო რუსეთის წარმომადგენელი, განათლების კომისარი ამხანაგი პროფ. მ. პოკროვსკი, მეორე – საქართველოს წარმომადგენელი, აკადემიურ საქმეებში რწმუნებული საქართველოსა, დამიანე ჯგუშია და მესამე – აღმოსავლეთის ასოციაციის თავმჯდომარე პავლოვიჩი. ამ კომისიაში ექსპერტებად მონაწილე იყვნენ: რუსეთის მხრივ აკადემიკოსი ს. ოლდენბურგი და პეტროგრადის უნივერსიტეტის პრივატ-დოცენტი ა. გენკო, ხოლო საქართველოს მხრივ – თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორები: მე და აკ. შანიძე. გადმოსატან სიძველეთა შესახებ სამეცნიერო ექსპერტიზას თავისი აზრი უნდა გამოეთქვა, ხოლო დასკვნა და გადაჭრა საკითხისა კომისიის საქმე იყო.

კომისიის მუშაობა დაიწყო 1923 წლის 8 იანვარს, როდესაც პეტროგრადიდან მოსკოვს ჩამოვიდნენ რუსი ექსპერტები. პირველ სხდომაზე მათ წერილობით განაცხადეს, რომ ისინი პრინციპიალურად მონიშნულადმდეგეები არიან საქართველოში ქართულ სიძველეთა დაბრუნებისა, ვინაიდან ეს უდრის რუსეთის სამეცნიერო დაწესებულებათა განადგურებას და თუ

მაინც და მაინც აუცილებელია ამ საკითხის გარშემო ბჭობა და კამათი, ეს გადაიდოს მანამდის, სანამ საზღვარგარეთიდან დაბრუნდება აკადემიკოსი ნიკო მარი, ერთადერთი მთელს რუსეთში ავტორიტეტი ამ საკითხშიო. ამაზე ჩვენ, ქართველმა ექსპერტებმა, განვაცხადეთ, რომ პრინციპიალურად ეს საკითხი გადანყვეტილია რუსეთისა და საქართველოს მთავრობათა მიერ, მაშასადამე, ჩვენ არც გვეკითხება ვინმე ამის შესახებ, რაც შეეხება განცხადების მეორე ნახევარს, საკვირველია შემდეგი გარემოება: ამდენხანს და ახლაც რუსი მეცნიერები ეწინააღმდეგებიან საქართველოში მისი სიძველეების დაბრუნებას, სხვათა შორის, იმიტომ, რომ რუსეთში მთელი რიგი მეცნიერებისა სწავლობსო: სად არის ეს მთელი რიგი მეცნიერებისა, თუ მხოლოდ ერთად ერთი მარი ყოფილა ამ საქმეში ჩახედული? კომისიაც ჩვენს აზრს მოემხრო და გადანყვიტეს, მუშაობას შევდგომოდით ახლავე. პირველ ყოვლისა მათ (ექსპერტებმა) მოისურვეს გაეთვალისწინებინათ თუ რა მდგომარეობაშია ქართველოლოგია ტფილისში და პეტროგრადში. გამოირკვა, რომ პეტროგრადში ქართველოლოგიაში მუშაობს დღეს დღეობით მხოლოდ ნ. მარი, ისიც იმდენად, რამდენადაც ქართველოლოგია შეადგენს ნაწილს მისი სპეციალური კვლევა-ძიების საგნის-იაფეთოდოლოგიისას. ეხმარებიან მას ა. გენკო და კ. დონდუა, რომელთაც, როგორც ახალგაზრდათ, ჯერ არაფერი დაუმტკიცებიათ და გამოუჩენიათ თავიანთი მომზადება ამ დარგში. უნივერსიტეტში მსმენელები პროფ. ნ. მარს უკვე აღარა ჰყავს, რაც შეეხება ტფილისს, აქ სახელმწიფო უნივერსიტეტში წარმოდგენილია შესაფერი სპეციალისტებით მთელი რიგი ქართველოლოგიური კათედრებისა, რომელთაც მინიმუმ 500-მდე მსმენელი ჰყავთ. ამის შემდეგ კომისია საბოლოოდ დარწმუნდა, რომ ქართველოლოგიის ნამდვილ ცენტრად დღეს დღეობით უნდა ჩაითვალოს ტფილისი და ეს გარემოება უფრო ავსებს და ასაბუთებს, პრინციპიალურ გადანყვეტილებას ქართული ძეგლების დაბრუნების შესახებ.

შემდეგ გაიმართა კამათი რამდენიმე ძირითადი საკითხის შესახებ:

1) რა ძეგლები უნდა დაუბრუნდეს საქართველოს?

ა) ისინი, რომელნიც იქიდან გაუტანიათ რუსეთთან შეერთების შემდეგ თუ მანამდინაც.

ბ) ისინიც, რომელნიც ნაყიდნი და შეწირულნი არიან, თუ მარტო ადმინისტრაციულად გატანილნი.

გ) მარტო „ქართული წარმოშობის“ ძეგლები, ე. ი. რომელნიც საქართველოში არიან დამზადებულნი და საქართველოდან გატანილნი, თუ ისეთებიც, რომელნიც არა საქართველოდან შემოსულან რუსეთში სხვადასხვა გზითა და საშუალებით.

რუსი ექსპერტების აზრით შესაძლებელი იქნება დაბრუნება მხოლოდ იმ ძეგლებისა, რომელნიც რუსეთთან შეერთების შემდეგ არიან გატანილნი ადმინისტრაციული წესით და ისიც იმისთანების, რომელნიც საქართველოში არიან დამზადებულნი. ჩვენი მტკიცებით, ვინაიდან საკითხის გადაჭრისას უნდა ვხელმძღვანელობდეთ უმთავრესად მეცნიერული მოსაზრებით და არა იმით, ადმინისტრაციულად გატანილია ის თუ ნაყიდი (ეს მთავრობათა შეთანხმების საქმეა), დაბრუნებული უნდა იქნეს ყველა ლიტერატურული ან მატერიალური ძეგლები, გარდა თითო ცალის დუბლიკატებისა, იმისდა მიუხედავად – როდის, რა გზით, ან საიდან გაუტანიათ ისინი რუსეთში. კერძოდ, იმ ძეგლთა შესახებ, რომელნიც საქართველოს საზღვარგარეთული მონასტრებიდან გაუტანიათ რუსეთში, ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ ამ ძეგლებს ისე უნდა ვუყურებდეთ, როგორც საქართველოდან გატანილს, ვინაიდან ქართული მონასტრები საზღვარგარეთ იყვნენ შეუვალნი და ექსტერიტორიალურნი, ამიტომ მათი ქონება ნამდვილ საქართველოს ქონებასა და საკუთრებას შეადგენენ. აღნიშნული საკითხების გამო კომისიაში გაიმარჯვა ქართველი ექსპერტების შეხედულებამ და აზრმა.

2) რა ძეგლები უნდა ჩაითვალოს „უნიკალური“ ხასიათის ძეგლებად, რომელნიც, თანახმად კომისიაში წინასწარ მიღებული გადანყვეტილებისა (ოქმი 1922 წლის 10 ოქტომბრის თათბირისა), პირველ რიგში უნდა იქნენ დაბრუნებულნი საქარველ-

ოში? ხანგრძლივი კამათისა და აზრთა გაცვლა-გამოცვლის შემდეგ ამ საკითხში შევთანხმდით ისე, რომ „უნიკუმებად“ უნდა ვიგულისხმოთ ისეთი ძეგლები, რომელნიც ერთ ცალად არიან ცნობილნი როგორც რუსეთში, ისე საქართველოში, ან ისეთები, რომელნიც ცნობილი ძეგლების დეფექტებს ავსებენ.

3) კომისიაში წინასწარ იყო გადანყვეტილი, რომ ის ძეგლები, რომელნიც რუს მეცნიერთა კვლევა-ძიების საგანს შეადგენენ, შეიძლება დროებით დატოვებულ იქნეს რუსეთში. ექსპერტიზას უნდა გამოეთქვა აზრი, რამდენი ძეგლი და რამდენი ხნით შეიძლება დატოვებულ იქნესო. რუსი ექსპერტების აზრით და მოთხოვნილებით უნდა დატოვებულიყო როგორც ის ძეგლები, რომელნიც მათი კვლევა-ძიების პირდაპირ უშუალო საგანს შეადგენდნენ, ისე ისეთებიც, რომელთაც დამხმარე მნიშვნელობა აქვთ მათთვის და უნდა დატოვებული ყოფილიყო დროის განუსაზღვრელად, სანამ მათი კვლევა-ძიება არ დამთავრდებოდა. ამაზე ჩვენ შევნიშნეთ, რომ რუს მეცნიერებს არ სურთ ჩვენ რაიმე ძეგლი დაგვიბრუნდეს, ვინაიდან ძეგლების სპეციალურად კლასიფიკაციისას აღმოჩნდება, რომ ყოველ მათგანს ერთი მეორესთან რაიმე კავშირი და დამოკიდებულება აქვთ, და თან მათი შესწავლა და კვლევა-ძიება შეიძლება დაუსრულებლად გაგრძელდეს. ამიტომ მათი შეხედულება მიუღებლად მივიჩნიეთ და ჩავთვალეთ. შესაძლებლად მივიჩნიეთ დატოვებული ყოფილიყო მხოლოდ ის ძეგლები, რომელთაც მხოლოდ ამჟამად სწავლობს და იკვლევს ესა თუ ის მეცნიერი, თან გარკვეული ვადით არაუმეტეს 6 თვისა, და თუ ვინიცობა ამ ხნის განმავლობაში მუშაობა ვერ დამთავრდება, მეცნიერს შეუძლია შუამდგომლობა აღძრას ვადის გაგრძელების შესახებ იმ დაწესებულების წინაშე, რომელსაც დაბრუნებული ძეგლები გადაეცემა საქართველოში დასაცავად. კომისია ჩვენს შეხედულებას მიემხრო.

ზემომოყვანილი კამათი პეტროგრადიდან ჩამოსულ ექსპერტებთან, ეხებოდა უმთავრესად პეტროგრადში არსებულ ორ ნიგნთსაცავს, ბატონიშვილის თეიმურაზისას (სააზიო მუზეუმში)

და უგანათლებულესი თავადის იოანესას (საჯარო წიგნთსაცავში).

როდესაც ამნაირად პეტროგრადში დაცული ქართულ სიძველეთა შესახებ ბჭობას მოვრჩით, რამაც ერთ კვირაზე მეტს გასტანა, შევუდექით მოსკოვის საგანძურებში არსებული სიძველეების საკითხის გარკვევას, კერძოდ, იარაღთა პალატაში, საისტორიო მუზეუმში და რუმბინცევის მუზეუმში არსებულისას. მიუხედავად იმისა, რომ ამ სიძველეთა დაბრუნება 1922 წლის 10 ოქტომბრის დადგენილებით უკამათოდ უნდა მომხდარიყო, აღნიშნულმა დანესებულებებმა სასტიკი წინააღმდეგობა გაგვიწიეს, რის გამოც მათს სამეცნიერო საბჭოსთან ერთად მოგვიხდა მთელ რიგ სხდომებზე პრინციპიალური და დეტალური საკითხების გარკვევა.

ბოლოს და ბოლოს იმათთანაც შევთანხმდით, რომ დავუტოვებდით მათ მხოლოდ დუბლიკატების თითო ცალს, თუ ასეთი დუბლიკატები აღმოჩნდებოდა მათს მიერ დაცულ სიძველეებში.

ასე დამთავრდა ჩვენი ექსპერტული მუშაობა სრულუფლებიან კომისიაში. საქმე დაბოლოვდა უცილობლივ ჩვენდა სასარგებლოდ და სასურველად დაგვრჩა ეხლა მხოლოდ რეალიზაცია, ტექნიკური განხორციელება ჩვენი დადგენილებისა და შეთანხმებისა. ე. ი. მიღებული პრინციპებისდა მიხედვით გადარჩენა ყველა სიძველეთა, მათი გამოტანა ამა თუ იმ დანესებულებიდან, ყუთებში ჩალაგება და წამოღება. ყველაფერ ამას შეასრულებს პროფ. აკ. შანიძე, რომელიც ამ მიზნით, დარჩა კიდევ რუსეთში, ხოლო მე უკან დავბრუნდი, ვინაიდან ჩემი მისია შესრულებულად ჩავთვალე.

განცხადება

ეხლახან, მოსკოვში ყოფნისას „ქართული კულტურის სახლში“ სრულიად შემთხვევით ვნახე მეტად საინტერესო ხელნაწერები და დოკუმენტები საქართველოს ისტორიისა და წარსულის შესახებ, სახელდობრ: 1) პერგამენტზე ნაწერი სახარება XII საუკუნისა, რომელიც შემკულია ძვირფასი მინიატურებით. 2) ვახტანგ მეექვსის მიერ სპარსულიდან გადმოთარგმნილი ასტრონომიის სახელმძღვანელო; 3) ორმოცდაათამდე რეკულებად თუ ცალკე ფურცლებად ინ ფოლიო დალაგებული დოკუმენტები და გრამოტები, ნაწერი უმთავრესად რუსულად, რამდენიმე ქართულად, ლათინურად და ფრანგულად. ჩვენი ისტორიის შესასწავლად განსაკუთრებით საყურადღებოა ეს დოკუმენტები, და არა მარტო ჩვენის, არამედ რუსეთის ისტორიისათვისაც, ვინაიდან ისინი ჯერჯერობით არსად ცნობილი არაა და არც ის ცნობები, რომელთაც ისინი შეიცავენ, გამოყენებულია ისტორიაში. აქ ჩვენ გვაქვს მთელი ისტორია საქართველოს სამეფო ოჯახის (არჩილის და ვახტანგის) გადასახლების რუსეთში, მათი დასახლებისა მოსკოვის გუბერნიაში, ს. ვსესვიატსკოეში, და ნიჟეგოროდის სოფელს ლისკოვოში. დოკუმენტები შეეხება ქართველების მდგომარეობას, მათ მიერ ადგილმამულების მიღებას, სამსახურში გამწესებას, რუსეთის ომებში მონაწილეობის მიღებას, მიწერ-მონერას არჩილ მეფისას შვეციის „მეფე კოროლთან“ მისი შვილის ტყვეობიდან დაბრუნების შესახებ და სხვა მრავალ მხარეებს რუსეთისა და საქართველოს პოლიტიკურის, ეკონომიკურის და სოციალური ცხოვრებისას XVII-XVIII საუკუნეებში. ამ დოკუმენტებში არის ხელწერილები პეტრე I-ის, ეკატერინე I და II-ის, ელისაბედ პეტრეს ასულის, ანნა იოანეს ასულის და სხვა გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწეების დასახელებულს ხანაში,

არის აგრეთვე პროექტი ერთი წერილისა, რომელიც ნიკოლოზ I-ის ხელითაა დაწერილი ფანქრით.

პატრონი ამ დოკუმენტებისა არის ერთ-ერთი შთამომავალი (გვერდითი ხაზით) უკანასკნელის ბაგრატიონებისა ს. ლისკოვო-ში (ნიჟეგოროდის გუბერნიაში) მოქალაქე სტოგოვი, რომელიც მზადაა ეს ძვირფასი დოკუმენტები შეაძენინოს საქართველოს მთავრობას, თუგინდაც უფრო დაკლებულის ფასებში, ვიდრე მას მისცემდნენ რუსეთში და საზღვარგარეთ. დიდი ვაჭრობის შემდეგ შეჩერდა 2000 მანეთზე (დაიწყო 10 000 მანეთიდან), ამაზე ნაკლებ კი აღარ იძლევა. უნდა განვაცხადო, რომ ამ ხელნაწერებისა და დოკუმენტების მეცნიერული ღირებულება იმდენად დიდია, რომ 2000 მანეთად მათი შეძენა, ეს ქუჩაში პოვნა იქნება მათი. მეტად სამწუხარო და სავალალო იქნება ქართული საისტორიო მეცნიერებისათვის ისინი რომ საქართველოს დაეკარგოს და სადმე გაიყიდოს. ქართული მეცნიერების სახელი მოითხოვს ისინი ჩვენში დარჩენ და ჩვენ მიერ იქნენ შეძენილი.

მოგახსენებთ რა ყოველივე ამას, გთხოვთ, მიიღოთ ზომები და გამოსძებნოთ 2000 მანეთი ამ დოკუმენტების შესაძენად; ეს საქმე უნდა დაჩქარდეს, თორემ პატრონი დოკუმენტებისა მათ გაიტანს მოსკოვიდან. ახლა ისინი იმყოფება „ქართული კულტურის სახლში“ მის გამგე შალვა დადიანთან. თუ გადაწყვეტილი იქნება შეძენა მათი, ფული უნდა გადაეგზავნოს დადიანს, რომელიც შეასრულებს ყოველგვარ ფორმალობას მათი შეძენისას.

22.09.1925

წყარო: http://publish.dlf.ge/kornelikekelidze/index_07.htm

გასულ წელს, დავით გურამიშვილის ბიოგრაფიულ მასალე-
ბზე მუშაობის დროს, მოსკოვის არქივებში (საგარეო საქმეთა
სამინისტროს არქივი, ძველი საბუთების არქივი), ჩვენ გზადაგზა
ვეძებდით აგრეთვე სულხან-საბა ორბელიანის მასალებსაც.

ძიების დროს ჩვენ წავანყდით სულხან-საბას რამდენიმე
სრულიად ახალ ბიოგრაფიულ მასალას მისი უკანასკნელი
დღეების შესახებ, რაზედაც დღემდე ჩვენ თითქმის არაფერი
ვიცოდით.

დიდი ქართველი მწერლის გარდაცვალებიდან 230 წლისთავზე
ამ ახალი მასალების ნაწილი გვინდა ჩვენს მკითხველს გაეუზ-
იაროთ.

1724 წლის მაისში, სამეფო კარის ინტრიგების წყალობით,
ლეკებმა აიღეს თბილისი. ქართლის მეფე ვახტანგ მეექვსე
იძულებული იყო დაეტოვებინა სატახტო ქალაქი. ქაშუეთის
ეზოში იგი სამუდამოდ გამოეთხოვა თბილისს. „წამოვიდა მეფე
ვახტანგ შვილითა და ძმებითურთ, გამოიარეს ქალაქთ გარე,
ჩამოხტა ქაშუეთს, შემოეყარნენ მოქალაქენი და დაუწყეს წვევა
ქალაქსა შიგან, მაგრამ სპათა სიმრავლე აღარა იყო-რა, არცა
ეგებოდა დაყოვნება ხანისა, იარეს მეფე ვახტანგ ნაბრძანდა
გორსა“ (სეხნია ჩხეიძე).

ლეკთა შემოსევას მოჰყვა თურქთა შემოსვლა. ქართლი ია-
ვარ-ქმნეს და მოსრისეს. „ქვეყანა ხომ გააოხრეს, — სწერდა
ვახტანგი იმპერატორ პეტრე პირველს, — ხუთს აღაჯზე ქალაქ-
ის გარშემო სოფლები სულ გააოხრეს და შენობა მოშალეს. ტყვე
მრავალი დაატყვევეს, ენით არ მოიხსენება აქაური ჭირი. კახ-
ეთი ხომ სულ ლეკმა დაიჭირა“.

დამარცხებული, ძალადმართებული ვახტანგი გორი-ცხინვა-
ლი-რაჭის გზით ორიათასიანი ამალის თანხლებით, გაემართა
რუსეთისაკენ; მისი მიზანი იყო პირადად წარსდგომოდა პეტერ-
ბურგში იმპერატორს პეტრე პირველს და გამოეთხოვა სამხედრო

დახმარება „საქართველოს დასადგინებლად“, ქართველი ხალხის გადასარჩენად. ვახტანგის ერთგულ ამაღაში, უპირველესთა შორის, იმყოფებოდა ვახტანგის მოამაგე-აღმზრდელი, მეფის მისანდო მოღვაწე და ქართველი ხალხის დიდი მოჭირნახულე, — 67 წლის მოხუცი სულხან-საბა ორბელიანი.

საბა სულ რვა წლის წინათ, დიდი ჭირგამოვლილი დაბრუნდა ევროპიდან, სადაც ვახტანგის მიერ იყო წარგზავნილი დახმარების სათხოვნელად. ევროპიდან ის დაბრუნდა იმედდაკარგული და სასოწარკვეთილი.

ევროპის შეწევნის ილუზიებისაგან სრულიად გამოფხიზლებული ვახტანგი უკვე მტკიცედ და საბოლოოდ დაადგა რუსეთის ორიენტაციის გზას. ამ დიდ გზაზე მას თან ახლდა ერთგული საბა ორბელიანი. ვახტანგისა და საბასათვის ახლა უკვე გაიშალა ერთადერთი იმედიანი გზა საქართველოს ხსნისა — რუსეთის გზა.

„ჩვენ რომ რუსეთს წამოვედით, — გვიამბობს თვით ვახტანგი, — საბამ მოხუცებულმა, სამოცდაშვიდისა წლისმან, ჩვეულები-სამებრ, ჩვენი მამა-ბიძათ სიყვარული და ჩვენი ერთგულება არ უღებ-ყო და თან გვიახლა სამის ძმითა და ორის ძმისწულითა“ („საქართველოს სიძველენი“, II, გვ.332).¹

1724 წელს ქ. ასტრახანში შედგნილ ვახტანგის ამაღლის ნუსხაში მოხსენებულია „თავადიშვილი საბა, ამისი ძმა ზოსიმე, ორივე მწირნი ბერნი“ ხუთი მსახურით, ერთი აზნაურიშვილით (იხ. საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივის „ქართული საქმეები“, 1724 წ. 3, ფურცელი 23).

ჩვენ ვიცით, რომ ჯერ კიდევ ევროპიდან დაბრუნებისას, მისივე სიტყვებით, საბა იყო „ბერიკაცი და სნეული“. ახლა კი უფრო დაუძლურებულს დიდად შორეული გზის სიძნელეები უნდა გადაელახა. ვახტანგისა და მისი ამაღლის მგზავრობის

¹ ისტორიული პოემის „ვახტანგისა“ მიხედვით, ვახტანგს, სხვებთან ერთად თან ეახლა „შვიდი ძმა და სახლისკაცი ორბელიანი თესლი-გვარი, საღმთონი და საერონი, ჭკვიანნი და მწვე-სამარხნი“.

ერთ-ერთ მომენტს ამ ამაღლის მონაწილე გაბრიელ გელოვანი, სხვათაშორის, ასე გადმოგვცემს:

„მაშინ აღსდგა მეფე და განვლო მდინარე რიონისა და შეუდგნენ მსგავს ჯოჯოხეთისა, სადაცა იყო ჯურღმული მრავალი გამომდინარე თოვლთა და ყინულთაგან. ესრეთ ძნიად განსავლელ იყო ქვესკნელსა მასშინა უფსკრულსა ყინულისასა ორბი, გინა არწივი, მასცა ვერლა ეძლო მუნით აღმოსავლად, არცალა თუ ესეოდენტა ურიცხვთა დედანულთა“.

ამ გზით მიდიოდა მოხუცი საბა.

ქართველ მოგზაურებს უნდა გადაელახათ ეს ძნელი გზა, სავსე ავაზაკობით, თავდასხმებით, მუდმივი მძევლების მოთხოვნით. 1724 წელს ვახტანგი თავისი ამალით ჩავიდა სოლალის ციხეს, სადაც მოეგება რუსთა სარდალი გაბრიელ კროპოტოვი: „და განახვნეს კარნი ციხისანი და მოსცეს ხმა ქუხილისანი ზღუდეთა ზედა გარდმოკიდებულთა ზარბაზანთაგან დაწყობილთა სპათა ხელისა თოფთაგან. ესე იარა პატივითა შებრძანდა სახლსა ტურფასა“.

ამ საპატიო სანახაობით სტკებოდა საბას თვალიც, მაგრამ, როგორც ჩვენი ახალი საბუთებიდან ირკვევა, საბას, ვახტანგთან ერთად, მხოლოდ სოლალის ციხემდის უმოგზაურნია. სოლალის ციხიდანვე ვახტანგს პირდაპირი მარშრუტით პეტერბურგში გამგზავრება დაუპირებია, მაგრამ რაკი იმპერატორის შესაფერი განკარგულება არ დახვედრია, ველარ გაუბედავს. თვით ვახტანგი ამბობს: „მინდოდა მე თავკაცობ ვხლებოდი (იმპერატორს), მაგრამ რადგან აქ ხელმწიფის ბრძანება არა დაგვხვდარა, ველარ ვეახელითო“ (1724 წ. 2, ფურც.41). სოლალის ციხეში ჩასვლისთანავე ვახტანგს საჭიროდ დაუნახავს საბა ორბელიანის წინასწარ გაგზავნა იმპერატორთან პეტერბურგში (აქედანვე ცალკე გაგზავნილი იქნა იმპერატორთან ვახტანგ ამილახვარი).

ახალ საბუთებში ნათქვამია, რომ საბას უნდა წაეღო ვახტანგის წერილი პეტრე პირველთან და მოსკოვში მყოფ არჩილის ასულ ბატონიშვილ დარეჯანთან (საქმე 8, აღწ. 110/1).

დარეჯანი, არჩილ მეფის ქალიშვილი, ერთნაირად ბიძაშვილად მოხვდებოდათ როგორც ვახტანგს, ისე საბას. დარეჯანი შუამავლის როლს ასრულებდა ვახტანგსა და პეტრე პირველს შორის.

რუსეთის კარზე დარეჯან ბატონიშვილი ითვლებოდა საქართველოს საქმეების საუკეთესო მცოდნედ. მხურვალე პატრიოტის არჩილის ასული ვახტანგის ერთგული მრჩეველი და თანამოსაგრე იყო. თავისი დიდი გავლენით იგი განუმტკიცებდა ვახტანგს რუსეთისადმი სწრაფვას. ჯერ კიდევ ვახტანგის ირანში ტყვეობის დროს (1712-1716 წ.წ.) დარეჯანი სთხოვდა პეტრე პირველს ვახტანგის ტყვეობიდან გამოხსნას და რუსეთში გამოყვანას.

ამიტომ გასაგებია, რომ საქართველოდან გასვლისას პირველი წერილები ვახტანგმა დარეჯანთან აფრინა მოსკოვში, რათა იგი დახმარებოდა საიმპერატორო კარზე. ამ წერილების ერთ-ერთი წამლები იმპერატორთან იყო საბა ორბელიანი.

ვახტანგი სოლალის ციხეში 1724 წლის 31 აგვისტოს ჩასულა, ხოლო 12 სექტემბერს, თითქმის დაუსვენებლივ, დიდის ასწრაფებით საბა გამგზავრებულა მოსკოვსა და პეტერბურგისაკენ, გენერალ-მაიორის კროპოტოვის ორდერით.

სოლალის ციხიდან გამგზავრებისას, საბას გადაჰლობებიან მთიელები, უწვალეზიან, გაუძარცვავთ, ყველაფერი წაუტომევიან. ხიფათ-შემთხვეულ საბას გზად დიდი შიმშილი და გაჭირვება გადაუტანია. საბას მგზავრობაში თან ახლდნენ: მისი ძმა ბერი ზოსიმე (ზაალი), აზნაური „ინთევი“ (ეს გვარი ჯერ ვერ დავადგინეთ ქართულად), მსახურები: დაბალა, აზნაური დიმიტრი და ტიტე კარგარეთლები, პირლებულის არქიმანდრიტი არსენ ბარათაშვილი, აზნაური ომანი, დიაკვანი დავითი, მსახური „არტიმონი“. რუსთა ხელისუფალთ საბასათვის გზის ულუფად მიუციათ სახსრები რვა ეტლის („პადვოდის“) დასაქირავებლად; ასტრახანიდან მოსკოვისკენ საბა გაემგზავრა 20 ოქტომბერს. ასტრახანიდან საბასა და მისი ამალისათვის ასტრახანის კომენდანტს მიტროფანოვს თან გაუყოლებია ასტრახანის მეციხოვნეთა პოლკის კაპრალი ივანე ვორობიოვი, ასტრახანიდან სარატო-

ვამდე მიუციათ რვა მენიჩბე-ნაოსანი დღიური ულუფის ფულით, საბასთვის, როგორც უბრალო ბერისთვის მიუციათ დღიურად ხუთი კაპეიკი, ხოლო საბას თანმხლებელი არქიმანდრიტისათვის დღიურად 25 კაპეიკი.

ცარიცინში ჩასვლისას, ხელისუფალთ მიუღიათ ცნობა, რომ საბა ვახტანგ მეფის ნათესავია. ამის შემდეგ ცარიცინიდან მოსკოვამდე 30 დღის საზრდოდ მიუციათ საბასთვის თოთხმეტი მანეთი.

საბა და მისი ძმა ზოსიმე მოსკოვს ჩასულან ნოემბრის პირველ რიცხვებში.

საბა და ზოსიმე 1724 წლის 6 ნოემბერს უკვე გამოცხადებულან მოსკოვში საგარეო საქმეთა კოლეგიის კანტორაში, ცარიცინს (დღევანდელი სტალინგრადი) მიცემული ასტრახანის გუბერნატორის ვოლინსკის საგზურით; მოსკოვში მათ უთხოვიათ სარგოს მომატება და ხელისუფალთ საამისო მიწერილობა კიდევ გაუგზავნიათ პეტერბურგში.

სად ცხოვრობდა საბა მოსკოვში? ვისთან? ვახტანგმა იგი უპირველესად თავის ბიძაშვილ დარეჯანთან გაგზავნა; ცხადია, საბას სწორედ დარეჯანთან უნდა დაესადგურნა. დარეჯანი ხომ მისი ერთადერთი ადრესატი და ნათესავი იყო მისთვის უცნობ მოსკოვში.

დედ-მამა-ძმებ ამონყვეტილი დარეჯანი მარტოლა იყო დარჩენილი არჩილის დიდი ოჯახიდან, დიდიხნით, თითქმის ბავშვობიდან სამშობლოს მოშორებული. მხოლოდ მისი დაუცხრომელი პოლიტიკური საქმიანობა რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის განმტკიცებისათვის, ზრუნვა ქართული კულტურისათვის მოსკოვში, ქართულ ემიგრაციაზე თვალყური და პატრონობა ანელებდა მის მწირობასა და სიმწუხარეს.

დარეჯანს მამისაგან დანატოვარი ორი სასახლე ჰქონდა: ერთი — თვით მოსკოვის ცენტში — გოლიცინისეული სასახლე [ეს სასახლე დღევანდლამდის, შემორჩენილია. იგი დგას საკავშირო მინისტრთა საბჭოს ეზოში, სასტუმრო „მოსკვას“ პირდაპირ]. მეორე, — მოსკოვის განაპირად, ცნობილ ვსესვიატსკოვს,

ანუ როგორც მოსკოველი ქართველები უწოდებდნენ „სვენნკას“ ანუ „სესენკას“ სასახლე, სადაც 1722 წელს 30-31 იანვარს დარეჯანმა დიდი ზემოთ მიიღო შვედებთან ომგადახდილი ტრიუმფატორი პეტრე პირველი.

სწორედ ამ „სვენნკას“ სასახლეში სწარმოებდა პეტრესა და დარეჯანის მოლაპარაკება საქართველოს საკითხებზე; კერძოდ, საქართველოს მონაწილეობის შესახებ სპარსეთის წინააღმდეგ გალაშქრებაში. და სწორედ ამავე სასახლემ მიიღო სტუმრად ქართლის ახალი ბედის მოღვაწე საბა ორბელიანიც.

საგარეო საქმეთა კოლეგიის დოკუმენტების მიხედვით, საბა ჩანს მოსკოვში მხოლოდ 1724 წლის 6-19 ნოემბრამდის, შემდგომ საბუთებში საბას სახელი ჯერ არ შეგხვედრია. დანამდვილებით ირკვევა, რომ საბა ველარ წასულა პეტერბურგს. ეტყობა გზაზე ტანჯულ-წამებული მოხუცი ავად გამხდარა. იგი ხომ ჯერ კიდევ ევროპიდან დაბრუნებისას უჩიოდა „სნეულებას“ და „ბერ-კაცობას“.

1725 წლის 26 იანვარს საბა გარდაცვლილა. ორი დღის შემდეგ, 28 იანვარს თვით პეტრე პირველი მიიცვალა. საბას სიკვდილის შესახებ შენახულა ერთი მინაწერი მისივე ლექსიკონზე:

„საბა მიიცვალა ქრისტეს აქეთ ჩლკე (1725), იანვარსა კვ.(26), მწუხრს, დიდს მოსკოვს, სესენკას, ბატონის არჩილის სასახლეში და იმავ საყდარს დაემარხა ბრძანებითა და მრავლის ხარჯითა და თანაწყოლითა და დიდის პატივითა ბატონიშვილის დარეჯანისათა“.

ეს კონკრეტული ცნობების შემცველი საბუთი გვაფიქრებინებს, რომ იგი საბას სიკვდილის დამსწრეს უნდა ეკუთვნოდეს. ამრიგად, თუ ვახტანგმა ვერ შეძლო უკანასკნელი პატივი ეცა თავისი მოამაგე აღმზრდელისათვის, მოხუცი საბას დატირება და ჭირისუფლობა წილად ხვდა საბას საყვარელი ბიძის არჩილის ასულს დარეჯანს, რომელსაც დიდი პატივი დაუდვია საბასთვის და მრავალი ხარჯიც გაუწევია მის დასაკრძალავად.

საბას სიკვდილის დღეებში, ვახტანგი ჯერ კიდევ ასტრახანში იმყოფებოდა, ასტრახანიდან იგი გაემგზავრა მოსკოვისაკენ მხო-

ლოდ 1725 წლის 2 თებერვალს, მაშინ, როცა მისი ერთგული და საიმედო რწმუნებული უკვე მინაში იდო.

მართალია, საბამ ფიზიკურად ვერ შესძლო ვახტანგის მიერ დაკისრებული მისიის შესრულება, მაგრამ ქართველი ხალხის მოჭირნახულე, სნეული და მოხუცი არ შეუშინდა გზის სიშორეს, ზამთრის სიმკაცრეს, გზის მრავალ ხიფათსა და განსაცდელს. საბამ უყოყმანოდ გასწირა თავი და თავისი ქვეყნის მომავლის ისტორიულ გზას შეეწირა.

ორიოდე სიტყვა საბას მხლებელთა ბედის შესახებ.

სულხან-საბას რუსეთში გამგზავრებისას მისდამი დიდი ერთგულება გამოუჩენიათ მის ყმებს – აზნაურთ დიმიტრი და ტიტე კარგარეთლებს. საბას სიჭაბუკეში ისინი მესხეთიდან მზითევეში მოჰყოლიან მის პირველ მეუღლეს ათაბაგის ქალს თამარს (საქ. სიძე., II, 332). 1726 წელს, კარგარეთლებისადმი ვახტანგ მეექვსეს სიგელში ნათქვამია, რომ სულხან-საბას „თქვენ, კარგარეთელი დიმიტრი და ტიტე თან ახლდით და ბევრი მსახურეთო, თქვენ ამაზედა ნამსახური დიდათ დაგიმადლეთ და იმისაგან ნაბოძები სოფელი შოშილეთი გაგითარხნეთო“ (იქვე).

მოსკოვის ძველი საბუთების არქივის ფონდების მიხედვით, საბას სიკვდილის შემდეგ, კარგარეთლები საბას ძმის ნიკოლოზ მროველის ხელში გადასულან, უკანასკნელის სიკვდილის შემდეგ საბას მეორე ძმის – პოეტის დიმიტრი ორბელიშვილის მსახურნი გამხდარან. დიმიტრის სიკვდილის (1739 წ.) მერე, ტიტე და ანდრია, იგივე ონოფრე, (ძმა? ძმისწული?) დავით გურამიშვილთან ერთად შესულან ქართველ ჰუსართა როტაში; როტის საბუთებში ტიტე პრაპორშჩიკად იხსენება.

ქართველების უკრაინაში დასახლების დროს, ხსენებული „კარგალეტოვ“-ები იღებენ მამულს დაბა ველიკოე ბუდიშჩეში და იქ სახლდებიან სამუდამოდ.

ამრიგად, აღარც საბას მხლებლები დაბრუნებულან საქართველოში, მათაც თავისი პატრონის ბედი გაიზიარეს.

სად უნდა ვეძებოთ საბას საფლავი ვსესვიატსკოეში? ცნობილი ქართული ეკლესია, რომელიც იქ დგას, საბას სიკვდილის

მერე არის აგებული არჩილის ასულ დარეჯანისაგან, მანამდე კი მის ადგილზე ძველი დანგრეული ეკლესია არსებობდა, თავად მილოსლავსკებისა. ჩვენ გვგონია, რომ რაკი სხვა ეკლესია არ იყო ვსესვიატსკოეში, საბა უნდა დაეკრძალათ სწორედ იმ ძველ ეკლესიაში, რომელზედაც შემდეგ 1730-იან წლებში აგებული იქნა დღევანდელი ტაძარი.

ამრიგად, საბას სამუდამო სავანეს უნდა იფარავდეს ვსესვიატსკოეს ცნობილი ეკლესია, რომელშიც და რომლის გარეთაც დასაფლავებული არიან: მამუკა ბარათაშვილი, დრამატურგი გიორგი ავალიშვილი, პოეტი დიმიტრი ბაგრატიონი, დიმიტრი ციციშვილი და სხვ.

საქართველოს მწერალთა კავშირმა ყოველი ღონე უნდა იხმაროს საბას საფლავის აღმოსაჩენად.

წყარო: გიორგი ლეონიძე, „ლიტერატურული გაზეთი“, 1955 წ. 28 იანვარი.

გიორგი პაიჭაძე

თეიმურაზ II-ის სამარხის შესახებ

რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში ქალაქ ასტრახანს გარკვეული ადგილი ეკავა. ასტრახანი რუსეთის სახელმწიფოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვარზე უმნიშვნელოვანეს სამხედრო-სტრატეგიულსა და სავაჭრო პუნქტს წარმოადგენდა, ამიტომ XVII-XVIII საუკუნეებში ამ ორ ქვეყანას შორის დამაკავშირებელ გზაზე იგი ერთ-ერთი ცენტრი იყო.

აქედან გადიოდა გზები ჩრდილოეთ კავკასიასა და ამიერკავკასიაში, საქართველოში, ირანსა და შუა აზიაში. აქ თავს იყრიდა მრავალი ქვეყნიდან ჩამოსული ვაჭარი, ჩერდებოდნენ გზად მიმავალი ელჩები და პოლიტიკური მოღვაწენი. აქ უცხოვრია არაერთ სახელოვან ქართველს, გამოჩენილ სახელმწიფო და კულტურულ მოღვაწეს (არჩილ მეფეს, ვახტანგ მეექვსეს,

სულხან-საბა ორბელიანს, დავით გურამიშვილს, თეიმურაზ მეორეს, გაიოზ რექტორს და სხვ.). ეს დიდი ისტორიული მნიშვნელობის, მრავლისმეტყველი ფაქტებია და თავისთავად ნათელი დადასტურებაა იმ მჭიდრო კავშირისა, რომელიც საქართველოსა და რუსეთს შორის საუკუნეთა მანძილზე არსებობდა.

ასტრახანის ისტორიაში მნიშვნელოვანი ადგილი ენიჭება იმ ფაქტს, რომ ამ ქალაქში დასაფლავებულია XVIII საუკუნის ორი გამოჩენილი ქართველი მოღვაწე, ვახტანგ VI და თეიმურაზ II.

ვახტანგ VI, ქართული კულტურის დიდი მოამაგე, 1703-1724 წლებში ჯერ ქართლის გამგებელი, შემდეგ კი მეფე იყო. ვახტანგის სახელთანაა დაკავშირებული ისეთ უმნიშვნელოვანეს ღონისძიებათა განხორციელება, როგორიცაა პირველი ქართული სტამბის დაარსება თბილისში (1709 წ.) და შოთა რუსთაველის უკედავი პოემის მეცნიერულ-კრიტიკული პირველი გამოცემა (1712 წ.), საქართველოს ისტორიის შესწავლა-გაშუქების საქმის აღორძინება, ქართული სამართლისა და ქართული ადმინისტრაციულ-სამეურნეო წესდების დამუშავება, ქვეყნის სამეურნეო ცხოვრების განვითარების დარგში გარკვეული წარმატება, არაერთი საინტერესო პოეტური ნაწარმოების შექმნა, ჰუმანური იდეების, კაცთმოყვარეობისა და სასარგებლო საქმიანობის ქადება და სხვ. მაგალითისათვის ავიღოთ ვახტანგის, „შეგონების“, მოტივი:

კაცმან უნდა თავის საქმეს ყველა ღვთითა მოივარგოს
ამ სოფელსა ხელი ჰყაროს, იქაც ბარგი დაიბარგოს,
მოყვარეთ და ამხანაგთა თავის რიგით რამე არგოს,
და სახელის ხე საჩრდილებლად წყლისა პირსა სამე
დარგოს.

ვახტანგ მეექვსის პოლიტიკური მოღვაწეობის მთელი არსი მიზნად ისახავდა ქვეყნის განთავისუფლებას ყიზილბაშ და ოსმალთა დამპყრობლებისაგან. ამ ამოცანის მისაღწევად მან მტკიცედ აიარჩია რუსეთის ორიენტაცია. რუსეთთან პოლიტიკური და კულტურული დაახლოება ვახტანგის არსებითი პოლიტიკური

პრობლემა იყო, რასაც საფუძვლად ედო საქართველოს, ქართველი ერის გადარჩენა-გაერთიანებაზე ფიქრი და ზრუნვა.

მაგრამ, როგორც ვიცით, ვახტანგმა თავის ძირითად მიზანს – ქვეყნის განთავისუფლებას უცხო დამპყრობთაგან – ვერ მიაღწია. ურიცხვ გარეშე და შინაურ მტრებთან უთანასწორო ბრძოლაში ქართლის მეფე დამარცხდა და იძულებული შეიქნა გასცლოდა სამშობლოს. 1724წ. ივლისში ვახტანგ მეექვსე მთელი ოჯახითა და დიდი ამალით (1200კაცი) რუსეთში გადასახლდა. ვახტანგი იმედოვნებდა, რომ პეტრე პირველის მხარდაჭერითა და რუსეთის ჯარის დახმარებით მალე საქართველოში დაბრუნდებოდა, ოსმალთა დამპყრობლებს გაუშკლავდებოდა და ქართლის ტახტს დაუბრუნდებოდა. მაგრამ ყოველივე ამას აღმოჩნდა.

1725 წლის იანვარში პეტრე I გარდაიცვალა. მისი მემკვიდრეების – ეკატერინე I-ისა (1725-1727) და პეტრე II-ის (1727-1730) დროს რუსეთის სახელმწიფო პოლიტიკა მკვეთრად შეიცვალა. ქვეყნის ფაქტობრივი გამგებლები – უზენაესი საბჭოს წევრები, მთლიანად დაკავებული იყვნენ თავიანთი „შინაგანი საქმეებით“ – ხელისუფლებისათვის ბრძოლით. ამიერკავკასიისა და საქართველოს საქმეებისათვის არავის ეცალა, მით უმეტეს თურქეთთან შებრძოლებისათვის.

ვახტანგი ბევრს ცდილობდა, რომ საქართველოსა და საერთოდ კავკასიის საკითხით დაეინტერესებინა რუსეთის მთავრობა. იგი ამტკიცებდა, რომ ამ მხარეში რუსეთს საქართველოს, სომხებისა და სხვა კავკასიელი ხალხების მხარდაჭერის იმედი უნდა ჰქონოდა.

ერთხანს ბედმა თითქოს კიდევაც გაუღიმა. რუსეთის მთავრობის დავალებით 1726-1727 წლებში საგანგებო მისიით გილანს ჩასულმა ვახტანგ VI-ემ ირანის შაჰთან – თამაზთან მოლაპარაკება წარმატებით დაასრულა, თუმცა ეს საქმეც უშედეგო აღმოჩნდა. ავღანთა შემოსევების გამო ირანის სახელმწიფო საქმეები კვლავ აირია... რუსეთის მთავრობამ შაჰ-თამაზის ნაცვლად 1729წ. ავღანთა ბელადთან – აშრაფთან ამჯობინა ხელშეკრულების დადება.

ერთი სიტყვით, ქართლის მეფე ყოველმხრივ ცდილობდა საქართველოს საკითხი, თავისი და რუსეთის პოლიტიკა ირანისა და თურქეთის მიმართ ისე შეეხამებინა, რომ საქართველოს აქედან რაიმე სარგებელი ენახა.

ვახტანგ VI ამავე დროს გარკვეულ როლს ასრულებდა როგორც ამიერკავკასიის ხალხთა განმათავისუფლებელი ბრძოლის ორგანიზატორი. მას მჭიდრო კავშირი ჰქონდა სომხეთის პოლიტიკურ მოღვაწეებთან და ყაზარდოელ თავადებთანაც. მათ არაერთხელ მიუმართავთ ვახტანგისათვის თხოვნით, რომ ამ ქართლის მეფეს რუსეთის მთავრობასთან ეშუამდგომლა ამა თუ იმ საკითხზე. ვახტანგ VI აქტიურად მოღვაწეობდა იმ მიმართულებითაც, რომ რუსეთის მთავრობის საშუალებით ზემოქმედება მოეხდინა იმ დაღესტნელ მფლობელებზე, რომელნიც რუსეთის მფარველობის ქვეშ ითვლებოდნენ, მაგრამ მაინც განაგრძობდნენ საქართველოში თარეშს.

ვახტანგ VI-ის წინადადებებსა და კონკრეტულ გეგმებში (რომელთაც იგი რუსეთის მთავრობას სთავაზობდა) დაუჯერებელი და არარეალური არაფერი იყო. დროთა ვითარებაში ირანში, თურქეთსა და ამიერკავკასიაში შექმნილი ვითარება უდავოდ ქმნიდა ხელსაყრელ საფუძველს იმისათვის, რომ რუსეთს უფრო გადამჭრელად ემოქმედა როგორც საკუთარი პოზიციების განსამტკიცებლად, ისე ამიერკავკასიის ხალხების დასახმარებლად. მაგრამ რუსეთის სახელმწიფოს იმდროინდელი მესვეურნი თავს არიდებდნენ რისკის განევას და პასიური პოლიტიკის გატარებით კმაყოფილდებოდნენ. ასე იყო რუსეთში უზენაესი საიდუმლო საბჭოს მოღვაწეობის პერიოდში და მით უმეტეს ანა ივანეს ასულის მეფობის დროს (1730-1740), როდესაც „ბირონოვშჩინას," რეჟიმი სუფევდა და მთავრობა არსებითად ანტიეროვნულ პოლიტიკას ახორციელებდა.

1735 წ. ვახტანგი იძულებული შეიქნა ასტრახანს დასახლებულიყო, სადაც 1737 წლის 26 მარტს გარდაიცვალა.

ქართლის მეფე ასტრახანის მიძინების ტაძარში 30 მარტს დაასაფლავეს.

იმავე ტაძარში 1762 წლის 4 ივნისს თეიმურაზ II-ის ნეშტიც დააკრძალეს.

თეიმურაზი ბაგრატიონთა დინასტიის კახურ შტოს ეკუთვნოდა. ცოლად მას ვახტანგ VI ასული – თამარი ჰყავდა. 1709-1715 წლებში იგი კახეთის გამგებელი იყო, 1733-1744 წლებში კი კახეთის მეფე. 1744 წელს თეიმურაზი ქართლის სამეფო ტახტზე ავიდა, ხოლო კახეთში თავისი ვაჟი ერეკლე II გაამეფა. ყოველივე ამან განაპირობა ქართლისა და კახეთის სამეფოების გაერთიანება, თუმცა ამ საქმეს ქართლელ თავადთა ოპოზიცია ეღობებოდა. თეიმურაზითა და ერეკლეთი ყველა უკმაყოფილო პირი ქართლის სამეფო ტახტზე ვახტანგ VI-ის შთამომავალთა (როგორც კანონიერი მემკვიდრეების) აღდგენის იდეით გამოდიოდა. მაგრამ ქართლელ ბაგრატიონთა რესტავრაციის ყველა ცდა უკვე რეგრესულ ხასიათს ატარებდა, რადგან თეიმურაზი და ერეკლე აღმოსავლეთ საქართველოს ფაქტობრივად გაერთიანების პირობებში საერთო-ეროვნულ პოლიტიკას წარმატებით ახორციელებდნენ. რადგან ვახტანგ VI-ის შთამომავლები რუსეთის მფარველობაში იმყოფებოდნენ, ადვილად გასაგებია, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში გამეფებულ მამა-შვილს რუსეთის მთავრობის მხრიდან თეიმურაზ II-ის ქართლის მეფედ ოფიციალურად ცნობა განსაკუთრებით ესაჭიროებოდათ. ამით რუსეთი ხელს აიღებდა ვახტანგ VI-ის შთამომავლებისათვის პოლიტიკურ მხარდაჭერაზე, ხოლო ერეკლე II-ს ქართლ-კახეთის სამეფოს ტახტის მემკვიდრედ აღიარებდა.

ვახტანგის მემკვიდრეობის მაძიებელთა პოლიტიკური პოზიციების ასეთი დასუსტება თავის მხრივ არსებითად შეარყევდა ბაგრატიონთა კახური შტოსადმი მტრულად განწყობილ ქართლელი თავადების ოპოზიციას.

ქართლ-კახეთის 1752-1754 წლების ელჩობის ფაქტობრივმა მარცხმა განაპირობა რუსეთში თვით თეიმურაზ მეფის გამგზავრება.

1760 წლისათვის ირანში შექმნილი ვითარება მოითხოვდა ირანის საქმეებში ქართველი მეფეების აქტიურ ჩარევას. შაჰის

ტახტის ამა თუ იმ პრეტენდენტისათვის მხარის დაჭერას გადამწყვეტი როლი უნდა შეესრულებინა. ამ ვითარებაში ქართველმა მეფეებმა, ბუნებრივია, გადაწყვიტეს რუსეთის მთავრობასთან წინასწარ შეეთანხმებინათ თავიანთი ნაბიჯი, რათა, ერთი მხრივ, რუსეთი ჩაებათ ირანის საქმეების მოგვარებაში და მისგან ფინანსური დახმარება მიეღოთ, ხოლო, მეორე მხრივ, მიეღწიათ ქართლის მეფედ თეიმურაზის ოფიციალური აღიარებისათვის. ყოველივე ამის გამო თეიმურაზმა მთელი 1761 წელი რუსეთში დაყო.

რუსეთის საიმპერატორო კარზე თეიმურაზ II-ს თავის სიღარბაისლითა და სილამაზით დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია. იმპერატორ ელისაბედ პეტრეს ასულის დავალებით ცნობილ რუს მხატვარს ა. ანტროპოვს თეიმურაზის პორტრეტი ფერებში დაუხატავს, ხოლო გრავიორებმა – ე. ვინოგრადოვმა და ა. გრეკოვმა ეს პორტრეტი სპილენძის ფირფიტაზე ამოჭრეს 1761 წლის 21 ივნისს თეიმურაზ II-ის მიერ რუსეთის აკადემიის სტამბის დათვალიერების დღეს. აქ აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ქართველი მეფის პატივსაცემად სტამბის თანამშრომლებმა მას მისალმების საგანგებო ტექსტითაც მიმართეს. ეს ტექსტი ქართულ და რუსულ ენებზე სტამბური წესით იყო დაბეჭდილი.

თეიმურაზ II უკვე სამშობლოში დაბრუნებას აპირებდა, როცა 1762 წლის 8 იანვარს უეცრად გარდაიცვალა პეტერბურგში.

ამალის წევრებმა მის ცხედარს ბალზამი გაუკეთეს და საქართველოში დასასაფლავებლად წამოასვენეს. მაგრამ მოსკოვს რომ მიაღწიეს, გზის სიშორისა და მოახლოებული ზაფხულის მომიზეზებით, 1762 წლის 3 მარტს რუსეთის მთავრობას თხოვნით მიმართეს, რათა ნება დაერთოთ თეიმურაზი ასტრახანის მიძინების ტაძარში დაესაფლავებინათ, იქ, სადაც განისვენებდა ვახტანგ VI. მათ თხოვნას გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრება ედო საფუძვლად. ამ აქტით სურდათ ხაზი გაესვათ თეიმურაზ II-ისა და ვახტანგ VI-ის თანასწორობისათვის.

რუსეთის მთავრობამ თანხმობა განაცხადა იმ პირობით, თუ ამაზე ერეკლე II დათანხმდებოდა.

ეს ტაძარი ასტრახანის კრემლის ტერიტორიაზე 1698-1710 წლებში აუშენებიათ. იგი შესანიშნავი ორსართულიანი ნაგებობაა. ზედა სართული გრილია და ამიტომ ნირვა-ლოცვა ზაფხულობით იქ ჰქონდათ, ხოლო ქვედა სართულში – ზამთრობით. როგორც ნესი, აქ, ქვედა სართულში, ასტრახანის იერარქებს ასაფლავებდნენ. აქვე, საკურთხეველთან – ყველაზე საპატიო ადგილას – იატაკის ქვეშ აშენებულ აკლდამაში ქართველი მეფეები დაკრძალეს. იატაკის ზემოდან კი საფლავის ძეგლები დაუდგეს...

...1892 წელს ასტრახანის მიძინების ტაძარი დაათვალიერა პროფ. ალექსანდრე ცაგარელმა. 1889წ. ყაზანში დაბეჭდილი ტაძრის აღწერილობის საფუძველზე მან აღნიშნა, რომ ვახტანგ VI-ის და თეიმურაზ II-ის საფლავების ძეგლები 1801 წელს მოუშლიათ.

როგორც ვხედავთ, მოულოდნელობის გამო ვახტანგისა და თეიმურაზის საფლავების ძეგლები და წარწერები ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში დაიღუპა. ხოლო უკანასკნელი ათეული წლების მანძილზე ტაძრის შენობას ხან სანყობად, ხან არქივის საცავად იყენებდნენ.

1936 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა ასტრახანს მიავლინა ტრიფონ რუხაძე. მკვლევარი მუშაობდა ასტრახანის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში. მან დაათვალიერა აგრეთვე მიძინების ტაძარიც და ყოველივე ამის შესახებ სათანადო ინფორმაციაც გამოაქვეყნა. ვახტანგ VI-ისა და თეიმურაზ II-ის საფლავების ძეგლებს იგი, ცხადია, ვერ იხილავდა. ასტრახანის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში კი ძვირფასი ლითონისაგან გაკეთებული ქართული გერბი ნახა. შემდგომ ეს გერბი აკად. შანიძემ შეისწავლა და დაადგინა, რომ ვახტანგ VI-ეს ეკუთვნოდა.

1955 წელს ასტრახანის მიძინების ტაძარში მოსკოვის ა. რუბლიოვის სახელობის მუზეუმის დამაარსებელმა და მისმა პირველმა დირექტორმა, ხელოვნებათმცოდნე დავით არსენიშვილმა სცადა არქეოლოგიური ძიება. ამის შესახებ გაზეთში

1955 წლის 19 ივნისის 144-ე ნომერში გამოქვეყნდა საკდესის სათანადო ცნობაც.

მიძინების ტაძარში დ. არსენიშვილმა ჩაატარა დაზღვევითი არქეოლოგიური გათხრები ვახტანგ VI-ისა და თეიმურაზ II-სამარხების ადგილმდებარეობის დასადგენად. საკდესის ცნობა საინტერესოა იმ მხრივ, რომ დ. არსენიშვილს თუმცა მიუგნია ვახტანგ VI-ისა და თეიმურაზ II-ის აკლდამებისათვის, მაგრამ ამით დაუმთავრებია არქეოლოგიური ძიება და აკლდამები აღარ გაუხსნია. საკდესის ცნობაში ისიც არის აღნიშნული, რომ მაშინ სწორედ დ. არსენიშვილს დაუყენებია საკითხი მიძინების ტაძრის საგანგებო დაცვისა და რესტავრაციის შესახებ, ამ ტაძრის ასტრახანის მუზეუმის ფილიალად გამოცხადების, ხოლო ამ ფილიალში რუსეთ-საქართველოს საუკუნოვანი მეგობრობის ამსახველი გამოფენის მოწყობის შესახებ.

1958 წლის სექტემბერში ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ისტორიის ინსტიტუტმა ასტრახანის რუსეთთან შეერთების 400 წლისთავის აღნიშვნასთან დაკავშირებით ასტრახანს მიაღწილა პროფ. ვარლამ დონდუა. ამ მივლინების პერიოდში მკვლევარს ასტრახანის არქივებში უმუშავია; ამის შესახებ იგი წერდა 1966წ. გამოქვეყნებულ წერილში. როგორც ჩანს, მიძინების ტაძარში შესვლა და ქართველ მოღვაწეთა საფლავების დათვალიერება ვ. დონდუამ ვერ შეძლო.

1962 წლის სექტემბერში კი ასტრახანში სამეცნიერო მივლინებაში იმყოფებოდა მკვლევარი ვალერიან მაჭარაძე. იგი შესულა მიძინების ტაძარში, სადაც იმხანად არქივის საცავი ყოფილა. აი, რას წერს ამის შესახებ ვ. მაჭარაძე: „1962 წლის 27 სექტემბერს ასტრახანის საოლქო არქივის რევოლუციამდელი ფონდების განყოფილების გამგემ ლუდმილა სავას ასულმა ლოგაჩოვამ წინასწარ მითხრა, იქ ვერაფერს ნახავთ, მაგრამ ხათრი ვერ გამიტეხა და წამიყვანა დაკეტილ ტაძარში – არქივოსაცავში, სადაც ხის იატაკი იყო დაგებული და თაროები აღმართული. არაფერი ჩანდა, გარდა წარწერებისა (სამხრეთის კედელზე), რომლებშიც ასტრახანის ეპისკოპოსები იყვნენ მოხ-

სენიებული. ხის იატაკი საარქივო საქმეების გადმოტანის წინ დაუგიათ, მანამდე იგი ცემენტით ყოფილა მოპირკეთებული და საფლავების არავითარი ნაშთი არ ჩანდა თურმე“.

ამჟამად ასტრახანის მიძინების ტაძარი, როგორც XVII საუკუნის მიწურულისა და XVIII საუკუნის დასაწყისის რუსული კულტურის მნიშვნელოვანი ძეგლი, ასტრახანის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმს გადაეცა. ძეგლს, ადრე სათანადო მოვლა-პატრონობა აკლდა, ახლა კი დიდი სარესტავრაციო სამუშაოები მიმდინარეობს.

ტაძრის ქვედა სართულზე, სადაც ვახტანგ VI და თეიმურაზ II არიან დაკრძალულები, არქეოლოგიური სამუშაო გაშალეს, რისთვისაც მოსკოველი სპეციალისტები მიიწვიეს და რეკონსტრუქციაც წამოიწყეს. მუშაობის შედეგად ძველი XVI საუკუნის ეკლესიის აბსიდები და კედლების ნაშთი აღმოაჩინეს.

ასტრახანის მუზეუმის ხელმძღვანელობამ გადაწყვიტა საგანგებოდ მოაწყოს ქვედა სართული, სადაც ძველი ეკლესიის ნაშთები და ქართველ მეფეთა საფლავებია. ამასთან დაკავშირებით გადაწყვეტილია მოეწყოს სპეციალური გამოფენა – „რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა XVIII საუკუნეში“. მუზეუმის ხელმძღვანელობა ვარაუდობს, რომ უამრავი დამთვალიერებელი ეყოლება, რადგანაც ასტრახანის მიძინების ტაძარი ტურისტულ მოგზაურობათა გეგმით გათვალისწინებულ დასათვალიერებელ ობიექტთა რიცხვს მიეკუთვნა.

ყოველივე ამის გამო დაისვა საკითხი, რომ გაეხსნათ ვახტანგ VI-ისა და თეიმურაზ II-ის აკლდამები, მათი ნეშტი ახალ ადგილას (იმავე ტაძარში) გადაეტანათ და გაემზადებინათ საფლავების სათანადო წარწერები, ამიტომ ასტრახანის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ხელმძღვანელობამ წინადადებით მიმართა საქართველოს სსრ მეცნიერთა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტს, რომ მონაწილეობა მიეღო ამ სამუშაოებში. ინსტიტუტის დავალებით 1973 წლის 13 თებერვალს გავემგზავრეთ ასტრახანს. თან გვახლდა ჩვენი ინსტიტუტის მეცნიერული ფოტოფიქსაციის ლაბო-

რატორიის გამგე ნ. არჩვაძე. 17-19 თებერვალს აღნიშნული სამუშაო – აკლდამების გახსნა და ნეშტის გადატანა ახალ ადგილას ჩვენი მონაწილეობით განხორციელდა. ცხადია, ყოველივე ამის გამო, მოვახდინეთ ვახტანგისა და თეიმურაზის საფლავების მეცნიერული შესწავლა და ფოტოფიქსირება.

ასტრახანს 15 თებერვალს საღამოს ჩავედით. 16 თებერვალს დილით ასტრახანის კრემლში ვიყავით და, უპირველეს ყოვლისა, დავათვალიერეთ მიძინების ტაძრის ქვედა სართული, სადაც დაკრძალული იყვნენ ვახტანგ VI და თეიმურაზ II და სადაც მიმდინარეობდა არქეოლოგიური გათხრები.

აღსანიშნავია, რომ ასტრახანის მიძინების ტაძარში სამარხების გახსნასა და ტაძრის რესტავრაციასთან დაკავშირებით შექმნილი იყო სპეციალური კომისია, ხოლო ტაძარში შესვლა სპეციალური საშვით შეიძლებოდა.

არქეოლოგიური გათხრების ნინასნარი გაცნობის შემდეგ ჩვენმა ჯგუფმა დაათვალიერა რუსული არქიტექტურის შესანიშნავი ძეგლი – მიძინების ტაძარი. 3 საათზე მიგვიღო ასტრახანის საოლქო აღმასკომის კულტურის სამმართველოს უფროსმა გ. ი. კორჟენკომ. იგი გვესაუბრა მიძინების ტაძრის სარესტავრაციო სამუშაოების მიმდინარეობაზე და გამოფენის მოწყობის გეგმებზე. ამასთანავე, გამოთქვა იმედი, რომ ჩვენი რესპუბლიკა მიიღებდა სათანადო მონაწილეობას გამოფენის მოწყობაში. გ. კორჟენკომ გაიხსენა აგრეთვე დ. არსენიშვილის მუშაობა ასტრახანის მიძინების ტაძარში ქართველ მეფეთა სამარხების მისაკვლევად.

გ. კორჟენკოსთან საუბრის დროს შევთანხმდით, რომ მათი გეგმის შესაბამისად ჩვენი ჯგუფი ჩაერთვოდა არქეოლოგიურ მუშაობაში და 17 თებერვლიდან მონაწილეობას მიიღებდა ვახტანგ VI-ისა და თეიმურაზ II-ის აკლდამების გახსნაში.

მიძინების ტაძარში გათხრების უფლება ჰქონდა ასტრახანის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმისა და საბჭოთა კავშირის კულტურის სამინისტროს სამეცნიერო-სარესტავრაციო კომბინატის ერთობლივ ექსპედიციას. არქეოლოგიური გათხრებისათვის ნე-

ბართვა გაცემული იყო ზემოხსენებული კომბინატის არქეოლოგის ე. ა. ტოლმაჩოვის სახელზე.

ჩვენს ჩასვლამდე ტაძარში მთლიანად იყო აღებული იატაკი და მიწის ფენა და კარგად ჩანდა ვახტანგ VI-ისა და თეიმურაზ II-ის აკლდამების ნახევარცილინდრული თაღები, ვახტანგ VI-ის საკურთხევის წინ აგებული სამხრეთ-აღმოსავლეთ სვეტის სამხრეთის ნახნაგთან, ხოლო თეიმურაზ II-ისა - ჩრდილო-აღმოსავლეთის სვეტის ჩრდილოეთის ნახნაგთან. მუშაობისათვის პირობები არახელსაყრელი იყო, ასტრახანში ცუდი ამინდი იდგა; დროდადრო თოვდა და საგრძნობლად ციოდა. ტაძრის ქვედა სართული, რომელიც ისედაც სუსტად იყო განათებული, რადგან მისი პატარა ფანჯრები გარეთ არ გამოდიოდა, ღრუბლიანი და ბურუსიანი ამინდის გამო იმ დღეებში კიდევ უფრო ჩაბნელებული იყო და ჩვენ მუშაობა გვიხდებოდა ელექტრონათურის შუქზე.

ვახტანგ VI-ისა და თეიმურაზ II-ის აკლდამები აგურითა და კირის ხსნარით იყო აშენებული (აგურის ზომა - 28X14X8სმ).

ვახტანგ VI-ის აკლდამის თალი ერთ ადგილას ჩანგრეულიყო და დიდი ხვრელი მოჩანდა, მისი ზომა უდრიდა 68X45სმ. ამ ხვრელით ცხადია, ადამიანს ადვილად შეეძლო აკლდამაში ჩასვლა. ვახტანგ VI-ის აკლდამა გაძარცვული ჩანდა. თეიმურაზ II-ის აკლდამის თავსა და ბოლოში ამოტეხილი იყო 1 - 2 აგური. ამ პატარა ხვრელების საშუალებით აკლდამაში მხოლოდ ჩახედვა შეიძლებოდა. ვახტანგ VI-ის აკლდამის ხვრელიდან პროექტორის შუქზე კარგად გამოჩნდა იქ ჩაყრილი ჩანგრეული თალის ნამსხვრევები, მიწა, ხის ნაწილები. აკლდამის გარეგანი ზომები უდრიდა 2,43X1,14 მ. კედელი ამოყვანილი იყო ერთი პირი აგურით, მისი კედლების სისქე 14 სმ შეადგენდა.

წინასწარი ფიქსაციის შემდეგ დავიწყეთ თალის დაშლა. მისი აღების შემდეგ ნათლად გამოჩნდა გაძარცვული და საშინლად არეული სამარხის სურათი (შინაგანი ზომები - 2,15X1,0X1,1 მ); მიცვალებულის ჩონჩხის ძვლების ბუნებრივი მდებარეობა დარღვეული იყო, ძვლების ნაწილი ზედაპირულად ეყარა

ხის ნაწილების, ქვითკირის ნამსხვრევებისა და მიწის გროვას შორის; აქა-იქ ჩანდა კუბოს ფიცრებისა და მუქი ყავისფერი ხავერდის ფრაგმენტები, რომელიც კუბოს ჰქონდა გადაკრული. ზედაპირულად ეგდო მენჯის ძვლის ნაწილი, აკლდამის ბოლოში (აღმოსავლეთით) მიწის გროვაში ჩანდა ქვედა კიდურების ორი-ოდე ძვალი. სამარხის პრეპარაციის პროცესში გამოირკვა, რომ ვახტანგის აკლდამას არ ჰქონია ამოშენებული ჩრდილოეთის კედელი და იგი ამ მხრიდან უშუალოდ ყოფილა მიდგმული ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სვეტის სამხრეთის ნახნაგზე. ამის გამო, სვეტის ეს მხარე ჩამოუთლიათ, ეტყობა იმიტომ, რომ არსებული ადგილი საკმარისი არ ყოფილა კედლის ჩასაშენებლად და ამ ხერხით აკლდამისათვის საჭირო სიგანე მიუციათ.

ელექტრონატურების შუქზე აკლდამაში ფრთხილად ვმუშაობდით. საქმე ნელა მიიწევდა წინ, რადგან მხოლოდ ფუნჯითა და ყოშით შეიძლებოდა სამარხის გასუფთავება და მიწის ამოყრა.

აკლდამის თანდათანობითი გასუფთავების პროცესში, სხვადასხვა სიღრმეზე გვხვდებოდა ადგილიდან დაძრული ჩონჩხის ცალკეული ძვლები, კუბოს ფიცრების ნატეხები, ხავერდის ფრაგმენტები, მსხვილთავიანი და მოკლელეროიანი რკინის ლურსმნები, აგრეთვე ბრტყელთავიანი პატარა ლურსმნები, რომლებითაც ხავერდი დამაგრებული იყო კუბოზე. კუბოს ორსავე მხარეს აღმოჩნდა ხის ნაწილებს მოცილებული ოვალური ფორმის რკინის სახელურები, თითოეულ მხარეს სამ-სამი.

მიუხედავად იმისა, რომ ჩონჩხის ძვლები არეული იყო, ზედა კიდურებისა და გულმკერდის ძვლები უმთავრესად აკლდამის დასავლეთ ნაწილში გვხვდებოდა, ხოლო ქვედა კიდურებისა – აღმოსავლეთ ნაწილში, რაც იმას ნიშნავს, რომ მიცვალებული თავით დასავლეთისაკენ ყოფილა ჩასვენებული, როგორც ამას ქრისტიანული წესი მოითხოვდა. სამწუხაროდ, აკლდამაში არ აღმოჩნდა თავის ქალა (მძარცველებს ისიც კი არ დაეტოვებინათ), თავის ქალის მხოლოდ ერთი ფრაგმენტი, ყვრიმალის ძვალი იყო დარჩენილი. სამარხში აღმოჩნდა ვახტანგ VI-ის ტანსაცმლის არშიის ორი ფრაგმენტი ოქრომკედით ნაქსოვი. ამ

ფრაგმენტების მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მეფეს მდიდრული ტანსაცმელი უნდა სცმოდა.

საინტერესოა, ჰქონდა თუ არა ვახტანგ VI-ეს სამარხში ჩატანებული რაიმე პირადი ნივთი, ჩვენ არ ვიცით, ყოველ შემთხვევაში გამორიცხული არ არის.

განსაკუთრებით საინტერესო აღმოჩნდა თეიმურაზ II-ის სამარხი უმთავრესად იმის გამო, რომ მან ჩვენამდე ხელუხლებლად მოაღწია. იმისთვის, რომ დაეცვათ ცხედარი და რამდენიმე ათას კილომეტრზე მოხერხებულიყო ტრანსპორტირება, წინასწარ სათანადო ზომები იყო მიღებული მისი ბალზამირებისათვის, რამაც დაიცვა ცხედარი გახრწნისაგან და, შესაძლებელია, ხელი შეუწყო ტანსაცმლის შენარჩუნებასაც.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თეიმურაზ II-ის აკლდამასაც ნახევარცილინდრული თალი ჰქონდა გადაყვანილი. აკლდამის გარეგანი ზომები შეადგენდა სიგრძე 2,86 მ, სიგანე 1,07 მ. წინასწარი ფიქსაციის შემდეგ შევუდექით თალის ფრთხილად დამლას; თალის მოხსნის შემდეგ გამოჩნდა აგურით აშენებული ოთხკუთხა აკლდამა, რომლის შიდა ზომები შეადგენდა 2,53X0,75 მ, კედლების სისქე 15 სმ. ამგვარად, თეიმურაზ II-ის აკლდამა, ვახტანგ VI-ის აკლდამასთან შედარებით თითქმის 40 სმ-ით უფრო გრძელი აღმოჩნდა, რაც იმით იყო გამოწვეული, რომ აკლდამაში, კუბოს ბოლოში, ჩაუდგამთ ხის ყუთი (ზომები 51X33X28 სმ), რომელსაც ორი დეკორატიული ყური ჰქონდა მიმაგრებული. ყუთის სახურავი დალურსმული იყო. აკლდამის თავსა და ბოლოში ეყარა აკლდამის თალის ხის ყალიბის ნახევარწრიული ნაწილები.

კუბოს ფიცრები საკმაოდ დაზიანებული იყო, მას თავსა და ბოლოში ლითონის ოვალური სახელურები ჰქონდა, რომლებიც ჩასმული იყო დეკორატიული ტვიფრული ფირფიტების ცენტრში. ასეთივე დეკორატიული ექვსი სახელური აღმოაჩნდა კუბოს გვერდით ფიცრებსაც, სამ-სამი თითოეულ მხარეს. კუბოს სახურავის ახდის შემდეგ გამოჩნდა მუხის ორი სქელი ფიცარი, რომლებიც სიგრძეზე ედო მიცვალებულს. ფიცრები მხრების

დონეზე განიერი იყო, ხოლო ქვევით, ფეხებისაკენ ისეთივე სიგანის, როგორიც დასაწყისში. ფიცრებს გვერდებზე, თავსა და ბოლოში ამოჭრილი ჰქონდა პატარა ფოსოები, შესაძლებელია, სამაგრებისათვის. ფიცრების ქვეშ გამოჩნდა მცენარეული საფენის სქელი ფენა, რომელიც მიცვალებულის ნეშტს თავიდან ბოლომდე ფარავდა. სწორედ ამ მცენარეულ ფენას აწვებოდა ზემოაღნიშნული ორი ფიცარი, რომლებიც, ერთი შეხედვით, უჩვეულო ფორმისა იყო – მხრების დონეზე უფრო განიერი, ვიდრე დანარჩენი ნაწილის გაყოლებაზე. ეს, ალბათ, იმით იყო გამოწვეული, რომ ფიცრები აწვებოდა მცენარეულ ფენას და, ამგვარად, მცენარეული ფენა უფრო უკეთ იყო მიტკეპნილი, მიკრული მიცვალებულის სხეულზე, მათ შორის მხრების მთელ სიგანეზეც. სავარაუდოა, რომ ამ მცენარეს რაიმე კავშირი ჰქონდა მიცვალებულის ბალზამირებასთან.

მცენარეული ფენის ალების შემდეგ გამოჩნდა ნარინჯისფერი აბრეშუმის სუდარა, რომელიც თავიდან ბოლომდე ფარავდა მიცვალებულს. სუდარის კალთები მიცვალებულს თავთან შეკვეცილი ჰქონდა, ხოლო ქვევით, ფეხებისაკენ – ჩაშვებული. თავთან ორსავე მხარეს მიცვალებულს მჭიდროდ ედო მცენარეული მასის სქელი ფენა. მარჯვენა ფეხის წვივთან, სუდარაზე აღმოჩნდა ფაიფურის ფინჯანი, შემკული მცენარეული მოტივებითა და ჭვირნიშნიანი პატარა ყურით. ფინჯანს შიგნიდან მუქი სითხის კვალი ჰქონდა შერჩენილი. ძირზე აღმოჩნდა ფაბრიკის ნიშანი, „მარკა“ – კობალტის ლურჯი საღებავით შესრულებული ორი გადაჯვარედინებული ხმალი.

მოულოდნელი და გასაოცარი სურათი გადაიშალა ჩვენს წინაშე სუდარის ახდის შემდეგ: თვალნინ ნარმოგვიდგა თეიმურაზ II თავის მდიდრულ სამეფო ტანსაცმელში, რომელიც დაუზიანებლად იყო მოღწეული ჩვენამდე. მიცვალებული ინვა გულალმა, თავით დასავლეთისაკენ, ხელები ეწყო ჯვარედინად ცოტა მკერდს ქვემოთ. 211 წლის შემდეგ ნეშტს შემხმარ კანზე შერჩენილი ჰქონდა მოკლე და ჭაღარა წვერი, უღვაშები, შეთხელებული თმები, წარბები. მიცვალებულს არ გააჩნდა თავსაბურავი და

ფეხსაცმელი. ფეხებზე ეცვა აბრეშუმის მაღალყელიანი ოქროსფერი წინდები, შესაძლებელია, ევროპული წარმოებისა. ხელფეხი შეკრული ჰქონდა სახიანი ზონრებით, რომელიც ჩვენებურ ქართულ ნახელავს მოგვაგონებდა.

სრულიად განსაკუთრებული იყო მისი სამეფო ტანსაცმელი. ეს იყო თეთრი ფერის ძვირფასი ქსოვილისაგან შეკერილი სამეფო კაბა შემკული მცენარეული სახეებით – ვარდების გამოსახულებებით; თითოეული ვარდი ჩასმული იყო რომბისებურ ჩარჩოში, ხოლო რომბები თავისი კუთხეებით ერთმანეთთან იყო დაკავშირებული, რაც მცენარეული ორნამენტის უწყვეტ ბადეს ქმნიდა. ქსოვილი, როგორც ჩანს, ნაქსოვი იყო აბრეშუმის ძაფითა და ოქრომკედით.

ასეთი ძვირფასი კაბა ეცვა – გარეთა და შიგნითა; ორივე კაბა გრძელი იყო, ჩამოდიოდა მუხლებს ქვემოთ და თავიდან ბოლომდე წინ გახსნილ ტანსაცმელს წარმოადგენდა. კაბები წელს ზევით ღილ-კილოებით იკვროდა. გარეთა კაბას 22 ღილი და შესაბამისი კილო გააჩნდა. განსაკუთრებით შესანიშნავი იყო გირჩების ფორმის მსხვილი ღილები, როლებიც კაბას მარცხენა მხარეს ჰქონდა დაკერებული. ღილებს, პირველი დაკვირვების მიხედვით, უნდა გააჩნდეს ვერცხლის (?) ვიწრო ფირფიტისაგან გაკეთებული „ჩონჩხი“ გირჩის ფორმისა, ხოლო შემდეგ გარედან ამ „ჩონჩხზე“ ოსტატურად, პირდაპირ მხატვრულად შემონნულია გრეხილი ძაფისაგან გაკეთებული „ბადე“, რომელიც სავსებით ფარავს ღილის „ჩონჩხს“. ღილები ხელსაქმის იშვიათი ოსტატობის ნიმუშს წარმოადგენს. კილოები გრეხილი ძაფისგანვე ყოფილა გაკეთებული და კაბას მარჯვენა მხარეს ეკერა. კაბას აქვს დაბალი და „გახამებული“, დამდგარი საყელო, რომელიც ყელის ორსავე მხარეს თანდათან ვიწროვდება და დაბალი, წამახვილებული ბოლოებით თავდება. გულმკერდის მთელ სიგანეზე, კაბის ჭრილის ორსავე მხარეს, თითოეული ღილის გასწვრივ, პორიზონტალურად დაკერებულია სახიანი, ვიწრო ზონრები. ასეთი სახიანი ზონრები, ისედაც ლამაზსახიან კაბას კიდევ მეტ სილამაზესა და საზეიმო იერს აძლევს. მიცვალებულს კაბის ღილები არ ჰქონია შეკრული და მის ქვეშ მეორე კაბა მოჩანდა. ნელქვე-

მთა გარეთა კაბის მარცხენა კალთა მარჯვნივ იყო გადმოკეცილი. ერთი სიტყვით, თეიმურაზ II-ის გარეგნობა, მისი საზეიმო ტანსაცმელი და ტანსაცმლის დეტალებიც სწორედ ისეთი იყო, როგორსაც ჩვენ ვხედავთ მხატვარ ა. ანტროპოვის ნახატის მიხედვით შესრულებულ გრაფიურაზე.

საინტერესოა კიდევ ერთი გარემოება. კაბის სახელოებიც თუმცა ზემოაღწერილი ქსოვილისაა, მაგრამ იდაყვს ქვემოთ სახელოზე გადმოკეცილია მეორენაირი ძვირფასი ქსოვილი, რომელიც განსხვავებული მცენარეული სახეებით არის შემკული. კიდევ უფრო ქვევით, მაჯის დონეზე სახელოებს აქვს ძირითადი, ვარდულებიანი ქსოვილის სამაჯეები, ოღონდ ზემოთ გადმოკეცილი. გარეთა კაბას მუქი მწვანე ატლასის სარჩული აქვს გამოკერებული, ხოლო კიდეებზე, შიგნიდან შემოუყვება სახიანი, ძვირფასი ქსოვილის ფართო არშია.

გარეთა კაბის ქვეშ, როგორც უკვე გვქონდა აღნიშნული, აღმოჩნდა შიგნითა კაბა, რომელიც შემკულია ზამბახების ბუჩქების გამოსახულებებით. ეს კაბაც გარეთა კაბის თარგისა ჩანდა და წინ, მთელ სიგრძეზე იყო ჩაჭრილი. წელზევით შიდა კაბას 17 წყვილი ღილ-კილო აქვს დაკერებული, ღილები გარეთა კაბის ღილების ანალოგიურია. შიდა კაბას სარჩული არ გააჩნია, ოღონდ კაბის კალთას შიგნიდან შემოუყვება მუქი მწვანე ფარჩის ფართო არშია: სამაჯეები შიდა კაბას ვიწრო აქვს და მაჯებზე შემოკრული, რომლებიც იკვრება ქსოვილისაგან გაკეთებული, მუხუდოს მარცვლის ზომის ღილებით თავის კილოებზე. თითოეულ სამაჯეს ათ-ათი ასეთი ღილი ჰქონდა დაკერებული. შიდა კაბაზე, წელზე, შემორტყმული ჰქონდა თხელი და ნაზი აბრეშუმის ქსოვილისაგან შეკერილი პერანგი, რომლის თარგი მოგვაგონებდა ჩვენში ბოლო დრომდე შემორჩენილ პერანგის თარგს; ასეთი პერანგები გვერდზე (ჩვეულებრივ მარჯვენა მხარეს) ღრმად არის ჩაჭრილი და ყელთან იკვრის ერთ ღილზე. თეიმურაზის პერანგის ჭრილს შემოუყვებოდა მსხვილი გრეხილი ძაფის არშია, რომლის ერთი ბოლო კვანძით იყო შეკრული და მრგვალ ღილს წარმოადგენდა, ხოლო მეორე ბოლოთი კილო იყო გაკეთებული ღილის გასაყრელად. მთლიანად იყო შერ-

ჩენილი შინდისფერი აბრეშუმის ზოლიანი შარვალი, რომლის ტოტები მაღალყელიან ოქროსფერ აბრეშუმის წინდებში იყო ჩატანებული.

მიცვალებულს გულზე ეკიდა მინანქრიანი ოქროს პატარა ჯვარი, ბერძნული დაქარაგმებული ნარწერიტ; თავქვეშ ედო ნარინჯისფერი აბრეშუმის ქსოვილისგან გაკეთებული ორი აბრეშუმის ბალიში, რომლებიც ზემო ხსენებული მცენარეული მასით იყო გატენილი. ქვემოთ დაფენილი ჰქონდა მთელ სიგრძეზე ისეთი მცენარეული საფენი როგორიც მას ზევიდან ეფინა. მცენარეულ ფენას გადაფარებული ჰქონდა ნარინჯისფერი აბრეშუმის ქსოვილი ნაპირების გაყოლებაზე, ხოლო შუა ნაწილი მთელ სიგრძეზე ღიად იყო დატოვებული.

ხის პატარა ყუთი, რომელიც აკლდამის ბოლოში იდგა, ძლიერ იყო დაზიანებული და იშლებოდა. ყუთში აღმოჩნდა გაურკვეველი (მცენარეული?) შავი ფერის მასა, რომელიც რამდენადმე გამაგრებული და შეკრული იყო. ანალიზის გარეშე, ადგილზე შეუძლებელი იყო იმის დადგენა, რას წარმოადგენდა აღნიშნული მასა.

როდესაც მოვათავეთ ყოველივეს ფიქსაცია, აკლდამიდან ამოვიტანეთ კუბო თეიმურაზის ნეშტით იმისათვის, რომ ახალ კუბოში გადაგვესვენებინა და შემდეგ ჩაგვესვენებინა ახლად ამოყვანილ აკლდამაში ქვედა ტაძრის სამხრეთის კედელთან. ამ ეტაპისთვის მზად იყო ახალი კუბოები, როგორც თეიმურაზ II-ის, ისევე ვახტანგ VI-ის ნეშტის მოსათავსებლად. ორივე კუბო შეიძინა ასტრახანის ადგილობრივმა ხელისუფლებამ. კუბოებს გარედან შინდისფერი ხავერდი ჰქონდა გადაკრული და შავი არშია შემოვლებული. სანამ ქართველ მოღვაწეთა ნეშტს ახალ კუბოებში გადავიტანდით, გადაწყდა შეგვენარჩუნებინა ისეთი უნიკალური და შესანიშნავი ექსპონატები, როგორიც იყო თეიმურაზ II-ის სამეფო ტანსაცმელი. ამის შემდეგ თეიმურაზის ორივე კაბა, ოქროს ჯვარი, ფაიფურის ფინჯანი, წინდები და ორი ზემოხსენებული ზონარი დაიტოვა ასტრახანის მუზეუმმა დროებით დასაცავად, სანამ გადაწყდებოდა ამ უნიკალური ექსპონატების საბოლოო ადგილსამყოფელის საკითხი. ამასთანავე,

საჭირო იყო მათი დაუყოვნებლივ კონსერვაცია, წინააღმდეგ შემთხვევაში, მოსალოდნელი იყო ქსოვილის დაშლა. საჭირო იყო მაღალკვალიფიციური რესტავრატორების მოწვევა. ასეთი ვითარების გამო ჩვენ ვთხოვეთ ასტრახანის მუზეუმის დირექტორს სასწრაფოდ დაკავშირებოდა მოსკოვის სათანადო სამეცნიერო-კვლევით ლაბორატორიას და მოენვია სპეციალისტები. ჩვენი თხოვნა დაუყოვნებლივ იქნა დაკმაყოფილებული. ჩვენს იქ ყოფნაში მუზეუმმა მოსკოვიდან თანხმობა მიიღო.

ამჟამად მინერ-მოწერის საშუალებით ჩვენთვის ცნობილია, რომ თეიმურას II-ის სამეფო ტანსაცმელი, წინასწარი დამუშავების შემდეგ, ასტრახანიდან გადატანილია მოსკოვში, სადაც სათანადოდ აღჭურვილი ლაბორატორიის პირობებში მიმდინარეობს მისი შემდგომი დამუშავება-კონსერვაცია-რესტავრაცია.

ყოველივე ზემოხსენებულის შემდეგ ვახტანგ მეექვსისა და თეიმურაზის ნეშტი გადავიტანეთ ახალ კუბოებში, რომელთაც მივამაგრეთ დაუჟანგავი ლითონის ფირფიტები სათანადო შინაარსის ლაკონიური წარწერებით. კუბოები ორი ქართველი მეფის ნეშტით ჩავასვენეთ ასტრახანის მიძინების ტაძრის სამხრეთის კედელთან ახლად ამოყვანილ აკლდამაში. ამასთანავე, ჩვენ ყველამ, ქართველებმა და რუსმა კოლეგებმა, ნუთიერი დუმილით პატივივი ვეცით მათ ხსოვნასა და ღვანლს, რომელიც მათ მიუძღვით თავისი ქვეყნის, მისი კულტურის წინაშე, ქართველი და რუსი ხალხების ისტორიული დაახლოებისა და შეკავშირების საქმეში. ორივე მათგანი შეუპოვრად და რაინდულად იბრძოდა ამ კავშირის დამყარებისათვის და ამ მხრივ მათი ღვანლი ჭეშმარიტად დიდია და დაუფასებელი.

მუშაობის დამთავრების შემდეგ საანალიზოდ და დასადგენად თბილისში წამოვიღეთ ნიმუშები ყოველგვარი მცენარეული ნაშთებისა, რაც კი თეიმურაზ II-ის აკლდამაში აღმოაჩნდა. წამოვიღეთ აგრეთვე ვახტანგ VI-ის ტანსაცმლის ორი ფრაგმენტი და მისი კუბოს ხავერდის გარსაკრავის ფრაგმენტები.

მცენარეული ნიმუშები საანალიზოდ გადავეცით ბოტანიკის ინსტიტუტს. მიკროსკოპიული ანალიზის შემდეგ უკვე არსებობს ბოტანიკის ინსტიტუტის უფრ. მეცნ. თანამშრომლის

ნ. ჩიქოვანის წერილობითი დასკვნა, სადაც აღნიშნულია, რომ ის მცენარეული ფენა, რომელშიც გახვეული იყო თეიმურაზის ცხედარი, ყველაზე ახლო მსგავსებას ამჟღავნებს სფაგნუმთან, ანუ ტორფის ხავსთან. სფაგნუმისათვის დამახასიათებელია მაღალი ჰიგროსკოპიულობა და ასეპტიკურობა. ამის გამო მას უძველესი დროიდან იყენებდნენ სხვადასხვა პროდუქტის კონსერვაციისა და შენახვისათვის, აგრეთვე როგორც სადებინფექციო და ცუდი სუნის მშთანთქავ საშუალებას. ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე ნ. ჩიქოვანი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ შესაძლებელია სფაგნუმი (ტორფის ხავსი) გამოყენებული იყო თეიმურაზ II-ის ცხედრის გახრწნის პროცესის შემაფერხებელ საშუალებად. ის გარემოება, რომ თეიმურაზ II-ის ცხედარი ასე გულმოდგინედ იყო გახვეული სფაგნუმის ფენაში და ორ საუკუნეზე მეტი ხნის მიუხედავად ასე კარგად იყო შენახული როგორც ცხედარი, ისე ტანსაცმელი, მხარს უჭერს ზემოხსენებულ ვარაუდს. ეს ფაქტი თავისთავად მეტად საინტერესოა!

რაც შეეხება იმ მასას, რომელიც აღმოჩნდა მიცვალებულის ფეხებთან მდგარ ყუთში, როგორც ეს გამოარკვია ბოტანიკის ინსტიტუტის უფრ. მეცნიერ თანამშრომლის პროფ. ფ. კეზელის მიერ ჩატარებულმა ანატომიურ-მიკროსკოპიულმა გამოკვლევამ, მასში აღმოჩნდა ტირიფის ერთი, ორი, სამი და ოთხნლიანი ტოტების ნაწილები, აგრეთვე ცაცხვისა და ვერხვის ერთი და ორნლიანი ტოტების ნაწილაკები.

რა მიზნით იყო საგანგებო ყუთში მოთავსებული მცენარეთა ეს ტოტები და რატომ ჩაატანეს ეს ყუთი საფლავში თეიმურაზ II-ს, ძნელი სათქმელია.

საინტერესოა ერთი ფაქტიც, ზევით აღვნიშნეთ, რომ თეიმურაზის აკლდამაში აღმოჩნდა ფაიფურის ფინჯანი, ყვავილრვანი ორნამენტით მოხატული. კარგად ხერხდება ამ ფინჯნის სადაურობის დადგენა, მის ძირზე არსებული ფაიფურის ფაბრიკის ნიშნის (მარკის) მიხედვით. ფინჯნის ძირზე აღბეჭდილია კობალტის ლურჯი საღებავით ორი გადაჯვარედინებული ხმალი, რომელიც წარმოადგენდა (და ახლაც წარმოადგენს) გერმანიის ერთ-ერთი ცნობილი ფაბრიკის — მაისენის ფაიფურის

ფაბრიკის ნიშანს (მარკას). საჭიროა აღინიშნოს, რომ ფაიფურის აღნიშნული ფაბრიკის ეს ნიშანი დროთა განმავლობაში იცვლებოდა და გარკვეული პერიოდისთვის გარკვეული მოხაზულობის ნიშანი იყო დამახასიათებელი. თუ შევადარებთ თეიმურაზ II-ის ფინჯნის ნიშნის მოყვანილობას აღნიშნული ფაბრიკის ნიშნების სკალას, დავინახავთ, რომ ზემოხსენებული ნიშნით მაისენის ფაიფური 1730-1763 წლებში გამოდიოდა.

რაც შეეხება ვახტანგ VI-ის ტანსაცმლისა და აგრეთვე მის კუბოზე გადაკრულ ხავერდის ფრაგმენტებს, ისინი კონსერვაციისთვის გადაეცა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქიმიურ სარესტავრაციო ლაბორატორიას.

ვახტანგ VI-ის ტანსაცმლის ეს ფრაგმენტები, როგორც ჩანს, მისი კაბის კალთებია. ერთ მათგანზე შერჩენილია ოქროსფერი ქსოვილის (ფარჩა?) ნაწილი (ზომ. 25X15 სმ.), რომელსაც ქვევით გასდევს 4 სმ-ის სიგანის ოქრომკედით ნაქარგი სახიანი არშია. არშიაზე მოქარგულია ვერტიკალურად ერთმანეთზე გადაბმული რომბები, რომლებიც მთელს სიგრძეზე გასდევენ მიჯრით არშიას. ამ ფრაგმენტის მიხედვით კარგად ჩანს, რომ იგი ოქრომკედით ყოფილა ნაქარგი — არშიას შუაგულში შერჩენილი აქვს ოქროსფერი, ხოლო დანარჩენი ნაწილი გაშავებულია იმის გამო, რომ ოქროს ფენა ოქრომკედს აღარ შერჩენია.

ვახტანგ VI-ის კაბის მეორე ფრაგმენტი თითქმის მთლიანად არშიისაგან შედგება (ზომ. 39,8X4 სმ.), თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ოქროსფერი ფარჩის უმნიშვნელო ნაწილებს, რომლებიც ზოგან შერჩენილი აქვს არშიას. არშიის ეს ზოლიც გაშავებულია, რადგან ოქრომკედს ოქროსფერი გადასული აქვს.

დასასრულ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ შედგა აქტები ვახტანგ VI-ისა და თეიმურაზ II-ის აკლდამების გახსნისა და მათი ნეშტის გადასვენების შესახებ. აქტებში დანვრილებით არის აღნიშნული, თუ რა აღმოჩნდა სამარხების გახსნის შედეგად. აქტს ჩვენთან ერთად ხელს აწერენ ასტრახანის ზემოხსენებული კომისიის წევრები.

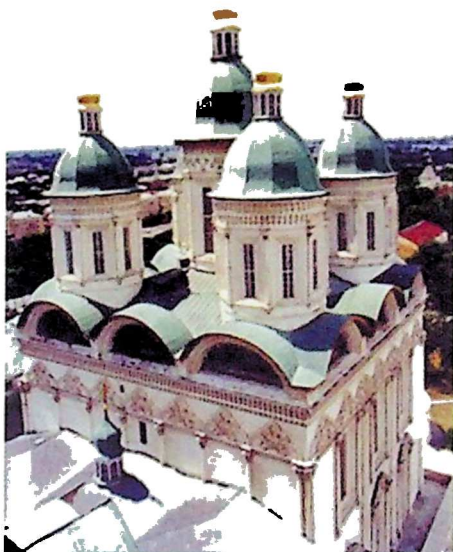
ამრიგად, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ჩვენ შევისწავლეთ XVIII საუკუნის გამოჩენილი ქართველი მოღვაწეების ვახტანგ VI-ისა და თეიმურაზ II-ის სამარხები.

მეტად მნიშვნელოვან მონაპოვრად უნდა ჩაითვალოს თეიმურაზ II-ის სამეფო ტანსაცმლის აღმოჩენა და გადარჩენა. ჩვენ არ გაგვაჩნია ძველი ქართული ნივთიერი კულტურის მსგავსი ძეგლი არც საქართველოში და არც მის ფარგლებს გარეთ მუზეუმებში. იგი უნიკალური ძეგლია და ყოველმხრივ უნდა იქნეს შესწავლილი. ყოველივე ზემოთ აღნიშნული წარმოადგენს შედეგს ქართველი და რუსი სპეციალისტების თანამშრომლობისა. ეს თანამშრომლობა ჯერ არ დამთავრებულა. ახლა იწყება ფრიად საპასუხისმგებლო ეტაპი ამ თანამშრომლობისა, უახლოეს ხანში ასტრახანის მიძინების ტაძარში უნდა მოეწყოს გამოფენა, რომელშიც დამსახურებული ადგილი ექნება დათმობილი ქართველი და რუსი ხალხების ისტორიულ მეგობრობას, იმ მოღვაწეებს, რომელთაც ამ კავშირისა და მეგობრობისათვის არ დაიშურეს თავისი ძალები, თვით სიცოცხლეც კი და ღრმა კვალი გაავლეს ისტორიაში. რა თქმა უნდა, სხვა ქართველ მოღვაწეებთან ერთად ამ ექსპოზიციაში საპატიო ადგილი ექნება დათმობილი ვახტანგ VI-სა და თეიმურაზ II-ს. ჩვენმა რესპუბლიკამ ამ გამოფენის მოწყობასა და ქართველ მოღვაწეთა საფლავების გაფორმებაში ჯეროვანი მონაწილეობა უნდა მიიღოს.

ერთი სიტყვით, საქმე XVIII საუკუნის ქართველ პროგრესულ სახელმწიფო მოღვაწეთა და ქართული კულტურის დიდ მესვეურთა ძეგლის აგებასა და რუსი და ქართველი ხალხების მეგობრობის ისტორიული ფაქტის უკვდავყოფას ეხება.

ლიტერატურა:

გიორგი პაიჭაძე, ვახტანგ ჯაფარიძე, „ქართული ისტორიული ძეგლები ქალაქ ასტრახანში“, თბ., 1974 წ. გვ. 3-23.



ასტრახანის მიძინების ტაძარი



ასტრახანის მიძინების ტაძარი (ისტორიული ფოტო)



მოსკოვის წმიდა გიორგის სახელობის ეკლესიის ფრესკა

მოსკოვში „ბოლშია გრუზინსკაიას“ ქუჩაზე მდებარეობს წმიდა გიორგის სახელობის ეკლესია, რომელშიც წირვა-ლოცვა ქართულ ენაზე აღესრულება. XVIII საუკუნეში ამ ტაძრის ირგვლივ ცხოვრობდნენ ქართველები, ამიტომაც მას ეწოდება წმიდა გიორგის ეკლესია „გრუზინი“

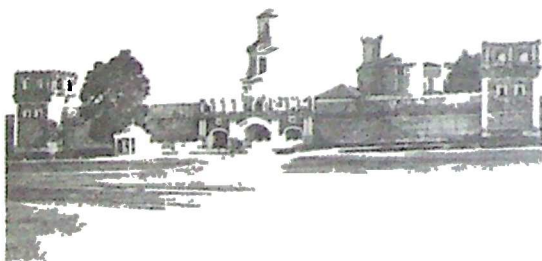
ტაძრის დაარსება დაკავშირებულია იმ დროს ამ მიდამოებში ქართველი მეფის ვახტანგ VI-ის დასახლებასთან. იმის მიუხედავად, რომ დღეს ეკლესიის ირგვლივ თითქმის აღარ ცხოვრობენ ქართველები, მას კვლავ ადრინდელი სახელით მოიხსენიებენ.



ნმიდა გიორგის სახელობის ეკლესია



მოსკოვის დონის მონასტერი



მოსკოვის დონის მონასტერი (ისტორიული ფოტო)



ღვთისმშობლის ივერიის ხატი მოსკოვში



სოფელი ვსესვიატსკოე. მამულის მთავარი სახლი.



სოფელ ვსესვიატსკოეს სასაფლაო

ლევან სანიკიძე

პაი რუსისაგან!!!

...ერეკლე-ნიკოლოზ ბატონიშვილი კი კელაე მოსკოვს იყო – მოსკოვის ქართველ „კოლონისტა“ სული და გული, იმედი და სასოება. მას უნდა აღესრულებინა მისი დიდი პაპის თეიმურაზის მარად აუხრულებელი ოცნებანი – ჯერ კახეთისა და ქართლის დაუფლება, ყიზილბაშთაგან გათავისუფლება, დაბოლოს, „ყოველი საქართველოს“ გაერთიანება და გამძლავრება. დიდი შაჰ-აბას პირველის შემდგომ საქართველოს „მყლაპველი“ სპარსეთი სწრაფად ეცემოდა და კნინდებოდა. რამდენიმე ათასეული რუსი ჯარისკაცი, „თანამოძმე-თანამორწმუნე“ ქართულ ლაშქართან ერთად, „ადვილად“ გაანადგურებდა სპარსეთს – ქრისტიანთა ამ მარადიულ სამტრო-საბუდარს.

დრო „ხელსაყრელი“ იყო იმ მხრივაც, რომ „ცარევიჩი ნიკოლაი“ რუსთა ხელმწიფის დიდი პატივისცემით სარგებლობდა.

მოსკოვის კარზე „ძალიან სჩანდა“ ეს მომხიბლავი ქართველი ჭაბუკი – ახოვანი, წელწერილი და მხარბეჭიანი, ნებიანი სახის ნაკვთებით და ძლიერი შუქმოსილი თვალებით, ერთდროულად ფიცხელი და დარბაისელი, მამაცი მახვილოსანი და სწორუპოვარი ცხენოსანი.

რუსულ „წრეებში“ ყველამ იცოდა, რომ საქართველო ამ ახალგაზრდა ქართველ რაინდს „ეკუთვნოდა“.

რაც მთავარია – ეს იცოდა თვითონ მეფე-ხელმწიფემ.

ალექსი რომანოვს დიახაც „ესურვილებოდა“, რომ კავკასიის საქრისტიანო, ქრისტიანი შვილობილის საშუალებით, თავისი დიდი სახელმწიფოს სამანებში მოექცია...

მაგრამ, მაშინდელი რუსეთის სახელმწიფოს საშინაო და საგარეო მდგომარეობანი ერთბაშად ისე აიწუნა, რომ „საქართველოს საქმეებისათვის“ მოსკოვის უმაღლესმა კარმა ვეღარ მოიცალა. ყველაფერი ერთმანეთს მიჰყვა: ნიკონის რეფორმა და სასულიერო „ბუნტები“, ომები პოლონეთთან და შვეციასთან, „სპილენძის აჯანყება“ მოსკოვში, დონელი კაზაკების გამოსვლა

ვასილი უსის მეთაურობით, გლეხთა ომი სტენკა რაზინის წინამძღოლობით და ბოლოს – მეფე ალექსი რომანოვის მეუღლისა და დედოფლის მარია ილინიჩნა მილოსლავსკაიას გარდაცვალება...

თვითონ მეფე ალექსი რომანოვი, მამამისის მიხეილის მსგავსად, ცინგითა და წყალმანკით იყო სნეული. ალექსის მილოსლავსკაიას ქალისგანაც ცამეტი ავადმყოფი შვილი შეეძინა და ცამეტიდან სამიც ძლივს შემორჩა: ცინგთან-წყალმანკიანი თევდორე, ნევრასტენული სოფია და ენაბლუ, ბეცი და გონებაჩლუნგი ივანე.

1671 წლის იანვარში, ალექსი რომანოვი მეორედ დაქორწინდა და ცოლად შეირთო ოცი წლის ნატალია კირილეს ასული ნარიშკინა – ქალი დიდად ლამაზი, ჭკვიანი, ნებიანი, ვნებიანი და თამამი. იგი ახლადშერთულ ხელმწიფეზე ოცდაორი წლით უმცროსი იყო...

ქორწინებიდან წლინახევრის შემდგომ – 1672 წლის მაისის ბოლოს – დაიბადა უფლისწული, ცხოველმყოფელი, ძლიერი სულით და სხეულით.

ეს იყო პეტრე – მომავალში უდიდესი ხელმწიფე რუსეთისა.

30 მაისს, მიძინების ტაძარში, საგანგებო პარაკლისზე, მეფე ალექსის უფლისწულის დაბადება მიულოცეს რუსეთის სახელმწიფო კარის უახლოესმა ადამიანებმა.

პარაკლისზე დიდი სიტყვა-მილოცვა წარმოსთქვა ქართველმა უფლისწულმა.

მეფე ძალიან მოიხიბლა.

პეტრე უფლისწულის ნათლობის დღეს (1672 წლის 29 ივნისი) „ნახნაგოვან პალატაში“ გაშლილ უმდიდრეს სუფრაზე ისევ დიდი პატივის ქვეშ იმყოფებოდნენ ნიკოლოზ ბატონიშვილი და დედამისი ელენე...

და, მოულოდნელად... ხმა ირხევა, რომ ალექსი მეფის ახალშეძენილი უფლისწული არ უნდა იყოს მისი შვილი... ხალხსაც ხომ გაცილებით ურჩევნია ჭორი, ვიდრე სწორი... მართლაც და, ეგზომ ავადმყოფ მეფეს, ამდენი ავადმყოფი შვილის პატრონს, თანაც ახალ ცოლისთვის ასაკით მამის ტოლს, ახლა ასე მოულოდნელად ასეთი საღსალამათი, რომანოვული გვარისთვისაც

სრულიად უცხო უფლისწული! საიდან... როგორ?!. არავითარი ეჭვი არ არის, რომ ნატალია ნარიშკინას წყვილი მისი პირველი საუფლისწულო შობადობისა არავითარ შემთხვევაში არ ყოფილა თესლი რომანოვისა, არამედ იყო მხოლოდ სულ სხვა...

და, „სხვა“ იგი – შემოქმედი „პეტრედ“ წოდებულისა და შემდგომში ისტორიისგან „პეტრე დიდად“ მონათლულისა – ყოფილა სწორედ ის ქართველი უფლისწული, ქართველობაში ერეკლე ბატონიშვილი, რუსობაში „ცარევიჩი ნიკალაი“.

დიახ, ამ ქართველმა უფლისწულმა რუსთა სასახლის კარზე რომ თავი ისე გამოუჩენია, ამ „გამოჩენას“ ბოლოს და ბოლოს მომავალი დიდი ხელმწიფის, პეტრეს „გამოჩენაც“ მოჰყოლია...

მართლაც, პეტრე გაიზრდება, დავაჟკაცდება და სხეულებრივი აღნაგობით, თუ ტემპერამენტით, სრულად დაემსგავსება ის იმ „კავკასიელ მძევალ-უფლისწულს“. თვითონ პეტრესაც არასოდეს ეჭვი არ შეჰპარვია, რომ „იყო მემკვიდრე ქართველ მეფეთა“.

აქვე, არ შეიძლება ანგარიში არ გაენიოს შემდგომში – პეტრეს დროიდან ორსაუკუნენახევრის შემდგომ – ფართოდ და დაჟინებით გავრცელებულ ამ გადმოცემას: სტალინთან შედის პეტრეს ცხოვრების მკვლევარი და რომანზე მომუშავე დიდი მწერალი ალექსეი ტოლსტოი, რომელიც წარადგენს თავისი რომანის მთავარი გმირის ქართული წარმომავლობის სრულად დამამტკიცებელ პირველწყაროებს.

მაგრამ სტალინი – შესაბამისად მისი „მსოფლიო სიდიდისა“, სწორედ მსოფლიოშივე „ყველაზე დიდი რუსეთუმე“ – არასდიდებით არ დაუშვებს ასეთი „ანტირუსული“ დოკუმენტაციის გამოქვეყნებას!... ამ „საცოდავ რუსეთს“ ისიც ეყოფა საბოლმად, რომ იმდენ ხელმწიფეთა შორის, ჯერ იმ ორი უნიჭიერესის უცხოური წარმომავლობა ვერ მოუნებია (ეკატერინე მეორის გერმანელობას და თავის ქართველობას მიანიშნებდა) ახლა კიდევ პეტრეც „გავაუცხოელოთ“?!

მით უფრო ქართველად გამოცხადება! სტალინი, თვითონ ქართველი, ამას დაუშვებდა?! დიახ და სწორედ: სტალინი, ყოველ „რუსეთუმეთა“ შორის „ურუსეთუმესი“(!), პეტრე დიდ-

ის „არარუსობას“ და „გაუცხოებას“ არ დაუშვებდა, ხოლო თუ რაიმე გაუთვალისწინებელი აუცილებლობით დაუშვებდა – „გაქართველებას“ მაინც არასდიდებით არ დაუშვებდა!...

„სტალინური იმპერიიდან“ ისევ უკან, პეტრეს სააკენე დრო-ჟამს დაევბრუნდეთ და ვიხილოთ კვლავაც ქართველი უფლისწული, სრულად მოსკოვის საჭოროად ყბადაღებული.

საქართველოს გადარჩენა კი არა, საკუთარი თავის გადარჩენაზე უნდა ებრუნა ამ „დედოფლის კუროს“.

და აი, ირანიდან შაჰ სულეიმანის წერილი მოუვიდა: სპარსეთს მეწვიე და კახეთის მეფობას ისე ჩაგაბარებ, ქრისტიანობის გამოცვლასაც არ მოგთხოვო!

და მაშინვე წამოვიდა.

არც არავის გამოსთხოვებია.

არც არავის გამოუცილებია.

ვითომ არც სტუმრებულა...

„რუსეთუმობის ჯაჭვის“ („ბორკილი“ არ წამოგვცდეს!) შემდგომი რგოლი ეკუთვნის არჩილს მეორეს, მეფესა და პოეტს.

1682 წელს იგი გაემგზავრა რუსეთს „დედა-წულითა თვისითა“ – ცოლი ქეთევანი, შვილები – 17 წლის დარეჯანი, 8 წლის ალექსანდრე და, 6 წლის მამუკა (მათე) და 1 წლის დავითი.

გაიარეს თერგი და გავიდნენ „აშტრახანს“. აქ მათ რუსთა მაშინდელი მეფის, თევდორე ალექსის ძე რომანოვის სიკვდილი შეატყობინეს და სამი წელიწადი აყურყუტეს „აშტრახანს“ იქაურმა რუსებმა.

ამასობაში არჩილის ელჩი, თავადი დიმიტრი ქვარიანი ამოდ „ანუხებდა“ რუსეთის სამეფო კარს – მიეცათ მოსკოვს გამგზავრების უფლება „მუსულმანთაგან შევიწროებული ივერიელი მეფისათვის“.

რუსეთის მაშინდელი სასახლის კარი, სადაც იმჟამად ძმანი – პეტრე და ივანე მბრძანებლობდნენ, არჩილს და მის სახლეულს მხოლოდ თერგში ცხოვრების უფლებას „სთავაზობდა“.

ამის თაობაზე მოსკოვიდან ასტრახანს საგანგებოდ გამოემგზავრნენ თედორე ვოლკონსკი და ვასილ მიხაილოვი, ჩამოვიდნენ და არჩილს მოართვეს სიგელი რუსეთის ქვეშევრდომობაში მისი მიღებისა და უკაზი თერგში, საგანგებოდ „მონყობილ სასახლეში“, გაუჭირვებლად“ ცხოვრებისა.

არჩილი მიხვდა, რატომ გაუბრბოდა რუსეთის სამეფო კარი მოსკოვში მის „დაშვებას“. რუსეთის ხელისუფლება „ივერიის ტახტის მეუფებას“, არჩილზე მეტად, მაინც ისევ ნიკოლოზ-ერეკლეს ანიჭებდა.

მაშინ არჩილმა მოსკოვში ჩასვლის „პირველ ნაბიჯად“ თავისი ვაჟიშვილების გაგზავნა გადაწყვიტა და რუსეთის მეფეებს წერილი გაუგზავნა...

1684 წლის იანვარში, მოსკოვიდან ასტრახანს პასუხი მოვიდა. სამეფო სიგელში შეწყნარებული იყო არჩილის თხოვნა: მოსკოვს უნდა გამგზავრებულიყო მისი ორი ძე – ათი წლის ალექსანდრე და რვა წლის მათე-მამუკა, ხოლო დავითი მცირეწლოვანებისა გამო დედ-მამასთან უნდა დარჩენილიყო.

და, ნაიყვანეს მოსკოვს ალექსანდრე და მათე-მამუკა არჩილის ძენი. საზეიმო შეხვედრაც მოუწყეს. პოკროვკაზე, „დავიდოვის სასახლეში“ დააბინავეს. ქართველ უფლისწულებზე ზრუნვისა და მეურვეობის მეთაურობა დაეკისრა „მეუფის დიდი ბეჭდის და დიდ სახელმწიფო საქმეთა მცველს, ნოვგოროდის მთავარს, ვასილ ვასილის ძე გოლიცინს“...

არჩილი ახლა, „გოლიცინის გზით“, დედოფალ სოფიოს სთხოვდა მოსკოვში წვევის ნებართვას.

თანხმობა მართლაც მოვიდა.

და 1685 წლის 14 დეკემბერს არჩილ მეფე, ქეთევან დედოფალი და მათი შვილები – დარეჯანი და დავითი უკვე მოსკოვში იყვნენ.

სამი წელიწადი იცხოვრა, იპრომა და იბრძოლა არჩილმა მოსკოვში. რუსულ ენასაც მალე დაეუფლა. სასტამბო საქმეც შეისწავლა. კვლავ გატაცებით წერდა ლექსებს, პოემებს, შეგონებებს – ყველაფერს, რასაც მერე „არჩილიანი“ დაერქმევა.

უხაროდა, რომ მისი ძე ალექსანდრე ისე დაეახლოვებინა და დაუძმობილებია მეფე პეტრეს. იცოდა, რომ პეტრე იმ ორი პოლკის – პრეობრაჟენსკისა და სემიონოვის პოლკთა საომარი წორენით იყო გართული და ჭაბუკი მეფის „მარჯვენა ხელად“ იქაც მისი საყვარელი „იმერეტინსკი პრინც ალექსანდრ არჩილოვიჩი“ ჰყავდა...

1687 წლის ნოემბერში, არჩილ მეფემ თავის ძეს – ალექსანდრეს ცოლად შერთო თეოდოსია ივანეს ასული მილოსლავსკაია, დედოფალი სოფიოს ახლო ნათესავი...

იმჟამადვე, რუსეთი, ავსტრია, პოლონეთი და ვენეცია ოსმალეთთან ომისათვის ემზადებოდნენ. არჩილმაც იფიქრა, რომ ახლა „დაუდგა დრო“ საქართველოს შეერთებოდა „ჯვაროსნულ ლაშქრობას“ მარად მოსისხლე ოსმალეთის დასამხობად...

და, არჩილმა საქართველოში გამოშვება ითხოვა.

რუსხელმწიფენი დათანხმდნენ: დაე, გაემგზავროს არჩილი და დაეუფლოს „თავის სამეფო იმერეთს“, ეომოს თურქ-ოსმალებს, ხოლო, რაც შეეხება ქართლს, „ქართლის საქმენი“ მოსკოვს არ ეხება!...

და ნამოვიდა, 1688 წლის 30 მაისს – მაინცდამაინც იმ დღეს, რა დღესაც პეტრეს დაბადებიდან 16 წელი შეუსრულდა, მის ძეს ალექსანდრეს კი 14 წელი.

მოდოდა საქართველოში არჩილ მეფე და არ იცოდა, რომ არც თურქეთის წინააღმდეგ „ჯვაროსნული ომი“ მოხდებოდა და არც მის „კუთვნილ იმერეთში“ დახვდებოდა განწყობილი არცა სუფრა და არცა ტახტი მისი ნებისად...

და, 1698 წელს, იგი მეორედ წარემართა რუსეთისაკენ.

ოჯახი მოსკოვში ელოდებოდა – ათი წლის უნახავი ოჯახი.

ოჯახი – სიკვდილისაგან გაცელებილი და გაჩეხილი.

ცოცხალთაგან მეუღლე – დედოფალი ქეთევანი, ასული დარეჯანი და უფროსი ძე ალექსანდრე ბატონიშვილი უნდა შეხვედროდნენ.

ხოლო, ორი ვაჟიშვილი – დავითი და მათე-მამუკა ნოვოდევჩიკის მიწაში იწვნენ და იქ ელოდნენ სანატრელი მამის მწუხარე ცრემლებს.

თანაც, ეს ის დრო იყო, როცა უკვე ერთპიროვნულ მეფე-ხელმწიფე პეტრე პირველს მოეწყო თავისი სახელოვანი „დიდი ელჩობა“ ევროპაში, სადაც ინკოგნიტოდ ჩასულ ხელმწიფეს თან ახლდა – როგორც თვითონ ევროპელები გაიძახოდნენ – „ქართველი თავადი ალექსანდრე ბაგრატიონი“, ანუ „ცარევიჩი იმერეთისკი“.

კენიგსბერგში პეტრე და ალექსანდრე საარტილერიო და საფორტიფიკაციო ხელოვნებას სწავლობდნენ გამოჩენილ პრუსიელ ინჟინერთან – შტენიტნერ ფონ შტერნფელდთან. კენიგსბერგიდან ალექსანდრე ბატონიშვილი ჰააგას გაემგზავრა საარტილერიო ცოდნის გასაღრმავებლად. ჰოლანდიაში ყველას აოცებდა „ქართველი ალექსანდრე ბაგრატიონი“ – ნიჭით, დაკვირვებულობით, ვაჟკაცობით, აღზრდილობით. მეილდენბერგში გამართულ საარტილერიო გამოცდებზე ყველა გააკვირვა ქართველი ბატონიშვილის განსწავლულობამ და განაფულობამ „ბომბარდირების ხელოვნებაში“. პეტრე აღტაცებული იყო მეგობრის წარმატებებით.

ალექსანდრესთან სიახლოვეს ესწრაფოდნენ ჰოლანდიელი სწავლულნი, სამხედრონი, იურისტები, „მაღალ საზოგადოებაზე“ დახარბებული პლუტოკრატები. ევროპელებისათვის პირდაპირ „აღმოჩენა“ იყო ეს „საოცარი ქართველი“, თავისუფალ დროს ქართული სამოსელით მორთულ-მოკაზმული.

შემდეგ, ალექსანდრე უტრეხტში სწავლობდა არტილერიასა და ფორტიფიკაციას. აქ მისი მასწავლებელი იყო სახელგანთქმული სპეციალისტი იან გოშკა.

ალექსანდრე, არტილერიისა და ფორტიფიკაციის შესწავლის გარდა, ეცნობოდა ევროპის უმაღლეს სულიერ და ნივთიერ კულტურას – მწერლობას, წიგნის ბეჭდვას, ფერწერას, ქანდაკებას, ხუროთმოძღვრებას.

1698 წელს პეტრე ინგლისში წავიდა და ალექსანდრე ბატონიშვილიც თან წაიყვანა. ავსტრიელი რეზიდენტი ჰოფმანი წერდა, რომ აქ, ინგლისში, რუსეთის ხელმწიფეს „ძინავს ეგრეთ წოდებულ თავად ალექსანდრე იმერეთინსკისთან, ერთ ექიმთან და კიდევ სამ თუ ოთხ ადამიანთან ერთად, ერთს პატარა ოთახში“.

მაშ, კვლავაც არ იშორებდა რუსხელმწიფე თავის „ქართველ ძმას“.

მაშ აქაც, ევროპაშიც ერთად „ევროპელობდნენ“ რუსი და ქართველი, თავის საკუთარ სისხლიერ „რუსობასა“ და „ქართველობასთან“ ერთად.

და სწორედ იმ წელს, რა წელსაც არჩილი რუსეთს მიდიოდა, პეტრე და ალექსანდრეც დაბრუნდნენ ევროპიდან „ევროპულად“ განსწავლული და განვრთნილნი.

და 1700 წლის 19 მაისს პეტრე პირველმა გამოსცა ბრძანება:

„უშუქარული (საქვემეხო) პროკაზის ყველა საქმე განაგოს არტილერიის გენერალმა, უფლისწულმა ალექსანდრე არჩილის ძემ“.

მაშ, ახლად შექმნილი საარტილერიო უწყება ემორჩილება რუსეთის არტილერიის პირველ გენერალს – ქართველ უფლისწულს ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონს!

მაშინვე პეტრემ დააწესა უმაღლესი სამხედრო წოდებაც „გენერალ-ფელდცეხმეისტერისა“ და ეს წოდებაც მიანიჭა პირველს – ისევ ალექსანდრე ბატონიშვილს.

ასე შეიქმნა არჩილ მეფის უფროსი ვაჟი რუსეთის არტილერიის „მამამთავარი“ – რუსეთის პირველი არტილერისტი, არტილერიის პირველი „მინისტრი“ და პირველი გენერალ-ფელდცეხმეისტერი.

იგი მაშინ იყო 30 წლისა.

ალექსანდრე მისთვის ჩვეული ცხოველმყოფელობითა და დაუცხრომლობით შეუდგა რუსეთის საარტილერიო-საომარი სხეულის ჩამოყალიბებას და დაფუძნებას.

მაგრამ ავი ბედისწერა თურმე უეცარ კატასტროფას უმზადებდა სამომავლო დიდების მწვერვალზე აფრენილ ქართველ უფლისწულს.

ალექსანდრეს „საქვემდებო პროკაზის“ უფროსად დანიშნუიდან (1700 წლის 19 მაისი) ზუსტად სამი თვის თავზე (1700 წლის 19 აგვისტო) დაიწყო „ჩრდილოეთის ომი“, ოცდაერთწლიანი სამკედრო-სასიცოცხლო ჭიდილი რუსეთსა და შვეციას შორის. ისევ 1700 წელი, ნოემბრის 19 (ისევ 19!) შვეციის მეფის კარლ მეთორმეტის პირველივე შემოტევისთანავე, ნარვასთან გამართულ ბრძოლაში, რუსეთის არმიების სარდლებმა – ჰერცოგმა დე-კროიმ და ადამ ვეიდემ, ორივე უცხოელმა – მაშინვე იარაღი დაყარეს და რუსული ჯარები თითქმის უომრად თავის „სისხლიერ“ მტერს დაანებეს.

კაპიტულაციის პირობით, კარლოსს რუსები უნდა გამოეშვა, მაგრამ მისივე ბრძანებით, მოულოდნელად გენერლები ჯარს მოკვეთეს და ყველანი დაატყვევეს.

და აი – 1701 წლის 28 მაისი. სტოკჰოლმი, სატახტო ქალაქი შვეციისა. კარლოს მეთორმეტეს ნარვასთან აღებული გამარჯვების აღსანიშნავი ტრიუმფი გაუმართავს. ტყვეების კოლონას მოუძღვის ორი „უძვირფასესი ტყვე“ – პოლონელი გენერალ-მაიორი ლანგე და ქართველი ბატონიშვილი გენერალ-ფელდცეხ-მეისტერი ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონი.

და ამბობს დიდი ფრანგი მწერალი, ფილოსოფოსი და განმანათლებელი: „ალექსანდრე არჩილის ძე არის შესანიშნავი მაგალითი ბედის უკუღმართობისა. იგი საქართველოს გვირგვინის უდავო მემკვიდრე, ბედისწერამ შვეციის ტყვედ აქცია. მამამისი, არჩილი, ხელმწიფე ყველაზე მშვენიერი ქვეყნისა, რომელიც გაშლილია არარატსა, კავკასიონსა და შავ ზღვას შორის – მტრებმა აიძულეს სამშობლო დაეტოვებინა. მან ოსმალეთის ხონთქარის თავშესაფარს რუსეთის იმპერატორის წყალობა არჩია. არჩილის ვაჟი ნარვასთან შეტაკებისას ფინელ ჯარისკაცებს შეუპყრიათ, ტანზე შემოუძარცვავთ და ის იყო კიდევაც უნდა მოეკლათ, რომ გრაფმა რენშილდმა გამოჰგლიჯა ხელიდან გამხ-

ეცეზულ მეომრებს ძვირფასი ტყვე და მეფეს მიჰგვარა. გაოცდა კარლოსი, როცა შეიტყო ვინაობა მშვენიერი ვაჟკაცისა. კავკასიის მთების ძირას დაბადებული აზიელი პრინცი, რომელმაც ტყვეობა უნდა გაატაროს ყინულოვანი შვეციის მიწაზე! „ეს იმას ჰგავს, ერთ მშვენიერ დღეს მე რომ აღმოვჩნდე ტყვედ ყირიმელ თათრებთანო! „შესძახა კარლოსმა“...

არჩილი კი ისე მივიდა მოსკოვს, არც ნარვის ბრძოლისა, არც შვილის ტყვეობისა რომ არაფერი იცოდა.

ჩასვლისთანავე მიიღო პეტრე პირველმა – „პატივით“, „ალერსით“, „სიყვარულით“.

და... ლამის სულგავარდნილი დაეცა, როცა შვილის დატყვევების ამბავი შეიტყო.

დაანუგეშეს ზარდაცემული არჩილი: სულ მალე დასრულდება „ჩვენი ალექსანდრეს“ ტყვეობაო, – ჩვენც გვყავს დატყვევებულის შვედი გენერლები, ერთმანეთზე გადავცვლით და ამით ყველაფერი დასრულდებაო!...

სამუდამო საკუთრებად დაუმტკიცა პეტრემ არჩილს ვსესვი-ატსკოე („სესენცკა“), მასთან – სოფელი პახრა და ნიჟნიგოროდის „ვოლოსტები“ – ტერიუშევი, ბელგოროდი და ლისკოვი...

და ელოდა არჩილ მეფე შვილის – ერთადერთი იმედისა და „ძირის“ დაბრუნებას.

მაგრამ კარლოს მეთორმეტე არ იყო ისეთი „ყმაწვილი“, ასე იოლად ერუქებინა მოსისხლე რუსხელმწიფისთვის ასეთი „ილბლიანი ტყვე“ – უტყუარი საარტილერიო რეფორმატორი, უნიჭიერესი სარდალი და უმამაცესი მხედარი, უმშვენიერესი ქართველი პრინცი და თვითონ პეტრე პირველის უახლოესი „ძმობილი“.

შვიდასი გენერალი და ოფიცერი წაეყვანა მაშინ ტყვედ კარლოს მეთორმეტეს, და არცერთს ისე ძვირად არ აფასებდა, როგორც ალექსანდრე ბატონიშვილს. ქართველი პრინცის გასათავისუფლებლად შვეციის მეფე მოითხოვდა 10 კასრ ოქროს და 10 არჩეულ შვედი ოფიცრის დაბრუნებას რუსთა ტყვეობიდან.

დღეს-ხვალობაში წელიწადი მიიწურა. ტყვეთა გაცვლაზე მოლაპარაკება სულის შემმუსვრელად ჭიანურდებოდა. არჩილი ფულსაც აგზავნიდა, ამანათებსაც, მაგრამ ალექსანდრეს იშვიათად მისდიოდა მამის ცრემლებით დაღვრილი ანაბარნი.

ტყვეობა კი იყო უმძიმესი და უსაზარლესი. შვედები ტყვეებს მხეცზე უარეს დღეში აცხოვრებდნენ – მშვიდ, მწყურვალთ, შიშველთ, გათოშულთ, დამცირებულთ.

შვეციის მეფე გამორჩევით ავიწროებდა და ანუხებდა პეტრეს უსაყვარლეს „ძმობილს“. ეს რომ შეიტყო, გაცოფდა პეტრე. ალექსანდრესადმი უპატივცემულობის გამო მან ქალაქში გამოყარა შვედი ტყვეები, წინ შვეციის ელჩი ჩაუყენა და მთელი დღე „ტყლიპის ჩაქცევამდე“ არბენინა ქუჩებში.

გავიდა მეორე წელი.

გავიდა მესამეც...

ალექსანდრე ტყვეობიდან სწერდა საელჩო პრიკაზის უფროსს – გოლოვინს:

„ჩემო ხელმწიფევ, ტედორე ალექსის ძევ, იცოცხლე მრავალჟამიერ. მადლობელი ვარ თქვენი წყალობისა – ბარათის გამოგზავნისათვის, – იმისთვის, რომ არ დამივიწყე. დიდება უფალს, ჯერ ვცოცხლობ, თუმცა ძლიერ ავად ვარ. ამიტომ მთელი გულით გთხოვ, ჩემო ხელმწიფევ, გამომიგზავნო ვინმე მადლიანი მღვდელი, რომ ქრისტიანული წესით სიკვდილის ღირსი გავხდე. კვლავ იცოცხლე და იდღეგრძელე, ჩემო ხელმწიფევ!

ალექსანდრე, უფლისწული ივერიისა,

დეკემბრის 6".

მშვიდ-მწყურვალ და დასნეულებული მამულიშვილი მაინც ქართულ სასტამბო შრიფტს დაეძებდა შვეციაში!

ეს მამამისის, არჩილის წინანდელ ღვანლს უკავშიდებოდა. სახელდობრ: არჩილ მეფემ, მოსკოვში პირველად ყოფნის დროს, შვეციელი შპარვენფელდის შუამდგომლობით ამსტერდამში გამოჩენილ მესტამბეს – ტოტფალუშს ქართული სასტამბო შრიფტი ჩამოასხმევინა. იმ შრიფტის საბოლოოდ დამზადების ჟამს არ-

ჩილმა საქართველოში გამოასწრო, ხოლო ქართული სასტამბო ნიშნები მოსკოვის ნაცვლად შვეციაში აღმოჩნდა.

ალექსანდრემ მიანვდინა ხმა შპარვენფელდს და კიდევაც მოახერხა მისი დახმარებით სტამბური ქართული ანბანის მოპოვება. შვეციის მთავრობასაც გაუგზავნა თხოვნა – გადაეგზავნათ შრიფტი მოსკოვში, არჩილ მეფესთან. მაგრამ კარლოს მეთორმეტის უსულგულო და ურჯუკმა მოხელეებმა არც ეს თხოვნა შეუსრულეს ტყვეს – შრიფტი არც მოსკოვს გამოგზავნეს, აღარც ალექსანდრეს დაუბრუნეს...

იბრძოდა არჩილი შვილის გამოხსნისათვის. პეტრემ იმის ნებაც მისცა „ერთი იმერელი თავადი“ გაეგზავნა სტოკჰოლმს ალექსანდრეს გამოხსნის პირობებზე მოსალაპარაკებლად. „ის იმერელიც“ წავიდა, დაბრუნდა და ეს ცნობა ჩამოიტანა: შედეგები არ თანხმდებიან ალექსანდრეს გაცვლას ჩვეულებრივი წესითო: მისი სიცოცხლისათვის 10 ტონა ოქროს ითხოვენო!

როცა არჩილმა ეს ამბავი პეტრეს მოახსენა, პეტრემ უმაღლესე თქვა: ამოდენა ოქროს გაცემა ხომ სახელმწიფო ხაზინას გააღატაკებსო! ამიტომ მარტო მე ამას ვერ გადავწყვეტ და ისევ ალექსანდრეს უნდა გაეუგზავნო შეკითხვა, და თუ ის დათანხმდება, მეც უკან აღარ დავიხევო.

ასედაც მოხდა. ალექსანდრეს პეტრემ შეკითხვა გაუგზავნა: გადავიხადო თუ არა ათი ტონა ოქრო შენს გამოსახსნელადო!

ალექსანდრეს პასუხიც მალე მობრუნდა – პასუხი მკვეთრი, უყოყმანო და „უშელავათო“:

„არა თუ სათქმელად, ფიქრადაც არ მომსვლია, რაიმე ზარალი მოუვიდეს სახელმწიფოს ჩვენი გულისათვის, თუნდაც ათასჯერ უკეთესები ვიყოთ. ჩვენ ამისთვის ვართ მოწოდებულნი მხოლოდ: ვითმინოთა და მოვკვდეთ ხელმწიფისა და მამულისათვის!“

საყოველთაო განცვიფრებაში მოიყვანა მოსკოვი ქართველის შემონათვალმა.

განცვიფრების უნარი კი ჰქონდათ – „ინოროდეცი“ რომ „რუსობისთვის“ ასე თავს სწირავდა!

თვითონ არჩილისათვის კი, ეს იყო უდიდესი სიამაყეც და უდიდესი სასონარკვეთაც.

პეტრე ხშირად დადიოდა ვსესვიატსკოეში; ამხნეებდა, ანუგეშებდა და აიშედებდა არჩილს, ქეთევანს და დარეჯანს. ზრუნვითაც ზრუნავდა მათზე, ვითარცა „ჭეშმარიტ ნატესავეებზე“ („თანარუსებზე“, თუ „თანაქართველებზე!?!).

უმაღლეს მოხელეს, თედორე გოლოვინს, პეტრესგან საგანგებოდა ევალეობდა ყოველდღიური ზრუნვა არჩილის ოჯახზე. მისი საშუალებით უნდა სცნობოდა არჩილის ყოველივე სურვილი იმპერატორს, როცა თვითონ პეტრეს შეაგვიანდებოდა ვსესვიატსკოეში მისვლა.

სწორედ გოლოვინმა შეატყობინა პეტრეს, არჩილ მეფე მოსკოვის სტამბაში ქართულად წიგნების ბეჭდვას ითხოვსო.

1703 წლის დამდეგს პეტრემ ბრძანა, შესდგომოდნენ ქართული წიგნების ბეჭდვას („ქართველობის ჟინი წამოუვლიდა“ ხოლმე ამ ჯიშობრივ-ქართულობაში „ცილდანამებულს“!).

„ამ ბრძანების მეოხებით, ნუგეშის ნამით დაცხრომილი იქნა ჩემს დამწუხრებულ გულზე შემოგზავნილი ალი“, – სწერდა არჩილი გოლოვინს.

1705 წელს მოსკოვში პირველად, სინოდის სტამბაში, ქართულად დაიბეჭდა „დავითნი“.

განუწყვეტლივ და დაუსვენებლად უჯდა სანერანს არჩილ მეფე, თუ „ნამეფარი“. დღესა და ღამეს გადაბმით წერაში ატარებდა, შვილზე წუხილის გასანელებლად და გასაქარვებლად.

წერდა და მელანს ცრემლი ერთვოდა.

გოლოვინის დაკვეთით ცალკე წერდა წერილებს საქართველოზე.

„საქართველო ძირს დაცემული მუხაა, რომელსაც ყველა ძარცვავს“, – ჩაუწერია ერთ წერილში.

გოლოვინისთვის საქართველოს რუკაც შეუდგენია, დიდი შრომისა და წვალების შემდგომ.

საქართველოდან მოსულ „რჩეულ“ წერილებსაც რუსულად თარგმნიდა და ისე მიაართმევდა გოლოვინს.

მინერ-მონერა ჰქონდა იერუსალიმის პატრიარქ დომენტი-სთან.

ქართულად თარგმნიდა მოთხრობებს ბერძნულ „ქრონოგრაფიიდან“.

ბერ ბაგრატ სოლოლაშვილთან ერთად რედაქტორობდა და დასაბეჭდად ამზადებდა წიგნებს.

მაგრამ შვილის ჯავრს მაინც ვერაფერი უქარვებდა.

1706 წელს წერილი მისწერა შვეციის მეფეს:

„უკვე ექვსი წელიწადია ჩემი შვილი ტყვეობაში იტანჯება. მრავალი სენი და გულისჯავრი მას დაუძლურებას და ნაადრევ სიკვდილს უქადის. ჩვენ კი, მოხუცებულს, შვილის დაკარგვის შემთხვევაში, მწუხარება დაგვასამარებს უფრო ადრე, ვიდრე ჩვენი ქვეყნის გავერანება და უბედურება. ამიტომ ჩვენ და მთელი ჩვენი ოჯახი მორჩილად ქედს გიხრით და ვთხოვთ თქვენს უდიდებულესობას, უბოძოთ ჩვენს შვილს თავისუფლება – გასცვალოთ იგი თქვენი უდიდებულესობის რამდენიმე ოფიცერზე, რომელნიც თავიანთ ადგილით და ჩინით ჩვენი შვილის თანაბარნი არიან, რათა ჩვენს მოხუცებულობას შვილის წუგეში არ მოაკლდეს“.

ეს წერილი ბაგრატ სოლოლაშვილს გაატანა სტოკჰოლმში, და, ბოლოს და ბოლოს, ნაიკითხა იგი კარლოს მეთორმეტემ.

ისევ გამოიჭიატა იმედმა! ალექსანდრემ მამას შემოუთვალა: მაცნობეს კარლოსის „უკაზი“ – იგი თანახმაა გამცვალოს 20 კაპიტანზე, 20 პორუჩიკსა და 20 პრაპორშჩიკზე.

მაგრამ იქვე ჩაქრა ანაზღაითად ნაჭიატევი იმედი: ავზნიანმა კარლოს მეთორმეტემ ისევ დაიმცირა თავი და უსირცხვილოდ თქვა უარი თავის ხელნართავ „უკაზზე“...

პეტრე ხელმწიფე კი მაინც – თითქოს, რაღაც „შინაგანი ძახილით“ – ცდილობდა როგორმე განექარვებინა „თავისი ძმის მამის“ წუხილი და ერთ დღეს მან არჩილს საგანმგებლოდ და საპატრონოდ გადასცა რუსული ქრისტიანული კულტურის მშვენება – დონის მონასტერი, სადაც ესვენა დონის ღვთისმშობლის ხატი სიმბოლო და სიამაყე რუსული გმირობისა და მამულიშვი-

ლობისა: ეს ხატი წინ მიუძღოდა სახელოვან დიმიტრი დონელს კულიკოვის ველზე მონღოლ-თათრებთან გამართულ ბრძოლაში, 1380 წელს.

იმავე 1705 წელს, არჩილის თხოვნით, დონის მონასტრის წინამძღვრად დაინიშნა ქართველი საეკლესიო მოღვაწე, ქართველი მეფის ჭირთა და საზრუნავთა თანაზიარი, არქიმანდრიტი ლავრენტი.

არჩილი და ლავრენტი გაცხოველებით შეუდგნენ ახალი ტაძრის დასრულებას, რომლის მშენებლობაც დაწყებული იყო ჯერ კიდევ ოცი წლის წინათ.

1711 წელს ახალი დონის მონასტერი უკვე მზად იყო. მას გარს ერტყა წითელი, ოთხკუთხოვანი ქვის გალავანი, თეთრი ქონგურებით, სათოფურებითა და საზარბაზნეებით. კედლების სიმაღლე იყო საჟენი, სისქე – ოთხი არშინი, გალავნის ოთხივე კუთხეში აღმართულიყო თაღებით გადასალტული უზარმაზარი წრიული კოშკები.

დონის მონასტერი პირველხარისხოვან ციხეებურჯად აქციეს ქართველებმა. მას უნდა დაეცვა მოსკოვი სამხრეთიდან და აღმოსავლეთიდან.

დონის მონასტერი თანდათან ხდებოდა შემკრებ შუაგულად იმ „ქართული კოლონიისა“, რომელსაც საფუძველი ჩაუგდო ნიკოლოზ-ერეკლე დავითის ძე ბატონიშვილმა, ანუ პეტრე იმპერატორის „ჭორისმიერმა მამამ“. ახლა „კოლონიის“ წრენიერში ცხოვრობდნენ და რუსული სახელმწიფოსა და კულტურის სამსახურში ჩამდგარიყვნენ „ჩრდილოური ოდისეის“ თანამგზავრები – დავითაშვილი, თურქესტანიშვილი, ამბრასაძე („აბრაზანცევი“), ხერხეულიძე („ხერხეულიძევი“), სოლოლაშვილი („სოლოგოვი“), დადიანი („დადიანოვი“), ქვარიანი, ჯაფარიძე, საყვარელიძე, ბეჟანიშვილი, ალადაშვილი, – სულ 200-მდე ქართული გვარი...

1709 წელს ისევ შეიხედა იმედის სხივმა შვილზე დარდით შეპყრობილ არჩილ მეფის სახლში.

პეტრე პირველმა პოლტავასთან სასტიკად გაანადგურა კარლოს მეთორმეტე. რუსებმა სავსებით დაიხელთავეს შვედებთან

უმძიმესი ბრძოლის სასწორი. კარლოს მეთორმეტე თურქეთში გაიქცა. პოლტავასთან ტყვედ ჩავარდა გრაფი ფელდმარშალი რენშილდი, რომელმაც ადრე სიკვდილისაგან იხსნა ნარვის შეტაკებაში ტყვედჩავარდნილი ალექსანდრე არჩილის ძე...

დონის მონასტერში არქიმანდრიტმა ლავრენტიმ რუსთა გამარჯვების აღსანიშნავი საზეიმო პარაკლისი გადაიხადა. პარაკლისს ესწრებოდნენ – არჩილ მეფე, დედოფალი ქეთევანი, მათი ასული დარეჯანი და მთელი ქართული „კოლონია“...

მთავარი მაინც იყო დიდი იმედი: დამარცხებული შვეციის მეფეს ტყვეები უნდა გამოეშვა. არჩილ მეფე შვილის დაბრუნებას ახლა უკვე „დანამდვილებით“ ელოდებოდა, სულ მალე უნდა გამოეშვათ ალექსანდრე ბატონიშვილი დღე დღეზე...

მაგრამ „მი-მო-სვლანი“ რუსეთსა და შვეციას შორის ტყვეების გაცვლა-გამოცვლაზე გაჭიანურდა კიდევ სამი წელიწადი.

ნუხილით აღსავსე ორი წერილი მიიღო პეტრემ ალექსანდრესგან. მეფემაც უპასუხა თავის „ძმობილს“. მე კარგად მესმის შენი მწუხარება, მაგრამ ისეთ ურჯუკთა ხელში აღმოჩნდი, სიკეთე რომ არ მოეკითხებათო. მოლაპარაკებას ტყვეთა გაცვლაზე ისევ განვაგრძობთ, მაგრამ რა გამოდის, – შვედები შენი სიცოცხლისათვის ისევ ტონობით ოქროს ითხოვენ, თვითონ კი მათი ტყვე ჯარისკაცები უნდათ ორიოდე ალტინის ფასად დაგვცინცლონ; ღმერთია მონამე, შენი გათავისუფლებისათვის არაფერს დავზოგავთ; ბოლოს, ძალიან სასიხარულო ამბავს გატყობინებ და კიდევაც გილოცავ: ჩემმა ჯარებმა ვიბორგი და რიგა დაიკავეს!

1711 წელი ახალი დამდგარი იყო. რუსმა ტყვეებმა თვითონ მოიზრახეს უმძიმესი პატიმრობიდან თავის გამოხსნა. ბოტნიის სრუტეში ხომალდი მოიტაცეს, ჩასხდნენ და გამოიქცნენ. მათ შორის ორი ქართველი იყო: ალექსანდრე ბატონიშვილი და მისი სულიერი მოძღვარი – იმერელი მღვდელი“.

ალექსანდრე უკვე მძიმედ ყოფილიყო დასნებოვნებული.

ველარ გაუძლო ზღვით მგზავრობას.

კუნძულ პიტეოსთან შეაყენეს ხომალდი ლტოლვილებმა.

ალექსანდრე გადაიყვანეს.

გადაიყვანეს და ერთი ღამეც ძლივს მოათია.

იმ „იმერელი მღვდლის“ ხელებზე დალია სული, 1711 წლის 20 თებერვალს, დილის 8 საათსა და 15 წუთზე.

იქვე, პიტეოსზე დაკრძალეს ქართველი უფლისწული, უფროსი ძე არჩილ მეფისა, უახლოესი თანამოღვაწე რუსეთის უდიდესი ხელმწიფისა, რუსული არტილერიის მთავარსარდალი, რუსული არმიის პირველი გენერალ-ფელდცეხმეისტერი.

დიდი ქართველი მამულიშვილი – შეწირული რუსული მამულის სამსახურად...

პეტრემ ბოლოს და ბოლოს აიძულა შვედები – გამოეგზავნათ მოსკოვს ქართველი ბატონიშვილის ცხედარი.

ჩამოასვენეს და, არჩილისა და არქიმანდრიტ ლავრენტის გად-აწყვეტილებით დონის მონასტერში დაკრძალეს ალექსანდრე.

ერთი კვირის თავზე, ნოვოდევიჩის მონასტრიდან გადმოასვენეს ცხედრები ალექსანდრეს მეუღლის, თეოდოსია მილოსლავსკაიას ქალისა, და უმცროსი ძმების, დავითისა და მათე-მამუკასი. ცოლი დაკრძალეს ალექსანდრეს ხელმარჯვნივ, ხოლო ძმები – ხელმარცხნივ.

ასე დაიწყო არსებობა ცნობილმა დონის მონასტრის ქართულ-მა ნეკროპოლმა, გინა ქართულმა პანთეონმა, სადაც მომავალში იმარხებოდნენ რუსეთის სამსახურში შესული ქართველი მეფისწულნი, სეფენულნი, სახლეულნი და დარბაზეულნი.

უკვე სამივე ვაჟი მკედარი ჰყავდა არჩილ მეფეს. მხოლოდ ერთადერთი შვილიღა დარჩენოდა – ასული, დარეჯანი. და რამდენადაც კელავ დარჩენოდა ერთი შვილი და კიდევ მეუღლე, მამ ისევ ერქვა „ოჯახი“ და, ოჯახთან ერთად, ჰყავდა და ებარა ადამიანები, რომელთაც ერქვა „თანამემამულე ხალხი“, სამშობლოდაკარგული ხალხი...

ეს იყო დიდი აღსარება ავი დროისგან დამცრობილი კეთილ-შობილი ხელმწიფისა და მაღალგონიერი მოაზროვნისა.

მაგრამ შეისმენდა კი სამხრეთელი „გრუზინისას“ მარად მის-ადმი შეუსმინარი ჩრდილოელი „გოგი და მაგოგ“?...

და აღესრულა 1713 წლის 16 აპრილს მეფე არჩილ მეორე, ანუ იგივე - მეფე „რუსეთუმე მეხუთე“.

17 წელიწადი გაეტარებინა უცხოობაში, ანუ „რუსობაში“.

მუდამ „რუსობის“ მოალერსე და მოაჯე „რუსეთუმე“.

მაგრამ მაინც რომ „ნამოსცდენია“ მეფე-პოეტს ეს მწარე ლექსი:

„თუ კაცსა მიხედეს გრძლად ყოფნა უცხოთ თემსა და
მიწებსა,

შარბათიც ჰქონდეს სასმელად, ნაღველი ამოიწება“.

რუსულ მინაში დამინება კი ელირსა - მისგანვე აღორ-
ძინებულ დონის მონასტერში, შვილების გვერდით. კიდევ ექვსი
წელი და ქეთევან დედოფალიც მიუწვებათ გვერდით. დარჩება
მხოლოდ დარეჯანი, რუსები რომ „დარიას“ ეძახდნენ.

„რუსეთუმობის“ ჯაჭვის („ბორკილი“ არ წამოგვეცდეს!) შემ-
დგომი რგოლი ეკუთვნის ქართლის მეფე ვახტანგ მეექვსეს
(1716-1724 წწ).

მაშ, მეფე ვახტანგ მეექვსე, ანუ მეფე რუსეთუმე მეექვსე.

ხოლო, დროუამი ზეობისა მისისა, - როცა პეტრე დიდი
თვითონ, რეალურად მოისწრაფოდა სამხრეთისკენ და, რაკი
რეალურ-ნამდვილად - ამ „მალმორწმუნე ქართველებს“ უნდა
უმაღვე დაეჯერებიათ, რომ ის „ერთმორწმუნე რუსთა ხელმ-
წიფე“ სწორედ ქართველების დასახსნელად და გადასარჩენად
მოისწრაფოდა.

სწორედ ასეთი რწმენითა და იმედით აღვსილიყო ქართლის
მაშინდელი მეფეც, მეფობასთან - ესეც პოეტი.

პეტრეს კი კასპიისპირეთის დაპყრობა გადაეწყვიტა და
საქართველო თავის მეშველ ძალად სჭირდებოდა და არა ისე,
რომ თვითონ დახარჯულიყო მის გადასარჩენად.

სწორედ ამიტომ, 1720 წელს, პეტრემ ასტრახანის გუბერნა-
ტორად დანიშნა არტემ ვოლინსკი, რომელსაც დაავალა, კავშირი
დაემყარებინა ქართველ მეფესთან და დაერწმუნებინა იგი, თუ
როგორ მოისწრაფოდა „თანამორწმუნე“ და „თანამძმე“ ქართ-

ველი მეფისა და მისი ქვეყნის გადასარჩენად მაჰმადიანურ გარემოცვისგან.

ვოლინსკიმაც მეფისგან ნაკისრი დავალება წარმატებით განასრულა, - ან რად უნდა გასჭირვებოდა, როცა ქართველი მეფე თვითონ შესციცინებდა მავედრებელი თვალებით ჩრდილოეთიდან მოვლენილ „მესიას“.

ვახტანგ მეფემ არც თავისიან კარისკაცთა ეჭვებს არ გაუწია ანგარიში, რუსეთის მეფეს სპარსეთის წინააღმდეგ საომარ კავშირზე მტკიცე თანხმობა შეუთვალა და უმაღლეს საომარ სამზადისსაც შეუდგა. 40 000 მეომარი შემოიყარა, განჯაში გავიდა, ბანაკად დადგა და, ჩრდილოეთით მზერაში ჩაყინული, ელოდა პეტრე დიდის, „ჩრდილოურ გამობრწყინებას“.

ხოლო, სანამ ქართველი მეფე ქართული ჯარით იდგა და ჩრდილოეთს მიშტერებოდა, სამხრეთში თვითონ სპარსეთი თურმე თავისით - ურუსოდ და უქართველოდაც ემხობოდა: 8000 ავღანელი მიჰქროდა სპარსეთის სატახტო ისფაჰანისკენ, იქაური ბედოვლათი ხელმწიფის, ჰუსეინ შაჰის დასამხობად და სრულიად ირანის დასაპყრობად.

და, აი, ვახტანგს სპარსეთიდან შიკრიკი შიკრიკზე მოსდის: ოლონდ მოგვეშველე, ავღანელთაგან გვიხსენ და ისფაჰანიც შენი იყოს და სრულად ირანიც!

ავღანელებსაც მხოლოდ ქართველებისა ეშინიათ. აკი ავღან-ისტანის დაპყრობაც მხოლოდ სამმა დიდმა დამპყრობელმა შესძლო: ალექსანდრე მაკედონელმა, თემურლენგმა და გურგენ-ხანმა. დიახ, და ამ საოცარ სამეულისგან ხომ ერთი ქართველია - გურგენ-ხანი, ანუ ქართლის მეფე გიორგი მეთორმეტე, ბიძა ანუ მამამისის, ლევანის ძმა. მთელს აზიაშიც ეს ნათქვამი ისმოდა ყველგან, თვითონ ავღანელთაგან ნათქვამი: „ჩვენთან, ავღანელებთან შედარებით, სპარსელები არიან დიაცები; ჩვენ კი, ავღანნი, მთელს ქვეყანაზე - მხოლოდ ქართველებთან შედარებით ვართ დიაცები!“.

— და, მოდით, ქართველო ლომებო, მოდით და გვიხსენით ავღანელი დიაცებისგან! - უთვლიან და ეაჯებიან სპარსელები ქართველ ხელმწიფეს.

ვახტანგ მეფე კი, თავისი 40000 „ლომით“ ისევაც დგას ფეხ-მოუცვლელად და ისევაც ჩაცხვებით, მაგნიტური მისხივებით, გასცქერის ჩრდილოეთს.

8000 ავლან-„დიაცი“ კი – რაკი ქართველი „ლომები“ არ იძვრიან – თავისუფლად იპყრობენ ირანს.

დაე, დაიპყრონ „პეტრეს მოსვლამდე“... ხოლო, აი, ცოტა კიდევ და, „მოსვლა პეტრესი“ ყოველივეს გარდასახავს „რუსულ-ქართულად“...

აი, პეტრემაც დაასრულა ის დიდი ომი, ჩრდილოური, რუსულ-შვედური, ძლევამოსილად დაასრულა.

საზეიმო სვლაც ვსესვიატსკოედან დაიწყო პეტრემ, ქართული „კოლონიიდან“. პირველი საზეიმო შეხვედრა ქართულ ოჯახში მოაწყო ქართველმოყვარე (თუ „ქართველმონათესავე“) რუსხელმწიფემ – მისი უსაყვარლესი ადამიანების (თუ „ნათესაების“!), არჩილისა და ალექსანდრეს ოჯახში. მასპინძლობდა პეტრეს „ძვირფასი ნათესავი“ ქართველი ქალი, არჩილის ასული და ალექსანდრეს დაი დარეჯანი, ანუ რუსულად „დარია“. შვედეებზე გამარჯვების პირველი საზეიმო სუფრაც „ძვირფას დარიას“ გაეწყო. რუსული იარაღის გამარჯვებისა და რუსული მამულიშვილობის აღსანიშნავი პირველი სადღეგრძელოც აქ შესვა პეტრემ და მისმა ამაღამ – ქართულ ოჯახში, ქართველი ქალის ხელით ავსებული სასმურით.

მთელი ღამე ქართველებთან იდუმალ საუბარში გაატარეს პეტრემ და დარეჯანმა. საუბარს ესწრებოდნენ: სამეგრელოს მთავრის ლევან მე-4 დადიანის ვაჟი კაპიტან-პორუჩიკი გიორგი დადიანი, ბაადურ (ბორის) თურქესტანიშვილი, ძმები პეტრე და მოსე ამბრასაძეები და დიმიტრი მოსეს ძე ამბრასაძე.

მეორე დრეს პეტრე და მისი ბრწყინვალე ამაღა „ქართული სიყვარულით“ გულნაჯერნი გაემართნენ მოსკოვისაკენ, რომელიც საზეიმოდ აღმდგარი და აღკაზმული ელოდა ძლევამოსილ მეფეს.

სამხრეთში კი, ვახტანგ მეფე ელოდა... ელოდა...

და გავიდა ის წელიც, როგორც იქნა. მომდევნო 1722 წელიც დაიწყო, განახევრდა და აჰა – მადლობა ღმერთს – რუსეთის იმპერატორი პეტრე პირველი აცხადებს სამხრეთული ლაშქრობის მანიფესტს!

2 ივლისს ვახტანგს უკვე პეტრესგან საგანგებოდ წარმოგზავნილი ელჩიც გამოეცხადა – ბორის (ბაადურ) თურქესტანიშვილი და უთვლიდა რუსხელმწიფე ქართველ ხელმწიფეს: ჩემი რუსული ჯარები სულ მალე გამოჩნდებიან კასპიის ზღვის სანაპიროებზეო; ხოლო, მანამდე თქვენ, თქვენის ქართველებით, ლეკებს შეებრძოლეთ, ოღონდ ისე მოექეცით, თურქეთი რომ არ გააჯავროთ და ომის გამოცხადების საბაბი არ მისცეთო!

რაიო?! ეს უნდოდა, ან შეეძლო ქართველ მეფეს ამნაირი „სამოკავშირეო დავალების“ შესრულება?! ვთქვათ და, ლეკებს ასე თუ ისე „მოუვლიდა“ ვახტანგ მეფე, მაგრამ ლეკებს ხომ სწორედ თურქ-ოსმალები მფარველობდნენ და ლეკთა ბელადებიც – ჰაჯი-დაუდი და სურხაი-ხანი, ისევ ოსმალეთის ფადიშაჰისაგან ნაქეზებულნი, ამას გაიძახოდნენ საქვეყნო სასმინარად: ჩვენ ალლაჰისაგან ნაბრძანები გვაქვს, ჭეშმარიტი მუსლიმან-სუნიტები, შიიტი სპარსელებისგანაც გავათავისუფლოთ და კავკასიელი ქრისტიანების სისხლიც დავლიოთო. და, ახლაც ვახტანგ მეფეს ისე როგორ მოეხერხებინა, რომ ლეკისტვის შემოკრულ ხმაღს ოსმალო არ გამოეგდო საომარ ველზე?

იმ დღეებშივე თურქეთის სულტნის აჰმედ მესამის ელჩიც ეწვია ვახტანგ მეფეს. ირანს ლაშქრობას ვაპირებ და შენი კავშირი და დახმარება მჭირდებაო; და, თუ ჩემთან კავშირს დათანხმდები, სამაგიეროდ მთელი აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს მეფობას მოგიძღვნიო, – ატყობინებდა ოსმალთა ფადიშაჰი.

ვახტანგმა სულთანს უყოყმანოდ უარი შეუთვალა და ეს ამბავიც პეტრე პირველს მისწერა. წერილში ქართველთა მეფე დიდი სიხარულს გამოსთქვამდა კასპიისპირეთში რუსთა შემოსვლის გამო; მეც სასწრაფოდ დავიძვრები ჩემის ჯარებით და 20 ივლისს უკვე განჯაში ვიქნებიო, – სწერდა ქართველი მეფე რუსეთის იმპერატორს.

ასტრახან-თერგის გამოვლით მოდიოდნენ რუსული ლეგიონ-ები. თერგიდან დარუბანდისკენ აიღეს გეზი. თარგის გამოიარეს. შამხალმა ომი ვერ გაბედა. ლეკთაგან გული და ხელი ვინც გაითამამა, რუსებმა ყველა „მიასნორ-მოასნორეს“ და ბოლოს დარუბანდიც უომრად ჩაიბარეს.

ამასობაში ვახტანგიც ჩასულიყო განჯაში ქართული ჯარით.

აქ სომეხთა ლაშქარიც შეუერთდა ქართველობას, დიდის სიხარულით და ზარზეიმით.

დღე დღეზე ელოდა ვახტანგ მეფე რუსების შემოსვლას შირვანში, სადაც თვითონაც მივიდოდა „დათქმულ პაემანზე“.

იდგა და ელოდა, დარწმუნებული და დაჯერებული, რომ მან აირჩია „ერთადერთი სნორი გზა“.

უკან აღარ იხედებოდა. იცოდა მხოლოდ, რომ უკანდასახევი გზა თვითონვე ჩააქცია, გინა – დასწვა ხიდი მდინარეზე გად-ასვლის შემდგომ.

სამი თვე იცადა.

და, როგორც იქნა, ნოემბერში, მოუვიდა ამბავი „სანატრელი ჩრდილოეთიდან“ – ჩრდილოეთისკენ გაკერპებული თვალთ მაცქერალ მეფეს.

მოუვიდა!

მაგრამ... ვაი, იმისთანა მოსვლას!!

პეტრე პირველი უკან გაბრუნებულა დარუბანდიდან!!

აქეთ რომ უნდა წამოსულიყო (საქართველოსკენ), თურმე პირიქით, იქით წასულა (რუსეთისკენ)!!

მიზეზი?!

მიზეზი კი არა, მიზეზები, – რაიც მანამდე წინასწარ არ ჩანდა, ან კარგად არ ჩანდა: თურმე საკმარისი არ ყოფილა ჩრდილოეთიდან ჩამოყვანილი ძალები კასპიისპირეთის დასაპყრობად. ბაქო ვერ აიღეს, იქაურებმა „რუსულ დახმარებასზე“ უარი განაცხადეს, მტკვრის შესართავში რუსებს „სავაჭრო ქალაქი“ უნდა დაეარსებინათ და ვერც შესძლეს, ტრანსპორტი არ უვარგოდათ, სურსათი არ ჰყოფნიდათ.

და, აგე ახლა პასუხი შენ, „რუსეთზე მიმკვდარო“ საქართველო, ამ რუსული უთაურობისათვის!

ხოლო, მთავარი კი მაინც ის გახლდათ, რომ ოსმალეთმა ჯარები დასძრა აღმოსავლეთ კავკასიისა და კასპიის ზღვის გეზით.

ამის პასუხად კი პეტრე პირველი ოსმალეთთან ომს შეუშინდა და უკუიქცა ჩრდილოეთისკენ.

და, აგე ახლა პასუხი რუსეთის მაგივრად შენ, „რუსეთს მიმკვდარო“!

პეტრეს პოდპორუჩიკი ტოლსტოი გამოეგზავნა ვახტანგთან ამნაირი „გენიალური“ დანაბარებით: ნელს ლაშქრობა რაღაც „კარგად არ გამოგვივიდა“ და მომავალ ნელს, ადრე გაზაფხულზე, „უფრო წარმატებით“ უნდა განვაახლოთო.

თავზარი დაეცა ვახტანგ მეფეს... თავს-ზარი!

მაშ, მისმა „მხსნელმა“, მისმა „მესიამ“ უკან დაიხია!

მაშასადამე, ახლა, თვითონაც უნდა დაიხიოს უკან!... უკან...

მაგრამ, რომ დაიხიოს, სადღა დაიხიოს, როცა ყოველი უკანდასახევი გზა თვითონვე წინასწარ ჩაექცია და ჩაენვა რუსი ხელმწიფის ასე მისტიკურად მოიმედეს!

იგი ახლა სავსებით მარტოდმარტო იყო მტრულ გარემოცვაში.

მტერი იყო თურქეთის ფადიშაჰი აჰმედ მესამე.

მტერი იყო სპარსეთის ორივე შაჰი (მირ-მაჰმუდი ისფაჰანში, თამაზ მეორე თავრიზში).

მტერი იყო დაღესტნის ორივე ბატონი – ჰაჯი-დაუდი და სურხაი-ხანი.

და, ყველა ერთად იყო მტერი სწორედ შენი, როგორც ქართველი მეფის – „რუსეთუმობისთვის“.

„ორი ათასი რუსი ჯარისკაცი მაინც გამომიგზავნეთ საქართველოში!“ – იბღავლა უილაჯო ხელის სავსავით ქართველმა მეფემ.

ტოლსტოი შეეცადა, აღსრულებულიყო „ასავსავებული“ ქართველი მეფის თხოვნა. ბოლოს პეტრე პირველმაც მოაწერა ხელი 2000 რუსი ჯარისკაცის გამოყოფაზე საქართველოსთვის. მაგრამ

ქალაღზე დანერილისა და ხელმონერილის განხორციელები-
სათვის თავი აღარავისაც არ შეუწუხებია. წერე და იკითხე!...
„ამნაირობაშიც“ თავიდანვე განაფულიყვნენ „რუს-ურუსნი“...

რა მოუფიქრებლად, განუსჯელად და განუკითხავად მინ-
დობია თურმე ვახტანგ მეფე, „მეფე“ კი არა – ვახტანგ „პო-
ეტი“ ყოვლად მიამიტურ, საოცრად მალემრწმენ „ქრისტიანულ
გულს“!

და ეს სამი თვე დღელამსწორობით მარტოდმარტო იბრძოდა
ქართველთა მეფე შუაგული საქართველოს, მცხეთა-ტფილისის
გადასარჩენად, რამეთუ ყოვლის მხრიდან აწევბოდნენ საქარ-
თველოს სატახტოს – ყოველი სამუსლიმო-სამეზობლო და მათ-
თან – ყრმობითვე გამუსლიმებული კახთა მეფე კონსტანტინე
მაჰმად-ყულიხანი.

ცალ ხელში რომ ხმალი ეჭირა, ცალითაც წერილს წერილზე
სწერდა ვახტანგი პეტრეს – მიშველე და მიშველეო... ვინ გიშ-
ველა, რამ გიშველა და... იდგა და შავდებოდა 1723 წელი.

600 წელი განურულიყო მას შემდგომ, რაც სულკურთხეულ-
მა დავით აღმაშენებელმა ტფილისი იხსნა „საუკუნოდ სახლად
თვისად“ და საქართველოს მარადიულ სატახტოდ და ახლა იგი
კვლავ უცხო მტრის ხელთ იყო – მტრისგანვე დანგრეული, აკ-
ლებული, აოხრებული...

უკვე გაზაფხულიც დამდგარიყო და, ამრიგად, პეტრესგან
აღთქმული „საგაზაფხულო ლაშქრობაც“ უკანმოუბრუნებელ
აღთქმად გაჰყოლოდა უკვე ჟამგასულ გაზაფხულს.

და, აჰა იმ აღთქმული „პეტრეს მოსვლამდე“, საქართველოს
სატახტოში ოსმალთა ჯარი შემოვიდა. მეფედ თვითონ ოსმალებ-
მა ვითომ ვახტანგის ვაჟი ბაქარი დასვეს, და ეს რომ მართლაც
„ვითომ“ იყო – ბაქარს ქართული სახელიც გამოუცვალეს და
თურქული (იბრაჰიმ ფაშა დაარქვეს).

ვახტანგი კი რუსეთის იმედს არა და არ იშლიდა.

და ფიქრობდა ეს „გამოუსწორებელი რუსეთუმე“: მართალია,
შარშან გამიცუდა იმედი პეტრემ... წელსაც... მაგრამ მესამედაც
ხომ აღარ გამიცუდებს! ბოლოს და ბოლოს, ყოველთვის ხომ

აღარ გამიცუდებს!... ბოლოს და ბოლოს, ყოველთვის ხომ არ გაუცუდდება იმედი ადამიანს... ერთხელაც არის, ხომ... აი, მომდევნო 1724 წლის გაზაფხულიც დადგება, პეტრე დიდი ჯარით ჩამოვა, თურქებს განდევნის, საქართველოს გაანთავისუფლებს და მის მეფობას მთავრდება „თავის ძმას“ – ვახტანგ მეექვსეს!...

და, აჰა, დადგა 1724 წლის გაზაფხულიც!

დადგა, მაგრამ არ გაჩერდა და წავიდა!

მერე დადგა ზაფხულიც... ივნისიც წავიდა, ივლისიც მიდიოდა და ვახტანგ მეფემ შეიტყო ამბავი – სავსებით მოულოდნელი, გონების შემარყეველი და არამცთუ მხოლოდ გულის, არამედ ძვალთა შემადრწუნებელიც:

1724 წლის 12 ივლისს სტამბოლში ხელი მოუწერიათ რუსეთ-თურქეთის შერიგებასა და შეთანხმებაზე!

და ამა ხელშეკრულების ძალით, აღმოსავლეთ კავკასია – უწინარეს ყოვლისა ქართლი, ანუ ვახტანგის „ყოფილი სამეფო“ – პეტრე პირველს თურქეთის საკუთრებად უცვნიან!

დიახ, დიახ, ასე ყოფილა – ცხადად და არა სიზმრად!

პეტრე პირველს საქართველო თურქეთის ლუქმად გაუწირავს, მორჩა და გათავდა!

აი, ასე გაუთავდა ვახტანგ მეფეს მოლოდინი „ჩრდილოური მესიის მოსვლისა“!

ამნაირად ჩათავდა საქართველოსთვის „მოსვლა პეტრესი“!

„ვაი, ჩვენ უბედურთა! საქართველო ბაბრის (ირანის) ჭანგის ნაცვლად, ფოცხვერის (ოსმალეთი) ჭანგს ჩავარდნია!“ – იტყვის ამას თვითონ ვახტანგ, „პოეტური ვაი-ვიშით“.

ხოლო, შემდგომ? შემდგომ ის, რომ ვახტანგს საქართველოში აღარ ედგომება, სადღაც უნდა წავიდეს... და სად, თუ არა ისევ რუსეთს!

და აფრინა წერილები მოსკოვში, დარეჯან არჩილის ასულთან, თავის ბიძაშვილთან, „მოსკოველი ქართველების დედასთან“ (ასე ეძახდნენ მაშინ დარეჯან-დარიას). წერილი გაუგზავნა აგრეთვე ასტრახანის გუბერნატორს: როგორმე პეტრე იმპერატორთან მი-

შუამდგომლეთ და საქართველოდან გამიყვანეთო, – იხვეწებოდა ვახტანგი. „თუ მაგათის (პეტრეს) დიდებულობის შარავანდედი ან აქ გვარგებს, ან მანდ გაგვიყვანს – კარგია. თუ არა და, ჩვენი ქვეყანაც და ჩვენიცა, საეჭველი არ არის, საურჯულოდ გახდება“, – სწერდა იგი დარეჯანს.

სასურველი პასუხიც მალე მოვიდა რუსეთიდან: „ჟამთა ამით მოვიდნენ წარმოვლინებულნი რუსეთიდან ნაზარაშვილი დავით და ფრანგისტან და მოართვეს მეფესა წარსვლა რუსეთს“.

ღმერთო დიდებულო! „წარსვლა რუსეთს“!

და 1724 წლის ივლისში ვახტანგ მეფე – იგივე „რუსეთუმე მეშვიდე“ მიემართება რუსეთისაკენ.

მიდიოდა და მიჰყვებოდა სახლეული მისი: მეუღლე-დედოფალი რუსუდან, შვილები – ბაქარ, ვახუშტი და გიორგი, ძმები – სვიმონ, კონსტანტინე და ადარნასე, დაი ხვარაშანი, ძმისწულები – დავით ქაიხოსროს ძე და ანა ქაიხოსროს ასული.

მიდიოდა და მიჰყავდა ამაღა – 1400 უსაჩინოესი მამული-შვილი, „ქართველნი ყოვლის სახლიდამ და კახნიცა მრავალნი“, მიჰყავდა ყველა – „უმეტეს დედანულითურთ“.

მიდიოდა და მიჰყავდა „მამა საქართველოსი“ – სულხან-საბა ორბელიანი.

მიდიოდა და მიჰყავდა ყველა სარდალი: მეწინავე – მამუკა ორველისძე, მემარჯვენე – ვახტანგ ამილახორი, მემარცხენე – ლევან მუხრანბატონი.

მიდიოდა და მიჰყავდა უმაღლესი საერო და სასულიერო მოხელენი და მონესენი – სახლთუხუცესნი, მანდატურნი, ეპისკოპოსნი, „სხვანი და სხვანი“, უწარჩინებულებსნი გვარიშვილნი.

ყოველ ბატონიშვილსაც თავისი „მცირე ამაღა“ მიჰყავდა. მარტო ვახუშტი ბატონიშვილს – მეუღლისა, ორი ვაჟისა და ორი ასულის გარდა, მისდევდა ერთი გამდელი, ცამეტი მოახლე, ოცდახუთი მსახური, ოთხი თავადი ექვს-ექვსი ყმით და ცხრა-მეტი აზნაური ჩვიდმეტ-ჩვიდმეტი ყმით...

საქართველოს 1400 უზემოესი მამულიშვილი!

არ დაგავინყდეთ – მათ შორის არის სულხან-საბა ორბელიანი და მალე იქნება დავით გურამიშვილი!

ასე გაეცალნენ ყველაზე დიდი მოჭირნახულენი ჭირში ჩავარდნილ საქართველოს.

„უმისოდ ქართლში ვინც დარჩა, ზის და გულმდუღრად სტირისა“, – იმდულრება პოეტი იესე ტლაშაძე.

ეხვენებოდნენ: შენ თუ გაგვჩირე და გაგვეცალე, ერთი რომელიმე შვილი მაინც დაგვიტოვე პატრონად და ნუგეშადო, იქნებ „მომშველის გამოჩენამდე სულ არ ნახდეთო“, – მაგრამ არავის თხოვნას, შეგონებას, ცრემლსა და ვაებას არ გაუწია ანგარიში ვახტანგ მეფემ, არც თვითონ დარჩა, არც შვილი დატოვა, არც ძირი.

თავადაც მოეკვეთ და თავიც მოჰკვეთა საქართველოს.

კავკასიონი გადაიარეს, სოლალს მიაღწიეს – წმიდა ჯვრის ციხესიმაგრეს, იქ მდგარ რუსთა ბანაკს. შეეგებათ ციხიონის უფროსი, გენერალი გაბრელ კროპოტოვი.

თურმე, პეტრე პირველს სწორედ აქ, წმიდა ჯვრის მახლობლად, სურვებია ვახტანგ მეფისა და მისი მახლობლების დასახლება, ვახტანგს კი – ეს რომ შეიტყო, ძალიან ეწყინა. მას მაინც და მაინც პეტრესთან შეხვედრა სწყუროდა, იქ – „პეტერბურგს“.

ამიტომ ვახტანგმა სოლალიდან პეტერბურგს „მცირე ელჩობა“ აფრინა, ვახტანგ ამილახორის მეთაურობით.

3 ნოემბერს მივიდა ამილახორი რუსეთის სატახტოში. იმპერატორი ავად იყო და პირადად ვერ მიიღო ქართველი ელჩი (კარგადაც რომ ყოფილიყო, პირადი მიღება მაინც საეჭვო უნდა ყოფილიყო). მაშინ ამილახორი სენატს წარუდგა და აუწყა თავისი მეფის გამომგზავრებისა და პეტერბურგს ჩამოსვლის სურვილი.

ბოლოს თვით იმპერატორსაც მოახსენეს პირადად: ვახტანგ მეფემ სოლალს დასახლება იუკადრისა და მაინცდამაინც პეტერბურგში მოეშურებაო.

იუკადრისაო?!

პეტრეს განრისხებას რა უნდოდა და განრისხდა კიდეც: ერთი უყურე, ამ ქართველ მეფეს, – ამოდენა უბედურებაში ჩავარდნილა და სიამაყეზე მაინც ხელი არ აუღიაო!...

თვითონ ვახტანგს პეტერბურგიდან პასუხისთვის არც დაუცდია, ისე გაეშურა სოლალიდან ასტრახანისკენ.

ასტრახანს 8 ნოემბერს მივიდა და პეტერბურგს, პეტრესთან შესახვედრად, კიდეც გაგზავნა ელჩები – სულხან-საბა ორბელიანი, მისი ძმა ზოსიმე ბერი და არქიმანდრიტი არსენი.

სანამ ეს ახალი ელჩობა მოსკოვს ჩააღწევდა, მანამ პეტერბურგიდან წამოსულმა ამილახორმა ასტრახანს ჩამოატანა.

ვახტანგს ნება ეძლეოდა წასულიყო „მისი იმპერატორობითი უმაღლესობის კარზე“, ოღონდ „მცირე ამალით“.

რაკი პეტრე პირველმა ასეთი წყალობა გამოსწირა, ვახტანგმა მაშინვე აარჩია ოთხმოცდაათი კაცი, – მათ შორის ძე თვისი ბაქარი, ძმა სვიმონი და დიპლომატი ბაადურ (ბორის) თურქესტანიშვილი – და პეტერბურგს გასამგზავრებლად გაამზადა.

დანარჩენები ასტრახანს დატოვა, ვახუშტი ბატონიშვილის მეთაურობით.

ვახტანგი და მისი „მცირე ამალა“ გემში ჩასხდნენ და თავი მისცეს რუსეთის „დედა-მდინარეს“...

მიდის ვახტანგ მეფე, „თუ „მეფე რუსეთუმე მეშვიდე“ ჩრდილოეთისკენ სასოებით თვალაპყრობილი.

მიდის პეტრესთან.

რა ვუყოთ რომ პეტრე არ მოვიდა მასთან!

მთავარი ახლა ის არის, თვითონ პეტრემ რომ მიიწოდა იგი თავისთან!

და, ცარიცინს რომ მიაღწიეს, იქ კიდეც ახალი ელდა დაახვედრეს:

მომკვდარა პეტრე პირველი!

დიახ, იდგა 1725 წელი და მომკვდარიყო („მიერ სოფლით მიფარულიყო“) რუსეთის უდიდესი ხელმწიფე-იმპერატორი.

მომკვდარიყო კაცი, რომელიც ქართველ მეფეს იესო მაცხოვარივით დღენიადგ სალოცავ ხატად ედგა და არასოდეს პირადად თვალითაც არ ენახა.

ბედისწერას ახლა „ყოვლის მსახვრალი“ სიკვდილი ჩაუგდია ვახტანგ მეფის მოლიპულ და ჯანლითმოსილ გზანვრილზე.

რალა გაეწყობა, – კაციშვილი სიცოცხლესაც ვერ იმორჩილებს თავის ნებაზე და სიკვდილს რალას მოუხერხებს!

მაგრამ მაინც არ დაბრუნდება უკან ხელცარიელი უკვე რუსეთის წიაღში ეგზომ „სასურველად ღრმად შესული“ ქართველი მეფე.

იგი უსიკვდილოდ უნდა მივიდეს იქ, სადაც ახლა განისვენებს (თუნდაც „განისვენებდეს“) პეტრე დიდი.

უნდა მივიდეს ქართველი მეფე რუსთა სახელმწიფოს სატახტოში – „პეტერბურგში“. უნდა მივიდეს და პეტრე დიდის მემკვიდრენი უეჭველად დაუფასებენ „ქრისტესმიერ ერთგულებას“, „ქრისტესმიერ ძმობას“, „ქრისტესმიერ სიყვარულს“.

მოსკოვს მიატანეს ქართველებმა. ვსესვიატსკოეს „ქართულ მიწას“ მიადგნენ. სიხარულის ცრემლთა ფრქვევით შემოეგებათ დარეჯან არჩილის ასული „დედა“ და „მოდღვარი“ მოსკოველი ქართველებისა.

ერთმანეთს შეხვდნენ ქართველები – ახლად გადახვენილნი და გადახვენილობაში ჟამმონათეენი – „და შეიტკბნენ ფრიად“.

და იმ „ტკბობის ჟამს“ ერთბაშად დიდი ნუხილი ჩამონვა „სესენცკელ ქართველებში“. გარდაიცვალა სულხან-საბა ორბელიანი. დაკრძალეს იქვე, დონის მონასტერს, არჩილ მეფისა და მისი ოჯახის სიახლოვეს.

და ასე – „ფრიად მაშვრალი მუშაკი, მოკედა, დაეფლა რუსთო ველსა“, – იტყვის მისი ძმა დიმიტრი ორბელიანი.

ქართულ მიწაში დამინება არ ეღირსა საქართველოს მამას და მოძღვარს...

ვახტანგ მეფე კი მაინც გაემგზავრა პეტერბურგს. მივიდა და მისვლიდან მეოთხე დღეს მიიღო იგი პეტრეს ქვრივმა და რუსეთის ახალმა ხელმწიფემ, დედოფალმა ეკატერინემ.

მიეახლა ეკატერინეს ვახტანგ მეფე, ჯერ მეუღლისა და დიდი ხელმწიფის გარდაცვალების გამო სამძიმარი მოახსენა, „უცხოთა რიტორისა ენითა და მდულრისა ცრემლითა“; მერე, მცირე შეყვონებით, ტახტზე აბრძანება მიულოცა დედოფალს.

ყველა მოხიბლა და დაატყვევა ქართველი მეფის ქცევამ, „სიბრძნემ და სიტყვამჭევრობამ“.

ერთმანეთს გადაება საზეიმო შეხვედრები, მეჯლისები.

ვახტანგს გულზე დაჰკიდეს ანდრია პირველწოდებულის ჯვარი, „მურასად შემკული ძვირფასისა“.

ყველაფერი იყო, მაგრამ არ იყო ის, რისთვისაც ვახტანგი რუსეთს გადმოხვეწილიყო – სამხედრო დახმარება საქართველოს დახსნისათვის...

მაგრამ მალე ქართველთა მეფე მაინც „ფრიად საჭირო“ გახდა რუსეთის ხელისუფლებისათვის. მართალია, პეტრე პირველმა სცნო ამიერკავკასიაში თურქეთის ბატონობა, მაგრამ პეტრეს მემკვიდრე პოლიტიკოსებს ის კი აღარ სურდათ დაეშვათ, რომ თურქეთს ირანიც დაეპყრო. ირანში ისევ ორი შაჰი იჯდა – თავრიზში ყიზილბაში შაჰ თამაზი და ისფაჰანში ავღანელი მირმაჰმუდი. ერთ დროს მძლავრი ირანის მსოფლიო მონარქია შინაომებითა და არეულობით დაძაბუნებული, ისევ იოლი დასაუფლებელი იყო ყოველი ოდნავ სერიოზული მოწინააღმდეგისათვის და გამორჩევით – გამძლავრებული ოსმალეთისათვის.

რუსეთის ხელისუფლებას ირანის მიშველება გადაეწყვიტა. უწინარესად მას ურთიერთობა უნდა გაეება შაჰ თამაზთან, როგორც ირანის კანონიერ ხელმწიფესთან.

„სამხრეთულ საქმეთა“ ყველაზე კარგი მცოდნენი ისევ ქართველები იყვნენ და კიდევაც, ვახტანგის რჩევითა და შუამდგომლობით, ზედიზედ გაიგზავნენ ირანს მისი ამაღლის წევრები – ჯერ დავით ნაზარიშვილი, მეორედ ვახტანგ ამილახორი.

შაჰ თამაზმა ქართველი ელჩები ახლოსაც არ გაიკარა, მირმაჰმუდზე გაილაშქრა, დამარცხდა და ასტრახადში გაიპარა.

ეკატერინე დედოფლის ხელისუფლება მაინც არ ელეოდა შაჰ თამაზთან მოლაპარაკების გამართვისა და მასთან მყარი ურთიერთობის დამყარების საქმეს.

მალე უბედურებაში ჩავარდნილმა შაჰ თამაზმა თვითონ გაგზავნა მოციქული რუსთა ხელისუფლების წარმომადგენლობასთან გილანში.

ეს სწორედ ზედმისწრება იყო პეტერბურგის კარისათვის და მაშინვე ვახტანგ მეფეს სთხოვეს გილანს გამგზავრება და შაჰ თამაზის წარმომადგენელთან მოლაპარაკება.

ვახტანგი დათანხმდა, მაგრამ სამაგიერო პირობების შესრულებაც მოითხოვა: ჯერ ერთი – ქართლის ტახტზე აღმადგინეთო, მეორე – ის „ცხოველმყოფელი სამსჭვალი“ დამიბრუნეთო, ბიძაჩემმა არჩილმა საქართველოდან რუსეთში რომ ჩამოიტანაო, მესამე – არჩილის მთელი მემკვიდრეობა, დარეჯან არჩილის ასულის სიკვდილის შემდგომ, ჩემს ოჯახს გადაეცესო, და კიდევ – ჩემი ძე, თოთხმეტი წლის გიორგი, რუსეთის სამეფო კარზე დარჩეს და აქ აღიზარდოსო.

ვახტანგს ყველა მის მოთხოვნაზე თანხმობა მისცეს, თუმცა წერილობით არაფერიც არ გაუფორმეს.

მაინც წავიდა ვახტანგ მეფე, ვითარცა რუსეთის ხელისუფლების რწმუნებული ირანის შაჰთან მოსალაპარაკებლად და კავშირის დასამყარებლად.

„მეთვალყურედ“ გენერალ-მაიორი დოლგორუკოვი გამოატანეს ქართველ მეფეს.

1726 წლის აგვისტოში ვახტანგმა და დოლგორუკოვმა დარუბანდს ჩამოაღწიეს. სწორედ აქ, დარუბანდს მოართვეს ანდრია პირველწოდებულის ორდენი ვახტანგს.

დარუბანდიდან ვახტანგი რეშტში ჩავიდა და შაჰ თამაზის ელჩს, ყორჩიბაშ მოჰამედ რეზას შეხვდა. ვახტანგმა დაარწმუნა ყორჩიბაში, რომ რუსეთს ყოველთვის კეთილი განზრახულებანი ჰქონდა ირანის მიმართ. ყორჩიბაში რუსის ჯარსა და შაჰის ტახტზე თამაზის აყვანას ითხოვდა. ვახტანგმაც აღუთქვა, რომ

უცილობლად „იშოვნიდა“ რუსის ჯარს ირანიდან ავღანთა გასადევნად და ისფაჰანში „კანონიერი“ თამაზის გასამეფებლად.

(მართლაც რომ უცნაური ბედის დაცინვაა: ქართველი მეფე, რომელმაც აქამდე თავისთვის ვერ მოახერხა რუსის ჯარის „შოვნა“, ახლა თვითონ ხელმოცარული და განბილებული, იგივე „უშოვნელის შოვნას“ ჰპირდებოდა მოსისხლე მაჰმადიანურ ქვეყანას!).

1727 წლის მარტში მეორე შეხვედრა შედგა. ამჯერად მოჰამედ რეზას შეხედნენ ვახტანგ მეფე და გენერალი ლევაშოვი.

მოჰამედ რეზა გილანის, მაზანდარანისა და ასტრაბადის დაბრუნებას მოითხოვდა რუსთა ხელისაგან. გენერალი ლევაშოვი ქედმაღლურად ექცეოდა ყაენის ელჩს. ვახტანგი მწვავე გართულებათა გაქარწყლებას ცდილობდა. მაშინ ლევაშოვმა ვახტანგსაც ეჭვის თვალით დაუწყო ცქერა. მოლაპარაკება უსაშველოდ გაჭიანურდა.

1727 წელს გარდაიცვალა ეკატერინე პირველი და რუსეთის ტახტზე ავიდა თორმეტი წლის პეტრე მეორე.

„სამხრეთული საქმეები“ მძიმე სკივრებში ჩაიძირნენ.

ვახტანგს კი შეუთვალეს: თქვენი საქმიანობით იმპერატორი კმაყოფილია; კვლავაც ასე უერთგულეთ მას, მაგრამ ამ ზაფხულს მოსკოვს დაბრუნდითო.

ვახტანგიც რუსეთს გაბრუნდა.

ისევ უსაზმნო და უნაყოფო გამოდგა მისი „ჩრდილოურ-სამხრეთული მი-მო-ქცევანი“.

ვერავის ვერაფერი „არგო“ – ვერც მტერსა (ირანს), ვერც „მოყვარეს“ (რუსეთს) და ვერც თავს (საქართველოს).

1730 წელს კიდევ ახალი ხელმწიფე ავიდა რუსეთის ტახტზე – ანა ივანეს ასული – მჩატე ჭკუის, გართობისა და დროსტარების მოტრფიალე დედოფალი.

1732 წლის 21 იანვარს რეზტში დაიდო ხელშეკრულება, რომლის ძალით გილანი, მაზანდარანი და ასტრაბადი რუსეთმა ისევ ირანს დაუბრუნა.

იმავე წელს ნადირ შაჰი გაბატონდა ირანში და სწორედ ნადირმა თურქები ამიერკავკასიიდან გარეკა, თვითონ დაიჭირა

და ვახტანგს შემოუთვალა: მაგ რუსეთიდან მობრუნდი და შენი ქართლის ტახტი დაიჭიროე.

ვახტანგმა უარი სთქვა: მას არ სურდა ქვეშევრდომობა არც ირანისა, არც ოსმალეთისა.

მას მხოლოდ რუსეთისაგან ესურვებოდა ყოველივე – გინდა „მფარველობა“, გინდა „ქვეშევრდომობა“, ოღონდ კი მისი ქართული გვირგვინი სწორედ რუსული ხონჩით მორთმეოდა“, მხოლოდ რუსული... რუსი... რუსისა...

მაგრამ ერთ დღეს, ქართველი მეფის ამ „აბეზარ ღრიტინს“ უკვე მკვახე პასუხი აკადრეს.

აკადრებდნენ, თუნდაც იმიტომ, რომ რუსეთის სამეფო ტახტს ახლა თავის ნებაზე ათამაშებდა უნიჭო დედოფლის გერმანელი ფავორიტი, კანცლერი ბირონი.

და, „საქართველოს საქმეების“ ახალმა გამგებელმა, გონებაბრჯგუ „ბირონოვშჩინის“ შმორიანი სულით ავსებულმა მოხელეებმა, ვახტანგ მეფეს კრინტიც აღარ დააძვრევინეს, ისე დააყარეს „ჯგირი-ჯგირზე“: რაც დაგემართა, ყველაფერი შენს თავს დააბრალეო, განჯაში რომ იმდენ ხანს უმიზნოდ იდექი და ხელი არ გაგინძრევიაო, იქვე კახეთის მეფესთანაც კავშირი და ერთიანობა ვერ მოგიგვარებიაო, ოსმალეებთანაც წყალი აამღვრიე, ქვეყანა იმათ კლანჭებში ჩააგდე და ტახტიც დაჰკარგეო!

კაცმა რომ სთქვას და პატივი მარხვას – ყველაფერი მართალი კი უთხრეს რუსებმა ვახტანგს.

იგივეს აკი ქართველებიც საყვედურობდნენ თავის სათაყვანო მეფეს.

ყველაფერი შენს თავს დააბრალეო!...

და... ნადიო, არავის უთქვამს, მაგრამ მაინც აიყარა და ნამოვიდა ვახტანგ მეფე.

მოდოდა გამწყრალი, უმწეო და ამპარტავანი, ბოლმის ბურთით ყელდაჩიხული და ცხოვრების სისასტიკით გულგასივებულ.

დიახაც, სანუხარი და საფიქრალი იყო ამაო განირვა დიდი სიკეთისა, სიქველისა, სიყვარულისა, ერთგულებისა, რაიც მან

– ეგზომ „მაღალგონიერმა ხელმწიფემ“ – გულწრფელად თავისი სამშობლოს საკეთილდღეოდ წარმართა, მაგრამ ბოლოს ყველაფერი მისი დროის საქართველოს შხამად და დარღუბალად წაადგა.

საფიქრალი და სანუხარი იყო, რომ მან – საქართველოს ყველაზე „დიდმა იმედმა“ – თავისი გაქცევით, სამშობლოს სწორედ ყველაზე დიდი იმედი და სასოება მოუშალა. თავისი „თავის წართმევაც“ არ აკმარა და 1400 რჩეული მამულიშვილი, ერის ჭეშმარიტი მესაჭენი და მესვეურნი, უკლებლივ ნაჰკვარა და მათი „წაგვრით“ და წართმევით „თავი მოჰკვეთა“ მშობელ ქვეყანას.

ნუ მიდიხარ, რუსეთი ვერაფერსაც ვერ გიშველისო, არც გიშველისო, და არავისაც არ დაუჯერა და წავიდა, გადაიკარგა, „გადარუსედა“.

და იქაც, რუსეთსა შინა გადაკარგულს – უთვლიდნენ, სწერდნენ, ეხვეწებოდნენ, ემუდარებოდნენ, ელმერთებოდნენ: დაბრუნდი, დაბრუნდი საქართველოში! მანდ ვინ გიშველის, ან ვინ გიშველა მანდაურმა, ან შენამდე ვის უშველეს! მობრუნდი, დაბრუნდი, რამეთუ არასოდეს არ სჭირვებია შენს ქვეყანას შენი აქ ყოფნა, როგორც ახლა სჭირდება, შენგანვე დაგდებულსა და დავრდომილს; მოშორდი მაგ სარუსეთოს, მოდი და შენის გამოჩენისთანავე აღსდგება საქართველო...

ასტრახანს მოვიდა და იქ დადგა, პეტერბურგით და მოსკოვით სრულად განბილებული ქართველი მეფე.

დადგა 1737 წლის 26 მარტი და... მოკვდა მეფე ვახტანგ მეექვსე. ანუ იგივე „რუსეთუმე მეექვსე“.

დაიკრძალა იქვე, ასტრახანს.

აღსრულებულიყო ქართველთა უგანათლებულესი მესაჭე და კულტურტრეგური, მწიგნობარი და მწერალი, „ვეფხისტყაოსნისა“ და „ქართლის ცხოვრების“ ყველაზე დიდი მზრუნველი და მოჭირნახულე...

მაშ, თეიმურაზ მეორე, ანუ მეფე „რუსეთუმე მეშვიდე“.

1760 წლის აპრილის დამდეგს, – ისე რომ პეტერბურგის საიმპერატორო კარისათვის მიწვევაც არ უთხოვნია – რუსეთს გაემგზავრა.

26 აპრილს, პეტერბურგს ჩასული თეიმურაზი კანცლერმა ვორონცოვმა წარუდგინა რუსთა მაშინდელ ხელმწიფეს, ელისაბედ პეტრეს ასულს.

ქართველი მეფე დიდი რუსეთის საჭეთმპყრობელს, სიტყვიერად და წერილობით, დახმარებას ეაჯებოდა, ახლა ყველაზე ხელსაყრელი დროჟამი დამდგარაო საქართველოს „გამოხსნისა და აღდგომისაო“. ირანში საშინელი არეულობა გახლავთ, ოსმალეთიც განზე დგას და ირანის საქმეებში ჩარევას ვერ ბედავს. ლეკიანობა არ აძლევს გასაქანს, თორემ საქართველო თვითონ მოუვლიდა ირანს, ამიტომ სთხოვს ქართველი მეფე რუსულ ჯარს რუსთა ხელმწიფეს. ხოლო, უკეთუ ჯარით დახმარება არ მოხერხდება, მაშინ იქნებ ფულადი სესხი გაიღოს რუსეთის ხაზინამ, რამდენიმე წლის ვადით. უკეთუ რუსეთი საქართველოს ჯარით ან ფულით დაეხმარება, ქართველი მეფეები ლეკებსაც ალაგმავენ, „გამორჩეულის დასით“ ირანშიც შევლენ, იქ „ჩინებულთა სპარსთა შეკრებასაც“ მოახდენენ და მათის „ერთხმობით“ ირანის ტახტზე რუსეთისა და საქართველოს „სასურველ შაჰს“ აიყვანენ.

თხოვნა თხოვნად, აჯა აჯად და არაფერიც არ გამოვიდა. ან როდის „გამოსულა“, რომ ახლა „გამოსულიყო“. რუსეთს საქართველოსთვის კვლავ „არც სცალოდა“, მით უფრო, რომ მაშინდელი მსოფლიო და გამორჩევით თვითონ რუსეთი „შვიდ-წლიანი ომით“ იყო გართული.

მეტი „დიპლომატიური მიმოქცევა“ აღარ გაგრძელებულა, რადგან თვითონ თეიმურაზი უცებ... გარდაიცვალა 1762 წლის 8 იანვარს.

პეტერბურგიდან წამოასვენეს და დაკრძალეს... ასტრახანს, მისი სიმამრის ვახტანგ მეექვსის გვერდით.

მაშ, ერთად ესვენენ და ერთად მიწდებოდნენ უცხო მიწაში ამაო გმირები ვახტანგ მეექვსე და თეიმურაზ მეორე, ანუ რუსეთზე მეექვსე და რუსეთზე მეშვიდე.

წყარო: ლ. სანიკიძე, ვაი რუსისაგან. თბ., 1998, გვ. 26-52.

მოსკოვის ქართული ახალშენის ისტორიიდან

ქართველთა 1724 წლის ემიგრაცია და მისი შედეგები

საქართველო-რუსეთის სამხედრო-პოლიტიკური კავშირის საფუძველზე ვახტანგ VI დიდი ამალით 1724 წლის 15 ივლისს რუსეთს გაემგზავრა.

ამდენი განათლებული პირის, სახელმწიფო, სამხედრო და კულტურული მოღვაწის ერთბაშად სამშობლოდან წასვლა უდიდესი დანაკლისი იყო ქვეყნისათვის. საქართველოს მოაკლდნენ: სახელმწიფოს წარმმართველნი, იდეური და სამხედრო ნინამძღოლები, მწერლები, პოეტები, ქართული ეკლესიის მაღალი და დაბალი რანგის მოღვაწენი.

ეს მოხდა ქვეყნის, ხალხის დიდი გასაჭირის დროს, როცა უმეფოდ დარჩენილ სამეფოში დამპყრობლები თარეშობდნენ.

ასეთ ვითარებაში ქართლის მეფეს მნიშვნელოვანი გეგმა ჰქონდა. ამით იყო განპირობებული მისი ამალის მრავალრიცხოვნება.¹

დიდი ქართველი სახელმწიფო მოღვაწის, კულტურული რეფორმატორის ვახტანგ VI-ის თითქმის მთელი თავისი სკოლით რუსეთში გადასვლა ახალ ეტაპს ქმნიდა საქართველო-რუსეთის კულტურულ-პოლიტიკური ურთიერთობის განვითარებაში.

¹ ვახტანგ VI-ის ემიგრაცია ვ. დონდუამ შეადარა პეტრე I-ის „დიდ ელჩობას“. მკვლევარი სამართლიანად წერდა, რომ რუსეთს წასულ ქართველებს პოლიტიკურთან ერთად კულტურული მიზნები ჰქონდათ დასახული. იხ. ვ. დონდუა. ვახტანგ VI-ის დროინდელი საქართველოს პოლიტიკური ისტორიიდან. „მიმომხილველი“ III, თბ., 1953, გვ.147.

მძიმე და ხანგრძლივი მგზავრობის¹ შემდეგ ქართველები ნანილ-ნანილ² ჩავიდნენ მოსკოვს.

რუსეთის მთავრობის გადანყევითილებით მოსკოვში მყოფი ქართველები დროებით ჩაასახლეს მოქალაქეთა ბინებში, ხოლო შემდეგ მათ დასასახლებლად გამოყვეს პრესნიის ნანილი. პრესნიაზე სასახლის, ბალისა³ და მამულის ბოძების (1729

¹ ქართველთა მგზავრობის დოკუმენტების შესწავლით ნათელი ხდება, თუ რა მხნედ გადაიტანა ამ გრძელი გზის გავლის გასაჭირი არა მარტო ლაშქრობებში განვრთნილმა მამაკაცებმა, არამედ ქალებმა, ბავშვებმა, მოხუცებმა, რასაც განაპირობებდა წინაპართა ცხენოსნური ტრადიცია, საბანკო-სალაშქრო გამოცდილება და, საერთოდ, მარად ჭირვეული ცხოვრების ჩვეულება.

² რაჭის გავლით ქართველებმა ზაფხულში შედარებით ადვილად გადალახეს კავკასიის უღელტეხილი და იმიერკავკასიაში გავიდნენ. ჩერქეზეთს მისული ქართველები ვახტანგ VI-ის მოყვარე ბაყიშვილებმა მიიპატიჟეს და პატივით გაისტუმრეს. 31 აგვისტოს ემიგრანტები წმინდა ჯვრის ციხესიმაგრეში მივიდნენ. აქედან ქართველი მეფე რუსეთის დედაქალაქში ელჩად გზავნის ზემო ქართლის სარდალ ვ. ამილახვარს. 12 სექტემბერს ვახტანგ VI-ის დასტურით მოსკოვისაკენ გაემართა ს. ს. ორბელიანი (იხ. ს. ყუბანეიშვილი. ს.-ს. ორბელიანის გამგზავრება მოსკოვში. ლიტერატურული ძიებანი, ტ. VI. 1958, გვ.69). სიცხე-უნელობის გასაჭირის მიუხედავად, ქართველებმა უვნებლად განვლეს იმიერკავკასიის ვრცელი ველები. 1724 წლის 8 ნოემბერს ქართველი მეფე და მისი ამაღლა ზეიმით მიიღეს სამხრეთ რუსეთის სანაპიროს უდიდეს ქალაქ ასტრახანს. 1725 წ. 2 თებერვალს ვახტანგ VI, შვილის, მეფე ბაქარის, ძმის სიმონისა და 94-კაციანი ამალით ასტრახანიდან პეტერბურგს გაემართა. სხვა მხლებლები ასტრახანს დარჩნენ დედოფალ რუსუდანისა და ვახუშტი ბატონიშვილის მეთაურობით. 9 თებერვალს ვახტანგ VI ჩორნი იარში მივიდა, 13 თებერვალს – ცარიცინში. 10 მარტს ქართველი მეფე და მისი ამაღლა ჩავიდნენ მოსკოვში, ხოლო 30 მაისს, ვახტანგ VI მხლებლებით რუსეთის დედაქალაქში მიიღეს.

დედოფალ რუსუდანის მეთაურობით ქართველთა ერთი ნაწილი ასტრახანიდან 1726 წლის 30 იანვარს გაემართა მოსკოვისაკენ ა. ლოპუხინის წინამძღოლობით. შემდეგ ჩრდილოეთისაკენ გზას დაადგა ასტრახანში დარჩენილ ქართველთა ჯგუფი ვახუშტი ბატონიშვილის მეთაურობით.

³ ქართველთა დასასახლებლად გამოყოფილ უბანში არსებული სასახლე, ეზო (სიგრძით 302, სიგანით 185 საჟენი) და ბაღი (365X255 საჟენ-ზე) ვახტანგ VI-მ მიიღო.

წლის 26 დეკემბერი) შემდეგ რუსეთის მთავრობამ ქართველთა სააღმშენებლო საჭიროებისათვის ერთდროულად გასცა 10000 მანეთი. ამ თანხის ურთიერთშორის განაწილების საფუძველზე ქართველთა ოჯახების მეთაურებმა 1730 წლიდან დაიწყეს სახლების მშენებლობა დანესებული ნორმის მიხედვით გამოყოფილ ნაკვეთებზე.

1730 წლის ზაფხულში ასზე მეტი სახლი აშენდა,¹ მაგრამ ეს სრულიადაც არ იყო საკმარისი, რადგან ჯერ კიდევ მრავლად იყვნენ² საკარმიდამო ნაკვეთების მსურველნი (46 ოჯახი).

პრესნიის ეს ნაწილი თანდათანობით დასახლდა და ამ ახალ-წარმოქმნილ საცხოვრებელ უბანს მალე „გრუზინი“ უწოდეს.³ მოგვიანებით, გრუზინიზე მცხოვრებმა ქართველებმა საერთო სალოცავიც (მთავარმონაშე ნმინდა გიორგის სახელობის საყდარი) აიშენეს.⁴

¹ მეფე ბაქარიდან მოკიდებული საკარმიდამოები განაწილებით ერგოთ. ყველაზე დიდი ფართობი სასახლეთა ასაშენებლად ბატონიშვილებმა მიიღეს. სიდიდით მას ცოტათი ჩამორჩებოდა თავადთა საკარმიდამოები, ხოლო აზნაურთა სამოსახლო ფართობი, შედარებით, მცირე იყო.

² ქართველთა სამეფო სახლიდან ამ დროს რუსეთში გაემგზავრა 23 სული (12 კაცი და 11 ქალი), მათი კარისმდევნი და მოსამსახურენი – 428 (420 კაცი, 68 ქალი), სამხედროები – 13, სამხედროთა ოჯახები 27 სულს ითვლიდა (18 კაცი და 9 ქალი), სამხედროებთანვე ირიცხებოდა 140 კაცი და 39 ქალი და ა.შ. სასულიეროებს 42-ს ანგარიშობდნენ (38 კაცსა და 4 ქალს). მათ 98 მსახური ახლდათ. მთლიანად ეახტანგ VI-ის ამაღლაში 1286 სრულასაკოვანი ადამიანი შედიოდა (1086 მამაკაცი და 200 ქალი). მცირეწლოვან ბავშვებსაც თუ გავითვალისწინებთ, ამაღლა დიდად გაიზარდება.

³ ფრ. სიხარულიძე. პრესნია – ქართველთა უბანი მოსკოვს. „მნათობი“, 1982, 7, გვ. 127-134.

⁴ იქვე. გვ. 133

ასე ჩამოყალიბდა ქართველთა ახალი მრავალრიცხოვანი დასახლება მაშინდელი მოსკოვის გარეუბანში.¹

მრავალრიცხოვან განათლებულ ქართველთა უცხოეთში ცხოვრება დიდი დანაკლისი იყო სამშობლოსათვის. ქვეყანაში წლები იყო საჭირო ასეთი მაღალი რანგის გონებრივ მუშაკთა აღსაზრდელად.

სამაგიეროდ, უცხოეთში მყოფი ქართველები ენერგიულად იღვწოდნენ სამშობლოს საკეთილდღეოდ.

¹ სვესენცკას მსგავსად ეს დასახლება მალე გადაიქცა ქართული კულტურის მძლავრ კერად. ხელნაწერ თუ ნაბეჭდ ძეგლებში, ამა თუ იმ თხზულების შექმნისა თუ გადანერის ადგილად დასახელებულია: „პრესნა“, „მოსკოვს, პრესნას“, ზოგჯერ რუსული გავლენით: „ნაპრესნას“ და ა.შ.

ისევე, როგორც ადრე „ოხოტნი რიაღზე“, ახლა „გრუზინი-შიც“ ქართველი მეფის კარი შეიქმნა.

ვახტანგ VI-ს რუსეთში გაჰყვა თითქმის მთელი სამეფო სახ-ლი, ქართლისა და სხვა სამეფო-სამთავროების მკვიდრნი, გამო-ჩენილი სათავადო მოღვაწენი, კარისმდევნი და საქვეყნოდ გამ-რიგე მოხელენი, მსახურები.

რუსეთის საიმპერატორო კარმა ქართველ მეფესთან ადრევე დანიშნა თავისი წარმომადგენელი, ჯერ ა. ლოპუხინი, შემდეგ – პ. აქსაკოვი, მოგვიანებით საიმპერატორო კარმა თავისი წარმო-მადგენელი კვლავ შეცვალა. აქედანაც კარგად ჩანს, თუ რა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ მოახალშენებთან ურთიერთობას.

„გრუზინის“ ცენტრში იყო ვახტანგ VI-ის სასახლე და ბაღი. ვახტანგ VI-ის სასახლეს განაგებდა კარისმდეგ მოხელეთა მთელი შტატი: სახლთუხუცესი, მდივან-მნიგნობარი, მოლარეთუხუც-ესი, სალაროს თავლიდარი, „მეფის კლმის მჭერელი“, მესტუმ-რეთუხუცესი და სხვა. მრავალი შინაყმა ტრიალებდა სასახლის კარზე.

სამეფო სახლის იდეურ ცხოვრებას უძღვებოდნენ: მეფის მოძღვარი და თბილელი. იქვე მოღვაწეობდნენ: დეკანოზი, დი-აკვანი, მგალობლები და სხვები.

მოსკოველ ქართველთა შორის მღვდელმთავრები იყვნენ: ქრისტეფორე სამთავრელი და პავლე თბილელი. ეს უკანასკნელი მალე გარდაიცვალა. ვახტანგ VI-მ თბილელის ხარისხში აამაღლა ნიკოლოზ მროველი.¹

1732 წელს ქართველი მღვდელმთავრები გარდაიცვალნენ. იმ-ავე წელს ქართველ სასულიეროთა ერთი ნაწილი სამშობლოში დაბრუნდა, ხოლო მეორე ჯგუფი – იერუსალიმს გაემგზავრა.

¹ ვახტანგ VI-ის სიგელში ნათქვამია: თბილელის ხარისხს გწყალობ მროველ ეპისკოპოს ნიკოლოზს. აქ, ჩვენს სახლში იმსახურებს. თუ ღმერთი საქართველოში დაგვებრუნებს, ის თბილისის მიტროპოლი-ტი იქნებაო. სამწუხაროდ, სახელოვან მოღვაწეს ნ. ორბელიანს არ ეღირსა რეალურად თბილელიობის თანამდებობის შესრულება.

იმავე პერიოდში მოსკოვში ჩავიდა სასულიეროთა კრებული არქიეპისკოპოს იოსებ სამებელის მეთაურობით.¹

ვახტანგ VI-ის სასახლის სახლთუხუცესი და სხვებიც უძღვე-ბოდნენ საქვეყნო საქმეებს. ქართველ მეფესთან დანიშნული რუსი მოხელის მეშვეობით ისინი უკავშირდებოდნენ საელჩოსა და სხვა სახელმწიფო დაწესებულებას. საჭიროების შემთხვევა-ში მეფე თვითონ გამოყოფდა სპეციალურ დავალებათა შემ-სრულებელ მოხელეებს.

მეფის მსგავსად კარისმდეგ მოხელეთა დიდი შტატი (უმ-თავრესად ქალები) ეხვია გარს დედოფალ რუსუდანს. გამდელ-ის, სახლთუხუცესის, მოღარეთუხუცესის, მდივნის, მოძღვრის, დეკანოზის გარდა ქართველ დედოფალთან იყვნენ: მერიქიფენი, თუშმალნი და სხვა მრავალი მომსახურე.

„გრუზინის“ ცენტრში დასახლებული იყვნენ ბატონიშვილებიც და მეფის ძმა სიმონი. მათგან მოშორებით – თავადები.²

მეფე ვახტანგ VI-ის კარის მსგავსად იყო მოწყობილი მეფე ბაქარის სასახლეც. მეფე ბაქარის ხელთ იყვნენ: სახლთუხუც-ესი, მსახურები, ნაზირი, ეშიკალასი, მეჯინიბეთუცესი და სხვა თავადები და აზნაურები. მეფის სულიერ ცხოვრებას წარმარ-თავდა კარის წინაძღვარი.

¹ ეს მოღვაწე თანამებრძოლებით მალე პეტერბურგს გაიწვიეს, საიდა-ნაც არქიეპისკოპოსი იოსები ნოვგოროდის კათედრაზე დანიშნეს.

² ძსცა-ში დაცულია პრესნიაზე ქართველთა დასახლების გვიან შედ-გენილი გეგმა. ეს გეგმა საქართველოს სსრ წარმომადგენლობის კულტურის განყოფილების ხელმძღვანელის ა. საყვარელიძის თხოვ-ნით, ფირზე გადავალებინეთ. მისი ფოტო დავურთეთ ქართველთა ყოფილ საცხოვრებელ უბანში შემორჩენილ სახლ-მემორიალის საქართველოს სსრ წარმომადგენლობისათვის გადაცემის მოსკოვის საქალაქო საბჭოში წარსადგენ მოხსენებას. ჩვენი კონსულტაციით არქიტექტორმა არქივში გადაიღო ამ გეგმის ასლი, რომელიც მოთ-ავსებულია გამოფენაზე: „ქართველთა ახალშენი მოსკოვს XVII-XVIII საუკუნეში“, აღნიშნულ გეგმაზე გადატანილი ქართველთა უბანში მცხოვრები ოჯახების სია გამოაქვეყნა გ. პაიჭაძემ. იხ. Г. Г. Паичадзе, К истории грузинской колонии в Москве в XVII-XVIII веках. Тб., 1982, с. 48-56.

მეფე ბაქარის სასახლის რიგს ჩამორჩებოდა სვიმონ და ვახუშტი ბატონიშვილების სასახლის რიგი.

მეფესა და ბატონიშვილებს სასახლეშივე ჰქონდათ კარის სალოცავი.

ქართველ თავადთა ერთი ნაწილი, აზნაურები და მსახურები ღვთისმსახურებისათვის მახლობელ რუსულ სალოცავებს იყენებდნენ.¹

გრუზინიზე, ქართველი მეფის სასახლეში, ხშირად იკრიბებოდნენ წარჩინებულნი, განსაკუთრებით სადღესასწაულო დღეებში. საზეიმო შეხვედრებში დიდ ყურადღებას უთმობდნენ იმპროვიზაციას, პოეტთა და ხუმართა შეჯიბრებას. ასევე არ იფიქრებდნენ ხალხურ გასართობებს.

მუდმივი სამხედრო მზადყოფნის, მოზარდთა აღზრდისა და სხვა საქიროებანი განაპირობებდა ყმანვილთა ხშირ წვრთნას, შეჯიბრს ბურთაობაში, ჯირითში და ა.შ.

გვიან ვახტანგ VI-ს არბატზე გადაეცა ვ. დოლგორუკოვის ყოფილი სასახლე, სადაც აგრეთვე იმართებოდა სადღესასწაულო შეხვედრები.

¹ საქართველოდან ემიგრირებულთა შორის იყვნენ სომხებიც, რომლებიც პრესნიაზე ქართველთა გვერდით დასახლდნენ ვახტანგ VI-ისაგან ნაბოძებ ნაკვეთებში. უცხოეთში ისინი იღვწოდნენ იდეური ცხოვრების მოსაწესრიგებლად. 1731 წლის ივნისში ვახტანგ VI-მ სიგელით სომხებს პრესნიაზე სალოცავის აშენების უფლება მიანიჭა ქართველი მეფისათვის ნაბოძები მამულიდან სომხებისათვის გამოყოფილ ადგილში. ამასთან, თუ რუსეთის სახელმწიფოს სომხურ სალოცავებისადმი დამოკიდებულებას გავითვალისწინებთ, უფრო ნათლად წარმოჩნდება ქართველი მეფის გაბედულება, დიდბუნებოვანება მეგობარი სომეხი ხალხის წარმომადგენლებთან დამოკიდებულებაში.

ვახტანგ VI-მ გადაწყვიტა დარეჯან ბატონიშვილის მემკვიდრეობის საკითხი.

ქართველმა მეფემ ადრევე მოითხოვა ალექსანდრე ბატონიშვილისა და არჩილ II-ის ქონების მემკვიდრედ თავისი აღიარება. 1727 წლის 20 აგვისტოს დარეჯან ბატონიშვილმა მემკვიდრედ ბაქარის დამტკიცება ითხოვა და მიზანსაც მიაღწია. ამ აქტით ქართველთა ახალშენი ქონებითაც ერთიანდებოდა.

მოგვიანებით, 1734 წლის 17 ივნისს, ვახტანგ VI-მ ოჯახისათვის შეადგინა ანდერძი, რომლის გამოცხადება გიორგი ბატონიშვილს ევალებოდა. ამ დოკუმენტში ჩამოთვლილია რუსეთში მცხოვრები ქართველი მეფის ქონება.

ვახტანგ VI ხელისუფლებასა და ბეჭედს უანდერძებდა უფროს ვაჟს, ბაქარს.

უმცროს ვაჟს, გიორგი ბატონიშვილს უნდა გადასცემოდა დედის, დედოფალ რუსუდანის, ძვირფასეულობა.

სამეფო ქონება ორ თანატოლ ნაწილად უნდა გაყოფილიყო, ერთი ნახევარი უნდა მიეღო გიორგი ბატონიშვილს, ხოლო დანარჩენი თანაბრად უნდა განაწილებულიყო ვახუშტი, მარიამ და პაატა ბატონიშვილებზე.

ვახტანგ VI თავის ხელფასიდან ხუთას-ხუთას მანეთს უმატებდა ვახუშტი და პაატა ბატონიშვილების შემოსავალს.

ანდერძითვე გათვალისწინებული იყო მარიამ ბატონიშვილის პაპუნა ციციშვილის ვაჟზე (დიმიტრიზე) გათხოვება.

ვახტანგმა ყოველივე იღონა, რათა არავინ დარჩენილიყო უკმაყოფილო და თავის მემკვიდრეთა შორის უთანხმოება არ წარმოქმნილიყო, მაგრამ ბაქარსა და გიორგის შორის გვიან მაინც იჩინა თავი დავამ.

როცა სამშობლოსკენ გამომგზავრებული (1734 წელს) ვახტანგ VI ნადირ შაჰის წარმატებათა გამო ქართლს ვერ დაეპატრონა, მოსკოვს აღარ დაბრუნებულა. მან „სამშობლოსთან ახლოს“, ასტრახანს, ისურვა დარჩენა. იქ ვახტანგ VI შეიძინა

საზაფხულო და საზამთრო სასახლეები. ქართველ მეფესთან შეიკრიბა ამაღლის ერთი ნაწილი და ასტრახანს ადრევე დამკვიდრებული ქართველებიც. რუსეთის ამ სანაპირო ქალაქში ასე ჩამოყალიბდა მოსკოვის ქართული ახალშენის განშტოება, ქართველთა მძლავრი დასახლება, რომელიც კულტურის მნიშვნელოვანი კერაც იყო.

ვახტანგ VI-ის გარდაცვალების შემდეგ¹ მოსკოვის ქართული ახალშენისადმი რუსეთის საიმპერატორო კარის დამოკიდებულება შეიცვალა, რადგან ემიგრანტთა პოლიტიკური მისია ამონურულად მიიჩნიეს. დაიწყო ქართველ ემიგრანტთა რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომებად გადაქცევის პროცესი.²

¹ ასტრახანს დამკვიდრებული ქართველი მეფე 1737 წლის 27 მარტს გარდაიცვალა. ის ქალაქის გამორჩეულ ადგილას, კრემლში, მიძინების ტაძრის ქვემო სართულში დაკრძალეს. მოგვიანებით იქვე მიუჩინეს განსასვენებელი იოსებ სამებელს, რომანოვ ერისთავს, თეიმურაზ II-სა და სხვებს, ასე იქცა მიძინების ტაძარი ქართველ მოღვაწეთა პანთეონად და სალოცავად. საარქივო დოკუმენტების მოწმობით ეს პანთეონი რევოლუციამდე დაცული იყო. პერიოდული აღწერების მონაცემებით ძვირფასი გადასაფარებლებით, ხატებითა და სხვა დამშვენებულ აკლდამათა გარეგანი მორთულობა, პანთეონის საერთო მდგომარეობა მოწმობდა მის დაცულობას. დიდი სამამულო ომის შემდგომ პერიოდში დაიწყო მორთულობათა სხვაგან გადატანა. უნებართვოდ გაეხსნათ ვახტანგ VI-ის საფლავიც. ეს დადასტურდა 1971 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრებით. მაშინ სხვა ქართველ მოღვაწეთა საფლავების შესწავლამ მნიშვნელოვანი, საინტერესო ცნობები შესძინა ექსპედიციას.

² რუსეთის სახელმწიფო ინტერესების გათვალისწინებით ქართველებს სამხედრო სამსახური და მამულებით დაჯილდოება აღუთქვეს. შემოთავაზებულმა პირობებმა ახალშენის მრავალ ახალგაზრდას გადაწყვეტინა რუსეთისადმი მხედრული სამსახური. ამის შედეგად მოსკოვის ქართულ ახალშენს გამოეყო და უკრაინაში დასახლდა თანამოდმეთა დიდი ჯგუფი. „გრუზინიში“ მათი ყოფილი სახლების ერთი ნაწილი დაიკავეს (სხვა ერისანი ჩასახლდნენ). ცოლშვილიანებმა და უცოლო ქართველებმა ახალგაზრდებმა მამულები მიგრაციის მიდამოებში მიიღეს. უკრაინაში საცხოვრებლად გადასულ თანამოდმეთაგან რუსეთის არმიაში ჩამოყალიბდა ქართული სამხედრო ნაწილი, ჰუსართა პოლკი.

დარეჯან ბატონიშვილმა მრავალმხრივ შეუწყო ხელი მოსკოვში ჩასულ ვახტანგ VI-ის ამაღლას და თავის მამულში ფართო მშენებლობაც წამოიწყო.

დარეჯან ბატონიშვილს საცხოვრებლად ორი სასახლე ჰქონდა: ერთი, ქვის დიდი სასახლე, მოსკოვის ცენტრში (ტვერისა და დიმიტრიევის ქუჩათა გადაკვეთაზე) მდებარეობდა. აქვე იყო დედოფლის სალოცავი და სხვა შენობაც, ხოლო მეორე სასახლე – „სვესენცკაში“. ქართველთა აგარაკზე არსებული სალოცავი (ყველა წმინდანის სახელობისა) შედარებით მცირე იყო. გვიან, დარეჯანმა მისი რეკონსტრუქცია განიზრახა ქართველთა დასახლების არათუ იმდროინდელი მდგომარეობის შესაბამისად, არამედ მომავლის პერსპექტივის გათვალისწინებით. როგორც დარეჯან ბატონიშვილის ანა იმპერატორისადმი გაგზავნილი განცხადებიდან (1733 წლის 22 მაისი) ჩანს, მას სურდა ძველი შენობის დაშლა და დამატებით ორი ეგვტრით ხელახლა აშენება.¹ საკულტო მშენებლობის პრაქტიკაში ეგვტრის რაობაზე დაკვირვებაც კარგად გვიჩვენებს ახალშენის მეთაურის მიზნებს.

იმპერატორმა სწრაფად დართო დარეჯანს განზრახული მშენებლობის ნება (11 ივნისს).

თავადაზნაურებთან ერთად უკრაინაში (პოლტავის, მირგოროდის, ლუბენსკის, პრისულსკის მიდამოებში) მამულები გაიჩინეს დედოფალმა რუსუდანმა, მეფე ბაქარმა, გიორგი ბატონიშვილმა; მეფის შვილებმა: ათანასემ, ვახუშტიმ, მარიამმა, პაატამ.

მაღალ სახელმწიფოებრივ დონეზე განიხილეს ქართველების სხვაგანაც (ორენბურგის შემოგარენში) დასახლების საკითხი, მაგრამ აღმოსავლეთ რუსეთის სტეპებში მამულებად გამოსადეგი და ქართველებზე გასაცემი სოფლები მცირე აღმოჩნდა და ამიტომ მათი ურალთან დასახლების საკითხი მოიხსნა.

ერთი ეგვტერი შენდებოდა ყოვლად მწუხარე ღვთისმშობლისა და წმინდა სიმონ მიმრქმელის სახელზე, ხოლო მეორე – ანა წინასწარმეტყველის სახელზე.

დარეჯანმა ძველი საყდარი დააშლევინა, დროებითი სალოცავი გაამართვინა¹ და ენერგიულად შეუდგა დიდი ქართული ტაძრის აგებას.

მშენებლობა თითქმის სამ წელს გაგრძელდა. დასრულდა 1736 წელს. ტაძარი საკმაოდ დიდი და მშვენიერი იყო სამი მოზრდილი სალოცავით (ორი ეგვტრით).

დარეჯან ბატონიშვილმა ხანგრძლივი მშენებლობის პროცესში საკმაო ფხიანობა, ორგანიზატორული ნიჭი გამოავლინა. გრანდიოზული ტაძრის აგებას მან დიდძალი დანაზოგი მოახმრა.

ქართველთა ამ სალოცავის აგების დრო და მისი ორგანიზატორის დარეჯან (მარიამ) ბატონიშვილის ღვანლი აღნუსხულია საკურთხველზე, მარცხენა მხარეს, კედელზე მიკრულ ქვაზე ამოკვეთილ სააღმშენებლო წარწერაში.²

დარეჯან ბატონიშვილმა სალოცავი უხვი შეწირულობებით გაამდიდრა. მრავალ ჭედურ ხატთან, წიგნთან ერთად, ჩანს, იმავე დროს შეიქმნა ტაძრის მშენებელ დარეჯან ბატონიშვილის, წმინდა ნინოსა და თამარის ხატი. ეს წმინდა სამება გვხიბლავს მაღალი ოსტატობით, ფერთა სიუხვით.

ახლად აგებული ორეგვტრიანი სალოცავი „სვესენცკას“ ქართველთა დასახლების შესაფერისი ქართული ტაძარი იყო. დიდი იყო მისი იდეური როლი. სალოცავ-ეგვტერში ემსახურე-

¹ დაშლილი სალოცავის ნაცვლად ქართველმა დედოფალმა თავის სასახლესთან „წმიდა ქრისტე ღმერთის“ გამოცხადების სახელზე გაამართვინა ტილოს კარავი-საყდარი.

² ეს სააღმშენებლო წარწერა დიდხანს ეძიეს მოსკოვის ქართული სიძველეებით დაინტერესებულებმა. ზოგმა მისი დაკარგვისა და განადგურების ლეგენდებიც შექმნა. დაფა მშვენივრად არის დაცული. ძველი წარწერისათვის 1946 წელს დაუმატებიათ ამ ტაძარში ღვთისმსახურების აღდგენის ცნობა. მთლიანად ეს ძეგლი გვამცნობს: „По указу ея императорского величества и по благословению святейшаго правительствующаго Синода, построена сия каменная церковь во имя всех святых и проведных Симеона Богоприимца и Анны Пророчицы, его верою имеретинского царевною мариею Арчиловною для здравия ее в(елич)ства и для вечного помилования царских родителей. Освящена сия каменная церковь в 1736 году сентября 19 дня, просвященным Бениамином епископом Коломенским и Каширским.“.

ბოდნენ არა მარტო ქართული ახალშენის მკვიდრთ, არამედ იქ განსაკუთრებულ მზრუნველობას იჩენდნენ სამშობლოდან ჩამოსულებისადმი.

1740 წელს დაუძლურებული დარეჯან ბატონიშვილი გარდაიცვალა. მარიამ არჩილის ასული მშობლების გვერდით დაკრძალეს დონის მონასტრის მირქმის საყდარში.

დარეჯანის გარდაცვალების შემდეგ მისივე ანდერძის მიხედვით ქართველთა ახალშენები გაერთიანდა. გაფართოებული დასახლების მეთაური ბაქარი გახდა. ახალმა ხელმძღვანელმა მჩქეფარე კულტურულ-სამეურნეო მუშაობა გააჩაღა ახალშენში, მაგრამ იგი, სამწუხაროდ, დიდხანს არ გაგრძელებულა. მალე (1742 წლიდან) მას აქ გაუჩნდა მოზიარე უმცროსი ძმა (გიორგი).

გიორგი ბატონიშვილის ასეთი პრეტენზიულობა მისმა წარმატებულმა სამხედრო კარიერამაც განსაზღვრა.

1744 წლიდან მოკიდებული გიორგი ბატონიშვილი თანდათანობით აღწევს სანადელს. იგი ღებულობს წილს ნიჟნინოვგოროდსა და სვესენცკას მამულებიდან. 1748 წელს კი მან საბოლოოდ განამტკიცა თავისი მდგომარეობა – მიიღო სასახლეები, ძვირფასეულობა და სხვ.

ამის შემდეგ ბაქარს დიდხანს აღარ უცოცხლია, 1750 წელს გარდაიცვალა.

გიორგი ბატონიშვილმა მშენებლობა წამოიწყო. მის შემონაქმედთა შორისაა ქართველთა საერთო სალოცავის საფუძვლის ჩაყრა (პრესნიაზე).

ახლად ჩამოყალიბებულ „გრუზინიში“, საკუთრივ ქართულ სალოცავთა ისტორია 1730 წლიდან იწყება, ქართველთა დასახლების წარმოქმნისთანავე კარის ეკლესიები მოეწყო მეფისა და ბატონიშვილების სასახლეებთანაც.

1734 წელს რომანოზ მიტროპოლიტმა თავის სასახლესთან მოაწყო ბინა ხის საყდარი.

სავარაუდოა, რომ ამ გარემოებამაც შეასრულა ერთგვარი როლი დასახლებისათვის საერთო სალოცავის შექმნის დაგვიანებაში.

1749 წელს ოქტომბერში გიორგი ბატონიშვილმა სალოცავის ასაშენებლად მოედანი შეარჩია და ოფიციალურად ითხოვა პრესნიაზე მთავარმონაშემ წმინდა გიორგის სახელობის საყდრის აგებისა და სამღვდელთმსახურო მოწყობილობებით მისი მორთვის ნებართვა.

ქართველ ბატონიშვილს საყდრის აშენების ნება დართეს და დაავალეს საკულტო მშენებლობის რუსეთში დამკვიდრებული წესის გათვალისწინება.

1750 წლის 3 აპრილს კომისიამ მოიწონა პრესნიაზე მცხოვრებ ქართველთა საერთო ხის სალოცავის აგება, მოხატულობა, სამღვდელთმსახურო საქონეები.

მეორე დღეს ქართველმა ბატონიშვილმა წერილობით მოითხოვა ახლად აგებული საყდრის 23 აპრილს (წმინდა მთავარმონაშემ გიორგის დღეს) კურთხევა, რომლის ნებაც მალე მიიღო.

საყდრისათვის შეარჩიეს მღვდელი, დიაკონი და კანდელაკი, რომელთაც დაუწესდათ წლიური ფულადი გასამრჯელო და ასე, 1750 წლის 23 აპრილს (კურთხევის შემდეგ), ქართველებს საერთო სალოცავი ოფიციალურად დაუმტკიცდათ.

პრესნიის ქართველთათვის საერთო სალოცავის შექმნა მრავალმხრივ მნიშვნელოვანი იყო. გრუზინიზე აშენებული საყდრით თვალსაჩინოდ ჩნდებოდა ქართველთა დასახლების გარეგანი მხარე. ქართველთა იდეური ცენტრის ჩამოყალიბება აგვირგვინებდა იმდროინდელ ახალშენს.¹

¹ მომდევნო პერიოდში „გრუზინის“ ცენტრში დაფუძნებული საყდარმა სახე იცვალა. ხის შენობის ნაცვლად შემდეგ მთლიანად აგურითა და ქვით ააგეს წმ. მთავარმონაშემ გიორგის სახელობაზე არსებული ქართველთა სალოცავი, რომელიც გვიან, დიდი მინაშენით გააფართოეს. ტაძრის გაფართოებას აპირობებდა მრევლის სიმრავლე. XVIII ს-ის 70-იან წლებში პრესნიაზე 80-მდე ქართველი კომლი ცხოვრობდა. იქვე სწრაფად იზრდებოდა: რუსი, სომეხი და სხვა მოსახლეობა.

თვალსაჩინო ადგილას აშენებული ქართველთა ლამაზი საყდარი მალე გადაიქცა კულტურის მნიშვნელოვან კერად. შენირულობებითა და სხვა შემოსავლით იგი თანდათან ერთ-ერთი მდიდარი და აღიარებული სალოცავი გახდა მოსკოვში მცხოვრებ უცხოელთა საყდრებს შორის.

ამ ტაძარს კარგად იცნობდნენ საქართველოში და მრავალ შენირულობებს უგზავნიდნენ. მოსკოვში მისული ქართველებიც დიდ პატივად მიიჩნევდნენ „პრესნიის მთავარმონაშე წმინდა გიორგისადმი“ თაყვანისცემასა და მისი საქონების თავიანთი შესანიშნავებით გაზრდას.¹

გიორგი ბაგრატიონის დროს „გრუზინი“ ტაძრისა და სხვა მშენებლობათა შედეგად კიდევ უფრო დამშვენდა და გაფართოვდა. დასახლება ქუჩებად (ხაზებად) დაიყო.² მოგვიანებით, ეს უბანი თანდათან შეიცვალა და ქალაქის ერთ-ერთ მშვენიერ კუთხედ იქცა.

გიორგი ბაგრატიონის მმართველობის პერიოდში გაფართოვდა და დამშვენდა „სვესენცკაც“. დარგეს დეკორატიული მცენა-

¹ სალოცავის ქართველ შემწირველთაგან გამოირჩევა პავლე ახალციხელი, რომელმაც XVIII ს-ის II ნახევარში მთავარმონაშე წმ. გიორგის ტაძარს შესწირა 1709 წელს თბილისში დაბეჭდილი „სახარება“. ნიგნი მდიდრულად (ოქრო-ვერცხლი) არის შემკული. ჩასმულია მაღალი გემოვნებით შესრულებულ ჭედურ ყდამი, რაც მოსკოვში უნდა იყოს გაკეთებული.

მოციქულების პორტრეტებით, თორმეტი დღესასწაულის სცენებითა და სხვა დამშვენებულ, მაღალ ოსტატობით ნაჭედი შესამოსელით შემკულ ამ სვეტთაგანს განსაკუთრებით უფრთხილდებოდნენ პრესნიაზე მცხოვრებ ქართველთა მომდევნო თაობები; როგორც ეროვნულ რელიკვიას, ამ ნიგნს სიამაყით უჩვენებდნენ უცხოელებს. საბჭოთა ხელისუფლების წლებში ეს ნიგნი მოსკოვში ქართული კულტურის სასახლეში ჰქონდათ. გვიან კი სახელმწიფო საისტორიო მუზეუმის იშვიათ ლითონების განყოფილებას შეემატა. იხ. ფრ. სიხარულიძე. 273 წლის ნიგნი. „დროშა“, 1982, 1, გვ. 17; მისივე. დღეგრძელი კავშირი „საბჭოთა ხელოვნება“, 1984, 3, გვ. 78-81.

² ქართველთა საცხოვრისის ასეთი დაგეგმვა საფუძვლად დაედო შემდეგ იქ წარმოქმნილ ქუჩებს: „ბოლშაია გრუზინსკაია“, „მაღაია გრუზინსკაია“, „გრუზინსკი პერეულოკი“ და ა.შ.

რეები, შეიქმნა დიდი და ლამაზი ბაღი, აიგო სასახლეები და სხვა. გიორგი ბატონიშვილის უნარიანი სამეურნეო საქმიანობის გვირგვინია სოფელი „გიორგიევსკოე“, რომელიც მან „სვესენცკას“ მახლობდა გააშენა.

XVIII ს-ის მეორე ნახევრიდან ახალშენს რამდენიმე ჭირისუფალი ჰყავდა. ქალაქის ცენტრში, ჯერ კიდევ ალექსანდრე ბატონიშვილისა და არჩილ მეფისათვის გადაცემულ სასახლეს, კარის საყდრით, ფლობდა ქართველი დედოფალი ანა, რომელმაც ქონება და მამული ადრევე გაუნაწილა შვილებს, ლევან და ალექსანდრე ბატონიშვილებს.

მამულის ერთი ნაწილი ბაგრატიონთა სახლთან მოყვრობით მიიღო გ. დადიანმა და სხვებმა. მაგრამ ახალშენში არსებული საუკეთესო სასახლეებსა და მამულის დიდ ნაწილს მეფე ვახტანგის მემკვიდრეები ფლობდნენ.

მემკვიდრეობის გადაცემის მიღწეული შეთანხმების საფუძველზე, ამავე ქართველი მეფის შთამომავლობის განსასვენებლად იქცა დონის მონასტრის უფლის მირქმის ტაძარიც. დარეჯან ბატონიშვილის გარდაცვალების შემდეგ ქართველთა პანთეონის ჭირისუფლობა მეფე ბაქარმა იტვირთა.

დონის მონასტრის მირქმის ტაძრის მეფე ბაქარის მემკვიდრეობაში გადასვლის დამადასტურებელი იურიდიული დოკუმენტია ბაქარისაგან განახლებული დარეჯან ბატონიშვილის შეწირულობის სიგელი, რომლითაც იგი მონესეებს აღუთქვამდა დანესებული ფულადი და ნატურალური ულუფის მოუშლელობას. სიგელით განსაზღვრულის გარდა, მეფე ბაქარი, ქართველი ბატონიშვილები და წარჩინებულნი უხვად ასაჩუქრებდნენ მონესეებს. წინაპართა საფლავების მომსახურებისათვის, როგორც წესი, დამატებით უხვი შეწირულობა-საჩუქრები გაიცემოდა დღესასწაულებისა და დაკრძალულთა მოხსენიების დღეებში.¹

¹ მოსკოვის სახელმწიფო ცენტრალური არქივის ფონდი 421. საქ. 3671, ფურც. 15.

მეფე ბაქარის გარდაცვალების შემდეგ ბერ-მონაზვნებზე შეწირულობათა გაცემა და განსაზღვრული რაოდენობის თანხის ყოველწლიურად გადახდა ანა დედოფალმა იკისრა.

თანდათან გაფართოვდა დონის მონასტერში არსებული ქართველთა ძვალთშესალაგი. არჩილის ოჯახის აკლდამიდან იგი იქცა ბაგრატიონთა სხვადასხვა სახლისა და რჩეულ ქართულ საგვარეულოთა წარმომადგენლების პანთეონად.

XVIII ს-ის 20-იან წლებში მთავარი ტაძრის ქვემოთ დაკრძალეს ბარათაშვილთა, გაბაშვილთა, დავითაშვილთა სახლის შვილებიც. შემდეგ მოქმედი სალოცავის ახლოს აკლდამა გაიჩინეს ბაგრატიონებთან დამოყვრებულმა, გავლენიანმა დადიანებმა და სხვ. საყდრის წინ, მირქმის ტაძრის მახლობლად არსებულ ტერიტორიაზე მარხავდნენ ქართული ახალშენის სხვა გამოჩენილ საგვარეულოს წარმომადგენლებსაც.¹

მირქმის საყდარი განუწყვეტლივ მშვენიდებოდა და მდიდრდებოდა ძვირფასი ჯვარხატებითა და სხვა შესანიშნავებით. ქართველთა მეცადინეობით იცვლებოდა და ფართოვდებოდა წინაპართა ეს განსასვენებელიც.

მოსკოვის ქართველთა ახალშენის მოღვაწეებმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს დონის მონასტრის განვითარებაში. მათი დახმარებითა და მითითებით ამ კულტურის კერაში რამდენიმე შესანიშნავი შენობა აშენდა, გადაკეთდა, გადაიხურა და მოიხატა მთავარი ტაძარი, შეკეთდა გალავანი, სამრეკლო და სხვ. ქართველთა მიზანმიმართული საქმიანობის კვალი აღნიშნულ მონასტერში აღბეჭდილია: „სულთა მატიანის“ დიდ წიგნში, უამრავ სხვა ხელნაწერში, დონის მონასტრისადმი შეწირული ნივთების წარწერებში, ეპიტაფიებში და სხვ. სამწუხაროდ, მხარეთმცოდ-

¹ ჩვენამდე მოღწეული მრავალფეროვანი დოკუმენტებით შესაძლებელი ხდება იქ დაკრძალულ მრავალრიცხოვან ქართველთა ვინაობის დადგენა, თითოეული საგვარეულოს (ოჯახის) მირქმის საყდრისადმი პერიოდულ შეწირულობათა რაოდენობის გამოანგარიშება, ერთი სიტყვით, მირქმის საყდრის დოკუმენტირებული ისტორიის აღდგენა.

ნეობით და სამეცნიერო ლიტერატურაში¹ ჯეროვნად არ არის წარმოჩენილი დონის მონასტრისადმი ქართველთა დამოკიდებულება, ის დიდი სიყვარული, გულისხმიერება, რასაც ისინი იჩენდნენ რუსული კულტურის ამ დიდი კერისადმი, ქართულ-რუსული კულტურული თანამშრომლობის განვითარებისადმი.

დონის მონასტრისადმი ქართველთა ინტერესი ღვივდება XIX ს-ის დასასრულიდან, როცა ეროვნული თვითშეგნება ამაღლდა და მოსკოვში ახალ საფუძველზე ჩამოყალიბდა ქართველთა სათვისტომო.

მოსკოვში მყოფი ქართველი სტუდენტები ყურადღებას აქცევდნენ წინაპართა დიდი მოღვაწეობის ნაკვალევს. მიმონერებასა და საგაზეთო ინფორმაციებში ჩნდება ცნობები მოსკოვში ქართველთა ოდინდელი ცხოვრება-მოღვაწეობის შესახებ.

ასეთი მუშაობის გამოცოცხლებას ხელი შეუწყო ალ. ხახანაშვილის მრავალმხრივმა ნაყოფიერმა მოღვაწეობამ.

1911 წელს დონის მონასტერში ექსპედიცია მოაწყო მწერალმა კ. თათარიშვილმა, რომელიც დაინტერესებული იყო ვახუშტი ბატონიშვილისა და სხვა ქართველი მოღვაწეების საფლავთა ადგილსამყოფელის დადგენით. სამწუხაროდ, ვახუშტის საფლავის ძიების დროს კ. თათარიშვილი ლ. მაქსიმოვიჩის მცდარ ჩვენებას დაეყრდნო.

სწავლული ბატონიშვილის საფლავად, იგონებს ალ. ჯავახიშვილი, მიჩნეული იყო ქვა, რომელზედაც მაშინ ჯერ კიდევ იკითხებოდა გარდასული წარწერის ნაშთი „...შტი“.

ექსპედიციის შედეგებზე კ. თათარიშვილმა გაზეთ „თემში“ (1912 წ. 17. IX) გამოაქვეყნა წერილი: „მივხედოთ ვახუშტის

¹ Путеводитель к древностям и достопамятностям Московским, руководствующий любопытствующего по четырем частям сея столицы к дее-место-описательному познанию всех заслуживающих примечание мест и сдании как-то: соборов, монастырей, церквей, государственных и частных заведений, как старых, так и новых, с надписей и для удобнейшего оных приискования азбучного росписью умпотенный. Часть IV, М., 1793; Описание Московского Ставропитиалного Донского монастыря составил И. Забелин М., 1893.

საფლავს“. პატრიოტი მწერლის მონოდებას გამოეხმაურნენ: ი. ტატიშვილი, ს. კაკაბაძე, ბ. ესაძე. ამ უკანასკნელმა დონის მონასტერში დაკრძალულ ქართველთა ეპიტაფიების ფოტოებიც დაბეჭდა, მაგრამ სწავლული ბატონიშვილის საფლავის ძიებას ვერაფერი შესძინა.

1929 წელს გ. ლეონიძემ მიაგნო რუხი ფერის იმ ქვას, რომელიც ტრადიციით მიჩნეული იყო ვახუშტის ეპიტაფიად.

1931 წელს იმავე საკითხით დაინტერესდა პ. იაშვილი, რომელიც ვსესვიატსკოედან წერდა გ. ლეონიძეს დონის მონასტერში ვახუშტის ეპიტაფიის ნახვის ამბავს, წუხდა ვსესვიატსკოეში სულხან-საბას ეპიტაფიის დაკარგვის გამო.

30-იან წლებში სსრ კავშირის ცენტრალურ არქივებში მუშაობისას, ნ. ბერძენიშვილი ცდილობდა დონის მონასტერში არსებულ ქართველ მოღვაწეთა პანთეონის შესწავლას, მაგრამ ეს მას არ მოუხერხდა.

1938 წელს ივ. ჯავახიშვილი თავის მოსკოველ ადრესატს სთხოვდა დონის მონასტერში არსებულ ქართველ მოღვაწეთა პანთეონის აღწერას.

ათი წლის შემდეგ სახელოვანმა მეგოსანმა გ. ლეონიძემ გაზეთ „კომუნისტი“ გამოაქვეყნა „ვახუშტის ეპიტაფია“, რომლის ტექსტი, გარკვეული წინასწარი მოსაზრებით გადაკეთდა და ამ გზით მან ვახუშტის საფლავიც აღმოჩენილად მიიჩნია.

ვახუშტის საფლავის ძიება მცდარ გზაზე ლ. მაქსიმოვიჩმა დააყენა 1792 წელს, რადგან მან სხვისი საფლავის ქვის წარწერა ვახუშტი ბატონიშვილის ეპიტაფიად გამოაცხადა.

დონის მონასტერში არსებულ ქართველ მოღვაწეთა პანთეონის შესწავლისათვის თითქმის არაფერი შეუმატებია ი. ზაბელინს. კეთილშობილური განზრახვით, ეს რუსი ისტორიკოსი შეეცადა აღნიშნულ მონასტერში ქართველთა მოღვაწეობის პოპულარიზაციას და ამ მიზნით მან გაამარტივა დოკუმენტები. მათგან გამოკრებითი ცნობებით შეადგინა ე.წ. „დონის მონასტრის მატიანე“.

ლ. მაქსიმოვიჩისა და ი. ზაბელინის ცნობები დაედო საფუძვლად „მოსკოვის ნეკროპოლს“ და სხვა გამოცემებსაც.

ლ. მაქსიმოვიჩის ჩვენების სისწორეში თავის დროზე ეჭვი შეიტანა მ. ბროსემ.

50-იან წლებში ჩვენ შევუდექით დონის მონასტრის ისტორიის შესწავლას და იქ ქართველთა მოღვაწეობის წარმოჩენას.

მხარეთმცოდნეობის ლიტერატურის გაცნობის შემდეგ შევუდექით დოკუმენტების ძიებას. სხვადასხვა სიძველეთსაცავში უმდიდრეს მასალას მივაკვლიეთ დონის მონასტრის ტაძრებზე, იქ ჩატარებულ სამშენებლო საქმიანობაზე, სხვადასხვა ქველმოქმედებაზე.

გამოვავლინეთ პანთეონის უძველესი აღწერილობაც, ეს მნიშვნელოვანი დოკუმენტი დაზიანებულია, თუმცა განზრახ განადგურებას გადარჩენილა.

მოსკოვის, სანაკტ-პეტერბურგის, თბილისის მუზეუმებსა და არქივებში არსებული მდიდარი მასალის შესწავლის საფუძველზე წარმოჩნდა ქართველთა წვლილი ამ დიდი რუსული კულტურის ცენტრის მშენებლობა-გაფართოებაში, უფლის მირქმის ტაძარში პანთეონის ჩამოყალიბებაში¹ და სხვ.

ხანგრძლივმა მიზანმიმართულმა ძიებამ საშუალება მოგვცა საბოლოოდ მიგვეკვლია ორ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში ვახუშტი ბატონიშვილის ეპიტაფიად მიჩნეული, მისი ვაჟის, რუსეთის არმიის გენერალ-პორუჩიკის იოთამის, საფლავის ქვის წარწერის ტექსტი.

¹ მირქმის ტაძრის ისტორიასა და ვახუშტი ბატონიშვილის ეპიტაფიად მიჩნეული წარწერის რაობის გარკვევას ძირითადად ეძღვნება ჩვენი შემდეგი ნაშრომები: ქართველთა პანთეონის ისტორიისათვის მოსკოვს. „საბჭოთა ხელოვნება“, 1981 წლის 12, У истоков дружбы, 'Вечерний Тбилиси' 18 мая, 1982 г. №117, стр. 3; ძიება გრძელდება, კომუნისტი, 1984, 25 მარტი, გვ.4. დავითაშვილები რუსეთში. „ალაზნის განთიადი“, 1983, 4 გვ. გვ. 3 და სხვ.

1983 წელს დონის მონასტერში კომპლექსური ექსპედიციის მუშაობის დროს აღნიშნული ტექსტის გამოვლენას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ექსპედიციის წარმატებისათვის.¹

პანთეონის აღნიშნული უძველესი აღწერილობისა და სხვა მრავალი დოკუმენტის ურთიერთშეჯერების საფუძველზე დადგინდა დონის მონასტრის მირქმის ტაძარში, მის შემოგარენში (ყოფილ გალერეაში), მონასტრის ეზოში დაკრძალული მრავალი ქართველი მოღვაწის ვინაობა, დონის მონასტრის განვითარების ეტაპები და სხვა საინტერესო საკითხებიც.

აკლდამათა გახსნამ წარმოდგენა შეგვიქმნა მოღვაწეთა ფიზიკურ აღნაგობაზე, მათ ქონებრივ მდგომარეობაზე, წარჩინებაზე, ყოფაცხოვრების კულტურაზე, დაკრძალვის წესზე და სხვ.

დონის მონასტერი, სვესენცკას ტაძარი, პრესნიაზე ქართველთა დასახლების დროინდელი რამდენიმე შენობა და ზოგიერთი სხვა ძეგლი, ქართველებთან დაკავშირებულ ქუჩათა ძველ სახელწოდებებთან, ჩვენამდე მოღწეულ მრავალ ხელნაწერ და ნაბეჭდ წიგნებთან, მდიდარ საარქივო დოკუმენტებთან ერთად დღეს ნათლად წარმოაჩენს მოსკოვში ქართველთა ხანგრძლივ ცხოვრებასა და მრავალმხრივ მოღვაწეობას.

წინაპართა მდიდარი მემკვიდრეობის წარმოსაჩენად და დასაფასებლად მომავალშიც მოძიებითი და კვლევითი მუშაობის გაფართოება გვმართებს.

¹ დონის მონასტრის პანთეონის ამ უძველესი აღწერილობის 40 ფოტოპირი 1983 წლის აგვისტოში, მონასტერშივე ექსპედიციის მონაწილეთა წინაშე მოხსენებით გამოსვლის შემდეგ გადაეცით არქეოლოგიური გათხრების წარმმართველ გ. ლამბაშიძეს.

სამშობლოს წინსვლა-განვითარებისათვის ხელშესაწყობად მოსკოველ ქართველ მოახალშენეებისათვის უპირველესად აუცილებელი შეიქნა საქართველოსთან მოხერხებული და ხშირი კავშირურთიერთობის უზრუნველყოფა.

მოსკოვში მოღვაწე ჩვენი თანამემამულენი ესწრაფვოდნენ როგორც შიდა რუსეთის კულტურის სხვა ცენტრების, ისე ციმბირის, შორეული აღმოსავლეთის, შუა აზიის გაცნობას, უკრაინა-პოლონეთის, რუმინეთის, პოლანდიისა და დასავლეთ ევროპის სხვა მონინავე სახელმწიფოსთან დაკავშირებას.

რუსეთში მყოფი ქართველები მჭიდრო კონტაქტს ინარჩუნებდნენ მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებთან. მათ ხშირი მისვლა-მოსვლა ჰქონდათ საბერძნეთში, ათონის მთაზე, იერუსალიმში და „წმინდა მიწის“ სხვა ცენტრებში.

თავიანთი ინიციატივით, რუსეთის სახელმწიფოს მისწრაფებათა შეცნობით, ქვეყნის მესვეურებთან უშუალო კავშირით ქართველები ახერხებდნენ ახალშენის გაფართოებას და მის განშტოებათა შექმნას რუსეთის ძველსა და ახალწარმოქმნილ კულტურულ-პოლიტიკურ ცენტრებში, სასაზღვრო ქალაქებში და სხვ.

ქართველები სანკტ-პეტერბურგში

მოსკოვის ქართული ახალშენის განშტოება ადრევე წარმოიქმნა რუსეთის ახალ სატახტო ქალაქ სანკტ-პეტერბურგში, რომლის შექმნა-განვითარებაში ქართველმა მოღვაწეებმა ღირსეული წვლილი შეიტანეს.

XVIII ს-ის 10-იან წლებში ამ ქალაქში ვხედავთ ქართველ სასულიერო მოღვაწეებს, დიპლომატებს.

მომდევნო ხანებში პეტერბურგში ჩადიან ქართველი სახელმწიფო, სამხედრო, სასულიერო მოღვაწეები.

არჩილ მეფის ასულის, დარეჯანის კარზე მყოფნი და ვახტანგ VI-ის მხლებლები ცხოველ კავშირს ამყარებენ რუსეთის ახალ სამეცნიერო და კულტურულ ცენტრთან – პეტერბურგის სამეცნიერო აკადემიის რუს და უცხოელ სწავლულებთან.

ეს თანამშრომლობა ორივე მხარისათვის ფრიად სასარგებლო შეიქნა.

ვახტანგ VI, მეფე ბაქარი, ბატონიშვილები – გიორგი, ვახუშტი, სვიმონი და სხვანი, ხშირად ხვდებოდნენ რუსეთის სახელმწიფო მოღვაწეებს.

რუსეთის საიმპერატორო კართან და პეტერბურგის სამეცნიერო აკადემიის სწავლულებთან ქართველი მოღვაწეები სახავდნენ და ამუშავებდნენ კავკასია-საქართველოს პოლიტიკური და კულტურული განვითარების საკითხებს.¹ ასეთი მჭიდრო თანამშრომლობის გამო ქართველი პოლიტიკური, კულტურული, სამხედრო მოღვაწეები ხანგრძლივად რჩებოდნენ რუსეთის იმპერიის დედაქალაქში.

1724 წელს პეტერბურგს ჩავიდა ზემო ქართლის სარდალი ვახტანგ ამილახვარი.

1725 წელს რუსეთის დედაქალაქში მცირე ამალით ჩავიდა ქართლის მეფე² ვახტანგ VI.

1725-1726 წლებში უწმიდეს მთავარმართებელ სინოდთან თანამშრომლობდა მიტროპოლიტი ქრისტეფორე სამთავრელი რუსეთს გადასული ქართველი სასულიერო პირების საქმეების მოსაგვარებლად.

1733 წელს პეტერბურგში ამალით ჩავიდნენ: არქიეპისკოპოსი იოსებ სამეხელი (ქობულაშვილი), მიტროპოლიტი რომანოზი (ერისთავი).

მაღე ქართველი არქიეპისკოპოსი იოსებ სამეხელი ნოვგოროდის არქიეპისკოპოსის ვიკარად დაინიშნა. ერთი წლის შემ-

¹ ვ. ორბელიანი, პეტერბურგის აღწერილობა. „ცისკარი“, 1857, 9, გვ. 27.

² კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი 5, ხელნაწერი 1131.

დეგ იმავე ქართველ ეპისკოპოსს ეპარქიის კათედრაზე სრული ძალაუფლება მიენიჭა.

იმ დროს პეტერბურგში არსებულ ნოვგოროდის ეპარქიის მეტოქს სამეცნიერო აკადემიის სწავლულები იყენებდნენ. ამან ხელი შეუწყო ქართველი სასულიერო მოღვაწეების თანამშრომლობის გაფართოებას პეტერბურგში მოღვაწე რუს და უცხოელ სწავლულებთან.

აღნიშნული თანამშრომლობის მრავალი სიკეთისაგან ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი იყო ქართული შრიფტის ჩამოსხმა პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის საშრიფტო სახელოსნოში, ქართული შრიფტის მომხმარებელთა იქვე დაოსტატება და პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიაში ქართველთათვის უცხო ენების შესასწავლად საჭირო „ანბანის“ მომზადება-გამოცემა.

XVIII საუკუნის 30-იანი წლებიდან რუსეთში მყოფი ქართული სამეფო სახლის წარმომადგენლები სასახლეებს იძენდნენ პეტერბურგში. იმ დროს რუსეთის დედაქალაქში მსახურობდა გიორგი ბატონიშვილი. შვილების განსწავლისა და სხვა მიზნით პეტერბურგს საცხოვრებლად ოჯახით გადავიდა სვიმონ ბატონიშვილი, რომელსაც გადაჰყვა მოძღვარი გერმანე და საერო კარისმდეგ მოხელეთა ჯგუფი.

თანდათანობით რუსეთის დედაქალაქში გაიჩინეს სასახლეები: მეფე ბაქარმა, დედოფალმა რუსუდანმა, დედოფალმა ანამ; ბატონიშვილმა ალექსანდრემ.

რუსეთის ახალი სატახტო ქალაქი დიდი კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრიც იყო. ქართველი ახალგაზრდები იქ ენაფეხობდნენ მეცნიერების საფუძვლებს, სამხედრო ხელოვნებას, იურისპრუდენციას.

ვახუშტი ბატონიშვილის შვილები, იოანე და იოთამი სწავლობდნენ პეტერბურგის აკადემიასთან არსებულ გიმნაზიაში. იოთამმა ადრე გამოიჩინა თავი. მას წარმატება უწინასწარმეტყველა ფრანგმა აკადემიკოსმა ჟოზეფ დე-ლილმა.

კადეტთა კორპუსში სწავლისას ყურადღება მიიპყრო დიმიტრი ციციშვილმა. კურსდამთავრებულთა აკადემიაში გამოცდის

დროს დ. ციციშვილმა აკადემიკოსთა უმაღლესი შეფასება დაიმსახურა.

რუსეთში აღზრდილმა ამ ქართველმა მოღვაწემ ბრწყინვალე სახელმძღვანელო შეადგინა გეოდეზიაში.

მ. ვ. ლომონოსოვი ასახელებს სტუდენტ მაჩაბელს.

ქართველი ახალგაზრდების ერთი ნაწილი ბეჯითად ეუფლება მეცნიერების საფუძვლებს, მაგრამ ყველამ ვერ მიაღწია სამოღვაწეო ასპარეზზე წარმატებას.

XVIII ს-ის 60-იან წლებიდან მრავალი ქართველი მოღვაწე ჩავიდა პეტერბურგს.

ქართველი სახელმწიფო მოღვაწეები, დიპლომატები ხედებოდნენ ეკატერინე II-ს, რუსეთის მთავრობის წარმომადგენლებს.

ქართველი სასულიერო პირები მოღვაწეობდნენ პეტერბურგსა და მის გარეუბნებში არსებულ მონასტრებში.¹

ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიას შორის „მეგობრობის პირობის“ ხელმოწერის შედეგად პეტერბურგში დაიდო ბინა ქართლ-კახეთის სამეფოს რეზიდენტმა, რომელიც ქვეშევრდომ მოხელეებით იღვწოდა საქართველო-რუსეთის კულტურულ-პოლიტიკური ურთიერთობის განვითარებისათვის.

ერეკლე II-ის შთამომავლების პეტერბურგში დასახლებამდე იქ წარმოქმნილი მოსკოვის ქართული ახალშენის საკმაოდ მრავალრიცხოვან განშტოებას წვლილი შეჰქონდა ქართულ-რუსული კულტურული თანამშრომლობის, საქართველოს ევროპული განვითარების გზაზე² გამოყვანის დიდ და ძნელ საქმეში.

¹ ნ. მახათაძე. ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში, თბ., 1967. გვ. 37.

² ვ. დონდუა. ვახტანგ VI-ის დროინდელი საქართველოს პოლიტიკური ისტორიიდან (1713-1743 წწ.) საისტორიო ძიებანი, I, თბ., 1967, გვ. 189.

დიდ ნოვგოროდს ქართველები ადრევე უკავშირდებოდნენ. ნოვგოროდსა და მის შემოგარენში მოპოვებული არქეოლოგიური მასალები, არქიტექტურა და კედლის მხატვრობა ძველი დროიდან ავლენდა ჩრდილოეთის ამ მსხვილ სავაჭრო-ეკონომიკურ და კულტურულ ცენტრთან კავკასიის ხალხთა კულტურულ-ეკონომიკურსა თუ სხვა ურთიერთობას.

გვიანშუა საუკუნეებში ქართული კულტურის რუსეთში გავრცელება მცირე მნიშვნელობისა როდია. ამ მხრივ საინტერესოა ნოვგოროდის ერთ-ერთ ულამაზეს კუთხეში, ვალდაიში, ივერიის ღვთისმშობლის სახელობის მონასტრის აგება (XVII ს-ის 50-იანი წლები).

უეჭველია, უპირველესად ძველი რუსული კულტურის აღნიშნული ცენტრისა და სხვა სიძველეების მონახულებას ისახავდა მიზნად ცნობილი ქართველი საეკლესიო მოღვაწე, დიპლომატი ლავრენტი გაბაშვილი, რომელმაც 1715 წელს იმოგზაურა ჩრდილო რუსეთის ვრცელ მხარეებში.

1731 წელს პეტერბურგიდან ნოვგოროდში ამალით ჩავიდა არქიეპისკოპოსი იოსებ სამეხელი (ქობულაშვილი). ადრე ეს ქართველი მოღვაწე მოსკოვში ვახტანგ VI-მ მიიწვია.

1733 წელს არქიეპისკოპოსი იოსები და მიტროპოლიტი რომანოზი უმაღლესი ბრძანებით მოსკოვიდან რუსეთის სატახტო ქალაქში გაიწვიეს სპეციალური დავალების შესასრულებლად.

დავალების წარმატებით აღსრულების შემდეგ, 1734 წლის 15 მაისს, უწმინდესი სინოდის უპირველესმა წევრმა ცნობილმა მეცნიერმა და საეკლესიო მოღვაწემ თ. პროკოპოვიჩმა იშუამდგომლა სინოდის წინაშე ქართველი არქიეპისკოპოსის მის მოადგილედ დასანიშნად დიდი ნოვგოროდისა და დიდი ლუკის საარქიეპისკოპოსო კათედრაზე.¹

¹ სკსცსა ფონდი 796, აღწ. 15ს. 207 ფ.1.

რუსეთის საეკლესიო ხელისუფლების ამ ფაქტობრივმა გამგებელმა ქართველ არქიეპისკოპოსს თვით განუსაზღვრა ტიტული და სამოღვაწეო სფერო.¹

იმავე წლის 22 მაისს უწმინდესმა სინოდმა ქართველ არქიეპისკოპოსს იოსებს ნოვგოროდში მოღვაწეობის ნება დართო, ხოლო 10 აგვისტოს დაამტკიცა მისი დანიშვნა დიდი ნოვგოროდისა და დიდი ლუკის არქიეპისკოპოსის ადიუტორის თანამდებობაზე.

როგორც აღვნიშნეთ, არქიეპისკოპოსი იოსები და მისი ამაღლა მოსკოვის ქართულ ახალშენს გამოეყვანნენ XVIII საუკუნის 30-იან წლებში.

დასახელებული ქართველი საეკლესიო პირების მოღვაწეობა რუსეთში დღემდე ჯეროვნად არ არის შესწავლილი.

რევოლუციამდელ პუბლიკაციებში შესულია არქიეპისკოპოს იოსების მოღვაწეობის რამდენიმე დოკუმენტი, ხოლო ცალკეულ ნარკვევებში მკრთალად არის წარმოჩენილი მისი საეკლესიო, სასტამბო-საგანმანათლებლო, სამწერლო თუ სამისიონერო მოღვაწეობა.

ქართველ მკვლევართაგან არქიეპისკოპოს იოსების ნოვგოროდში მოღვაწეობას 1845 წელს გაკერით შეეხო პ. იოსელიანი. 1884 წელს თ. ჟორდანიამ ვრცლად დაახასიათა იოსებ სამეხლის ამაგი რუსეთში, თუმცა მკვლევარი ვერ ასცდა ზოგიერთ ლაფსუსს ამ დიდი ქართველი განმანათლებლის მოღვაწეობის გაშუქებისას.²

სხვა საკითხებთან ერთად რუს მკვლევრებს გვერდი არ აუვლიათ ქართველი არქიეპისკოპოსის რუსეთში მოღვაწეობისათ-

¹ სკსცსა ფონდი 796, აღწ. 15 ს, 207, ფურც. 13.

² თ. ჟორდანია. მთავარეპისკოპოსი იოსებ სამეხელი და ქართული სტამბის საქმე XVIII საუკუნეში. ივერია, 1884, 2, გვ. 31-56; 3, გვ. 61-93; 10, გვ. 113-116.

ვის. ამ მხრივ აღსანიშნავია რევოლუციამდელი რუსული აღწერებისა და ნარკვევების ერთი ნაწილი.¹

მკვლევრები ვერ არკვევენ ქართველი არქიეპისკოპოსის დიდი ამალით პეტერბურგსა და ნოვგოროდს გადასვლის მიზეზებს.

დაუდგენელია, თუ რამ განაპირობა არქიეპისკოპოს იოსების საქართველოდან რუსეთში წასვლა.

ირკვევა, რომ ვახტანგ VI-ის მიერ მიწვეულ მთავარეპისკოპოს იოსებს მოსკოვის ქართულ ახალშენში უმთავრეს იერარქად ამზადებდნენ.

მალე მოსკოვში მისული ქართველი მოღვაწის პეტერბურგში გაწვევა დიდი მნიშვნელობის მოვლენად იყო აღქმული ქართველთა ახალშენში.

ამიერიდან დასახელებულ საეკლესიო მოღვაწეს რუსეთის იმპერიის ხელისუფალთა კარზეც გზა წარმატებით უნდა გაეკვლია.

რუსეთის იმპერიის სატახტო ქალაქში ერთი წლის მოღვაწეობის შედეგად ქართველი არქიეპისკოპოსი უმაღლეს საერო და საეკლესიო ხელისუფალთა ყურადღებით გარემოსილი შეიქნა.

პატრიოტმა ქართველმა საეკლესიო მოღვაწემ გადანყვიტა რუსეთის ხელისუფალთა გამოჩენილი გულისხმიერება სამშობლოს საკეთილდღეოდ გამოეყენებინა.

ქართველი არქიეპისკოპოსი დათანხმდა მათ სამოღვაწეოდ გადასულიყო ნოვგოროდის საეპარქიო კათედრაზე და ყოფილიყო იურიევის მონასტრის წინამძღვარი.

ვრცელი ეპარქიის უნარიანი ხელმძღვანელობისათვის დასახელებული ეპარქიის არქიეპისკოპოსისა და უწმიდესი მმართველი სინოდის უპირველესი წევრის თ. პროკოპოვიჩის წინა-

1 Описание новгородского общежительного первоклассного Юрьева монастыря. Сочинение архимандрита Макария. СПб. 1862, с. 179; И. Чистович. Фсофан Прокопович и его время. СПб, 1868. с. 586, К. Я. Здрав-мыслов. Иерархи Новгородской епархии. Новгород, 1907, с. 349-350: Краткое описание Новгородского третьеклассного мужского Троицко-го Клопского монастыря, составленное тщанием настоятеля обители сей игумена Герасима Гайдучова, М. 1815, с. 35

დადებით 1736 წლის მარტში ქართველ არქიეპისკოპოს იოსებს სრული ძალაუფლება მიენიჭა.¹ მალე, 1736 წლის 8 სექტემბერს, თ. პროკოპოვიჩი გარდაიცვალა.

იოსებ სამეხელმა საკმაოდ დიდი მშენებლობანი განახორციელა ეპარქიაში. 1736 წელს მან იურიევოში ააგო წმინდა ნიკოლოზ სასწაულთმოქმედის ეკლესია, განაახლა სამრეკლო.²

ამასთან ერთად ამ ქართველმა საეკლესიო მოღვაწემ მტკიცედ გადაწყვიტა შეექმნა ქართული შრიფტი და დაემზადებინა ქართული სტამბის მოწყობილობანი. საამისოდ შეგროვილი თანხა არქიეპისკოპოსმა იოსებმა გადასცა მის ამაღლაში მყოფ ილუმენ ქრისტეფორეს (გურამიშვილს) და ეს უკანასკნელი სასტამბო ინვენტარის, შრიფტის გასაკეთებლად და მისი მოხმარებისათვის საჭირო ოსტატების მოსამზადებლად ნოვგოროდიდან სანკტ-პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიაში გაგზავნა.³

ნოვგოროდს მოღვაწე ქართველ არქიეპისკოპოს იოსების ამაღლა მრავალრიცხოვანი იყო.

ქართველ არქიეპისკოპოსს ორი თარჯიმანი ჰყავდა: ზაქარია გიორგის ძე და ანდრია ბაადურის ძე (ბიბილური).

ვრცელი ეპარქიის სულიერი ხელისუფალის მთავარეპისკოპოს იოსების მარჯვენა ხელი იყო ილუმენი ეფთვიმი, რომელიც 1735 წლის 7 დეკემბერს, ნოვგოროდში, სოფიის ტაძარში, არქიმანდრიტად აკურთხეს.

1735-1738 წლებში არქიმანდრიტი ეფთვიმი იყო კლოპსკის სამების მონასტრის წინამძღვარი,⁴ ხოლო 1738-1741 წლებში

¹ სკსცსა, ფ. 796, აღწ. 15, ს. 207. ფ. 14.

² Описание новгородского общежительного первоклассного Юрьева монастыря, СПб, 1862, с. 6.

³ ქრ. გურამიშვილმა კარგად გადაჭრა მასზე დაკისრებული ამოცანები. დამზადებული ქართული შრიფტი, სტამბის ინვენტარი მან მოსკოვში ჩაიტანა და იქ წარმატებით გამართა სტამბა და გამომცემლობა.

⁴ ძსცა, ფ. 1194, ს. 13, ფ. 50.

დერევიანიცკის აღდგომის მონასტრის წინამძღვარი და იმავე დროს საარქიელო საბჭოს წევრიც.¹

ნოვგოროდში მცხოვრები ქართველი არქიეპოსკოპოსი იოსები ოცნებობდა „დაბადების“ გამოცემაზე. საამისოდ იგი ამ დიდი ძეგლის წიგნთა ტექსტებს დასაბეჭდად ამზადებდა.

არქიეპისკოპოს იოსების ერთგულებით გასრულებული ტექსტი გადაუწერია იქვე მყოფ მის ძმისშვილს ავთანდილ ქობულაშვილს.²

მაშინ ნოვგოროდს იღვწოდა ცნობილი მეყდე მ. ჯოხია.³

ქართველი მოღვაწის მიერ ნოვგოროდის საარქიეპისკოპოსო კათედრის დაკავების შემდეგ, ჩანს, მასთან გადავიდა ცნობილი დიპლომატი, ალექსანდრე ბატონიშვილისა და არჩილ მეფის თანამებრძოლი ზ. გარაყანიძე.

ეს დიდად ტანჯული მოღვაწე ნოვგოროდში ქართულ ხელნაწერებს ამრავლებდა. 1740 წლის მარტს მას იქ დაუსრულებია კრებულის გადანუსხვა.⁴

1737 წელს ნოვგოროდშივე დააბრუნეს მოსკოვში ქართული სტამბის დირექტორი ქრ. გურამიშვილი, მისმა მწირობამ ჩრდილო რუსეთის ამ ქალაქში 1741 წლის ბოლომდე გასტანა.

ეს ქართველი მოღვაწე წლების მანძილზე მძიმე ჰიგიენურ პირობებში ცხოვრობდა ჯერ როზვანსკის, ხოლო შემდეგ – ნმ. კირილეს სახელობის მონასტრებში.⁵

არახელსაყრელი მდგომარეობის მიუხედავად, ქრ. გურამიშვილი დაუღალავად იღვწოდა დასაბეჭდი ტექსტების მომზადებისა და მათი გამოცემისათვის.

¹ ნოვგოროდის საოლქო სახელმწიფო ცენტრალური არქივი, ფ. 480, ს. 346, ფ. 22, 65.

² კ. კეკელიძის სახელობის ქართულ ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდი, ხელნაწ. 529, ფურც. 53.

³ იქვე, გვ. 200.

⁴ ხელნაწერთა ინსტიტუტის კოლექცია 162, გვ. 409.

⁵ Пр. Сихарулидзе. Грузинские деятели в Новгороде в первой половине XVIII века. Сб. Новгородский край. Лениздат, 1984, с. 82-85.

მისმა ხანგრძლივმა, გულის ამაჩუყებელმა ვედრებამ რუსეთის უმაღლეს საეკლესიო ხელისუფლებას დიდხანს არ მოუღბო გული. გვიან, 1741 წელს დააბრუნეს ის მოსკოვში.

ქართველმა არქიეპისკოპოსმა იოსებმა ნოვგოროდის საარქიეპისკოპოსო კათედრა და ეპარქია 1741 წელს აღწერით ჩააბარა მის შემცვლელს. 1741 წელს იგი პეტერბურგს წავიდა, საიდანაც მალე მოსკოვს დაბრუნდა და ქართველთა ახალშენის სასულიერ ცხოვრებას ჩაუდგა სათავეში.

ქართველი არქიეპისკოპოსის დასაყრდენი ნოვგოროდის საეკლესიო მართვა-გამგეობაში არქიმანდრიტი ეფთვიმი, არქიეპისკოპოს იოსების ნასვლის შემდეგ, ვოლოკოლამსკის მონასტერში გადაიყვანეს.

ამის შემდეგაც რამდენიმე ქართველი სასულიერო პირი კიდევ დიდხანს დარჩა ნოვგოროდს.¹

ქართველ სასულიეროთა კრებულის ხანმოკლე მოღვაწეობა ნოვგოროდს მეტად სასარგებლო გამოდგა ქართული კულტურისათვის. ნოვგოროდის საარქიეპისკოპოსო კათედრაზე ქართველი მთავარეპისკოპოსის მოღვაწეობის უმთავრესი შედეგი იყო ქართული სტამბის შექმნა.

რუსეთში პირველი დამოუკიდებელი ქართული სტამბის დაარსების შედეგად დიდად ამაღლდა ქართული საგამომცემლო საქმე, ქართული ლიტერატურა გამდიდრდა უშესანიშნავესი ნაბეჭდი ძეგლებით.

¹ ნოვგოროდის სახელმწიფო მუზეუმ-ნაკრძალის ფონდებში დაცულია ქართველთადმი კუთვნილი ნივთი.

მოსკოვის ქართული ახალშენის უძველესი და მძლავრი განშტოება ასტრახანში იყო.

ვოლგის (ედილის) აუზის მეშვეობით ქართველები ადრევე უკავშირდებოდნენ აღმოსავლეთსა და ჩრდილოეთში არსებულ სახელმწიფოებს. აღნიშნული მდინარის შესართავთან არსებულ ქალაქ ასტრახანზე მნიშვნელოვანი გზები გადიოდა.¹

მას შემდეგ, რაც ასტრახანის სახანო რუსეთმა დაიპყრო, ქართველთა ურთიერთობა ამ ქალაქთან კიდევ უფრო გაფართოვდა.

ძირითადად, ასტრახანის გავლით მიემგზავრებოდნენ მოსკოვის ხელმწიფესთან ქართველი დიპლომატები. ქრისტიანული რუსეთის აღნიშნულ სამხრეთ სასაზღვრო ქალაქში გარბოდნენ მაჰმადიანთა ტყვეობას თავდაღწეული ქართლის, კახეთისა და სხვა ქართული სამეფო-სამთავროების მკვიდრნი. სხვათა შორის, ამას მონაწილეობს 1603 წელს კახეთის სამეფოდან მოსკოვს მისული ქართველი ელჩის ბერი კირილეს განცხადება. ქართველი დიპლომატი რუსეთის სამეფო კარისაგან მოითხოვდა ყუმუქთა ტყვეობიდან გაქცეული და ასტრახანს მისული ქართველების დაბრუნებას.²

სამი ათეული წლის შემდეგ ასტრახანიდან და რუსეთის სხვა ქალაქებიდან ქართველების სამშობლოში დაბრუნებასვე ითხოვდა მოსკოვში მყოფი თეიმურაზ I-ის ელჩი მიტროპოლიტი ნიკიფორე.³

XVII ს-ის 50-იან წლებში ასტრახანში მრავლად ყოფილან საქართველოდან გადასულნი.

¹ ვ. დონდუა. რუსეთ-საქართველოს დამაკავშირებელ ისტორიულ ტრაქტატებზე. წიგნი „საისტორიო ძიებანი. ტ. III, თბ., 1975, გვ. 140.

² С. А. Белокуров. Сношения России с Кавказом М., 1889, с. 416-419.

³ М. А. Полиевктов. Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений 1615-1640гг Тб., 1837, с.2.

ერეკლე ბატონიშვილის, მეფეების – თეიმურაზისა და არჩილის მოსკოვს მგზავრობის დროს ქართველები დიდხანს ჩერდებოდნენ რუსეთის სახელმწიფოს ამ სამხრეთ ჭიშკარში.

მოსკოვს დამკვიდრებულმა მეფე არჩილმა სამშობლოსთან ურთიერთობისათვის რუსეთის სახელმწიფო კარს ასტრახანს დაანიშვნინა თავისი მოხელე.¹

ასტრახანის გუბერნატორად ა. პ. ვოლინსკის მოღვაწეობის წლებში ამ ქალაქმა საქართველოსათვის კიდევ უფრო დიდი მნიშვნელობა მიიღო.

ვახტანგ VI-ის რუსეთის ემიგრაციის დროს ასტრახანში მცხოვრებ კავკასიელებს მრავალი ქართველი საერო და სასულიერო მოღვაწე შეემატა.

ქართველმა სასულიერო მოღვაწეებმა ქალაქსა და მის გარეუბნებში დაიკავეს ეკლესია-მონასტრები და ღვთისმსახურება წარმართეს.²

ვახტანგ VI მაშინ ცოტა ხანს დარჩა ასტრახანში და მალე მცირე ამალით გაემგზავრა პეტერბურგში.

ქართველი მეფის გამგზავრების შემდეგ ასტრახანში მყოფ ქართველებს სათავეში ჩაუდგა ვახუშტი ბატონიშვილი, რომელიც ფართო მოღვაწეობას ეწეოდა აღნიშნულ ქალაქში.

1727 წელს, ასტრახანიდან ვახტანგ VI-ის ამაღლის დიდი ნაწილის მოსკოვში წასვლის შემდეგ, ქალაქში ქართველი სასულიერო პირების ერთი ნაწილი და სხვა მოღვაწენი დარჩნენ. წლების მანძილზე მათ ემატებოდათ საქართველოდან ახალ, მცირე ნაკადებად წამოსულნი.

1734 წელს მოსკოვიდან სამხრეთისაკენ სამშობლოს გასათავისუფლებლად გამოგზავრებულ ქართველ მეფეს მრავალრიცხოვანი ამალა გაჰყვა.

¹ ძსცა, ფ. 110/1. 1712, საქ. 1, ფურც. 7.

² სინოდი წინააღმდეგი არ იყო ამ მხარეში ერთმორწმუნე ქართველების ასეთი აქტიური მოღვაწეობისა.

დარუბანდს მისული ვახტანგ VI ნადირ შაჰთან უშედეგო მოლაპარაკებისა და სხვა წარუმატებლობათა შემდეგ ასტრახანში დაბრუნდა და იქიდან მოსკოვში გამგზავრება აღარ ინება.

1735 წელს დიდ ჭირგადანახადმა ვახტანგ VI-მ მოსკოვის ქართველთა ახალშენის მეთაურობა და საქართველოს განთავისუფლების საქმე მეფე ბაქარს გადაულოცა და თვით ასტრახანში, სამშობლოსთან ახლოს, დარჩენა ისურვა.

ვახტანგ VI სათავეში ჩაუდგა ასტრახანში მცხოვრებ კავკასიელებს და მრავალრიცხოვანი ახალშენი ქართველთა მეთაურობით გააძლიერა. მალე ქართველმა მეფემ ქალაქში საზამთრო საცხოვრებლად კრემლში არსებული ბოგდანოვის დიდი სასახლე შეიძინა, ხოლო აგარაკად მდ. კუტუმის სანაპიროზე მდებარე სასახლე და ბაღად აქცია.

ასტრახანის ქართულ ახალშენში ფართო კულტურული მოღვაწეობა გაიშალა, მაგრამ ნაყოფიერი მუშაობა დიდხანს არ გაგრძელებულა.

1737 წლის 26 მარტს ასტრახანს მყოფი ვახტანგ VI გარდაიცვალა. 30 მარტს ქართველი მეფის დაკრძალვას დიდძალი საზოგადოება დაესწრო.

დიდი და ხანგრძლივი ცერემონიის შემდეგ ვახტანგ VI დაასაფლავეს კრემლში არსებულ მიძინების ტაძრის ქვედა სართულზე. ქართველი მეფის აკლდამასთან მოეწყო სალოცავი, სადაც ღვთისმსახურებას ქართველი სასულიერო მოღვაწეები ასრულებდნენ.

ვახტანგ VI-ის შემდეგ აღნიშნულ ტაძარში დაკრძალეს რუსეთში დამოუკიდებელი ქართული სტამბის დამაარსებელი იოსებ სამებელი (ქობულაშვილი), შემდეგ ქართველი დიპლომატი, მწერალი მიტროპოლიტი რომანოზი (ერისთავი).

1762 წელს პეტერბურგიდან ასტრახანს მიასვენეს¹ და მიძინების ტაძარში დაკრძალეს თეიმურაზ II.

¹ გ. პაიჭაძე, ვ. ჯაფარიძე. ქართული კულტურის ძეგლები ასტრახანში. თბ., 1973, გვ. 15.

მეფე ბაქარს, გიორგი ბატონიშვილსა და სხვებს უხვმოსავ-
ლიანი მამულები ჰქონდათ ასტრახანში. ქართველთა მამულებს¹
მართავდა მეფისა და ბატონიშვილის მოურავი, რომელიც სასო-
ფლო-სამეურნეო სამუშაოებს ადგილობრივი ყმა-გლეხების სა-
შუალებით ასრულებდა.

XVIII ს-ის მეორე ნახევარში საქართველოსათვის ასტრახანის
მნიშვნელობა თანდათან იზრდება.

ასტრახანში თავს იყრიდა მრავალი ქართველი დიპლომატი,
სამხედრო და კულტურული მოღვაწე, საქართველოდან ჩასული
თუ ლისკოვოს საერთაშორისო ბაზრობაზე მიმავალი ვაჭრები.

წლების მანძილზე ასტრახანის ეპარქიას წარმატებით უძღვე-
ბოდა გამოჩენილი კულტურული მოღვაწე გაიოზი.

ასტრახანის ეპისკოპოსად მოღვაწეობის დროს გაიოზმა
გაამდიდრა ქართული ლიტერატურა მრავალრიცხოვანი თარგ-
მანებით.

ქართველმა მოღვაწემ თავი გამოიჩინა ფართო საამშენებლო
საქმიანობითა და ქველმოქმედებით.

ათეული წლების მანძილზე ასტრახანი იყო მოსკოვის ქართუ-
ლი ახალშენის განშტოება სამხრეთში. ასტრახანის ქართუ-
ლი კულტურის კერა დიდ როლს ასრულებდა სამშობლოსთან
საეაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობის გან-
ვითარებაში. ძირითადად, ასტრახანიდან შემოდის რუსეთში
შეძენილი ის ნაირგვარი საქონელი (ტანსაცმელი, ქაღალდი,
სერვიზი, იარაღი და ა.შ.), რომელიც ასე საჭირო იყო საქარ-
თელოს ეკონომიკური და კულტურული დაწინაურებისათვის.

¹ ასტრახანის სახელმწიფო საოლქო არქივი, ფონდი 394, აღწ. 1, საქმე
163 და ამ ფონდის სხვა საქმეები.

სსრ კავშირის კულტურის სამინისტროს გადაწყვეტილებით, 1971 წელს გაითხარა მიძინების ტაძარში არსებული ქართველ მოღვაწეთა პანთეონი. არქეოლოგიური გათხრების პირველ ეტაპზე გამოვლინდა, რომ ვახტანგ VI-ს აკლდამა მსახვრალთა ხელს ძლიერ დაეზიანებინა, კარგად იყო შემონახული თეიმურაზ II-ისა და გაიოზ რექტორის საფლავები.

ექსპედიციის ხელმძღვანელი მოსკოვიდან იყო. მასთან მუშაობდა ასტრახანის მუზეუმ-ნაკრძალის დირექტორი, მეცნიერ-თანამშრომელი და ერთი მხარეთმცოდნეც, რომლებიც აღნიშნული საპასუხისმგებლო სამუშაოსათვის არ იყვნენ მომზადებულნი.

საკმარისია აღინიშნოს, რომ ვახტანგ VI-ისა და გაიოზ რექტორის გარდა, იქ დაკრძალულ სხვა ქართველ მოღვაწეთა ვინაობაზე მათ არაფერი იცოდნენ და ჩვენ გვეკითხებოდნენ.

ჩვენმა ცდამ, დაწყებული გათხრები საჭირო სამეცნიერო დონეზე წარმართულიყო, საკმაო შედეგი ვერ გამოიღო. იმავე დროს თბილისიდან ასტრახანში ჩავიდნენ ნ. არჩვაძე, გ. პაიჭაძე, ვ. ჯაფარიძე.

1983 წელს ასტრახანში მოეწყო ქართველ ჟურნალისტთა ლაშქრობა.

საქართველოს სამხედრო გზით ამ გადასვლას მიზნად ჰქონდა ქართველი წინაპრებისადმი პატივისცემა.

ხელოვნების ქართველმა მუშაკებმა მიძინების ტაძარში მარმარილოს სიმბოლური ძეგლების დადგმით გაამშვენიერეს ქართველ მოღვაწეთა სამუდამო განსასვენებელი.

ქართველმა საზოგადოებამ იმხანად კიდევ ერთხელ წარმოსახა ასტრახანის ქართული კულტურის კერის როლი და მნიშვნელობა ეროვნული გადაგვარების წინააღმდეგ მრავალსაუკუნოვან ბრძოლაში.

პირველი ქართული პოლკის ჩამოყალიბება რუსეთის არმიაში და ქართველთა დასახლება უკრაინაში

ქართველი და სლავი მეომრები ადრე ერთმანეთს ხვდებოდნენ ჩრდილო კავკასიის, დონისა და აღმოსავლეთ ევროპის სხვა რეგიონებში.

ქართველებს ახლო ურთიერთობა ჰქონდათ ბიზანტიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნების არმიებში მყოფ სლავებთანაც, თუმცა ქართველთა და სლავთა ურთიერთდამოკიდებულება დასახელებულ სახელმწიფოთა მესვეურებთან თანაბარი ხარისხისა როდი იყო.

ჩვენი თანამემამულენი ადრევე ჩნდებიან მოსკოვის სახელმწიფოს ლაშქარში. დონსა და ზაპოროჟიე სეჩში მისული ქართველები ყაზახებში ეწერებოდნენ.¹

რუსეთის, პოლონეთისა და სხვა სახელმწიფოთა არმიებში მყოფ ქართველ მხედრებს სხვადასხვა დროს დიპლომატიურ სარბიელზედაც აწინაურებდნენ.

რუსეთის საგარეო პოლიტიკის სახელმწიფო არქივის საქართველო-რუსეთის ურთიერთობის ფონდის დოკუმენტებში დასახელებულია XVII ს-ის 20-იან წლებში მოსკოვში დამკვიდრებულ და სამხედრო სამსახურში შესული ქართველები.

XVII ს-ის 50-60-იან წლებში ალექსი მიხეილის ძის კარზე აღზრდილი ქართველი უფლისწული ერეკლე ეუფლებოდა რუსულ და ევროპულ სამხედრო ხელოვნებას.

რუსი ხელმწიფის გრემოცვის, გენერალიტეტის თანხლებით ერეკლე ბატონიშვილი ხშირად ათვალიერებდა ალღუმებს და ზოგჯერ მონაწილეობდა კიდევ მოსკოვის სახელმწიფო ჯარის შორეულ ლაშქრობებში.

XVII ს-ის 80-იანი წლებიდან ქართველებს მნიშვნელოვანი ღვაწლი მიუძღვით რუსეთის არმიის რეორგანიზაციის წარმატებით განხორციელებაში.

¹ Ф. П. Шевченко. Грузины в войско Запорожском. В сб. Из истории украинно-грузинских связей. Тб., 1968б с. 77.

გარდაქმნილი რუსეთის არმია ხარბად იზიდავდა მოსკოვის ქართული ახალშენის მკვიდრთ. საიმპერატორო კარიც, თავის მხრივ, ხელს უწყობდა ქართველი მეორების რუსეთის სამხედრო სამსახურში შესვლას.

1730 წელს, ივანობის დღესასწაულზე, ქართველთა შეუდარებელი ცხენოსნური ასპარეზობით (ჯირითით) მოხიბლული რუსეთის საიმპერატორო კარი და გენერალიტეტი განსაკუთრებით დაინტერესდა მოსკოვში მცხოვრები ქართველი ახალგაზრდობით.

რუსეთის საიმპერატორო კარმა და რუსმა სამხედრო მოღვაწეებმა თავიანთი ჩანაფიქრის განსახორციელებლად მოხერხებულად ისარგებლეს ვახტანგ VI-ის გარდაცვალებით (1737 წლის 25 მარტი).

1737 წლის 11 მაისს ა. ოსტერმანისა და ა. ჩერკასოვის მიწერილობით გრაფ სალტიკოვს დაევალა ვახტანგ VI-ის ამაღალე ცნობების შეკრება.

ოცი დღის შემდეგ მოსკოვში ქართველი მეფის სასახლეში მყოფი რუსი წარმომადგენლის პოდპოლკოვნიკ პ. აქსაკოვის მეთვალყურეობით შედგენილი ქართველთა ნუსხა გადაეგზავნა რუსეთის მთავრობას. ამასთანავე, რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებამ გარკვეული მუშაობა გასწია ქართველებში რუსეთის სამხედრო შესვლის მსურველთა შესაკრებად.

მალე ცხრა ათეულამდე ქართველმა ახალგაზრდამ სამხედრო სამსახურში ჩასარიცხად განცხადებით მიმართა იმპერატორ ანას.

გადაწყდა ქართველ ჰუსართა ასეულის შექმნა.

1738 წლის 25 მარტს იმპერატორ ანას ბრძანებულებით რუსეთის არმიაში დაკანონდა ქართველ ჰუსართა ასეულის, პირველი ქართული ეროვნული სამხედრო ფორმირების ჩამოყალიბება.

საიმპერიო ხელისუფლების მითითების საფუძველზე მომავალ ქართველ ჰუსარებზე ქართულ სამეფო სახლში შეაგროვეს კომპლექსური ცნობები (ვინაობის, მათი სოციალური მდგომარეობის, ჯამაგირისა და სხვ.).

ქართველ ჰუსართა ასეულის შემადგენლობისა და ხარჯთაღრიცხვის პროექტი სენატიდან დასამტკიცებლად გადაეგზავნა მინისტრთა კაბინეტს.

პირველი ქართული ეროვნული ფორმირება რუსეთის არმიაში მთავრობამ დაამტკიცა და ქართველ ჰუსართა ასეულის შესანახად წლიურად გამოყო სამი ათას მანეთამდე.

პირველი ქართული ჰუსართა ასეულის კაპიტანი გახდა ქართველი გენერალი მამუკა მუხრანბატონი. მის მოადგილედ ითვლებოდა ქაიხოსრო გურიელი,¹ რომელიც შემდეგ გენერლის ჩინით დააწინაურეს.

ასეულში რიცხებოდა: 2 ვახმისტრი, 2 კვარტირმეისტერი, 3 კაპრალი, 2 მედოლე, მღვდელი, მწერალი, დალაქი და 70 რიგითი ჰუსარი.

ქართველ ჰუსარ აზნაურებსა და თავადებს მამულები ეძლეოდათ უკრაინაში.²

ქართველმა მეომრებმა მამაცობისა და საბრძოლო თანამეგობრობის ღირსშესანიშნავი ფურცლები ჩანერეს ყირიმის განთავისუფლებისათვის ომში.

რუსეთის ხელისუფლებამ ყურადღება მიაქცია ქართველთა თავდადებას და ასეულის გაზრდა მოინადინა.

ფელდმარშალმა ქრ. მინიხმა დამატებით ასტრახანსა და ყიზლარში 150 მხედარი შეაგროვებინა და უკრაინაში მიაყვანინა.

1740 წლისათვის ქართველ ჰუსართა ასეული, დაწესებული მტაგის მიხედვით, უკვე სამ ასეულზე მეტს ითვლიდა.

1740 წლის 14 აპრილს დამტკიცებული კანონი ითვალისწინებდა ქართველ ჰუსართა რიცხოვრივ ზრდას. ამის საფუძველზე 1741 წელს გაფორმდა ქართველ ჰუსართა ოთხი ასეული.

¹ შეად. ქ. ჩხატარაიშვილი. გენერალი ქაიხოსრო გურიელი, „ცისკარი“, 6, 1969.

² М. М. Плохинский. Поселение грузин в Малороссии в XVIII в Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 5, вып. I Харьков, 1893, с. 1-22.

ასეთ ცვლილებათა გამო, ახალი იმპერატორის ელისაბედის ბრძანებით, იმავე წელს ქართველ ჰუსართა ასეულები პოლკად გადაკეთდა.

ჯერ ასეულების, ხოლო შემდეგ პოლკის, ქართველი ჰუსარების მუნდირი, ამუნიცია ეროვნული (ქართული) იყო.

1711 წელს სამხედრო კოლეგიამ გადაწყვიტა ჰუსართა პოლკების ერთიან ფორმაზე გადაყვანა.

ხელისუფლების ასეთ განზრახვას ქართველმა ჰუსარებმა პროტესტი გამოუცხადეს.

1741 წლის 30 დეკემბერს ქართველ ჰუსართა პოლკის მაიორმა ე. ამილახვარმა და კაპიტანმა პ. ციციშვილმა სამხედრო კოლეგიისადმი გადაცემულ განცხადებაში დასაბუთებულად მოითხოვეს¹ რუსეთის არმიაში შემავალი ქართველი საჯარისო ეროვნული ფორმირებისათვის ეროვნული მუნდირებისა და ამუნიციების უცვლელად დატოვება.²

ქართველ ჰუსართა პოლკმა სამი ათეული წელი იარსება. 1769 წლის 3 ოქტომბერს ის მოსკოვის ლეგიონში გააერთიანეს.³

ქართველ ჰუსართა პოლკი ერთ-ერთი ძველი ეროვნული შენაერთი იყო უცხოეთში.

¹ დიდი სამხედრო ტრადიციის ამ ორი ქართული საგვარეულოს წარმომადგენლის განცხადებაში მეტად საყურადღებოა ქართული ჯარის ჩამოყალიბების თარიღზე, ეროვნულობის გამომხატველ სამოსსა და ამუნიციებზე დასაბუთებული მითითება. რუსეთში მყოფი ეს ორი პატრიოტი სამხედრო მოღვაწე ქართული ჯარის ჩამოყალიბების დროდ ზოგადად უთითებდა ალექსანდრე მაკედონელის (356-323) ეპოქას, რაც სწორი ჩანს.

ირკვევა, რომ ამილახვართა და ციციშვილთა სახელოვანი მხედრული დიდების მქონე საგვარეულოებში საისტორიო მწერლობის ტრადიციით, წინაპართა გადმოცემით, მაშინ ჯერ კიდევ იყო ხსოვნა იბერიის სამეფოში ეროვნული სამხედრო ორგანიზაციისა და მეზობელ სახელმწიფოების ჯარისაგან აღჭურვილობითა და ჩაცმულობით განსხვავებული არმიის ჩამოყალიბებაზე.

² ЦГВИА ფ. 10, შეკვ. I, საქ. 24, ფურც. 596.

³ ს. ყუბანეიშვილი, დავით გურამიშვილი ჰუსართა პოლკში. თბ., 1955, გვ. 74.

რუსეთის არმიაში შემავალი ქართველ ჰუსართა პოლკის მეომრებმა სამი ათეული წლის მანძილზე თავდადებით, მამაცობით, მოხერხება-საზრიანობით მარად გაუხუნარი ფურცლები ჩაწერეს საბრძოლო დიდების მატრიანეში.¹

ჰუსარი, დიდი ქართველი პოეტი დავით გურამიშვილი, მოკლედ, მაღალმხატვრულად გადმოგვცემს გადახდილ ბრძოლებს, რაც თითქმის ყველა ქართველი ჰუსარის საბრძოლო გზად შეიძლება მივიჩნიოთ XVII ს-ის 60-იან წლებამდე:

ჩვენი გითხრა სამსახური, სხვა რა გვექნა ამის მეტი:

ათას-შვიდას-ოც-და-ცხრამეტს ხოთინის კარგს ვთხლიშეთ
კეტი,

ორმოც-და-ორს ფინდრი-ღავანს ცეცხლით გამოვბუგეთ
შვეტი.

და ორმოც-ჩვიდმეტს ბრუსის კოროლს შევურყივეთ ტახტის
სვეტი.

ორმოც-თვრამეტს ბრუსმან დაგვკრა, თავსა დაგვახვივა
რეტი,

მე ჩემს ძმებსა დამაშორა, ლუნისაგან დავრჩი კენტი

მალდენბურხის ციხეშიგან დამსვა კარებ-დანაკეტი.

და მუნით ვიწსენ, შინ წამოველ, ქერი ვჰან და ყანა,

ფეტვი.²

უცხოურ ჯარში მყოფი ქართველი ჰუსარების ბრძოლა-თავდადება უშუალოდ როდი რგებდა საქართველოს, მაგრამ რუსეთში არსებულ ამ პირველი ქართული ეროვნული საჯარისო ერთეულის მებრძოლებს მიაჩნდათ, რომ თავიანთი თავგანწირულობით ისინი განამტკიცებდნენ მეზობელ ქრისტიანულ სახელმწიფოს, თავიანთ მომავალ მოკავშირეს.

¹ ქართველ ჰუსართა პოლკის ისტორიასა და XVIII საუკუნეებში რუსეთის არმიაში მოსამსახურე ქართველებზე ჩვენ მსჯელობა გვაქვს ცალკე ნაშრომში.

² დ. გურამიშვილი, დავითიანი. თბ., 1955, გვ. 108.

ქართველი ახალგაზრდების ჩანერა ჰუსარებად მოსკოვის ქართული ახალშენის მეთაურის მეფე ბაქარის უნებართვოდ არ მომხდარა.¹

ახალშენში მცხოვრებთა ნუსხა შედგა მეფე ბაქარისა და ვახუშტი ბატონიშვილის ზედამხედველობით. ამ საქმეში მონაწილეობდა მეფე ბაქარის სახლთუხუცესი, მდივან-მწიგნობარი და ქართველი მეფის სასახლეშივე მყოფი რუსეთის ხელისუფლების წარმომადგენელი პოდპოლკოვნიკი პ. აქსაკოვი.

მმართველ სენატის გადანაცვეტილებით, მოსკოვის ქართველთა დასახლების მეთაურს მეფე ბაქარს დაევალა ჰუსარებად ჩასარიცხი ახალგაზრდების შერჩევა, მათზე განაწილებული ულუფისა და სოციალურ მდგომარეობაზე ცნობების დანიშნულებისამებრ წარდგენა.

საარქივო მასალების მიხედვით, ქართველი მოახალშენენი ლებულობდნენ მათი პატრონებისაგან ხელმონერილ სპეციალურ დოკუმენტს (ე.წ. „აბშიტს“).

1738 წლის 17 მაისს მეფე ბაქარისაგან სენატისადმი წარდგენილი დოკუმენტით ჰუსარებად სამსახურის უფლება ეძლეოდათ: ზღვისპირელ თავადს ქაიხოსრო გურიელს, ქართველ გენერალს მამუკა მუხრანბატონს, თავადებს: დიმიტრი ორბელიანს, ელისე ამილახვარს, დავით და ოთარ ერისთავებს; იესე ციციშვილს,

¹ ისმის კითხვა, თუ რას ფიქრობდა რუსეთში მყოფი საქართველოს გათავისუფლებისათვის მებრძოლი პოლიტიკური ჯგუფის ხელმძღვანელი მეფე ბაქარი, როცა თავის ქვეშევრდომებს ჰუსარად გახდომის ნებას რთავდა?

— უპირველესად, მეფე ბაქარი ხედავდა, რომ სამშობლოს გასანთავისუფლებლად ხანგრძლივი იდეური და სამხედრო-პოლიტიკური მომზადება იყო საჭირო, ამის გათვალისწინებით ის რუსეთის არმიამი ცალკე, ეროვნულ ერთეულად ჩანერის ნებას აძლევდა თავის ქვეშევრდომებს. ეს საშუალებას აძლევდა მას, საჭიროების შემთხვევაში, რუსეთისაგან სამხედრო დახმარების მიღებასთან ერთად გამოეთხოვა ბრძოლებში ნაწარმოი ქართველი ჰუსარები, აგრეთვე გასათვალისწინებელია ჰუსარებად ჩანერისათვის მთავრობისაგან დაწესებული ჯილდოები, ეკონომიკური სარგებელიანობა და სხვ. ანგარიშგასაწვევი გახდა ზოგი ქართველი ახალგაზრდის აქტიურობაც.

ოთარ ჩოლოყაშვილს, მერაბ და გერასიმე ანდრონიკაშვილებს, ათანასე ქობულაშვილს, ანდრია და ვახტანგ ორბელიანებს, სვიმონ ჩოლოყაშვილს, ნოდარ ბარათაშვილს, დიმიტრი შალიკაშვილს, გერასიმე და შიომ ჯავახიშვილებს; ნიკოლოზ მანველიშვილს, დაჭრილ და მოხუც მერაბ გურამიშვილს, რომლის ნაცვლად ჰუსარი ხდებოდა მისი ძმისშვილი დავით გურამიშვილი.¹

ეს თავდაპირველი სია შემდეგ შეივსო მოსკოვში მცხოვრები სხვა ახალგაზრდებით. ჰუსარებად ჩასაწერად ქართველები შეკრიბეს აგრეთვე ასტრახანში, ყიზლარში.

რუსეთის მთავრობამ ქართველ ჰუსარებს ომში მონაწილეობის გარდა, ზოგან სამეურნეო და ადმინისტრაციული ხელმძღვანელობაც დააკისრა.

ფიცის მიღების შემდეგ ქართველ ჰუსარებს ყმა-მამულები ეძლეოდათ უკრაინაში, თავადებს – 30 კომლი, ხოლო აზნაურებს – ათ-ათი კომლი.²

ახალ საცხოვრისზე გადაყვანა-მგზავრობის ხარჯებს სახელმწიფო იხდიდა.

ადგილზე ქართველებისათვის სასახლე და სამამულე მიწა-ადგილების გამოძებნა ევალებოდა გენერალ-გუბერნატორს რუმიანცევს, რომელმაც საამისოდ სპეციალური კომისია შექმნა.

წინასწარ განსაზღვრული იყო ქართველი მოახალშენეების კომპაქტურად დასახლება: პოლტავის, მირგოროდის, ლუბენის, პრილუცკის (ძირითადად, დღევანდელი პოლტავისა და ჩერნიგოვის ოლქები) მიდამოებში.

ქართველები ძირითადად დაასახლეს: სულას, ხოროლის, ვორსკლასა და ზოგიერთ სხვა ხეობაში. პირველმა ქართველმა ჰუსარებმა და შემდეგ მონვეულებმაც ყმა-მამულები მიიღეს: სანჯარში, კობელიაკში, კელებერდაში, ბელიკში, პირიატინში,

¹ ЦГВИА ф. 10, აღწ. 109, საქ. 1, ფურც. 465-467.

² Полное собрание законов Российской империи, т. 10, № 7545

მირგოროდში, ჩერნიუხში, ბაგაჩკაში, უსტივიცაში, ლოხვიცასა¹ და სხვა დასახლებულ პუნქტებში.

მოსკოვში მყოფმა ქართლის სამეფო სახლის ნევრებმა (მეფე ბაქარმა, დედოფალმა რუსუდანმა, ბატონიშვილებმა გიორგიმ, მარიამმა, ვახუშტიმ, ² სიმონმა, პაატამ), კარისმდეგმა მოხელეებმა და სხვებმა, ქართველი ჰუსარების უკრაინაში დამკვიდრების შემდეგ იქ მოზრდილი მამულები შეიძინეს.³

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში მარცხენა ნაპირის უკრაინაში გაჩნდა 150-ზე მეტი ქართული სახლი. ოჯახები მრავალშვილიანები იყვნენ.⁴ მათ ემატებოდათ თავიანთი ნებით მოსულნიც. ამის გათვალისწინებით, როგორც მკვლევარი ლ. როსოხა გვაცნობს, ქართველთა რაოდენობა უკრაინაში იმ დროს, ორი ათას სულზე მეტი უნდა ყოფილიყო.⁵

უკრაინაში ქართული ახალშენის არსებობის კვალი დღეს იქაურ ტოპონიმიკაშიც არის დაცული.⁶

ქართული ახალშენი უკრაინაში მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო უკრაინის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. დასახლებულ ახალშენიდან გამოვიდა მრავალი ცნობილი ლიტერატორი, მეცნიერი, სამხედრო მოღვაწე და სხვ.

საქართველოს მეზობლად წარმოქმნილ აღნიშნულ დასახლებას მრავალმხრივი მნიშვნელობა ჰქონდა სამშობლოსათვის.

¹ Л. Росоха. К истории Грузинской колонии на Украине. Литературная Грузия, 1984. №7. с. 195

² ვახუშტი ბატონიშვილი მხოლოდ უკრაინაში ფლობდა სოფლებს: ივანკისა და გრიბინოვკას.

³ მოსკოვში არსებული ქართული სამეფო სახლი უკრაინაში არსებული თავის მამულებიდან, მაგ., გლუხოვოდან ხშირად ეზიდებოდა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებს, ღვინოსა და სხვ.

В. Н. Наумко, Грузинские поселения на Украине по статистическим и историко-этнографическим источникам, в сб. из истории украинно-грузинских связей, Тб. 1968, с. 226.

⁵ ლ. როსოხა. დასახ. ნარკვევი, 1984, 8.

⁶ იქვე, გვ. 204.

უკრაინის ქართულ ახალშენში მრავალი ძეგლი ითარგმნა ქართულად და გადაიწერა. იქ დანერა დიდმა პოეტმა დ. გუ-რამიშვილმა უკუდავი „დავითიანი“.

ყირიმის გათავისუფლების წინა ხანებში შექმნილი თავისე-ბური ვითარების გამო ქართველ დიპლომატებს, კულტურის მოღვაწეებს ცხოვრება უხდებოდათ: კიევში, კრემენჩუგსა და სხვა ქალაქებში.

სამხრეთ რუსეთის უგვირგვინო მეფის გრ. პოტიომკინის მოძ-რავ ბანაკში მრავალი ქართველი პოლიტიკოსი და სასულიერო მოღვაწე იმყოფებოდა. ისინი მრავალმხრივ მუშაობას ეწეოდნენ სამშობლოს უკეთესი მომავლისათვის.

გრ. პოტიომკინის ქართველთა გარემოცვის წევრებმა დიდი როლი შეასრულეს ყირიმის ნახევარკუნძულზე მაჰმადიანური სახელმწიფოს ქრისტიანული სახელმწიფოებრივი წესწყო-ბილებით შეცვლაში, საქართველო-რუსეთის „მეგობრობის პი-რობის“ მომზადებაში.

XVIII საუკუნეში სამხრეთ რუსეთში, უკრაინაში, ბესარაბიასა და რუმინეთში მყოფმა ქართველებმა თავიანთი სამწერლო და მთარგმნელობითი მოღვაწეობით ხელი შეუწყეს მშობლიური ლიტერატურის გამდიდრებას, ქართული საზოგადოებრივი აზ-როვნების განვითარებას.

სამწუხაროდ, საქართველოს ბედის სხვადასხვაგვარად წარ-მართვის გამო, გვიან, უკრაინაში ქართველთა მოღვაწეობას სამ-შობლოსათვის სასურველი შედეგი არ მოჰყოლია.

ქართული ახალშენის შაჰმან იმიერკავკასიაში და „ოსეთის სასულიერო კომისიის“ მოღვაწეობა

საქართველოს კულტურულ-სამეურნეო აღორძინება თვალსაჩინოდ წარმოჩნდა XVIII საუკუნის დასაწყისშივე. სამნუხაროდ, ჩვენი ქვეყნისათვის ეს სანეტარო პროცესი ხანმოკლე აღმოჩნდა. ქართველ პოლიტიკოსთა დიდი მიზნებისაკენ სწრაფვამ მალე უფსკრულის პირას დააყენა საქართველო.

კავკასიის პროგრესული საზოგადოების გაერთიანების დიდი საქმის გამარჯვებამდე მისაყვანად საქართველოს ძალები არ ეყო. ამკარა იყო, რომ უმოკავშირეოდ ჩვენი სამშობლოს მეთაურობით კავკასიის წინაშე მდგარი ამოცანები იმხანად წარმატებით ვერ გადაწყდებოდა.

ამის მიუხედავად, ქართველი საერო და სასულიერო მოღვაწეები თავს არ ზოგავდნენ ოდინდელი საქართველოს აღსადგენად და გასაერთიანებლად.

სამშობლოს ხანმოკლე აღორძინებამ, საუკუნეების მანძილზე ერთმორწმუნე რუსეთთან და ევროპის სხვა სახელმწიფოებთან მრავალმხრივი ურთიერთობის გაღრმავებამ ქართველი საზოგადოების ერთ ნაწილში ქართველთა მეთაურობით ოდინდელი ერთიანი კავკასიის აღდგენის იდეა გამოაცოცხლა.

თუ სამხრეთითა და აღმოსავლეთით ქართველთა წინსვლას ხელს უშლიდა ზღუდედ აღმართული მაჰმადიანური სამყარო, იმიერკავკასიის სხვადასხვა რეგიონში რკალის გარღვევასა და ქართველთა ძველისძველ განსახლებათა აღორძინებას თითქმის საიმედო პირი უჩანდა.

ამ იმედით ქართველებმა მასობრივად მიაშურეს ჩრდილოეთ კავკასიას.

ალექსანდრე II, თეიმურაზ I, არჩილ II რუსეთთან ურთიერთობაში დიდ ყურადღებას უთმობდნენ ლეკთა, ყუბუქთა, ოსთა, ყაბარდო-ჩერქეზთა, ჩეჩენთა და იმიერკავკასიის სხვა მთიელთა საკითხს.

მოსკოვში ვიზიტის დროს თეიმურაზ I-მა მოითხოვა ჩეჩენთა ორი მფლობელის რუსეთის მფარველობაში მიღება.

1667 წელს მოსკოვში მყოფი ქართველი მიტროპოლიტი ეპიფანე რუსეთის დიპლომატთა ყურადღებას კვლავ დაჟინებით მიაპყრობდა ჩეჩნეთზე.

არჩილ II, ალექსანდრე ბატონიშვილი განსაკუთრებულ მზრუნველობას იჩენდნენ ოსთა სხვადასხვა თემისა და ყაბარდო-ჩერქეზეთის სამთავროების რუსეთის სახელმწიფოსთან დასაკავშირებლად.

მათ შუამდგომლობას ამ მიმართულებით თვალსაჩინო წარმატება ხვდა. ამასთან, ქართველმა მოღვაწეებმა გააფართოეს ტრადიციული მოყვრული, ნათესაური დამოკიდებულება ოსებთან, ჩერქეზებთან და სხვა მთიელებთან; გააღრმავეს ქართველთა კულტურული ურთიერთობა იმიერკავკასიაში მცხოვრებ მრავალ ხალხთან და ა.შ.

არჩილ II წლების მანძილზე ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ოსეთში, ყაბარდო-ჩერქეზეთში. მისი მეცადინეობით ჩერქეზთა ბატონის ყილჩიყო ბაყიშვილის სახლის შვილი რუსუდანი ქართლის სამეფოს დედოფალი გახდა. ალექსანდრე ბატონიშვილმა სამშობლოში გამოგზავრების წინ მოსკოვში მონათლა სიყრმის მეგობარი, ძმადნაფიცი, ოსი წარჩინებული ანალუკი და მას იოთამი დაარქვა.

ქართველი და იმიერკავკასიის ხალხთა ტრადიციული მეგობრობის განმტკიცებისათვის მრავალმხრივ იღვწოდა ქართლის მეფე ვახტანგ VI და პროგრესულ ქართველ მოღვაწეთა დასი.

ევროპაში გამგზავრებული ბრძენი დიპლომატი, მწერალი და მეცნიერი, ს.-ს. ორბელიანი ფრანგ და სხვა პოლიტიკოსთა ყურადღებას მიაქცევდა ქართველების ჩერქეზებთან და იმიერკავკასიის სხვა ხალხებთან მეგობრობაზე.

1722 წლის 28 სექტემბერს პეტრე I ვახტანგ VI-ს მიუთითებდა დასასახლებლად ქართველების დარუბანდსა და შემახში მიზიდვაზე.

დიდი იმედების აღმძვრელი გეგმებით გაემგზავრა ემიგრაციაში ვახტანგ VI მრავალრიცხოვანი ამალით.

იმიერკავკასიაში გადასვლისთანავე თვალსაჩინო ქართველმა სასულიერო პირებმა ამ მხარეში მისიონერული მოღვაწეობის ტრადიცია გამოაცოცხლეს.

მანგლელმა ეპისკოპოსმა იოსებმა (სააკაძემ) თავის სამოღვაწეოდ დაღესტანი აირჩია და მის მიერ გამოცოცხლებულ ქართულ საქმეს ზურგი რუსეთის სამხედრო, სასულიერო უწყებათა ქმედითი დახმარებით გაუმავრა.

კასპიისპირეთში მყოფი რუსეთის არმიის სარდლობის შუამდგომლობის საფუძველზე, უწმინდესმა სინოდმა ერთმორწმუნე ქართველი ეპისკოპოსის მოღვაწეობა ახლად შეძენილ მხარეში ფრიად სასარგებლოდ ცნო და უმოკლეს ვადაში მორალურთან ერთად ფინანსური დახმარებაც გაუწია.

დიდ სახელმწიფოსაგან ეკონომიკურად და პოლიტიკურად იმედმოცემულმა თავდადებულმა ქართველმა იდეურმა მოღვაწემ დარუბანდში ქართული მონასტერი ააშენა და თანამემამულეთა მრავალრიცხოვანი მრევლი შეკრიბა.

დარუბანდის კარებში ქართველთა მრავალმხრივ მოღვაწეობას მოჰყვა ქართველთა აქტიურობა წმ. ჯვრის სიმაგრესთან დასახლების შესაქმნელად. ვახტანგ VI-ის ამაღლის წევრებმა ოთარ ჩოლოყაშვილმა, ჯავახ და მერაბ ანდრონიკაშვილებმა საამისოდ განცხადებით მიმართეს რუსეთის იმპერიის მთავრობას.¹

1724 წლის 23 ნოემბრის ბრძანებით, ქართველების იმიერკავკასიის მოხერხებულ ადგილებში დასახლების ხელშეწყობა დაევალა ამ მხარეში მყოფ რუსეთის სახელმწიფო მოხელეებს.²

თავის მხრივ, პეტერბურგში პირველი ჩასვლისთანავე ვახტანგ VI-მ რუსეთის საიმპერატორო კარს ყურადღება მიაქცევინა ჩრდილოეთ კავკასიის უმნიშვნელოვანეს სტრატეგიულ ადგილებში ციხეთა ჩადგმის აუცილებლობაზე.

¹ რსპა. ფ. 110/1, 1725, საქმე 9, ფურც.3.

² ПСЗРИ სპб, 1830, ს. 373. რსპა. ფ. 110/1, 1729 წ. საქმე. I, ფ.2.

ქართველ პოლიტიკოსთა გაბედულ გეგმებს თითქმის ხორცი ესხმებოდა.

1733 წელს ნმ. ჯვრის შემოგარენში ქართველთა მოზრდილი დასახლება წარმოიქმნა.¹

სამწუხაროდ, XVIII საუკუნის 30-იან წლებში მხოლოდ ყიზლარის ქართულ დასახლებას შეექმნა განვითარების პერსპექტივა. ნმ. ჯვარი გაუქმდა. 1735 წლის 10 მარტს განჯაში ირანსა და რუსეთს შორის დადებული ხელშეკრულების საფუძველზე რუსეთს დარუბანდი უნდა დაეცალა. ხელშეკრულების მე-2 არტიკულით ამ ქალაქში არსებული ქართული სალოცავის დაცვა გარანტირებული იყო.² მიუხედავად ამისა, ქართველი ეპისკოპოსი ამაღლითურთ აქაურობას გაეცალა.

მოსკოვის ქართული ახალშენის მესვეურთა ინიციატივით ყიზლარში (დაარსდა 1735 წელს) იმიერკავკასიის დასაყრდენის განამტკიცებლად თავი მოიყარა ქართულმა საზოგადოებამ.

1738 წელს ყიზლარს მივიდა ქართველი არქიმანდრიტი დანიელი, რომელმაც სინოდს მიმართა თავის სამოღვაწეოდ არჩეულ ქალაქში ქართული სალოცავის ასაშენებლად.

წინამძღვარმა დანიელმა თავი მოაბა ყიზლარში ქართველთა იდეური ცენტრის მშენებლობას. აქ მალე ააგეს ჯვრის ამაღლების სამონასტრო³ კომპლექსი, რომელშიც პირველად ბერმონაზონი და ორი ბერი ეწეოდა ღვთისმსახურებას. მონასტერს ეკუთვნოდა ვრცელი ბოსტნები და ზერები.

ქალაქ ყიზლარშივე გადავიდა მანგლელი ეპისკოპოსი იოსები, რომელმაც ქართველთათვის ეკლესია და სასწავლებელი ააშენა.

მეფე ბაქარი უფრო შორს იხედებოდა. მან იმპერატორს ჩერქეზი და ოსი წარჩინებულნი წარუდგინა.

¹ რსპა. ფ. 110/1, 1754, საქმე 3, ფურც. 60.

² რსპა. ფ. 110/1, 1754, საქმე 3, ფურც. 60.

³ И. Савинский. Грузины и инославные христиане в Астраханской епархии. Астраханская епархия (1602-1902 гг.) вып. II. Астрахань, 1903.
ქართველების დასახლების მიზეზები თერგის ხეობაში. „დროება“, 1877 წლის 35 და სხვ.

ქართველი მეფის შუამდგომლობის საფუძველზე, ჩერქეზთა და ოსთა წარმომადგენლების თხოვნას რუსეთის სახელმწიფო მოღვაწეები ყურადღებით მოეკიდნენ.¹

იმ დროს ჩერქეზი თავკაცებიც ჰპირდებოდნენ ქრისტიანულ სამისიონერო ორგანიზაციებს ადგილებზე ხელშეწყობა-დახმარებას.

ამასობაში მოსკოვში მყოფმა ქართველმა მღვდელმთავრებმა – იოსებ ქობულაშვილმა, ნოკოლოზ ჯაფარიძემ ოსეთში ქრისტიანობის აღსადგენად მოხსენებითი ბარათი მიართვეს რუსეთის იმპერატორს და ამ საქმეში ქართველ სასულიერო მოღვაწეთა მხარდაჭერა აღუთქვეს.

საკითხი განიხილეს უწმინდეს სინოდში და მოხსენება იმპერატორის კაბინეტს გადაუგზავნეს. იმპერატორმა ბრძანების შემუშავება და საქმის სხვა ორგანიზაციული მხარის მოგვარება სენატს დაავალა. 1743 წლის 19 ნოემბერს სენატის ბრძანებულება გადაეცა საგარეო საქმეთა კოლეგიას.

ქართველ სასულიერო მოღვაწეთა ინიციატივით უწმინდესმა სინოდმა ჩამოაყალიბა „ოსეთის სასულიერო კომისია“, რომლის წევრებად ქართველი სასულიერო მოღვაწეები დაამტკიცეს.

სამწუხაროდ, სამეცნიერო ლიტერატურაში დღემდე ჯეროვნად არ არის გაშუქებული ოსეთის სასულიერო კომისიის შექმნა-მოღვაწეობის ისტორია, რადგან აღნიშნული კომისიის მრავალმხრივი მოღვაწეობის მასალები სხვადასხვა სიძველეთ-საცავის ფონდებშია გაფანტული.

¹ საიმპერატორო კარზე, ოფიციალურად, იმიერკავკასიაში სამისიონერო მოღვაწეობის საკითხი ბესტუჟევ-რიუმინმა დააყენა. ეს ფაქტი ქართველ მოღვაწეებს პრიორიტეტს ვერ ჩამოართმევს. მკვლევარ მ. ბლიევს ხელი ჩაუჭიდა ბესტუჟევ-რიუმინისათვის და ვერ შეუნიშნავს მეფე ბაქარისა და ქართველ სასულიეროთა აქტიურობა ამ მიმართებით.

სპეციალურად და სხვა საკითხებთან დაკავშირებით, აღნიშნული კომისიის მოღვაწეობას შეეხნენ რუსი, ქართველი და ოსი მკვლევრები.¹

როგორც ქართული და რუსულენოვანი მდიდარი საარქივო მასალების შესწავლის საფუძველზე ირკვევა, ქართველთა ინიციატივით შექმნილი დასახელებული ორგანიზაცია დაკომპლექტდა რუსეთში მცხოვრები ქართველი სასულიერო მოღვაწეებით, რომელსაც სათავეში ჩაუყენეს არქიმანდრიტი პახუმი (წერეთელი).

დიდი მოსამზადებელი სამუშაოს ჩატარების შემდეგ, 1745 წლის გაზაფხულზე, ქართველი სასულიერო მოღვაწეები მოკოვიდან ყიზლარს წავიდნენ. აპრილში ისინი ასტრახანიდან გავიდნენ და მაისში უკვე ყიზლარს შექმნეს დასაყრდენი ოსეთში დიდი საგანმანათლებლო მოღვაწეობის ჩასატარებლად.²

„ოსეთის სასულიერო კომისიის“ ყიზლარში დაფუძნებით ამ ქალაქის ქართველი მოსახელობა სწრაფად გაიზარდა.

იმიერკავკასიაში სამისიონერო მოღვაწეობის ფართოდ გასაშლელად მოსკოვის ქართულ ახალშენში ხანგრძლივი და ნაყოფიერი მუშაობა ჩატარდა.

ქართველმა საეკლესიო პირებმა სამისიონერო მოღვაწეობისათვის შეარჩიეს და შეიძინეს ხატები, ჯვრები და მრავალი სხვა საეკლესიო-საღვთისმსახურო ინვენტარი; აგრეთვე სამოსი, ტილო, ფარჩეული და ა.შ.

მეფე ბაქარის, ვახუშტი ბატონიშვილის, არქიეპისკოპოს იოსებ სამებლის, მიტროპოლიტ რომანოზის, არქიმანდრიტების: ნიკოლოზის, პახუმისა და სხვათა რჩევა-დახმარებით სამი-

¹ М. Илуридзе. Исторический очерк деятельности православного миссионерства на Кавказе. Пастыр-, 1887-1891. История СОАР, т. I, Орджоникидзе, 1957, М. Блиева. Осетинское посольство в Петербурге 1749-52 гг. Орджоникидзе, 1961, Б. Алборов. Новое в истории изучения первой печатной осетинской книги 1798 г. В кн. Известия СОНИИ, т. XXIV, вып. 1, Орджоникидзе, 1964, с. 129-142.

² შ. ხანთაძე. ქართველი მოღვაწეები ჩრდილო კავკასიაში XVIII საუკუნეში, აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახ. მუზეუმის მოამბე, XIX და XX სს. 1957, გვ. 405-411.

სიონეროდ შერჩეულმა პირებმა მოამზადეს საჭირო საღვთისმეტყველო ლიტერატურა.

ქრისტეფორე გურამიშვილის, ფილიპე სიმონგულაშვილის, მელქისედეკ კავსაძის, მოსე ზაალიშვილისა და სხვათა მონაწილეობით დამოუკიდებელ ქართულ სტამბაში დაიბეჭდა: წმინდანთა პორტრეტები, დაფარნები, საანბანო სასწავლო წიგნები,¹ ლოცვები (ქართული შრიფტით, პარალელურად ქართულ და ოსურ ენებზე) და სხვ.

სამისიონერო მოღვაწეობისათვის გამზადებულ მოსკოვში მყოფ ქართველ სასულიერო პირებს ახლა ოფიციალურად მიეცათ ნება თავიანთი მრავალწლიანი სამწერლო და საგამოცემლო მოღვაწეობის შედეგად შექმნილი პროდუქცია უშიშრად გადაეტანათ სახელმწიფო ტრანსპორტით და მრავლად მიეწოდებინათ როგორც მოსაქცევ იმერკავკასიის მკვიდრთათვის, ისე თანამემამულეებისათვის საკუთრივ საქართველოში (იმერეთში, სამეგრელოში, გურიაში, ქართლში, კახეთში).

ამ მიზნით, საეკლესიო ინვენტარით, ხელნაწერი თუ ნაბეჭდი წიგნებით, ხამი თუ ძვირფასი ქსოვილებით, ფუფუნების საგნებითა და სხვა საქონლით მდიდრულად დატვირთულნი მოსკოვიდან გამოემგზავრნენ არქიმანდრიტი პახუმი, ილუმენები: ქრისტეფორე, ეფთვიმი; მღვდლები: ნიკოლოზ და ქაიხოსრო მახათელაშვილები, დიმიტრი და ოსეთის სასულიერო კომისიის „შტატში მყოფი სხვა ქართველი“ პატრიოტები.

„ოსეთის სასულიერო კომისიის“ წევრებმა მალე დაამყარეს მჭიდრო კონტაქტები ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფო სახლებთან, საეკლესიო მოღვაწეებთან.

უცხოეთიდან მოსულმა ქართველებმა ხელნაწერი და ნაბეჭდი წიგნების, საეკლესიო ინვენტარისა და ფუფუნების საგნების დიდი ნაწილი საჩუქრად მიართვეს აღმოსავლეთ და დასავლეთ

¹ სამეცნიერო ლიტერატურაში გრძელდება კამათი პირველი ნაბეჭდი ოსური წიგნის შესახებ. იხ. Б. Алборов. Новос в истории изучения первой печатной осетинской книги 1798 г. В кн. Известия СОНИИ, т. XXIV, вып. 1, Орджоникидзе, 1964, с. 123-142. В. Мачарадзе. К истории первой печатной осетинской книги. Лит. Грузия-, 1967, № 2, с. 71-73.

საქართველოს სახელმწიფო მოღვაწეებს, საერო და საეკლესიო პირებს, რომელთაც, თავის მხრივ, ქმედითი დახმარება აღუთქვეს იმიერკავკასიაში სამისიონერო საქმის გასაფრთხილებლად.

ანტონ I-თან და ერეკლე II-სთან მისულმა გამოცდილმა მესტამბემ ქრისტიანთა გურამიშვილმა ყველაფერი იღონა თბილისში ქართული სტამბისა და გამომცემლობის აღსადგენად.¹

ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების მესვეურთა დახმარებით იმედგაცრუებულმა ქართველმა სასულიერო პირებმა ფართოდ გაშალეს სამისიონერო მოღვაწეობა ოსეთში, ჩეჩნეთსა და ჩერქეზეთში.

ამ მოღვაწეობაში უნმ. სინოდთან და მოსკოვთან კავშირუთიერობისათვის დასაყრდენად მათ ქ. ყიზლარი გაიხადეს. ქართველმა სასულიერო მოღვაწეებმა იქ შექმნეს სკოლა, რომელშიაც ქართველ მოზარდებთან ერთად სწავლობდნენ ავარი, ლეკი, ჩეჩენი, ოსი, ჩერქეზი და სხვა ახალგაზრდებიც.

მოსკოვის ქართული ახალშენის ბაზაზე წარმოქმნილი ყიზლარის ქართული კულტურის კერისათვის მნიშვნელოვან მომენტად იქცა XVIII საუკუნის 50-იან წლებში ქართლიდან ბაგრატიონების გადასვლა.

ალექსანდრე და იოანე ბაგრატიონების სტუმართმოყვარე ოჯახი პოპულარული და დასაყრდენი გახდა იმიერკავკასიაში მცხოვრებ მოწინავე მთიელთათვის.

ყიზლარმა დიდი როლი შეასრულა საქართველოს ევროპულად განვითარების საქმეში. ფაქტობრივად აღნიშნულმა ქალაქმა წარმატებით იტვირთა ასტრახანის როლის შესრულება.²

¹ ქართული სტამბის აღდგენის საკითხს ჩვენ ფართოდ ვაშუქებთ სპეციალურ ნარკვევში.

² ყიზლარი დიდხანს ინარჩუნებდა ქართული კულტურის დიდი კერის მნიშვნელობას იმიერკავკასიაში. იქ იკრიბებოდნენ უკრაინიდან და შიდა რუსეთის ქალაქებიდან, მათ შორის მოსკოვიდან წამოსული ქართველი მოღვაწეები, რომელთაც თითქმის ყოველთვის თან მოჰქონდათ ახლად გადაწერილი, თარგმნილი თუ ორიგინალური ძეგლები. ნათქვამის საილუსტრაციოდ საკმარისი იქნება აქ მხოლოდ კვინტოს კურციოს ალექსანდრე მაკედონელის ისტორიის ერთ-ერთი ნუსხის (-254) მინანერის გახსენება: „ეს ნიგნი მუსხელიშვილმა როსტომმა მოსკოვიდან მოიტანა ყიზლარს წელსა ჩლუთ აპრილს 6“.

გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა ყიზლარში ქართველთა წინდახედული პოლიტიკის შედეგად თარჯიმანთა მომზადებას.

ასე მაგალითად, ყიზლარიდან თარჯიმნად წაყვანილმა დიაკონმა გაბრიელმა სასარგებლო სამსახური გაუწია რუსეთში გადასულ ანტონ I-სა და მის ამაღლას. ეს ყიზლარელი სასულიერო მოღვაწე ახლდა დიდ ქართველ მოღვაწეს ანტონ I-ს მოსკოვში, პეტერბურგსა და ვლადიმირში ხანგრძლივი ცხოვრების დროს.

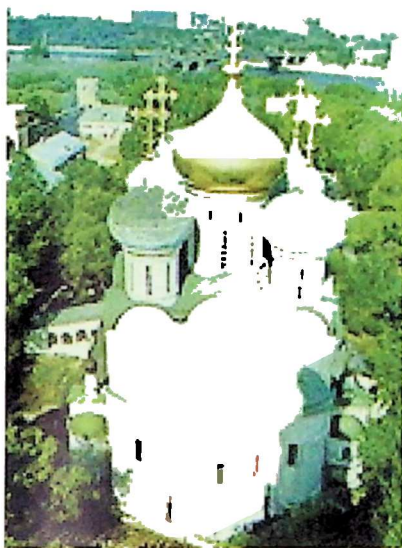
თავიანთი საეკლესიო, სამწერლო-მთარგმნელობითი და განსაკუთრებით სამხედრო მოღვაწეობით ყიზლარს სახელი გაუთქვეს ბაგრატიონთა სახლის შვილებმა: ალექსანდრემ, იოანემ, პორფირმა, კირილემ, რომანმა, ხოლო უკვდავმა გმირმა პეტრე ბაგრატიონმა უჭკნობი დიდებით შემოსა ეს პატარა ქალაქი.

კავკასიის სამხედრო ხაზის გამაგრების შემდეგ ქართველები მრავლად სახლდებიან აღნიშნული ხაზის გასწვრივ აგებულ ციხე-ქალაქებთან. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარშივე ყიზლარის შემდეგ განსაკუთრებული მნიშვნელობა მოიპოვა მოზდოკმა.

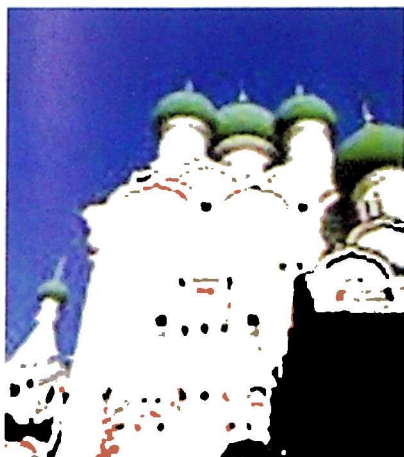
საკმაოდ დიდია მოზდოკის, ქართული ახალშენის როლი ქართველთა და იმიერკავკასიის მთიელთა მრავალმხრივი ურთიერთობის განვითარებაში.

ასე თანდათანობით უახლოვდებოდა ევროპული განვითარების გზაზე მტკიცედ მდგარ საქართველოს იმიერკავკასიიდან ქართული ახალშენები. ქართველთა დასახლებები სწრაფად იქმნებოდა საქართველოდან რუსეთს მიმავალ სამხედრო გზის გარშემო და დიდი ხნის მანძილზე ხელს უწყობდა „თერგდალეულ“, ევროპულად განათლებულ ქართველთა, ახალ-ახალი თაობების აღზრდას.

წყარო: ფრ. სიხარულიძე, მოსკოვის ქართული ახალშენის ისტორიიდან, თბ., 1991 წ., გვ. 60-115.



ნოვოდევიჩის მონასტერი



ქართული ღვთისმშობლის ეკლესია



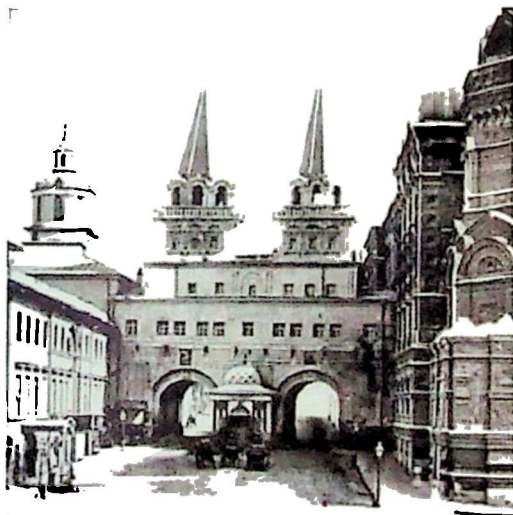
დანილოვის მონასტერი



დანილოვის მონასტერი (ისტორიული ფოტო)



ვოსკრესენის კარიბჭე



ვოსკრესენის კარიბჭე (ისტორიული ფოტო)



პეტრე დიდი

რუსეთთან ერთად და ურუსეთოდ

კახეთის მეფის ალექსანდრე II-ის (1574-1605) „ფიცის წიგნისა“ და რუსეთის მეფის თევდორე ივანეს ძის „წყალობის სიგელის“ არც ორიგინალები და არც ასლები მიკვლეული არ არის. უფრო მეტიც, ჩვენთვის უცნობია ამ დოკუმენტების დანერგვითი შინაარსიც კი. დღემდე მეცნიერები ეყრდნობიან იმ მწირ მასალას, რომელიც დაცულია რუსი ისტორიკოსის სერგეი ბელოკუროვის წიგნში (იხ.: *Сношения России с Кавказом. Материалы, извлеченные из Московского главного архива Министерства иностранных дел Сергеем Белокуровым. Выпуск 1-й. 1578-1613. Москва, 1889*).

1586 წლის 23 სექტემბერს რუსეთის მეფესა და დიდ მთავარ თევდორე ივანეს ძეს ასტრახანის ვოევოდამ თევდორე ლობანოვ-როსტოვსკიმ აცნობა, რომ ასტრახანში მივიდნენ კახეთის მეფის ალექსანდრე II-ის ელჩები: მღვდელი იოაკიმე, ბერი კირილე და ჩერქეზი ყურშიტა. დედაქალაქიდან მიღებული ბრძანებების თანახმად, ასტრახანის ვოევოდამ კახეთის მეფის ელჩობა მოსკოვში გაისტუმრა. 9 ოქტომბერს რუსეთის მეფემ კახეთის მეფის ელჩები მიიღო. აღსანიშნავია, რომ რუსეთის მეფესთან მიღებაზე, ისევე როგორც ოფიციალურ დოკუმენტებში, როგორც წესი, კახეთის მეფე ალექსანდრე II „მეფედ“ კი არ იწოდებოდა, არამედ „ალექსანდრე მთავრად“ („Александр князь“). ამავე დროს რუსეთის მეფე ხაზს უსვამდა თავის მეფურ ღირსებას: „Великий государь царь и великий князь Федор Иванович всея Руси, Владимирский, Московский, Ноугородский, царь Казанский и Астраханский и иных многих земель государь и обладатель восточных и западных и северных стран“. მხოლოდ იშვიათად ესმებოდა ხაზი ალექსანდრე II-ის მეფურ ღირსებას: „Иверские земли Александр царь“ როგორც ჩანს, რუსეთის მეფის კარზე ჩათვალეს, რომ კახეთის მეფე თავისი ღირსებით უტოლდებოდა ჩრდილო კავკასიის ხალხების მთავრებს.

კახეთის ელჩებმა რუსეთის მეფეს მიართვეს ალექსანდრე II-ის თხოვნა („челобитная“): 1) მფარველობაში მიეღო კახეთის სამეფო („...под своею царскою рукою держати“). 2) დაეცვა კახეთის სამეფო მტრებისაგან („царскою рукою... царском имени... обороняти...ото всяких...недругов“).

ალექსანდრე ხაზს უსვამდა იმას, რომ ქართველებსა და რუსებს ერთი რელიგია – ქრისტიანობა – აკავშირებდათ.

რუსეთის მეფემ, თევდორე ივანეს ძემ, კახეთის მეფე ალექსანდრე II-ის თხოვნა შეიწყნარა: კახეთის სამეფოს მფარველობაში მიღებასა და მტრებისაგან სამხედრო ძალით დაცვას დაჰპირდა („И мы грамоту твою принять велели есмь и ее выслушали милостиво и тебя. Александра князя, и твою землю Иверскую по твоему челобитью под свою царскую руку приняли есмь и держати тебя и твою землю в своем царскою рукою хотим и оберегати тебя и твою землю ото всяких твоих недругов“).

1587 წლის 3 აპრილს რუსეთის მეფემ ბრძანა კახეთის მეფის ელჩები სამშობლოში გაესტუმრებინათ და თან გაეყოლებინათ რუსი ელჩები: თავადი როდიონ ბირკინი, პეტრე პივოვი და სტეფანე პოლუხანოვი. ქართველი ელჩები მოსკოვიდან 11 აპრილს გამოემართნენ, რუსი ელჩები კი ცოტა ხანს შეყოვნდნენ. 3 ივლისს ქართველი და რუსი ელჩები ასტრახანიდან ერთად გამოემგზავრნენ საქართველოში.

რუსეთის მეფის თევდორე ივანეს ძის ელჩები კახეთის მეფე ალექსანდრე II-მ 1587 წლის 26 აგვისტოს მიიღო. 29 აგვისტოს რუსმა ელჩებმა კახეთის მეფეს რუსეთის მეფის სიგელი გადასცეს. სიგელში აღნიშნული იყო: 1) რუსეთის მეფემ შეიწყნარა კახეთის მეფის თხოვნა; 2) კახეთის სამეფო მიღებულია რუსეთის მფარველობაში; 3) რუსეთი სამხედრო ძალით დაიცავდა კახეთის სამეფოს მტრებისაგან.

1587 წლის 28 სექტემბერს კახეთის მეფე ალექსანდრე II-მ თავის მემკვიდრეებთან და სამეფო კარის მოხელეებთან (თავადებთან) ერთად რუსი ელჩების როდიონ ბირკინისა და პეტრე პივოვის თანდასწრებით რუსეთის მეფის თევდორე ივანეს ძის

ერთგულებაზე დაიფიცა. დაფიცების შემდეგ ალექსანდრე II-მ სიგელს („ფიცის წიგნს“) ხელი მოაწერა, სიგელს ბეჭედი დაუსვეს და რუსეთის მეფის ელჩებს როდიონ ბირკინსა და პეტრე პიგოვს გადასცეს („Да велел запись целовальную совершить... да на той записи Александр князь и своими детьми и с чиновными людьми за всю Иверскую землю перед Родивоном да перед Петром государю правду дал, на записи крест целовал и запись целовальную за своею рукою и за печатью Родивону и Петру дал“).

რუსმა ელჩებმა კახეთის მეფე ალექსანდრე II-ის სიგელი („ფიცის წიგნი“) მოსკოვში ჩაიტანეს და მეფე თევდორე ივანეს ძეს მიართვეს.

1588 წლის ოქტომბერში, მოსკოვში, კახეთის მეფის ალექსანდრე II-ის კიდევ ერთი ელჩობა ჩავიდა, რომლის შემადგენლობაში იყვნენ თავადი ყაფლან ვაჩნაძე, ბერი კირილე და ჩერქეზი ყურშიტა. 31 ოქტომბერს კახეთის მეფის ელჩობა რუსეთის მეფემ თევდორე ივანეს ძემ მიიღო. ქართველმა ელჩებმა რუსეთის მეფეს მიართვეს ალექსანდრე II-ის თხოვნა („проситная“). კახეთის მეფის სათხოვარი იგივე იყო: მფარველობაში მიღება და სამხედრო დახმარების აღმოჩენა. ოფიციალურ მიღებაზე ქართველ ელჩებს განუცხადეს: 1) კახეთის მეფე ალექსანდრე II უკვე მიღებულია რუსეთის მეფის მფარველობაში, მას დაფიცებული აქვს რუსეთის მეფის ერთგულებაზე და ხელი აქვს მონერილი სიგელზე („ფიცის წიგნზე“); 2) რუსეთი კახეთის სამეფოს დაიცავს მტრებისაგან; 3) ასტრახანისა და თერგის ვოევოდებს ნაბრძანები აქვთ დალესტანზე ლაშქრობა და კახეთში მიმავალი გზის დალესტნელთაგან განმენდა.

1588 წლის 23 აპრილს რუსეთის მეფე თევდორე ივანეს ძემ კახეთის სამეფოში ახალი ელჩობის გაგზავნა ბრძანა. ელჩობაში შედიოდნენ: თავადი სიმონ ზვენიგოროდსკი, დიაკი ტორს ანტონოვი, ბერი ზაკხეი, მღვდლები: იოსები, ბოგდანი და დიმიტრი, დიაკვნები: თეოდოსი და თევდორე, ასევე ხატმწერები.

რუსეთის მეფის ელჩმა 1589 წლის 6 აგვისტოს ჩრდილო კავკასიაში ჩაალწიეს და 8 სექტემბერს უკვე სუნჯაში იყვნენ.

სუნჯიდან ელჩობა საქართველოში გამოემგზავრა. 10 ოქტომბერს რუსი ელჩები ალავერდის მონასტერს ეწვიენენ, ხოლო 16 ოქტომბერს ისინი ალექსანდრე II-მ მიიღო. რუსმა ელჩებმა კახეთის მეფეს გადასცეს რუსეთის მეფის „წყალობის სიგელი“. ეს დოკუმენტი რუსულ წყაროში ასეა მოხსენიებული: „А се тако-ва жаловальная грамота с золотою печатью послана от государя к Иверскому Александру царю с послом князем Семеном Звенигородским да дияком с Торхом с Антоновым“.

რუსეთის მეფის თევდორე ივანეს ძის „წყალობის სიგელში“ აღნიშნული იყო, რომ რუსეთი კახეთის სამეფოს მტრებისაგან საიმედოდ დაიცავდა.

თევდორე ივანეს ძის „წყალობის სიგელის“ ბოლოს აღნიშნული იყო, რომ იგი შეადგინეს მოსკოვში ქვეყნის გაჩენიდან 7097 წლის აპრილში (ე.ი. 1589 წლის აპრილში).

მიუხედავად რუსეთის მეფის დაპირებისა, კახეთის სამეფომ რუსეთისაგან რეალური სამხედრო და პოლიტიკური მხარდაჭერა ვერ მიიღო. ალექსანდრე II-ის პრორუსული ორიენტაცია, ცხადია, აღიზიანებდა ირანის შაჰს აბას I-ს. შაჰმა ხელსაყრელი დრო იხელთა თუ არა, 1605 წელს კახეთის მეფე ალექსანდრე II და მისი ვაჟი გიორგი ვერაგულად მოაკვლევინა, ხოლო 1614-1617 წლებში კახეთი სასტიკად ააოხრა.

წყაროები და ლიტერატურა:

Сношения России с Кавказом. Материалы, извлеченные из Московского главного архива Министерства иностранных дел Сергеем Ал. Белокуровым. Выпуск 1-й. 1578-1613. Москва, 1889).

1889 იასე ცინცაძე. ძიებანი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (X-XVI სს.). თბილისი, 1956;

ლევან ალექსიძე. საქართველო-რუსეთის საერთაშორისო-სამართლებრივი ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში. თბილისი, 1983;

ნოდარ ასათიანი. კახეთის სამეფო XV-XVI საუკუნეებში. სადოქტორო დისერტაცია (ხელნაწერი). თბ., 1989;

ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები. II ნაწილი. თბ., 1998;

ქართული დიპლომატიის ისტორია. თბ., 2003.

ქართლის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის სამხედრო პოლიტიკური კავშირი (1721-1723 წლები)

XVIII საუკუნის 10-იანი წლების შუა ხანებისათვის ცხადი გახდა, რომ რუსეთის ბალტიისპირეთში დამკვიდრებას ხელს ველარაფერი შეუშლიდა. შვეციას არ გააჩნდა ის სამხედრო ძალა (სახმელეთო ჯარი და სამხედრო ფლოტი), რომელიც აუცილებელი იყო ბალტიისპირეთიდან რუსეთის უკუგდებისათვის. ასეთ ვითარებაში პეტრე I-მა გადაწყვიტა გაეაქტიურებინა ბრძოლა კასპიისპირეთში დამკვიდრებისათვის. ცხადია, ქართლის სამეფო რუსეთის ბუნებრივი მოკავშირე ხდებოდა.

1715 წელს სპარსეთში მიმავალ რუსეთის ელჩ არტიომ ვოლინსკის დაევალა კავშირი დაემყარებინა ვახტანგ VI-თან, რომელიც ქართლის მეფედ დამტკიცების მოლოდინში სპარსეთში იმყოფებოდა. თავისთავად, რუსეთთან კავშირის დამყარებას ესწრაფოდა ვახტანგ VI-ც. 1717-1718 წლებში ვახტანგ VI-ის ნდობით აღჭურვილი პირი რამდენჯერმე შეხვდა არტიომ ვოლინსკის. ამ შეხვედრებიდან რუსი დიპლომატისათვის ცნობილი გახდა, რომ ვახტანგ VI ირანის წინააღმდეგ ბრძოლაში მოკავშირეს ეძებდა, თუმცა მას უკვე ისლამი მიეღო. 1719-1721 წლებში რუსეთმა უფრო მჭიდრო კავშირი დაამყარა უკვე თბილისში დაბრუნებულ ქართლის მეფესთან.

1721 წელს ქართლის მეფე ვახტანგ VI რუსეთის იმპერატორ პეტრე I-ს სთხოვდა: 1) ქართლის სამეფოს ტერიტორიაზე შეეყ-

ვანა და ციხესიმაგრეებში განელაგებინა ჯარი 5-6 ათასი კაცის ოდენობით; 2) მდინარე თერგზე, იქ, სადაც საქართველოში მიმავალი გზა იწყებოდა, აეგო ციხესიმაგრე და მას ჩაეყენებინა ჯარი; 3) დაეწყო ლაშქრობა სპარსეთის წინააღმდეგ, დაეკავებინა დერბენტი ან შემახა. თუ რუსეთის ჯარი სამხრეთ კავკასიაში შემოვიდოდა, ვახტანგ VI პირობას დებდა, რომ შეკრებდა 50-ათასიან ლაშქარს, ხოლო 20 ათას კაცს კასპიისპირეთში გაგზავნილ რუსეთის ჯარს მიაშველებდა.

პეტრე I-მა კასპიისპირეთში ლაქრობისათვის ასეთი მარშ-რუტი შეარჩია: დერბენტი-შემახა-ბაქო. ეს იმას ნიშნავდა, რომ პეტრე I-მა უარი თქვა, კასპიისპირეთში ჯარები დარიალის ხეობით, ანუ ქართლის სამეფოს ტერიტორიის გავლით გადაეყვანა. პეტრე I-ის ვარაუდით, დერბენტიდან დაძრული ჯარის მიერ შემახის, ბაქოსა და მდინარე მტკვრის შესართავის დაკავება სპარსეთის ჯარებს სამხრეთ კავკასიის სიღრმეში შეჭრის საშუალებას მოუსპობდა.

1722 წელს პეტრე I-ის მიერ დაწყებული სამხედრო კამპანიის მიზანს კასპიისპირეთის (დერბენტის, ბაქოსა და შემახას) დაკავება შეადგენდა. დერბენტი და ბაქო უშუალოდ რუსეთის ჯარს უნდა დაეკავებინა, ხოლო შემახა – ვახტანგ VI-ს ქართველთა და სომეხთა ჯარით. ვახტანგ VI შემახას დაკავების შემდეგ უნდა გასულიყო კასპიის ზღვის სანაპიროზე და დერბენტსა და ბაქოს შორის შეერთებოდა რუსეთის ჯარს. ამ სტრატეგიული ცვლილებების შესახებ 1722 წლის ივლისში პეტრე I-მა სპეციალური კურიერის მეშვეობით აცნობა ვახტანგ VI-ს. 1722 წლის აგვისტოში კი იმპერატორმა ვახტანგ VI-ს შეატყობინა სპარსეთის ტერიტორიაზე რუსეთის ჯარის შესვლისა და დერბენტ-ბაქოს მიმართულებით შეტევის დაწყების შესახებ.

სამეფო დარბაზი და ტახტის მემკვიდრე ბაქარი, რომელიც 1722 წლის მარტში სპარსეთის შაჰის გვარდიის სარდლად დაინიშნა, ვახტანგ VI-ს მიუთითებდნენ იმ დიდ საფრთხეზე, რომელსაც ისინი რუსეთის იმპერიასთან სამხედრო-პოლიტიკურ კავშირში ხედავდნენ. ისინი სპარსეთის წინააღმდეგ აშკარა ამ-

ბოხებისაგან თავის შეკავებასაც ურჩევდნენ, მაგრამ მეფემ ეს რჩევა არ გაითვალისწინა.

რუსეთის ჯარმა დერბენტი დაიკავა. ვახტანგ VI 30-ათასიანი ჯარით სპარსეთის საზღვრებში შეიჭრა და განჯის ციხესიმაგრე დაიკავა. განჯასთან მივიდა სომეხთა 8-ათასიანი ლაშქარიც.

ამრიგად, 1722 წელს პეტრე I-მა და ვახტანგ VI-მ სპარსეთის წინააღმდეგ წინასწარი შეთანხმების საფუძველზე ერთობლივი სამხედრო მოქმედება დაიწყო. ეს იყო ზეპირი შეთანხმება და იგი იურიდიულად არ გაფორმებულა — ხელშეკრულება არ დადებულა. სწორედ ამას ემყარება ზოგიერთი რუსი ისტორიკოსის მტკიცება: პეტრე I ვახტანგ VI-ს არაფერს დაჰპირებია, რუსეთის იმპერიას ქართლის სამეფოს წინაშე არანაირი ვალდებულება არ უკისრიაო. ცხადია, ეს სიცრუეა, რომელიც მხოლოდ იმიტომ შეითხზა, რომ რუსეთმა პასუხისმგებლობა მოიხსნას ამ ტრაგედიის გამო, რაც შედეგად მოჰყვა პეტრე I-ის მიერ კასპისპირეთში დაწყებული ლაშქრობის შეწყვეტას.

რუსეთის იმპერატორი ლაშქრობის შეწყვეტის მიზეზად სურსათის ნაკლებობასა და ცხენოსანი ჯარის ცუდ მდგომარეობას ასახელებდა. ნამდვილი მიზეზი კი სხვა გახლდათ. სპარსეთის დამარცხება რუსთა და ქართველთა ჯარისათვის სავსებით შესაძლებელი იყო. ყოველ შემთხვევაში, ბაქოს დაკავება და კასპისპირეთში პოზიციების შენარჩუნება დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენდა. ამ პერსპექტივის უკან პეტრე I-მა აშკარად იგრძნო საფრთხე: სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის დამკვიდრებას არ დაუშვებდა ოსმალეთი, სპარსეთის დამარცხების შემდეგ ომი ოსმალეთთან გარდუვალი ჩანდა. ოსმალეთთან ომში ჩაბმულ რუსეთს კი აუცილებლად გაურთულდებოდა საქმე ევროპაში, აგრეთვე იმპერიის სამხრეთ საზღვრებთან — ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში. პეტრე I-მა რისკს თავი აარიდა და კასპისპირეთის დაკავების მიზნით დაწყებული ლაშქრობა შეწყვიტა. ქართლის სამეფოსა და პირადად ვახტანგ VI-ის ბედი, ჩანს, პეტრე I-ს დიდად არ აღელვებდა, რუსეთის იმპერატორისათვის უმთავრესი რუსეთის სახელმწიფოს ინტერესები იყო.

ვახტანგ VI ქართველთა და სომეხთა ჯარით ორი თვე ელ-
და რუსეთის ჯარის წინსვლას ბაქოს მიმართულებით. ორი თვის
შემდეგ ვახტანგ VI-ს აცნობეს ლაშქრობის შეწყვეტისა და რუ-
სეთის ჯარის უკან გაბრუნების შესახებ. პეტრე I ვახტანგ VI-გან
ითხოვდა 1723 წლის ზაფხულამდე განჯასთან დარჩენილიყო. ამ
დროისათვის პეტრე I ლაშქრობის განახლებას გეგმავდა. კასპი-
ისპირეთიდან გასული რუსეთის ჯარი ასტრახანსა და წმინდა
ჯვრის სიმაგრეში განლაგდა.

პეტრე I-გან მიტოვებული ვახტანგ VI სრულიად უიმედო
მდგომარეობაში აღმოჩნდა: სპარსეთთან ურთიერთობის მოგვა-
რება ქართლის მეფეს აღარ შეეძლო, ოსმალეთიც უკმაყოფილო
იყო ვახტანგ VI-ის პრორუსული ორიენტაციით.

სპარსეთის შაჰმა ვახტანგ VI-ს ქართლის ტახტი ჩამოართ-
ვა და იგი კახეთის მეფეს კონსტანტინეს გადასცა. 1723 წლის
მაისში კონსტანტინემ დაღესტანელთა ლაშქრის დახმარებით
ვახტანგ VI დაამარცხა და თბილისი დაიკავა. ვახტანგ VI-მ იმე-
რეთის სამეფოს საზღვრებისაკენ დაიხია.

ვახტანგ VI-ის თბილისიდან განდევნის შემდეგ ქართლის
სამეფოს ტერიტორიაზე ოსმალეთის ჯარი შემოიჭრა და 1723
წლის ივნისში თბილისი დაიკავა.

სპარსეთისა და ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლა, ცხადია,
ვახტანგ VI-ს არ შეეძლო. რუსეთი სამხრეთ კავკასიაში მიმდი-
ნარე სპარსეთ-ოსმალეთის დაპირისპირებაში სამხედრო ძალით
არ ერეოდა. ვახტანგ VI-ის პრორუსული პოლიტიკის დამღუპვე-
ლი შედეგი ნათლად გამოჩნდა. დამარცხებული მეფე თანამოაზ-
რეთა და თანამებრძოლთა თანხლებით რუსეთში გადაიხვეწა და
რუსეთშივე დაასრულა გამნარებული სიცოცხლე.

- В.Лысов. Персидский поход Петра I. 1722-1723. Москва, 1951;
გიორგი პაიჭაძე. ვახტანგ VI. თბ., 1981;
საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. რვა ტომად. ტომი IV. საქართველოს XVI საუკუნის დასაწყისიდან XIX საუკუნის 30-იან წლებამდე. თბ., 1973;
ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები. II ნაწილი. თბ., 1998;
ქართული დიპლომატიის ისტორია. თბ., 2003.
- წყარო: მ. ვაჩნაძე, ვ. გურული, რუსეთთან ერთად და ურუსეთოდ, თბ., 2007, გვ. 13-17.

გივი ღამბაშიძე

„...სად აღუფხვრი სადით ძირსა?!“

ვახუშტი ბაგრატიონის საზღავის ადგილმდებარეობის გამო

ხორცი ესხმება ქართველ მამულიშვილთა მრავალი თაობის ოცნებას – შევისწავლოთ და აღვადგინოთ ბედის უკუღმართობით სამშობლოდან რუსეთს გადახვენილ XVII-XIX საუკუნეების ქართველ პოლიტიკურ, სახელმწიფო და კულტურის მოღვაწეთა უკანასკნელი განსასვენებელი მოსკოვის დონის მონასტერში.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრისა და ხალხთა მეგობრობის მუზეუმის გაერთიანებული არქეოლოგიური ექსპედიციის კვლევა-ძიებით შარშან დონის მონასტრის უფლის მირქმის ეკლესიაში, რომელიც არჩილ მეორემ 1712 წელს დააარსა, გამო-

ვლენილია არჩილ მეორის, მისი და ვახტანგ მეექვსის ოჯახის წევრთა სამარხ-აკლდამები.

აღმოჩენილია ჩვენი ერისათვის ძვირფასი არქეოლოგიური მასალა. ქართველი საზოგადოებრიობა ინფორმირებული იყო არქეოლოგიურ სამუშაოთა ძირითადი შედეგების შესახებ. განზრახული გვაქვს დონის მონასტერში არქეოლოგიურ-სარესტავრაციო სამუშაოთა სრული დამთავრების შემდეგ დაწერილებით გავაშუქოთ სამუშაოთა მიმდინარეობა, მოგიტხროთ იმ სრულიად უნიკალური მეცნიერული აღმოჩენებით გამოწვეულ განცდებზე, ექსპედიციის წევრებს რომ ეუფლებოდა მეფე-პოეტის არჩილ მეორისა თუ სხვა ისტორიულ პირთა დაკარგული სამარხ-აკლდამების მოძიებისას.

არქეოლოგიური ექსპედიციის ერთ-ერთი მთავარი მიზანი დიდი ქართველი ისტორიკოსისა და გეოგრაფის ვახუშტი ბაგრატიონის საფლავის მიკვლევა იყო. შეუსრულებელი რჩებოდა ზოგი რამ ჩვენი სახელოვანი პოეტის გიორგი ლეონიძის მიერ ამ ოციოდე წლის წინათ ნაანდერძევიდან:

„დროა მივხედოთ დიდ მეცნიერ-მამულიშვილს ვახუშტი ბაგრატიონს, აღვნიშნოთ მისი ხსოვნა, გამოვცეთ მის თხზულებათა აკადემიური გამოცემა, დავადგინოთ მისი საფლავის ადგილმდებარეობა, მოვიძიოთ მისი სურათი და გაფანტული თხზულებანი თუ მასალები, რითაც შესრულდება ვახუშტისავე ნაიმედები:

„რათა არა იგემოს შრომილი

ჩვენი...“

„არცა წარხდეს შრომა ესე

ჩვენი...“

პირველი წერილობითი დოკუმენტი, რომელსაც ვახუშტის მირქმის ეკლესიაში დასაფლავებაზეა მითითებული, არის 1793 წელს გამოცემული ლ. მაქსიმოვიჩისეული მოსკოვის სიძველეთა „გზამკვლევი“, რომლის მონაცემები შემდეგში XIX-XX საუკუნეების ავტორებმაც გაიმეორეს. მასში, 23 და 34 ნომრით მოხსენიე-

ბულნი არიან ვახუშტის ქალიშვილები ანა (გარდაიცვალა 1779 წ. 6 მაისს; იცოცხლა 34 წელი, 10 თვე და 6 დღე) და ალექსანდრა (გარდაიცვალა 1789 წ. 8 აპრილს; იცოცხლა 68 წელი, 7 თვე და 29 დღე). 28 ნომრით კი მოხსენიებულია 1784 წ. 6 დეკემბერს გარდაცვლილი ვახუშტი ბატონიშვილი, რომელსაც უცოცხლია 55 წელი, 4 თვე და 23 დღე.

მოტანილი ამონაწერებიდან ნათლად ჩანს დაშვებული შეუსაბამობა – ვახუშტის ქალიშვილი ალექსანდრა, ვახუშტიზე 7 წლით ადრე დაბადებული გამოდის.

აღნიშნული წყაროს შეცდომამ შემდეგში ბევრი გაუგებრობა გამოიწვია.

მაგალითად, ეტყობა, ხედავდა რა „გზამკვლევის“ მონაცემთა შეუსაბამობას, მწერალი ვლ. ტატიშვილი ფიქრობდა, რომ შეცდომით იყო დაბეჭდილი ვახუშტის წლოვანება – 55 წელი. მის მაგივრად უნდა იყოსო 85 (რაკი ეყრდნობოდა აღნიშნული წყაროს ცნობას, ვახუშტი 1784 წელს გარდაიცვალაო).

შემდეგში დადგინდა, რომ ვახუშტის გარდაცვალების თარიღად 1784 წ. 6 დეკემბრის მითითება პანთეონის ნაბეჭდი აღწერილობის შეცდომა არ ყოფილა. მაგრამ არსებულ შეუსაბამობას ახსნა სჭირდებოდა. გამოითქვა ვარაუდი, რომ 1784 წ. 6 დეკემბერს ან ვახუშტი „უნდა გადმოესვენებინათ, ანდა მისი შვილის (ივანე) ეპიტაფია უნდა შეექმნათ ან განეახლებინათ“ (ფ. სიხარულიძე).

ასეთი ვარაუდი იმითაა ნაკარნახევი, რომ ქრ. შარაშიძის, ო. გვილაგასა და გ. ლეონიძის მიერ საფუძვლიანად იქნა უარყოფილი ვახუშტის გარდაცვალების მოგვიანო თარიღები 1770-1784 წლები და დაადასტურეს გ. ლეონიძისეული 1757 წელი, რაც ახალი საარქივო მასალის აღმოჩენით კიდევ უფრო დაზუსტდა: 1758 წ. 4 თებერვალი (ფ. სიხარულიძე).

„გზამკვლევის“ მცდარმა მონაცემმა კიდევ ერთი შეცდომა შვა. რაკი ვახუშტის გარდაცვალების თარიღი დადგინდა, მას მექანიკურად გამოაკლეს „გზამკვლევიდან“ მომდინარე ვახუშტის ცხოვრების წლებად მითითებული „55 წელი, 4 თვე და 23

დღე" და ვახუშტი ბაგრატიონის დაბადების წლად 1702 წ. 11 სექტემბერი გამოცხადდა (ფ. სიხარულიძე).

გაუგებრობებს ზღვარი დაუდო დონის მონასტრის XVIII საუკუნის 90-იანი წლების ნახანძრალ-დაფურცლილი და ნაკლული აღწერილობის აღმოჩენამ (იხ. ფ.სიხარულიძე, „ძიება გრძელდება“, გაზეთი „კომუნისტი“, 1984 წ., 25. III).

თურმე ვახუშტის გარდაცვალების წლად მიჩნეული 1784 წლის 6 დეკემბერი და მისი სიცოცხლის ხანგრძლივობად ჩათვლილი „55 წელი, 4 თვე და 23 დღე“ სინამდვილეში მისი ვაჟის – იოთამის გარდაცვალების თარიღი და ასაკი ყოფილა.

პანთეონის ახალი აღწერილობის აღმოჩენამ ასევე შეასუსტა ალ. ჯავახიშვილის მიერ XIX საუკუნის დამლევს გამოთქმული ვარაუდის დამაჯერებლობა: მირქმის ეკლესიის ერთ-ერთ საფლავზე ქვის წარწერაში შემორჩენილი ასოები „შტი“ ვახუშტის საფლავისა უნდა იყოსო.

იოთამ ვახუშტის ძის ძნელად ნასაკითხმა ეპიტაფიამ ეტყობა ასევე შეაცდინა „ი. ტ.“, „თ-ლი“ და გ. ლეონიძე.

აი რას აღნიშნავდნენ ისინი:

„თ-ლი“ („თ-ლის“ ფსევდონიმის თაობაზე აზრთა სხვადასხვაობაა): „შესავალ კარებთან დაუსაფლავებიან (ვახუშტი – გ. ლ.) ზედ ფხვიერი, რუსული ქვა დაუდვიათ შესაფერისი წარწერით... დღეს კიდევ ოდნავ ირჩევა თითო-ოროლა დარჩენილი ასოს წყალობით ძვირფასი სახელი...“ (მივხედოთ ვახუშტის ძვირფას საფლავს! გაზ. „თემი“, 1912 წ. 17, IX, 89).

„ი. ტ.“ (მწერალი იოსებ ტატიშვილი — გ. ლეონიძის აზრით): „იგი (ვახუშტი – გ. ლ.) ქვედა სართულის შესავალშივეა დამარხული კედლის ძირად, მის გვერდით, კედელთან უფრო ახლოს, არის კიდევ ერთი საფლავი, რომლის წარწერაც მთლად ნაშლილია. ვფიქრობთ, რომ ეს ვახუშტის მეუღლის საფლავი უნდა იყოს. თვით ვახუშტის საფლავის ქვა ძალიან გაცვეთილია და მხოლოდ რუსული წარწერა ეტყობა, ისიც ნახევრად, ამრიგად: „Шти Вахтангович“ („წერილი მოსკოვიდან“, „სახალხო გაზეთი“ 600, 1912 წ. 17 V).

გ. ლეონიძე: „ვახუშტის საფლავი ვიპოვე 1929 წელს დონის მონასტრის დიდი ტაძრის ქვეშ (ქართველთა სამარხში), ჩრდილო-აღმოსავლეთის ნაწილში. საფლავს იატაკში ჩასმული რუხი ქვა ადევს, ზემო ნაწილი ქვისა შეიცავს ორ წრეს ბაგრატიონთა საგვარეულო გერბის გამოსახულებით, რომელიც თითქმის ნაშლილია და გადაცვეთილი, ლოდის ქვემო ნაწილს, წარწერის ქვეშ, აქვს გამოსახულება თავის ქალის და ხელის მტევნისა, საფლავის რუსული წარწერა ცუდად არის შენახული. დარჩენილია შემდეგი სიტყვები: „(под)сим камнем лежит... царей грузинских (в) ахуштия Вахтан (геевича)... Сын (а) царя Вахтанга... внука царя (Леона), (родился)...1...года (умер...17 (84?) года)“.

გ. ლეონიძემ წერილში „ვახუშტი ბაგრატიონი – დიდი ქართველი მეცნიერი“ ვახუშტის გარდაცვალების თარიღად, მის მიერ ახლად აღმოჩენილ წყაროს საფუძველზე, ვახუშტის ეპიტაფიად ნაგულისხმევი ტექსტის კვლავ გამოქვეყნებისას აღარ აღადგინა თავის ადრინდელ წერილში მეცნიერის გარდაცვალების თარიღად ნაწარაუდები 1784 წელი. ტექსტის ამ ადგილს იგი ასე აქვეყნებს – „(умер...17 года)“. ამავე დროს, ვახუშტის საფლავთან დაკავშირებით დაუმატა: „ეს საფლავი მაშინ ჩვენ მივიჩნიეთ ვახუშტისად და ახლაც მის საბოლოო სავანედ მიგვაჩნია. წარწერა განადგურდა 1934 წელს.“

ყოველ შემთხვევაში, საფლავები ვახუშტისა და მისი ოჯახის წევრებისა უნდა მდებარეობდეს დონის მონასტრის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, შესავალშივე“.

გ. ლეონიძის მიერ ვახუშტის სამარხის ეპიტაფიად მიჩნეული წარწერის ნაკლული ტექსტი სრულიად „ჯდება“ იოთამ ვახუშტის ძის ახლად აღმოჩენილი ეპიტაფიის ტექსტში.

იმასაც აღვნიშნავთ, რომ პანთეონის ახლად აღმოჩენილი აღწერილობის, „თ-ლი“-ს, „ი.ტ.“-სა და გ. ლეონიძის მითითებით, აღნიშნული საფლავის ძეგლად ქვის ფილაა დასახელებული და ადგილმდებარეობასაც ისეთს მიუთითებენ, სადაც იოთამის საფლავია.

რაც შეეხება „ი. ტ“-ის მიერ ვახუშტის საფლავად ნავარაუდევო ადგილის გვერდით „კედელთან უფრო ახლოს“ მითითებულ ნაშლილნარწერიან ქვას, რომელიც მას ვახუშტის მეუღლის საფლავის ქვად მიუჩნევია, უნდა ვთქვათ, რომ, ახლად აღმოჩენილი აღწერილობის მიხედვით, იგი უნდა იყოს სამარხი ანა ვახუშტის ასულისა.

ამრიგად, სრულიად ნათელია, რომ აღნიშნულ მოსაზრებებს, თითქოს ვახუშტი ბაგრატიონის საფლავი დონის მონასტრის მირქმის ეკლესიაშია, სამწუხაროდ, აღარავითარი საფუძველი არ გააჩნია.

მირქმის ეკლესიაში ვახუშტის დასაფლავების სხვა ადგილს მიუთითებდა მწერალი ვ. ტატიშვილი. მისი ვარაუდით, დიდი მეცნიერი დასაფლავებული იყო მირქმის ეკლესიის დარბაზში, ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხრიდან შესასვლელის კედელში ჩაშენებული გისოსის ქვეშ. როგორც ვ. ტატიშვილის საარქივო მასალის შესწავლით გავარკვიეთ, ეს ვარაუდი ემყარებოდა დონის ნამონასტრალში მოსახლე შჩუსევის სახელობის საკავშირო არქიტექტურის მუზეუმის დირექტორის ივანოვის აზრს. ამ მუზეუმის ყოფილი დირექტორი ვლადიმერ ივანოვი 1983 წლის 6 ოქტომბერს მივიწვიეთ დონის მონასტერში. დავაზუსტეთ, რომ მისი აზრი აღნიშნული დეკორატიული გისოსის ქვეშ ვახუშტის დასაფლავების შესახებ მხოლოდ ვარაუდია და კონკრეტულს არაფერს გულისხმობს. ახლა, როცა საბოლოოდ გაირკვა იმ დეკორატიული გისოსის დანიშნულება და შინაარსი, როცა არქეოლოგიური გათხრებით არ დადასტურდა აღნიშნულ ადგილას ვახუშტი ბაგრატიონის სამარხი, ეს ვარაუდი საბოლოოდ უნდა უარყვოდ.

გამოთქმული იყო კიდევ ერთი ვარაუდი (ლ. ლუპოლი), თითქოს ვახუშტი და მისი ძმა, გენერალ-ანშეფი გიორგი დასაფლავებული იყვნენ მირქმის ეკლესიის დარბაზული ნაწილიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით, გარშემოსავლელის ჩრდილო-დასავლეთის ფრთაში. ეს მოსაზრება ემყარებოდა 1840-იანი წლების პროტოდიაკონ ვ. მიხაილოვის აღწერილობას, რომელშიც მი-

თითებულია, რომ იმ ადგილზე არის „ქართველ და იმერეთის მეფეთა შთამომავლების“ საფლავთა ორი თეთრი ქვა.

როგორც არქეოლოგიური გათხრებით გაირკვა, გენერალ-ანშეფი გიორგი (გარდაიცვალა 1786 წელს) დასაფლავებულია მირქმის ეკლესიის დარბაზულ ნაწილში, დედის – რუსუდანის (გარდაიცვალა 1741 წელს) და ძმის – ბაქარის (1750 წელს) სამარხების გვერდით. ამრიგად, მხოლოდ მითითებული მონაცემების საფუძველზე, ვახუშტის საფლავის აღნიშნულ ადგილას აღმოჩენის ვარაუდსაც მტკიცე საფუძველი ვერ ექმნება.

ნიშანდობლივად მიგვაჩნია ის გარემოებაც, რომ დონის მონასტრის „სულთა მათიანეში“ ვახუშტის სულის მოსახსენიებელი არ არის შეტანილი. თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ თუკი ჭირისუფალი შესანიშნავი არ შეიტანდა, შესაძლოა, ვახუშტის სულის მოსახსენიებელი დონის მონასტრის „სულთა მათიანეში“ არც მოხვედრილიყო. ისიც შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ვახუშტი სხვაგან ყოფილიყო დასაფლავებული, სულის მოსახსენიებელი კი ამ მონასტერში დაენესებიანთ (მაგალითად, საქართველოს მეფეს ვახტანგ მეექვსეს თავისი მშობლებისა და ახლობელ-ნათესავთა სულთა მოსახსენიებელი დონის მონასტერში დაუნესებია).

ალბათ, ისიც ნიშანდობლივია, რომ ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 40-იან წლებში ფრანგ ორიენტალისტსა და ქართველოლოგს მ. ბროსეს, XX საუკუნის 40-50-იან წლებში კი ცნობილ ქართველ მეცნიერებს ნ. ბერძენიშვილსა და გ. ლომთათიძეს ვერ მიუყვლევიათ ვახუშტის საფლავისათვის დონის მონასტერში. დიდად საყურადღებოა ისიც, რომ პანთეონის აღწერილობებსა და სხვა წყაროებში დონის მონასტერში დასაფლავებულთა შორის არ მოიხსენიებიან ვახუშტის მეუღლე – მარიამ გიორგის ასული აბაშიძისა და მათი შთამომავალნი. გარდა ამისა, ვახუშტის ვაჟი დომენტი ბაგრატიონი დასაფლავებულია მოსკოვის ბოგოიველენსკის მონასტერში, თუმცა დომენტის გარდაცვალებისას არჩილ მეფის ასული დარეჯანი ცოცხალია და მამისეული საოჯახო საძვალე-ეკლესია მის ძალაუფლებაშია. 1740 წელს, დარეჯანის გარდაცვალების შემდეგ, მირქმის ეკლესია ვახტანგ

მეექვსის ოჯახის ხელში გადადის და შემდეგ საფლავდებიან იქ ვახტანგიანელები. ბოლოს იმასაც გავიხსენებთ, რომ ვახუშტის მოსკოვში პრესნიაზე კარის ეკლესია ჰქონდა... იქნებ, იქ არიან დასაფლავებული ვახუშტი და მისი ოჯახის წევრები?...

მაგრამ, დაუბრუნდეთ კვლავ დონის მონასტერს.

დონის მონასტრის არქეოლოგიური ექსპედიციის კვლევით დადასტურებულია, რომ მირქმის ეკლესიის დარბაზში, სადაც დასაფლავება მეტად „პრესტიჟული“ გახლდათ, არჩილიანელთა და ვახტან მეექვსის ოჯახის წევრთა და შთამომავალთა შორის, ვახუშტის სამარხი არ იყო გაჭრილი.

არადა, 1758 წლისათვის, როდესაც ვახუშტი გარდაიცვალა, მირქმის ეკლესიაში ჯერ კიდევ ბევრი ადგილი რჩებოდა თავისუფალი...

აქ ისიც აღსანიშნავია, რომ ვახუშტის შვილების – ანას, იოთამისა და ალექსანდრას სამარხები ეკლესიის გარშემოსავლელშია „მიმოფანტული“, არჩილიანელებისა და ვახტანგიანელთა – ბაქარისა და გიორგის ოჯახის წევრთა სამარხების „ჯგუფურობისაგან“ განსხვავებით, ასეთ ფაქტში, ალბათ, ვახუშტის მაშინდელი აუღიარებლობა და უგულებელყოფა უნდა დავინახოთ...

მიუხედავად ყოველივე ზემოთქმულისა, ვახუშტის შვილების დონის მონასტერში დასაფლავების ფაქტითა და მათი დასაფლავების ადგილსამყოფელის მიახლოებით ცოდნით, კვლევა-ძიების ამ დონეზე მთლიანად არ უნდა გამოვრიცხოთ ვახუშტი ბაგრატიონის საფლავის მიკვლევის შესაძლებლობა დონის მონასტერში...

1984 წლის 28 მარტს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში მოსკოვის დონის მონასტრის ქართულ სიძველეებზე მოხსენების წაკითხვისას გ. ლეონიძის ქალიშვილმა, ქალბატონმა ნესტანმა და პოეტის შვილიშვილმა, არქეოლოგმა გიორგი ქავთარაძემ გ. ლეონიძის არქივიდან დიდსულოვნად გადმოგვცეს პაოლო იაშვილის მიერ მოსკოვიდან 1930 წლის 18 ოქტომბერს გიორგი ლეონიძისათვის

გამოგზავნილი ღია ბარათი, რომელიც ვახუშტის საფლავის ძიების სრულიად ახალ გზას სახავს, დიდ ყურადღებას იმსახურებს და ამიტომაც მოგვიხდება მისი გამონვლილივით შესწავლა-განხილვა. მოგვყავს მისი შინაარსი:

„ძვირფასო ძმავო გოგლა! გწერთ „ვსეხსვიატსკოე“-ს¹ ეკლესიიდან, მე, თამარა² და შალვა აფხაიძე³. ყველაფერი მოვიარეთ. რა თქმა უნდა, საბას ძეგლი აღმოჩენილი არ არის და, როგორც ჩანს, არასოდეს აღმოჩნდება, 1905 წელში მინა ამოუთხრიათ, ბევრი ჩონჩხი უნახავთ და მათ შორის უთუოდ საბაც იყო. არქივი არ არის, მღვდელი ბოგოსლოვსკი ამბობს – ბევრი ზომები მივიღე, მაგრამ ვერაფერი ვნახეო. ეტყობა კი, რომ რაღაც იცის. თუ საჩქაროდ მომწერ შენს თანხმობას, მინდა ვუთხრა აბელ ენუქიძეს და ის მიიღებს ზომებს. მომწერე როგორ მოვიქცე-რატომ არაფერს იწერები. მოგიკითხა თამარამ და შალვამ. ფე-ფუცის და ბავშვებს ვაკოცებ. შენი მარად პაოლო“.

ბარათის მარცხენა მხარეს მინანერი:

„ეს წუთია გავთხარეთ დამინული საფლავი ვახუშტის, ვახ-ტანგის შვილის“.

მეორე მინანერი ბარათის დასაწყისშია: „დიდი წარწერა აქვს, ხვალ მოვალ გადასაწერად“.

ჩვენთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ამ წერილის მინანერებს, რომლებიც უდავოდ პაოლოსია.

ჩვენი აზრით, წერილის ძირითადი ტექსტის დაწერასა და მინანერთა შორის დროის გარკვეული მონაკვეთია საგულისხ-მებელი, რისი მანიშნებელიც უწინარესად ის არის, რომ აზრო-ბრივადაც და კომპოზიციურადაც წერილის ძირითადი ტექსტი დამთავრებულია. ისიც ნიშანდობლივია, რომ მიუხედავად მთელი წერილის კილიგრაფიული მსგავსებისა და არქიტექტონიკული

¹ „ვსეხსვიატსკოეს“ ეკლესია 1733-1736 წლებში დაუარსებია დარეჯან არჩილის ასულს. იგი დღევანდელ მეტრო „სოკოლთან“ არსებული მოქმედი ეკლესიაა.

² პ. იაშვილის მეუღლე.

³ პოეტი, ლიტერატურათმცოდნე (1894-1968).

ერთობისა, ერთი მხრივ, ძირითადი ტექსტისა და, მეორე მხრივ, მინაწერთა დაწერილობებში, მათ შორის გარკვეული განსხვავებაც შეინიშნება, რაც გარკვეული დროის გასვლითა და დამწერის სხვა ფსიქოლოგიური განწყობილებით არის გამოწვეული.

ღია ბარათის ძირითადი ტექსტისა და მინაწერთა სინტაქსური ანალიზიც ამტკიცებს, რაც წერილის ძირითად ტექსტთან მინაწერის შინაგან ერთობაზე მიუთითებს – გწერთ „ვსეხსვიატსკოეს“ ეკლესიიდან“, „ეს წუთია გავთხარეთ“, „ხვალ მოვალ გადასაწერად“.

მაგრამ, საკითხავია, აღნიშნული მინაწერები იმავე „ვსეხსვიატსკოეს“ ეკლესიაშია შესრულებული და შესაბამისად ვახუშტის საფლავის აღმოჩენა ამ ეკლესიაში ან მის ეზოშია სავარაუდო (მივაქციოთ ყურადღება – „დამინული საფლავის“ აღნიშვნას, რაც თითქოს ეკლესიის ეზოს უნდა მიუთითებდეს), თუ შეიძლება დავუშვათ, რომ წერილში მოხსენიებულმა პირებმა სხვა ეკლესიაში თუ მონასტერში (მაგალითად, დონის მონასტერში) გადაინაცვლეს და იქ მიაკვლიეს ვახუშტის საფლავს?

ასეთი ვარაუდი უფრო ზოგადი ხასიათის მსჯელობის ნაყოფია. ჩვენ ღია ბარათის ძირითად ტექსტთან მინაწერთა შინაგან ერთობას ვხედავთ და ვფიქრობთ, რომ ვახუშტი ბაგრატიონის საფლავს „ვსეხსვიატსკოეს“ ეკლესიაში მიაკვლიეს, სადაც დაწერილია ბარათის ძირითადი ტექსტი („გწერთ „ვსეხსვიატსკოეს“ ეკლესიიდან“...).

კიდევ ერთი საკითხი.

ღია ბარათის მინაწერებიდან ნათლად არა ჩანს – გაითხარა ვახუშტის საფლავი თუ გამომზეურდა „დამინული საფლავის“ ქვა. ვითვალისწინებთ რა საფლავის გათხრის ტექნიკურ-ორგანიზაციულ სირთულეებს, წერილის შინაარსს (ინფორმაციის არარსებობას სამარხეული აქსესუარის, ნეშტის მდგომარეობის შესახებ) და გარკვეულად იმასაც, რომ ვახუშტის სამარხის გათხრისას შესაძლოა სხვა ქმედებაც წარმოშობილიყო გამთხრელთა თუ ქართველი საზოგადოების მხრიდან (მაგალითად, შალვა აფხაიძის მოგონებებიდან (თბ., 1969, გვ.279) ვიცით,

რომ პაოლოს, ტიცინანისა და გოგლას „ოცნება იყო საბას ნეშტის გადმოსვენება თბილისში“), ვფიქრობთ, რომ საქმე საფლავის ქვის აღმოჩენას ეხება.

ღია ბარათის მინაწერთა მიხედვით პაოლო და მისი თანმხლებნი დარწმუნებული არიან ვახუშტის სამარხის მიკვლევაში. პ. იაშვილის ინფორმაცია ლაპიდარულია.

„დიდი წარწერა აქვს, ხეალ მოვალ გადასაწერად“. გადაიწერა ის ეპიტაფია პ.იაშვილმა? გამოუგზავნა მისი ტექსტი გ. ლეონიძეს? ან თუ მისწერა გოგლამ წერილი პაოლოს, როგორც ის ითხოვდა?

თუ 1930 წლის შემოდგომაზე „ვსესხვიატსკოეს“ ეკლესიაში მართლაც აღმოაჩინეს ვახუშტი ბაგრატიონის საფლავი, რატომ არ გაცხადდა ასეთი მნიშვნელოვანი ამბავი? ამ საქმეს ხომ საქართველოს უცნობილესი პოეტები მეთაურობდნენ. იქნებ 30-იანი წლების საზოგადოებრივ-პოლიტიკურმა კლიმატმა შეუშალა ხელი, როგორ მოხდა, რომ გ. ლეონიძე მხოლოდ 1948 წელს აქვეყნებს მის მიერ 1929 წელს დონის მონასტერში ვახუშტისეულ ეპიტაფიად მიჩნეულ აღმოჩენას? პაოლოს ღია ბარათის წყალობით (შემდგომში, პირადი შეხვედრისას, უთუოდ საუბარიც მოჰყვებოდა აღნიშნულ თემაზე) გ. ლეონიძემ ხომ იცის პაოლოს, ქალბატონ თამარისა და შალვა აფხაიძის მიერ ვახუშტის საფლავის აღმოჩენის ამბავი „ვსესხვიატსკოეში?“ იგი ხომ აქვეყნებს ამონაწერებს პაოლოს აღნიშნული ღია ბარათიდან მეგობრების ხსოვნისადმი მიძღვნილ წერილში „ჩვენი მზიური პაოლო“, საიდანაც ვიგებთ, რომ გოგლას, რომელიც იმხანად სულხან-საბა ორბელიანის საფლავს ეძიებდა, მოსკოვს მიმავალი პაოლოსათვის დაუვალეზია, მასაც ეძებნა საბას საფლავი „ვსესხვიატსკოეს“ ტაძარში. პაოლოს არქეოლოგის როლი დავაკისრეო, – წერს გ. ლეონიძე მინიშნებულ წერილში. გ. ლეონიძეს პ. იაშვილის ღია ბარათის ის ადგილი მოჰყავს, სადაც პაოლო ვახუშტის საფლავის აღმოჩენაზე ლაპარაკობს და კომენტარს კი არ უკეთებს წერილის ამ ადგილს?! ერთი წლით ადრე, 1963 წელს, გაზეთ „კომუნისტში“ გამოქვეყნებულ

წერილში გ. ლეონიძე ვახუშტის საფლავის ეპიტაფიას ხომ ისევ დონის მონასტერში 1929 წელს მიკვლეულად მიიჩნევს? აღსანიშნავია, რომ შალვა აფხაიძეც ზემოთ დასახელებულ მოგონებაში არაფერს ამბობს ვახუშტის საფლავის აღმოჩენაზე, მაშინ, როცა დანვრილებით იხსენებს, თუ როგორ მოიხილეს პაოლომ, ტიცუიანმა, გოგლამ და მან „ვსეხსვიატსკოეს“ ეკლესია საბას საფლავის მოსაძიებლად.

ასეთი კითხვები იბადება ჩვენ წინაშე პ. იაშვილის მიერ მოსკოვიდან გამოგზავნილი ღია ბარათის ტექსტის გაცნობისას, რომელიც ახლებურად აყენებს ვახუშტი ბაგრატიონის საფლავის ძიების საკითხს. მასზე პასუხის გაცემა, ჩვენი აზრით, სამი ძირითადი ამოცანის გადანწყევით შეძლება: პ. იაშვილის დაკარგული არქივის მიკვლევა-გამომზეურება და გ. ლეონიძისა და შ. აფხაიძის არქივების სკრუპულოზური გამოკვლევა; „ვსეხსვიატსკოეს“ ტაძრის, დონის მონასტრისა და მოსკოვის სხვა ეკლესია-მონასტრების საარქივო-წყაროთმცოდნეობითი მასალების კვლევა; მოსკოვის ქართულ სიძველეთა არქეოლოგიური კვლევის გაგრძელება-გაძლიერება.

ამრიგად, დიდი ქართველი მამულიშვილის, ისტორიკოსისა და გეოგრაფოსის ვახუშტი ბაგრატიონის საფლავის მოძიების პრობლემა კიდევ უფრო გართულდა. აქ უნებლიეთ გვახსენდება „თ-ლი-“ს მიერ გაზეთ „თემში“ გამოქვეყნებული წერილის სტრიქონი „ბედი საუკეთესო შვილებს არა სწყალობს...“ და, ამასთან, დიდი შოთას სიტყვები: „ვაჰ, სოფელო,რაშიგან ხარ, რას გვაბრუნებ, რა ზნე გჭირსა!.... სად წაიყვან სადაურსა, სად აღუფხრი სადით ძირსა?!“

მოსკოვის დონის მონასტრის არქეოლოგიური ექსპედიცია იმედოვნებს, რომ ჩვენი საზოგადოებრიობა გამოგვეხმაურება და, თუ ხელთ ექნება, უთუოდ მოგვანჯდის მოსკოვის ქართულ სიძველეთან დაკავშირებულ დამატებით მასალებს. ყოველი ერთი შეხედვით უმნიშვნელო ცნობაც, შეიძლება გამოადგეს ექსპედიციის კვლევა-ძიებას. მალე, მას შემდეგ, რაც საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში მოსკოვის დონის

მონასტრის XVII-XIX საუკუნეების ქართველ მოღვაწეთა პანთეონის 1983 წლის მონაპოვარი არქეოლოგიური მასალის გამოფენა მოეწყობა, ექსპედიცია რესპუბლიკის ხელმძღვანელობის დიდი ხელშეწყობითა და შემწეობით კვლავ გაეშურება მოსკოვს შარშან დაწყებული მეტად პასუხსაგები, მძიმე, მაგრამ ამავე დროს მეტად საპატიო საქმის, დასასრულებლად.

გივი ლამბაშიძე

**მოსკოვის დონის მონასტრის
არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელი**

წყარო: გაზ. „კომუნისტი“, 1984 წ. 27 მაისი

მიხეილ ვარაზაშვილი

**ვახუშტი ბატონიშვილის საფლავის ძიების მორიგი
მცდელობა**

ჩვენი დიდი წინაპრის ვახუშტი ბატონიშვილის საფლავის ძიებით დაინტერესებული თითქმის ყოველი მკვლევარი აღნიშნავს, რომ სანკტ-პეტერბურგის რუსეთის ცენტრალურ საისტორიო არქივში დაცულია 1847-1848 წლებში შედგენილი ფრიად საინტერესო და მნიშვნელოვანი დოკუმენტი – „მოსკოვის დონის მონასტრის საფლავების წარწერების აღწერა“.

საბუთის სათაური მართლაც უაღრესად დამაიმედებელია და ბუნებრივია მკვლევართა დაინტერესება ამ ძეგლით, მაგრამ, სამწუხაროდ, მისი შინაარსი არავის, არც ერთ მკვლევარს ან დაინტერესებულ პირს არ გამოუქვეყნებია. მსგავსი ფაქტი გასაგებია, რადგან ძეგლის შინაარსის გაცნობა დაკავშირებულია მრავალ სიძნელესთან, რაც შემთხვევითი არ უნდა იყოს.

საქმე ის არის, რომ საბუთი ხელნაწერია და თანაც ერთადერთ ეგზემპლარად შექმნილი და შემორჩენილი. დაცულია იგი თბილისიდან ძალზე დაშორებულ ქალაქში. მისი სარგებლობის მთავარი სიძნელე შექმნილია თვით ისტორიული არქივის ხელმძღვანელობისაგან: პროფესიულ მკვლევართაც კი იმდენ მოთხოვნას უყენებენ, რომ მათი დაკმაყოფილება ბევრისათვის შეუძლებელია.

შედარებით უფრო ადვილია ფოტოპირის ან მიკროფირის მიღება თბილისიდან დაკვეთით, მაგრამ ეს სიადვილეც პირობითი და მოჩვენებითია. ყოველ შემთხვევაში მე რამდენჯერმე მივიღე უარი მიკროფირის გამოგზავნის თხოვნაზე. მისი მიღება მოხერხდა მხოლოდ 1991 წელს, საქართველოს რესპუბლიკის სახელმწიფო სამეცნიერო-საწარმოო გაერთიანება „მემატიანეს“ თავმჯდომარის მოადგილის რ. ხუციშვილის ჩარევითა და ენერგიული მოქმედების შედეგად. საბოლოოდ ფირი გადმოგზავნეს თბილისში გაერთიანების მისამართით. შემდეგ იგი გასაშიფრად გადაეცა საქართველოს რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრს. ფირი მეცნიერ მუშაკმა, ცნობილმა არქეოლოგმა გივი ლამბაშიძემ გაშიფრა.

ქვემოთ მოგვყავს არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის დასკვნის სრული ტექსტი (1993 წლის 13 იანვარი).

დასკვნა

ბ-ნ მიხეილ ვარაზაშვილის მიერ სანკტ-პეტერბურგის სახელმწიფო ცენტრალურ არქივში მოძიებული (ფონდი 834, აღწერა 4, საქმე 800, ოპერატორ ლ.ი.ეგოროვის მიერ 465 დაკვეთით 1990 წლის 3 ივლისს ფოტოგრაფირებული) და საქართველოს ფარგლებს გარეთ დაკრძალულ გამოჩენილ მამულიშვილთა სამშობლოში გადმოსვენების საქველმოქმედო ფონდის თავმჯდომარე ბ-ნ კ.მანთაშევის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრისადმი მონ-

ერილობის საფუძველზე (69, 20 მაისი, 1991 წ.) ხელნაწერის მიკროფირის გაშიფვრის თაობაზე:

1. ხელნაწერი შესრულებულია რუსულ ენაზე. მიკროფირი საკმაოდ რთულად გასარჩევია.

2. აღწერილია მოსკოვის დონის მონასტრის ეზოში არსებული სამარხები; შედგენილია 1847 წლის შემდეგ (ყველაზე გვიანი სამარხი ამ წლისაა); ხელმოწერილია მონასტრის წინამძღვრის – არქიმანდრიტისა და კიდევ სამი პირის მიერ.

3. როგორც ხელნაწერის ბოლოს დასტურდება, აღწერილობის წიგნი შედგებოდა 372 ფურცლისაგან; მათზე აღწერილია 1538 სამარხი (სამარხის ძეგლები, წარწერები, ძეგლთა არსებობისას სამარხები მითითებული და დანომრილია).

4. ქართველთა სამარხებიდან მითითებულია 5 სამარხი (მირქმის ეკლესიის ფანჯარასთან).

ა) ეკატერინე ვასილის ასული დადიანისა, 1845 წლის 28 დეკემბერს, 21 წლისა (სამარხი 2-138ა).

ბ) ალექსანდრა პეტრეს ასული დადიანისა, 1811 წლის 26 იანვარს, 58 წლისა (სამარხი 4-140).

გ) ანა ლეონის ასული დადიანისა, 1812 წლის 4 თებერვალს, 53 წლისა (სამარხი 4-140).

დ) ელისაბედ პეტრეს ასული დადიანისა, 1814 წლის 5 იანვარს, 64 წლისა (სამარხი 4-140).

ე) ლეონ ალექსანდრეს ძე დადიანისა, 1817 წელს, 37 წლისა (სამარხი 5-141).

მიკროფირი გაშიფრა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის საქართველოს ფარგლებს გარეთ არსებული ქართული კულტურის კვლევის საპროგრამო ჯგუფის ხელმძღვანელმა გივი ლამაზიძემ.

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ღირეპტორი

პროფ. ო. ლორთქიფანიძე.

ამრიგად, არც ამ მცდელობამ გამოიღო დადებითი შედეგი და მიზანი ამჯერადაც ვერ იქნა მიღწეული. ამ შემთხვევასთან ერთი სასარგებლო ასპექტია დაკავშირებული. სახელდობრ, ცნობილი გახდა, რომ სანკტ-პეტერბურგის რუსეთის ცენტრალურ საისტ-ორიო არქივში დაცული ძეგლი – „მოსკოვის დონის მონასტრის საფლავების წარწერების აღწერა“ – არაფერს არ იძლევა ვახ-უშტი ბატონიშვილის საფლავის ძიების საკითხში. ამიტომ ური-გო არ იქნებოდა გვემსჯელა, თუ რატომ გართულდა ასე ვახ-უშტი ბატონიშვილის საფლავის ადგილის დადგენა, გაგვერკვია, თუ რისი შედეგია ეს – შემთხვევითია თუ ბოროტი განზრახვის ნიშნები სდევს. შემთხვევითობას ამას ვერ მივანეროთ, რადგან ამ საკითხით ბევრი მკვლევარი იყო და არის დაინტერესებული და საეჭვოა, რომ ამდენი გარჯა უშედეგოდ დამთავრებულიყო. რაც შეეხება ამ კვალის განზრახ წაშლისა და დაფარვის ვარაუდს, უკანასკნელს მეტი საფუძველი აქვს ეჭვების გაღვივებისათვის.

გავიხსენოთ ზოგი რამ, რაც ამ ვარაუდს ადასტურებს.

ყველაზე მძიმე, არასასიამოვნო და ეჭვების აღმძვრელი ის ფაქტია, რომ მ. ლომონოსოვის სახელობის მოსკოვის უნივერ-სიტეტის დამაარსებლად ისტორიას ოთხი პიროვნება ჰყავს აღი-არებული და შემონახული – იმპერატორი ელისაბედი, გრაფი შუვალოვი, მიხეილ ლომონოსოვი და ვახუშტი ბატონიშვილი. იყო დრო, როდესაც ლომონოსოვის სახელობის უნივერსიტეტის შენობის ფოიეში იდგა ოთხივე ამ მოღვაწის ბიუსტი, იქვე სვეტი-ბზე კი გაკრული იყო შესაბამისი მემორიალური დაფა. ახლა იქ დარჩენილია მხოლოდ პირველი სამის ბიუსტი, მაგრამ არ ჩანს

ბატონიშვილის ბიუსტი და მემორიალური დაფა. მათი მონახვა, ალბათ, მხოლოდ სარდაფში თუ შეიძლება. ცხადია, იქ ისინი შემთხვევით არ აღმოჩნდებოდნენ, ვერც ცოცხს გაატანდნენ და ვერც თავისით გადაინაცვლებდნენ ადგილს. ეს აუცილებლად ქართველებისადმი მტრულად განწყობილი ადამიანის ნახელავია. მან, ეტყობა, კარგად იცოდა, რას წარმოადგენდა ვახუშტი ბატონიშვილი ქართველი ერისათვის და ამით გამოხატა თავისი სიძულვილი.

სრულებითაც არ არის გამორიცხული, რომ მოსკოვის დონის მონასტერშიც მსგავსი „მუშაობა“ ჩატარდა ვახუშტი ბატონიშვილის საფლავის ადგილის ნასაშლელად. ყოველ შემთხვევაში მის ფარგლებში – არც ტერიტორიაზე და არც ეკლესიებში ვახუშტის დაკრძალვის არავითარი კვალი არ მოიპოვება. ეს გასაკვირიც არ არის: თუ ბოროდინოს ბრძოლის ველზე ააფეთქეს სახელოვანი მხედართმთავრის, 1812 წლის რუსეთ-საფრანგეთის ომის გმირის, გენერალ პეტრე ბაგრატიონის საფლავი და მისი ძვლები ირგვლივ, ველზე გაფანტული აღმოჩნდა, გაცილებით უფრო იოლი იქნებოდა ვახუშტი ბატონიშვილის საფლავის წარწერების მოხსნა და გადამალვა.

ასევე მტრული საქმიანობის შედეგი უნდა იყოს სირთულეების შექმნა იმ საარქივო მასალებით სარგებლობაში, რომლებიც დაცულია სანკტ-პეტერბურგის საისტორიო არქივში და ა.შ.

არა მგონია, ზედმეტი იყოს 1989 წლის 21 აგვისტოს გაზეთ „იზვესტიამი“ გამოქვეყნებული პეტრე ბაგრატიონის საფლავის აფეთქების ცნობა-გახსენება სათაურით „დიდი ხნის აფეთქების ექო. დაწერილებითი ცნობები ბოროდინოს ველის მთავარი ძეგლის განადგურების შესახებ“. აი, რა არის ნათქვამი ამ სტატიის შესავალ ნაწილში:

„რუსეთის ისტორიის ეს თარიღები (მათ კავშირი აქვთ საქართველოს ისტორიასთანაც) არ შეიძლება დავიწყებას მიეცეს. 150 წლის წინათ ხალხის თანდასწრებით საზეიმო პირობებში მოხდა „ჩვენი გმირების მეთაურის (დენის დავიდოვის გამოთქმა) – ქართველი მთავრისა და რუსი მხედართმთავრის პეტრე ივანეს

ძე ბაგრატიონის გვამის გადასვენება, ელადიმირის გუბერნიის სოფელ სიმიდან, სადაც გენერალი გარდაიცვალა ბოროდინოს ბრძოლაში მიღებული ჭრილობის შედეგად და სადაც დაკრძალული იყო 1812 წლის სექტემბერში, მისი ნეშტი გადაასვენეს (სამგლოვიარო პროცესია მოძრაობდა რუსეთის ქალაქებსა და სოფლებში 17 დღის განმავლობაში) გმირობის ადგილისაკენ – ბოროდინოს ველისაკენ და მიაბარეს მიწას იმ დროისათვის სულ ახლახან აგებულ მთავარ მონუმენტთან, რაევსკის ბატარეის ადგილზე...”

ამის შემდეგ სახელოვანი გენერლის ძეგლის აფეთქება და მისი ძვლების მინდვრად გაფანტვა უმაგალითო ვანდალიზმის აქტია, რომელიც ყოველმხრივ უნდა დაგმობილიყო, მაგრამ ამით რუსეთში თავი არ შეუწუხებიათ. ორიოდ უღიმღამო სტატიის გამოქვეყნებით დაკმაყოფილდნენ.

სანკტ-პეტერბურგიდან მიღებულ ფოტოფირზე ნაჩვენებია „მოსკოვის დონის მონასტრის საფლავების წარწერების აღწერის“ ტექსტის სანყისი გვერდი როგორც ნიმუში. მის სათაურში იკითხება, რომ მასალა ეხება „ეკლესიის გარეთ მდებარე საფლავების წარწერების აღწერას“.

მიკროფირი ინახება საქართველოს რესპუბლიკის ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივში.

იბადება ბუნებრივი კითხვა: არსებობს რაიმე იმედი ვახუშტი ბატონიშვილის საფლავის ძიების საკითხში. ცხადია, აქ შემოძლია შევეხო მხოლოდ საკუთარ მოსაზრებას:

1951 წელს ვმუშაობდი საქართველოს მინისტრთა საბჭოს გადასახლება-დასახლების სამმართველოში. ეს ორგანიზაცია აწარმოებდა სოფლების კომპლექსურ მშენებლობას რესპუბლიკის შედარებით მცირედ დასახლებულ დაბლობ რაიონებში და ჩამოჰყავდა მოსახლეობა მაღალმთიანი რეგიონებიდან. იმავე წლის გაზაფხულზე მოსკოვიდან მივლინებით ჩამოვიდა ორი არქიტექტორი იმ საკავშირო ინსტიტუტიდან, რომელიც აწარმოებდა სასოფლო დანიშნულების საცხოვრებელი სახლების პროექტირებას, საქართველოს გამოცდილების გაცვლის მიზნით.

მათი საქმიანი მასპინძლობა მე დამევალა. სტუმრები, როგორც ჩანს, კმაყოფილი დარჩნენ ჩემი ყურადღებით. ნასვლის წინ მიმიპატიჟეს თავიანთ ინსტიტუტში და დამპირდნენ ისეთი რამის ჩვენებას, რაც, მათი შეფასებით, ყველა ქართველისათვის სასიხარულო უნდა ყოფილიყო.

იმავე ზაფხულის დამლევს მივლინებული ვიყავი მოსკოვში სამსახურებლივ საქმეებზე და, ბუნებრივია, ვისარგებლე მიწვევით. მასპინძლებმა არაფერი დაიზარეს და ინსტიტუტის საქმიანობის გაცნობის შემდეგ, რომელიც მდებარეობდა მოსკოვის დონის მონასტრის ტერიტორიაზე, დამათვალიერებინეს თვით მონასტრი და ერთ-ერთ ეკლესიაში მაჩვენეს ლითონის ფირფიტა, ზომით დაახლოებით 20X30 სანტიმეტრი, რომელიც დამაგრებული იყო მონასტრის ამ ეკლესიის შესასვლელთან და, როგორც გარკვეულად ჩანდა, იგი იყო ვახუშტი ბატონიშვილის საფლავის წარწერა.

სამწუხაროდ, ახალგაზრდობით თუ უცოდინარობით ამ შემთხვევის შეფასება ჯეროვნად ვერ შევძელი და თანაც იმ ავბედით 1951 წლის დამლევს მთელი ოჯახით გადამასახლეს ყაზახეთში, სადაც დავყავი 1955 წლამდე. ცხადია, ამ საკითხის შესწავლის გაგრძელების არც შესაძლებლობა მქონდა და არც განწყობილება. ამ ფაქტის ჯეროვანი შეფასება კი შევძელი მხოლოდ 1956 წელს. მაშინ გავეცანი გიორგი ლეონიძის საგაზეთო სტატიას, სადაც მოთხრობილი იყო გარჯა, რომელიც გაენიათ ეროვნულ მკვლევრებს ვახუშტი ბატონიშვილის საფლავის მოსაძებნად. მხოლოდ ამის შემდეგ სრულად შევიგრძენი საკითხის მნიშვნელობა. როდესაც საკმაოდ დიდი ხნის შემდეგ მოვხვდი მოსკოვში, ისევ მოვინახულე დონის მონასტერი, მაგრამ საფლავს ვეღარ მივაკვლიე.

წლების განმავლობაში, რამდენიმე უშედეგო მცდელობის შემდეგ, რომლის ჩამოთვლა და აღწერა შორს წაგვიყვანდა, დახმარებისათვის თხოვნით მივმართე ა. შჩუსევის სახელობის არქიტექტურის სახელმწიფო სამეცნიერო-კვლევითი მუზეუმის

დირექტორს ვ. ბალდინს. დონის მონასტერი ამ სამეცნიერო-კვლევითი მუზეუმის ფილიალია.

აი, როგორი პასუხი მომივიდა ჩემ თხოვნაზე:

ДОРОГОЙ ТОВАРИЩ ВАРАЗАШВИЛИ

Прежде всего я хочу извиниться за столь поздний ответ дело в том, что у долгое время отсутствовал и Ваше письмо, написанное 21 октября 1984 г. попало ко мне только сейчас.

Ваше увлеченность поисками могилы царевича Вахушти в филиале музея архитектуры – Б. Донском монастыре заслуживает всяческого уважения и я обещаю Вам сделать все, чтобы Вам только не мешали, но и помогали в этой работе. Когда будет необходимо, обращайтесь, пожалуйста, непосредственно ко мне.

Пользуясь случаем, сердечно поздравляю Вас с наступившим 1985 годом. От души желаю Вам доброго здоровья и успехов в Ваших интересных поисках.

С уважением В.И. Бадин, Директор музея.

ამ წერილის საფუძველზე საქართველოს ეკლესიის საპატრიარქომ უწმინდესისა და უნეტარესის, სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის ილია II-ის პირადი განკარგულებით განმეორებით მიმავლინა მოსკოვში ვახუშტი ბატონიშვილის საფლავის მოძიების საკითხთან დაკავშირებით. ბატონმა ვ. ბალდინმა პირნათლად შეასრულა დანაპირები და დაავალა დონის მონასტრის მაშინდელ ხელმძღვანელს სერგეი გერასკინს ყოველმხრივი დახმარების განევა. ბატონმა ს. გერასკინმა კი, თავის მხრივ, არ დააკლო მცდელობა განკარგულების სრულად შესრულებას: პირადად გამყვა მონასტრის მთელ ტერიტორიაზე და დანვრილებით გამაცნო ყველა ობიექტი, რომლითაც დაინტერესებული ვიყავი. იმის შემდეგ, როცა ყველა ჩემი უშედეგო სათხოვარი და საკითხავი ამოიწურა, მაჩვენა ლითონის წარწერებიანი საფლავის ფილა, რომელსაც მე, სამწუხაროდ, ჯეროვანი ყურადღება

არ მივაქციე, რადგან მახსოვდა, თითქოს ვახუშტი ბატონიშვილის საფლავის ფილა მარმარილოსი იყო. მოგვიანებით დავრწმუნდი ნანახით, რომ მოსკოვში მსგავს წარწერებს აკეთებდნენ მხოლოდ ლითონის ფილებზე, მარმარილოს ფილები კი საქართველოს ეკლესიებში ყოფილა გავრცელებული.

ამრიგად, სრულებითაც არ არის გამორიცხული, რომ ს. გერასკინის მიერ ნაჩვენებ ფილაზე მოხსენიებული იყო სწორედ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღსანიშნავია, რომ ს. გერასკინი ძალზე ერუდირებული ანტიკვარია და უდავოა, კარგად იცოდა, რაზეც მსჯელობდა. თანაც ისიც იცოდა, თუ საიდან იყო მოხსნილი ის წარწერიანი ფილა.

წყარო: „საისტორიო მოამბე“, 65-66, 1993-1994 წწ., გვ. 81-86.

შალვა აფხაიძე

„წერილები და მოგონებები“

გოგლამ მომმართა წინადადებით გამოგვეცა საბა-სულხან ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისა“, რომელსაც წამძღვარებული ექნებოდა მისი გამოკვლევა საბას ცხოვრებასა და შემოქმედებაზე. უკეთესი რა უნდა გამოგვეცა?!

საერთოდ, გოგლა ძლიერ დაინტერესებული იყო საბას პიროვნებითა და შემოქმედებით. მოსკოვში ვიყავით პაოლო, ტიციანი, გოგლა და მე. არ მახსოვს პაოლომ თუ გოგლამ შემოგვთავაზა ვსესვიატსკოეში წავსულიყავით საბას საფლავის მოსაძებნად. მათი ოცნება იყო საბას ნეშტის გადმოსვენება თბილისში. ბევრი ვეძებეთ, არც ერთი საფლავი, ბუჩქის ძირი არ დაგვიტოვებია ყურადღება მიუქცეველი, მაგრამ ძვირფას საფლავს ვერ წავანყდით.

გოგლამ ისურვა სხვა ძეგლი დაედგა დიდი ქართველისათვის, მწერლისა და მოაზროვნისათვის: გამოეცა მისი იგავ-არაკები და

თავისი შრომა საბაზე. ამ წიგნზეც ბევრი მანვალა გოგლამ გაუ-
თავებელი შესწორებებისა და დამატებების შეტანით. თითქმის
წიგნის აწყობის პროცესში წერდა თავის შრომას. ბოლოს წიგნი
გამოვიდა კარგ ქალაქადზე დაბეჭდილი და მაშინდელი დროის-
ათვის კარგად გაფორმებული. ნვალეზა ღირდა იმად, რომ სა-
ბას უკვდავი ქმნილეზა შესანიშნავი წინასიტყვაობით გამოსუ-
ლიყო. საბას შემოქმედების ვერც ერთი მკვლევეარი ვერ აუვლის
გვერდს გოგლას დასახელებულ შრომას.

წყარო: შალვა აფხაიძე, „წერილები და მოგონებები“, თბ., 1969 წ.
გვ. 279-280.

თამარ ვაჩნაძე ნიკოლოზ ჯანდიერი

ნიკოლოზ ჯანდიერის შრომით სარბიელზე გამოსვლა XIX საუ-
კუნის ბოლოსა და XX საუკუნის ოციან წლებს დაემთხვა. მისი
მეგობრები და თანამებრძოლები ეპოქის საუკეთესო შვილები
იყვნენ: ამ ადამიანების უმრავლესობას არ შეუქმნიათ არც ხე-
ლოვნების უკვდავი შედევრები, არც მეცნიერების კორიფეები
ყოფილან, მაგრამ ამ ნათელი პიროვნებების საბრძოლო ამოცანას
შეადგენდა მშობლიური ენის ხსნა უწიგნურობისაგან, სილატაკ-
ისაგან, მევახშე ჩარჩ-ვაჭრების კლანჭებისაგან, ავადმყოფობისა
და ეპიდემიებისაგან. ერის ეს თავდადებული, მორიდებული და
ჩუმი მსახურნი არც დროს, არც შრომას, ზოგჯერ სიცოცხლე-
საც კი არ ზოგავდნენ ხალხის სამსახურისათვის.

ნიკოლოზ ალექსანდრესძე ჯანდიერი ცხოვრობდა თავისი
დროის საუკეთესო ადამიანებისათვის: ილია ჭავჭავაძის, ივანე
ჯავახიშვილის, ექვთიმე თაყაიშვილის, კოტე მარჯანიშვილი-
სა და საქართველოს მრავალი ბრწყინვალე შვილისათვის. იგი
ერის ბრწყინვალე მკურნალი და დიდი საზოგადო მოღვაწე იყო.

ჩამოთვლილი ერის დიდ შვილებთან ერთად მანაც უკვდავება დაიმსახურა.

მოსკოვ-ლენინგრადში ყოფნის დროს იქაურ ღირსშესანიშნაობათა დათვალიერებისას მოიკითხავდა წინაპართა საფლავებს და მათი ნეშტის წინაშე მუხლმოდრეკა თავის წმინდა მოვალეობად მიაჩნდა. სიბერის ჟამს მან რამდენჯერმე იმოგზაურა მოსკოვ-ლენინგრადში: 1931 წელს მცირე ხნით ჩაიყვანა თავისი ავადმყოფი მეუღლე მოსკოვში, შემდეგ ლენინგრადშიც. დროის სიმცირის მიუხედავად, მოახერხა მოეცალა დონის მონასტრისა და ვსესვიატსკოეს ტაძრის დასათვალიერებლად. როგორც მისი ჩანაწერებიდან ჩანს, შთაბეჭდილებანი გაუზიარებია ივანე ჯავახიშვილისათვის, ვინმე დავითაშვილისათვის, მეგობრებისათვის: ქრისტეფორე რაჭველიშვილისათვის და საქართველოს ძეგლთა დაცვის განყოფილების თანამშრომლის დავით ჩიქოვანისათვის. ნიკოლოზი პირადად იცნობდა პოეტ-აკადემიკოსს გიორგი ლეონიძეს, რომლის ოჯახში, როგორც ლეონიძის ქალიშვილმა ნესტანმა ბრძანა, „ჩვენს სამკურნალოდ დადიოდაო“. ეჭვს გარეშეა, გიორგი ლეონიძე და ნიკოლოზ ჯანდიერი საერთო ენას გამონახავდნენ, საბა-სულხანისა და ვახუშტი ბატონიშვილის საფლავების შესახებაც იბაასებდნენ. გიორგი ლეონიძე ძალიან იყო დაინტერესებული საბას საფლავის აღმოჩენით. 1930 წელს პაოლო იაშვილს მისი თხოვნით უძებნია ვსესვიატსკოეს მონასტერში საბას საფლავი.

იმ წელს, 18 ოქტომბერს, გაუთხრიათ მიწანაყრილი ვახუშტის საფლავი. „დიდი წარწერა აქვს; ხვალ მოვალ წასაკითხადო“, – წერდა ამის შესახებ პაოლო გიორგი ლეონიძეს. როგორც ცნობილია, ვსესვიატსკოეს ტაძარი აშენებულია 1730 წელს, რუსეთში ემიგრირებული მეფე არჩილის ქალიშვილის დარეჯანის (დარიას) მიერ, თავად მილოსლავსკების დანგრეული ეკლესიის ადგილზე. დარეჯანი მიროსლავსკების ყოფილ მამულში დაუსახლებიათ, სადაც ქართული კოლონია გრუზინო დაარსებულა. მოსკოვში დღესაც შემორჩენილია „გრუზინსკი ვალ“ ბელორუსიის ვაგზალთან და ქუჩა „ბოლშაია გრუზინსკაია“. გიორგი ლეონიძე წერს:

ჩვენ გვგონია, რომ, რაკი სხვა ეკლესია არ იყო ვსესვიატსკოე-ში, საბა უნდა დაეკრძალათ იმ ძველ ეკლესიაში (გამოკვლევა და წერილები, 1958 წ. გვ. 185).

საბა-სულხანის ლექსიკონის ერთ-ერთ ნუსხაზე უნახავთ წარწერა: „საბა მიიცვალა ქრისტეს აქეთ ჩლკე (1725) იანვარ-სა კთ (26) მწუხრს დიდს, მოსკოვს, სესენცკას, ბატონი არ-ჩილის სასახლეში და იმავე საყდარს დაემარხა ბრძანებითა მრავლის ხარჯითა, თანა წაყოლითა და დიდის პატივითა ბატონიშვილის დარეჯანისათა“ (გ. ლეონიძე, „ლიტერატურული გაზეთი“, 1955 წ., 28 იანვარი). გიორგი ლეონიძის შეხედულებას სხვებიც იზიარებდნენ, მათ შორის ნიკოლოზ ჯანდიერიც. 1939-1940 წლებში ნიკოლოზს ისევ ჩაუყვანია ავადმყოფი მეუღლე მოსკოვში. ამჯერად იქ ერთი თვე დარჩენილან. ცოლზე ზრუნვისაგან თავისუფალ დროს დონის მონასტერსა და ვსესვიატსკოეს ტაძარში სიარულს ანდომებდა. 1941 წელს მისი მეგობარი დავით ჩიქოვანი სამსახურიდან მივლინებული იყო ვსესვიატსკოეს ტაძრის რესტავრაციის, მოსკოვის საბჭოსაგან ამ ტაძრის საქართველოს განკარგულებაში გადმოცემისა და იქ ქართული მუზეუმის გახსნის თაობაზე. მთელი ექვსი თვე დაყო მოსკოვში დავით ჩიქოვანმა. მან მეტად საინტერესო დღიურები დატოვა თავის მუშაობის შესახებ (ეს დღიურები ინახება მის დისწულთან, გივი მყავანაძესთან). ამ დღიურებიდან ირკვევა, რომ მას ურთიერთობა ჰქონდა ბევრ გამოჩენილ რუს მეცნიერთან, რომლებიც ძალიან დაინტერესებულან ვსესვიატსკოეს ტაძარში ქართული მუზეუმის გახსნით და აღუთქვამთ ყოველმხრივი დახმარება, რათა იქ თავმოყრილი ყოფილიყო ყველა ქართული ხელნაწერი, რომლებიც მოსკოვში, ლენინგრადსა და რუსეთის ქალაქებში იყო გაფანტული. დავით ჩიქოვანის დღიურებში დაწვრილებითაა მოთხრობილი პირადად მისი, დავით ლომაძის (საქართველოს ძეგლთა დაცვის განყოფილების გამგე), დიმიტრი ქიტიაშვილისა (სსრ კავშირის მთავრობასთან საქართველოს მუდმივი წარმომადგენლის მოვალეობის შემსრულებელი) და სხვათა წვლილი ამ საქმეში. საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურ კომიტეტს და

ქიტიაშვილის სახელზე 17000 მანეთი გადაურიცხავს ვსესვიატსკოეს ტაძარში ახლად დაგებული იატაკის ასაყრელად და საფლავის ქვების აღმოსაჩენად, წარწერების გადასაღებად, მთლიანად ტაძრის რემონტისა და სამუზეუმოდ გადასაკეთებლად. მაგრამ, საუბედუროდ, დიდმა სამამულო ომმა მოუსწრო და დავით ჩიქოვანის, დ.ლომაძისა და სხვათა მთელი გარჯა წყალში ჩაიყარა. იმ პერიოდში ამ ტაძარზე საზრუნავად არავის არ ეცალა. 1943 წელს გარდაიცვალა ნიკოლოზ ჯანდიერის მეგობარი დავით ჩიქოვანი, რომელსაც თითქმის ყველაზე დიდი ღვანლი მიუძღვოდა ვსესვიატსკოეს ტაძრის ისტორიულ ძეგლად შენარჩუნებისათვის ბრძოლაში, საბა-სულხან ორბელიანისა და ვახუშტი ბატონიშვილის საფლავების აღმოჩენის ცდაში. მგონი, დღესაც მივიწყებულია ეს სამწიგნობლო საქმე, რაზედაც ესოდენ სტიქიოდატ გული გიორგი ლეონიძეს, პაოლო იაშვილს, დავით ლომაძეს, დავით ჩიქოვანს, ნიკოლოზ ჯანდიერსა და ბევრ სხვას.

წყარო: თამარ ვაჩნაძე, ნიკოლოზ ჯანდიერი (1873-1964), თბ., 1978, გვ.113-117.

საბას განდევნა სამეფო კარიდან. სიცოცხლის ბოლო წლები. რუსეთში გადასახლება. სიკვდილი

ცნობილია სულხან-საბა ორბელიანის ერთგული და კეთილშობილური სამსახური ვახტანგისათვის. ვახტანგი მართლაც კეთილი გენიაა მისი მეფობის. მაგრამ ფეოდალური ოპოზიციისა და ვახტანგის სუსტი ხასიათის წყალობით, საბასაც დაუდგა კატასტროფული მომენტი.

მალე ვახტანგის კარზედ სრულიად მოულოდნელად ხდება უცნაური ამბავი: მეფე და საბა ერთმანეთს შორდებიან.

გამოუვალი ინტრიგების შემქმნელი, საბას მახლობელი, შინაურებივე ყოფილან: „მისგან გაზრდილნი კაცნი“, „მისგანვე

განკურნებულნი", რომელთათვისაც ზრუნვითა და შუამდგომლობით, საბა თავს ანყინებდა მეფესა, ესოდენ მრავალ გზის, მეფეცა განარისხის"-ო, რადგან ვახტანგი ხშირად განუკითხავი იყო და ფიცხი, „მრისხანე“, „ხოლო გონებანი მძლავრთა უძნელესდ აღელდებიან ავთა ენათაგან“, – მტრებმა სანადელს მიაღწიეს და საბაც „განიოტეს“, უბრალო მსხვერპლად შეინირეს.

საბას განდევნის მიზეზი უნდა ყოფილიყო მისი ზედმეტი ერთგულება კათოლიციზმისადმი, კანონიზაცია ამ აღმსარებლობისა, რასაც ზედ უნდა დართოდა საერთო უკმაყოფილება მისი უმედეგო ელჩობით ევროპაში.

ცნობილია, რომ ვახტანგმა 1703 წელს ქართლის გამგებლობა მიიღო, რომელიც ხანგრძლივი არ გამოდგა. ქაიხოსრო I, — ქართლის ნომინალური მეფის, რომლის მოადგილედ ვახტანგი ითვლებოდა (1709-1711), სიკვდილის შემდეგ ყანდაარში, ვახტანგი საბას თანხლებით წარუდგა ყაენს, რომელმაც ვახტანგს ისლამზე გადასვლა მოსთხოვა, რაზედაც გადანწყვეტილი უარი მიიღო. მაშინ ყაენმა ქართლი გამაჰმადიანებულ იასეს (ვახტანგის ძმას) მისცა, ხოლო ვახტანგი პატიმრად წარგზავნა ქირმანს. ერანიდან 1719 წელს დაბრუნებულს ვახტანგს ბედმა დიდი ხნით აღარ არგუნა მეფობა.

ვახტანგის უბედურობის უმთავრესი მიზეზი იყო სამი დიდი სახელმწიფოს – ერანის, ოსმალეთისა და რუსეთის ინტერესების შეხვედრა ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე.

იმპერიალისტური რუსეთის პოლიტიკა ამ დროს შავ ზღვაზე გამაგრებასა და კასპიის სანაპიროთა ხელში ჩაგდებას მოითხოვდა. ამ მიზეზით იგი უსათუოდ უნდა ჩარეულიყო ერანისა და ამიერკავკასიის შინაურ საქმეებშიც. რუსეთის პოლიტიკურ კომბინაციებში საქართველო დიდ როლს თამაშობდა. ამიტომ პეტერბურგის სამეფო კარისათვის საჭირო გახდა ყოველნაირი ხერხებითა და ფრთხილი დიპლომატიით ქართლის მეფის ვახტანგის მომხრობაც.

ვახტანგის ვასალური დამოკიდებულება ერანსა და ოსმალეთთან ამ დროისათვის თითქმის უზრუნველყოფილი იყო, მა-

გრამ მისწრაფება რუსეთისადმი, როგორც ქრისტიანულისადმი, იმდენადმე დიდი და ძლიერი იყო აღმოსავლეთის მაჰმადიანებისაგან შევიწროებული ქართული მმართველი წრეებისათვის, რომ სრულიადაც არ გასძნელებიათ ვახტანგის გადაბირება.

განაგრძობდა თუ არა საბა მეფესთან შერიგების შემდეგ სახელმწიფო მუშაობას და კერძოდ, იღებდა თუ არა მონაწილეობას ისეთ დიდ პოლიტიკურ საკითხის გადაჭრაში, როგორიც იყო საკითხი რუსეთის ორიენტაციის მიღებისა?

ის ფაქტი, რომ საბა შემდეგ რუსეთში გაჰყვა ვახტანგს, ამტკიცებს, რომ იგი ისევ ახლოს იდგა სახელმწიფო საქმეებთან და როგორც კათოლიკე და ევროპის ორიენტაციის მომხრე, ნინალმდეგი უნდა ყოფილიყო პეტრე დიდის პოლიტიკისა, რომელსაც გულუბრყვილოდ მიემხრო ვახტანგი და ამით უნებური დამხმარე იარაღი გახდა რუსეთის პოლიტიკისა აღმოსავლეთში.

ვახტანგი ამაოდ ელოდა 30000 კაცით პეტრეს განჯაში. ექსპედიცია ჩაიშალა. პეტრე ასტრახანში გაბრუნდა, რადგან მისი გეგმა ნაადრევი გამოდგა, ხოლო ვახტანგი ორ მოსისხლე მტერს – ერანსა და ოსმალეთს – ჩაუგდო ხელში. მიუხედავად ღალატისა, ყაენი და ხონთქარიც კვლავ მოუნოდებდნენ თავისაკენ, მაგრამ ვახტანგს თავი მთლად განწირული არ ეგონა. ის ჯერ კიდევ ამყარებდა იმედს პეტრეს მიერ შეპირებული ლაშქრობის მოწყობაზე მომავალი 1723 წლისათვის.

1723 წ. ივლისში ტფილისი ოსმალებმა აიღეს, ხოლო პორტასთან 1724 წ. დადებულ ტრაქტატში, ვახტანგის „მოკავშირე“ პეტრემ, სრულიად გულდამშვიდებით იცნო საქართველოს ანექსია ოსმალთა მიერ. 2000-იანი ამაღლის თანხლებით გულდათუთქული ვახტანგი რუსეთისაკენ გაემართა.

რუსეთში გადახვეწილ ვახტანგს საბაც თან გაჰყვა. ჯერ კიდევ 1714 წელს, რომში ყოფნის დროს, საბა ფიზიკურ სისუსტეს უჩიოდა. ეჭვი არაა, მისი ფიზიკური მხნეობა და ჯანმრთელობა გატეხა ცხოვრების საშინელმა პირობებმა, სიღარიბემ, მეტად ძნელმა მოგზაურობამ ევროპასა და შემდეგ სიკდილის წინ რუსეთში.

ასტრახანში ვახტანგმა დედოფალთან ერთად დატოვა ამაღლის ნანილი და თვით დაახლოებული მხლებლებითა და კარისკაცებით გაემართა პეტერბურგისაკენ პეტრე დიდთან წარსადგომად. როგორც ჩანს, საბაძე ამ მცირერიცხოვან ამაღალში ერია. გზად მოსკოვში ავად გამხდარა და აქვე გარდაცვლილა.

შენახულია ცნობა:

„საბა მიიცვალა ქრისტეს აქეთ, ჩღკე (1725) იანვარსა, კვ. (26), მწუხრს, დიდს მოსკოვს, სესენცკას, ბატონის არჩილის სასახლეში და იმავე საყდარს დაემარხა ბრძანებითა და მრავლის ხარჯით და თანაწყოლითა და დიდის პატივითა ბატონიშვილისა დარეჯანისა.“

მაშასადამე, საბა გარდაცვლილა მოსკოვთან ახლოს, სოფელ ვსესვიატსკოეში („სესენცკა“), რომელიც პეტრე დიდმა საუფლისწულოდ არჩილ მეფეს უბოძა. უკანასკნელი დღეები სულხან-საბას გაუტარებია არჩილის სასახლეში და აქვე კარის ეკლესიაში დიდი ცერემონიით დაუმარხავეს არჩილის ასულს დარეჯან ბატონიშვილს.

„სოფლის ვალი ჩვენთან გარდაიხადა და სულხან-საბა აღესრულა მოსკოვს“ – ამბობს ვახტანგი (საქართველოს სიძე. III, 332, 357, 358).

ეკლესია, სადაც საბა მარხია, 1712 წელს ააგო არჩილის საფლავზე დარეჯან ბატონიშვილმა, როგორც მოწმობს საკურთხევის წარწერა.

წამებული სიცოცხლე საბამ შესწირა ანარქიასთან ბრძოლას, სამშობლოს მშვიდობიანობისა და ერთიანობისათვის. მან გადაიტანა საშინელი დევნა თანამედროვე საზოგადოებისა, თავისი პოლიტიკური და ლიტერატურული აზრებისათვის და როგორც დანტემ, გამოსცადა „სიმწარე სხვისი პურისა“.

საქართველოს საქმეებისათვის მივლინებულს, ბედმა აჩვენა ისპაანი და რომი, პარიზი, სტამბოლი და მოსკოვი – მაშინდელი მსოფლიოს პოლიტიკური ცენტრები და მოსკოვის თოვლიან მინაში იპოვა უკანასკნელი ბინა თავისი აღმზრდელისა და მეგო-

ბრის – არჩილის გვერდით, რომელთანაც მტკიცედ იყო დაკავ-
შირებული ყრმობისა და სიჭაბუკის დღეებით.

„სადაური სად მოვეკვდები,
ეტლი ჩემი სად ნასულა!“

წყარო: სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისა“, გიორგი
ლეონიძის წინასიტყვაობითა და სოლომონ იორდანიშვილის რედაქციით,
თბ., 1938 წ., გვ. 59-66.

სულხან-საბას გარდაცვალების შესახებ

13. ზოსიმეს მინაწერი საბას გარდაცვალებისა და დაკრძალ-
ვის შესახებ:

„ქ. საბა მიიცვალა ქრისტეს აქეთ ჩლკე, იანვარსა კვ, მწუხრს,
დიდს მოსკოვს, სესენცკას, ბატონის არჩილ მეფის სასახლე-
ში და იმავე საყდარს დაემარხა ბრძანებითა და მრავლის ხარ-
ჯითა და თან წაყოლითა და დიდის პატივითა ბატონიშვილის
დარეჯანისათა, მრავალმცა არიან წელნი ცხორებისა მისისანი“
(გვ. 492).

ლილი ქუთათელაძე

წყარო: ლილი ქუთათელაძე, სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკო-
ნის რედაქციები, თბ., 1957 წ. გვ. 492.

პ. ი. ბაგრატიონი

შეუპოვარი, მტკიცე, ნამდვილი რაინდი იყო სახელგანთქმული ქართველი გენერალი, რუსეთის 1812 წლის მამულიშვილური ომის დევგმირი პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონი, რომელსაც ახლა შეუსრულდა დაბადებიდან 175 წელი.

„ბაგრატიონის ფლემი“ ეწოდებოდა იმ ადგილს, სადაც გადანყდა მთელი ევროპის ბედი. აქ კი, ბოროდინოს ველზე, პირისპირ ბრძოლაში შეხვდნენ ერთმანეთს ნაპოლეონი და ბაგრატიონი, ერთმანეთს შეეტაკნენ XIX საუკუნის მთელი ევროპა, ბონაპარტეს მიერ დაპყრობილი, და რუსეთი, ნაპოლეონის ბატონობის ძირგამომთხრელი.

ხალხმა შეინახა ლეგენდარული მთავარსარდლების სახელები. მათ შორის არის ბაგრატიონიც. გამოჩენილი ფრანგი გენერლის მოროს სიტყვით, მას უმჯობესად მიაჩნდა ბრძოლაში დაღუპულიყო, უკანასკნელ ჯარისკაცამდის გაენირა მთელი არმია, ვიდრე ერთი ნაბიჯით უკან დაეხია.

ხასიათის სიმტკიცე და რკინისებური ნებისყოფა ბაგრატიონის განუყრელ თვისებას შეადგენდა. მძიმედ დაჭრილი, მწარე აგონიით შეპყრობილი გარდაიცვალა იგი, როცა მოსკოვში მტრის შესვლა გაიგო. მას ვერ წარმოედგინა, რომ ნაპოლეონი ოდესმე კრემლის ქალაქში შეიჭრებოდა და ივანე მრისხანეს სამრეკლოდან გადახედავდა ცეცხლმოკიდებულ მოსკოვს.

„მართლაც რომ სკვითები არიან“, – თქვა ნაპოლეონმა, როცა ეკატერინე II-ის სასახლეში ფანჯრის მინებიც ხანძრის ალით ვარვარებდნენ. ბაგრატიონი კი ამ დროს სიკვდილს ებრძოდა მტრის ზეიმით გულმოკლული და დამწუხრებული. მოსკოვის ალებამ დააჩქარა მისი თვალების სამუდამოდ დახუჭვა. ეს იყო სუსხიანი 1812 წლის 12 სექტემბერს, სოფელ სიმში, ვლადიმირის გუბერნიაში. 27 წლის შემდეგ კი მისმა ადიუტანტმა, პოეტმა დენის დავიდოვმა დიდი ვაივაგლახით მიაღწია ნებართვას დაესაფლავებინათ ბაგრატიონის ნეშტი ბოროდინოს ველზე.

სად არ გრგვინავდა ეს შესანიშნავი ადამიანი. მისი წინამძღოლობით სასწაულებს ახდენდა რუსეთის არმია შვეიცარიის ალპების თოვლიან მწვერვალებზე, მორავიის გაშლილ მინდვრებზე, დუნაის ნაპირებთან, ფინეთის გაუვალ ტყეებში. ბაგრატიონის გმირობა აკვირვებდა ნაპოლეონსაც, რომელიც მას რუსეთის ყველაზე დიდ გენერლად, სამხედრო გენიად თვლიდა.

უბრალო სერჟანტად დაიწყო თავისი ბრწყინვალე მოღვაწეობა ამ გენიალურმა მხედართმთავარმა კავკასიის მუშკეტერთა პოლკში. წლითწლივით იჭედებოდა მისი დიდება სამშობლოს მტრებთან ბრძოლაში. 34 წლის ბაგრატიონი უკვე გენერალ-მაიორის წოდებას აღწევს და ერთ-ერთ მთავარ ავანგარდს მეთაურობს იტალიაში. მას თავის მარჯვენა ხელად ალიარებს და უანგარო სიყვარულით ეკიდება სუვოროვი. „სწრაფად, სწრაფად დაუქროლე“, – ბრძანებას აძლევს ეს შეუპოვარი სარდალი თავის უდიდეს თანამებრძოლს და ბაგრატიონის ავანგარდიც სწრაფად ანადგურებს ძლიერ მოწინააღმდეგეს იტალიის მთებში. ფრანგები ვერ უძლებენ მის მძლავრ შეტევას და უკან იხევენ. ბრძოლა ჩაღდება შვეიცარიის ალპებში. აქაც მოწინავე პოზიციებზეა ბაგრატიონი, უჭკნობ სახელს იხვეჭს რუსი ჯარისკაცის იარაღი.

1805 წელია. საფრანგეთის წინააღმდეგ აღდგა ევროპის სახელმწიფოთა კოალიცია. ულმასთან მარცხდებიან ავსტრიელები. რუსეთის 50-ათასიანი არმია პირისპირ დგას ნაპოლეონის 200-ათასიან არმიასთან. ომის ბედი უკვე რიცხობრივადაც გადაწყვეტილია, მაგრამ ბაგრატიონი მაინც პოულობს გამოსავალს. მისი არიერგარდი მოხერხებულად იცავს კუტუზოვის არმიის ფლანგს და რუსეთის ჯარიც თავს აღწევს აუცილებელი გარემოციდან, ბანაკდება დუნაის ნაპირებზე. აქ კიდევ ავსტრიელების ლაღატი ვენასთან საშუალებას აძლევს ნაპოლეონს გააფთრებული შეტევა აწარმოოს ბაგრატიონის წინააღმდეგ. მტერიც კი იძულებული ხდება „გმირთა რაზმად“ გამოაცხადოს ბაგრატიონის 8-ათასიანი ნაწილი, რომელიც, ენგელსის თქმით, „მთელი დღე და ნახევარი ღამე იბრძოლა მთელი საფრანგე-

თის არმიასთან“. 1807 წლის იანვარში ნაპოლეონის ძლევამოსილი კორპუსები განადგურებას უქადდნენ რუსეთის არმიის ცენტრს. ბარონმა – საკენმა ბრძანება გასცა უკან დაეხიათ. ბაგრატიონმა არ შეასრულა მისი განკარგულება და იქვე, ბრძოლის ველზე, დუელშიც კი გამოიწვია რუსეთის ეს ცნობილი გენერალი: „როგორ გაბედე უკანდახევაზე გეფიქრათ?!“ თავისი ავანგარდით იგი გმირულად ეკვეთა მტერს პრეისიშ ეილაუსთან და სასტიკად დაამარცხა ნაპოლეონის სახელოვანი მარშლის ოჟეროს კორპუსი. ბაგრატიონის ამ გამარჯვებას საფრანგეთის მთელი არმიის დამარცხებად თვლიდნენ ევროპაში.

ისტორიის ფურცლებში ლეგენდარულ გმირობად ჩანერილია ბაგრატიონის ბრძოლები ფინეთში. მისმა დივიზიამ, 1808-1809 წლებში, შვეციასთან ომის დროს პირველმა აიღო ქალაქი ტამერფორსი, გადალახა გაყინული ბოტნიის ყურე, დაიკავა ალანდის კუნძულები და შვეციის ნაპირებს მიაღწია. ამ იშვიათი ოსტატობით ჩატარებულმა ოპერაციამ ბაგრატიონს უმამაცესი მეომრისა და შესანიშნავი მხედართმთავრის სახელი მოუპოვა არამცთუ მარტო რუსეთში, არამედ მთელს ევროპაში. იგი სუვოროვის ჭეშმარიტ მემკვიდრედ იქნა აღიარებული.

მთელი რუსი ხალხის უსაზღვრო სიყვარული დაიმსახურა ამ უდიდესმა დევგმირმა. თავის ცნობილ რომანში „ომი და ზავი“ ლევ ტოლსტოი ასე აგვიწერს იმ პატივისცემასა და მოკრძალებას, რომელსაც ბაგრატიონისადმი იჩენდნენ: „მღელვარე გამომეტყველებით მისული უფროსებიც კი მშვიდნი ხდებოდნენ თავადი ბაგრატიონის ნახვით, ჯარისკაცები და ოფიცრები მხიარულად მიესალმებოდნენ მას და უფრო მეტ სიცოცხლეს გრძნობდნენ მისი ყოფნით“.

ხალხისა და არმიის ეს სიყვარული ბაგრატიონმა მოიპოვა ზედმინევნით უბრალოებით, თავმდაბლობით, მტრებთან შეურიგებელი ბრძოლით, პრინციპულობით. იგი ზრუნავდა თითოეულ ჯარისკაცზე, ოფიცერზე, უფრთხილდებოდა მათ, ყველას იმედი იყო. ალპების თოვლიან მთებში, გაუვალ ბილიკებზე, სადაც რუსეთის არმიას უმძიმეს პირობებში უხდებოდა ბრძოლა,

სუფოროვთან ერთად, სიმხვევეს ჰმატებდა მეომრებს ბაგრატიონის გამოჩენა. საკმარისი იყო მისი არწივისებური გამოხედვა, რომ ყველანი ანთებულიყვნენ საგმირო საქმეებისათვის, ყოველგვარი დაბრკოლების გადასალახავად.

მხოლოდ წინსვლაში, შეტევაში ხედავდა ბაგრატიონი გამარჯვებას. ცნობილია პუშკინის მიერ ჩანერილი ანექდოტი ამ სახელოვანი რაინდის შესახებ.

ერთხელ თურმე მისივე ადიუტანტმა დენის დავიდოვმა ბაგრატიონს მოახსენა: „მთავარსარდალმა ბრძანა – „მონინააღმდეგე ჩვენს ცხვირწინ არის და დაუყოვნებლივ უნდა დაიხიოთ“. ბაგრატიონმა ასე უპასუხა: – „მონინააღმდეგე ჩვენ ცხვირწინ არის? გააჩნია ვისზეა ლაპარაკი. თუ შენ ცხვირწინ – მაშინ ახლოა და თუ ჩემს ცხვირწინ, მაშინ სადილობასაც კი მოვასწრებთ“.

ბაგრატიონს არ სურდა უკან დახევა, მუდამ ბრძოლა და შეტევა იზიდავდა. ამიტომაც თვლიდა მას ნაპოლეონი თავის ყველაზე უდიდეს მონინააღმდეგედ რუსი გენერლებიდან. „ან უნდა დავამარცხოთ მტერი, ან სამშობლოს კედლებთან დავწვეთ. აი, როგორ ვფიქრობ მე, სხვა გამოსავალი არ არსებობს“, – ამბობდა ბაგრატიონი და თავის ამ მონოდებას უკანასკნელი სისხლის წვეთამდის ბრძოლით ამართლებდა ეს ჭეშმარიტი პატრიოტი.

1812 წლის მამულიშვილური ომის მთავარი ბრძოლაც, კუტუზოვთან და ბარკლაი დე ტოლთან ერთად, ბაგრატიონმა გადაიტანა. 7 სექტემბერს დილაადრიან დაიწყო იერიშები. ნაპოლეონის არმიის შერჩეული კორპუსები და 400 ქვემეხის ცეცხლი მიმართული იყო ეგრეთ წოდებული „ბაგრატიონის ფლემის“ წინააღმდეგ. რვა გრიგალისებური იერიში მიიტანეს მასზე ბონაპარტეს სახელოვანმა მარშლებმა ნეიმ, დავუმ, ჟიუნომ, მაგრამ ბაგრატიონი მაინც უმკლავდებოდა მტრის მოძალებას. საბედისწერო აღმოჩნდა მერვე შეტევა. ბაგრატიონი ფეხში დაიჭრა და ბრძოლის ველიდან გაიტანეს მძიმე მდგომარეობაში მყოფი. მისი სახელობის ფლემი კი მაინც აღებულ იქნა ფრანგების ცხარე შტურმით.

„ჩემი ბრძოლებიდან ყველაზე უსასტიკესი იყო ის, რაც მოსკოვთან გადავიხადე. ფრანგებმა ამ ბრძოლაში ღირსეულად მოიპოვეს გამარჯვება, რუსებმა კი მოპოვეს უფლება უძლეველნი იყვნენ“, – განაცხადა ნაპოლეონმა ბოროდინოსთან გამართულ ბრძოლაზე.

ხუთი დღის შემდეგ სიკვდილის ულმოებელ აგონიას ებრძოდა მძიმედ დაჭრილი ბაგრატიონი. მტერი კი ამ დროს მოსკოვში იყო. ხანძარი ნთქავდა კრემლის ქალაქს, როცა სამუდამოდ იხუჭებოდა ლეგენდარული სარდლის, დიდებამოსილი ბაგრატიონის თვალები. დიდი რუსი ხალხის თავისუფლებისათვის ბრძოლაში მოკვდა და სამშობლოს გამოეთხოვა უდიდესი დევგმირი, მაგრამ იმავე სამშობლომ შეუნახა მას მარადუკვდავი, უჭკნობი სახელი.

წყარო: ვ. ჟურული, პ. ი. ბაგრატიონი, „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 23 ივლისი, 1940 წ. 168.

ირაკლი ტატიშვილი წერილი მოსკოვიდან

შეიძლება ბევრმა არც კი იცოდეს, რომ მოსკოვში ქართველობა ახლაც ბლომადაა და ძველადაც ბევრი ყოფილა. მეტადრე ძველად. ჩვენი მეფენი და დიდებულნი იქ ხშირად ცხოვრობდნენ. ახლა არის ერთი მთელი უბანი, რომელსაც „Грузины“ ჰქვია. ამ უბანში ორი ეკლესიაა, ერთი მათგანი, უფრო პატარა, ახლა, დიდი, წმ. გიორგის სახელობისა, რუსების ხელშია. ეს ეკლესიები ძველ ქართველთაგანაა აშენებული და ბევრი რამაა შიგ ძველებური, თუმცა ვერ ვიტყვით, რომ ეს ძველებური ქართული ხასიათისა იყოს; მაგალითად, ხატებს უფრო რუსული ხასიათი აქვთ, საყდრის ძველი შენობაც ისეა აშენებული, რომ უფრო რუსული

ელფერი ადევს; მაგ., თაღები ჯვარედინად იკვრება, დაბალია, და რკინებით შეკრული, სწორედ ისე, როგორსაც კრემლის ძველ სასახლეებში ნახავს ადამიანი. რასაკვირველია, არ შეიძლება, რომ მაშინ ჩვენ მეფეებს ეკლესიები ქართულ გემოვნებაზე ეშენებინათ, ან ხატები დაეხატინებინათ ქართული ხასიათისა, ამისათვის საჭირო იქნებოდა საქართველოდან წაყვანა მხატვრებისა და ხუროთმოძღვრებისა, ეს კი მაშინ ძნელი საქმე იყო. ერთი რამ კი ცხადია, და სხვაფრივადაც არ იქნებოდა: ხატებს, ეჭვი არ არის, ქართული წარწერები ჰქონია, მაგრამ ახლა წაუშლიათ და სლოვიანურად წაუწერიათ. ვერც ქართველთა წმინდანების ხატები ვნახეთ. ამას გარდა, ამბობენ, ერთი ეკლესია კიდევ ყოფილა მოსკოვის შუაგულში, თეატრთა მოედანზე, იქ სადაც ახლა დიდი სასტუმრო „მეტროპოლია“.

მხოლოდ ეს კმარა იმის მაჩვენებლად, თუ რა ბლომად ყოფილან უწინ ქართველები. მაგრამ ყველაზე საყურადღებო ქართველ დიდებულთა და მეფეთა საფლავებია. დონის მონასტერში ასეთი საფლავები ბლომად მოიპოვება. საფლავები მონასტრის ქვედა სართულშია; აქ ოდესღაც ღვთისმსახურება ყოფილა, ახლა კი ეს სართული მიტოვებულია, მტვერითა და აბლაბუდითაა სავსე და სანყობად ხმარობენ, აღარც არავინ იმარხება იქ, თუმცაღა, თვით დონის მონასტრის სასაფლაო, მოსკოვის ერთ საუკეთესო სასაფლაოდ ითვლება და იქ რუსეთის მრავალი საუკეთესო შვილი მარხია. მონასტერი გაშენებულია ქალაქგარეთ, და 7 ეკლესია აქვს, იგი დაარსებულია 1591 წ. სახსოვრად იმ დროისა, როდესაც მოსკოვი ყირიმის ხანს ყაზი-გირეის ბატონობიდან გათავისუფლდა. 1812 წელს, ნაპოლეონის შემოსევის დროს, მონასტერი მთლად დაიწვა, მაგრამ დონის ყაზახებმა დიდი ფული შესწირეს და განაახლეს.

მონასტერი მდიდარია. აქ დასაფლავებულ ქართველთა შორის, პირველ ყოვლისა, უნდა მოვიხსენიოთ ვახუშტი. იგი ქვედა სართულის შესავალშივეა დამარხული, კედლის ძირას, მის გვერდით, კედელთან უფრო ახლოს, არის კიდევ ერთი საფლავი, რომლის წარწერაც მთლად წაშლილია. ვფიქრობთ, რომ ეს

ვახუშტის მეუღლის საფლავი უნდა იყოს. თვით ვახუშტის საფლავის ქვა ძალიან გაცვეთილია და მხოლოდ რუსული წარწერა ეტყობა, ისიც ნახევრად, ამრიგად, „Шти Вахтанговичъ“. ასე უყურადღებოდაა მიტოვებული საქართველოს დიდებული შვილის, სწავლა-განათლების მოყვრის, საუკეთესო გეოგრაფის საფლავი. ვახუშტი მოსკოვის უნივერსიტეტის ერთი დამაარსებელთაგანია და მისი ბიუსტი უნივერსიტეტის სააქტო დარბაზში დგას.

სხვათა საფლავებიც ბევრი ვნახეთ, ზოგის წარწერა გავარჩიეთ, ზოგისა კი ვერა; რაც გავარჩიეთ აქვე ჩამოვთვლით;

1. არჩილ ვახტანგის ძე, მეფე იმერეთისა (თარიღი ვერ გავარჩიეთ).

2. იმერეთის ბატონიშვილი გენერალი კონსტანტინე დავითის ძე †1839 წ., და მეუღლე მისი ანა მათეს ასული †1841 წ.

3. მონა ქართველთ მეფისა ვახტანგისა და მისი ძისა ბაქარისა და მდივანი დედოფლისა რუსუდანისა სულხან თაქთაქიშვილი, †1733, მარტის 2.

4. მარკოზი, გაზრდილი მეფის არჩილისა, დიდად ნამსახურევი, 1730 წ. აგვისტოს ჩვ.

5. ლეონ ლეონის ძე გრუზინსკი †1800წ.

6. გურგენ თამაზის ძე, † 1730 წ. (გვარი ვერ გავარჩიეთ).

7. ალექსანდრე აბელის ძე (გვარი ვერ გავარჩიეთ, ვერც თარიღი).

ყველა ეს საფლავი, ვახუშტის საფლავივით, უპატრონოდაა მიტოვებული, ხოლო, თუ წარწერები გადარჩენილა, მხოლოდ იმიტომ, რომ კედელზეა, თუმცაღა ბევრი გაჯითაა გათხუპნული და გასარჩევად ძნელია.

ასეთია ძველ ქართველთა ნაშთნი მოსკოვში.

წყარო: ი. ტატიშვილი, წერილი მოსკოვიდან, „სახალხო გაზეთი“, 1912 წ. 17 მაისი.

საისტორიო და საბიბლიოგრაფიო წერილები

(წერილი: მც)

ხელნაწერი წიგნი 75 (in folio, გვ.494) არის სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონი.

ეს ხელნაწერი არის მშვენიერი ვარიანტი ქართულის ლექსიკონის ისტორიის შესწავლისათვის და თვით საბას ბიოგრაფიის შესავსებად.

თუმცა ქორონიკონი არ უზის ამ წიგნს, მაგრამ მაინც იგი უნდა იყოს ან საბასივე წიგნი და ან სხვისის ვისისამე ხელით გადწერილი, ჯერეთ შეუმუშავებელი შრომა. ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ იგი არის ავტოგრაფი.

492 კაბადონზე, ტექსტისავე ხელით, სწერია: „ამა წიგნისა აღწერასა ხელი მივყავ ნოემბრის ათოთხმეტსა, ქორონიკონს ჩღკა (=1721), ხოლო აღსრულდა იანვარსა ათოთხმეტსა ქორონიკონს ჩღკბ (1722წ.).“ ამის შემდეგ, მეორე გვერდზე, სხვა ხელით სწერია:

ქ: საბა მიიცვალა: ქრისტეს აქეთ: ჩღკე: (=1725წ.): იანვარსა: კვ: მწუხრს. დიდს მოსკოვს: სესენწკას ბატონის არჩილ მეფის სასახლეში: და იმავ საყდარს დაემარხა ბრძანებითა და მრავლის ხარჯითა და თანანაყოლითა და დიდის პატივითა ბატონიშვილის დარეჯანისათა: მრავალმცა არიან წელნი ცხოვრებისა მისისანი.

აქ მოხსენიებული დარეჯანი არის არჩილ მეფის ასული. არჩილი გადასახლდა რუსეთს 1681წ. და დასახლდა მოსკოვს. მასვე თან ახლდნენ ცოლი მისი ქეთევანი, ძენი ალექსანდრე და მამუკა (მათე) და ასული დარეჯან (იხ. საქართ. ისტორ., გვ.337-338).

შემდეგ იმავე ხელით: „ვინც ამიზეზა მიზეზი მიზეზად პოვა მიზეზი: და მერე აქვე საუცხოვო და ძნელგამოსაცნობ ხელჩართულით: „ნიკოლოზ“.

ეს ნიკოლოზი, სავარაუდოა, იყოს საბასივე ძმა ნიკოლოზ, მროველი ეპისკოპოსი და მერე ტფილელი მიტროპოლიტი, რომელიც ვახტანგ სჯულმდებელთან გარდაიხვეწა რუსეთს 1724 წელს. ხელი, რომლითაც აღნიშნულია საბას გარდაცვალების წელიწადი და დღე (იხ.ზემოთ), სრულიად იგივეა, რომლითაც დაწერილია წიგნი, განხილული ჩვენ მიერ მე: მზ წერილში. 488 გვერდზე ვკითხულობთ:

ვახტანგ მეფის ნათქვამი:

რადგან დაშურა ასრე საბა, ქება მმართვეს აწყა მეცა:.

შეუყრია მრავლად სიტყუა, რა ვიხილე სიბრძნე მეცა:.

სად ვნახავდი ასრე კრებით ქუეყნად მევლო გინდა მეცა:.

და საქმით სცანიო, თუ ვისწავლით ვით ვი ნაღული კიდევ მეცა:.

საბას ნათქვამი:

ამ ლექსიკონის რიგები თუ ბრძენმა დამიწუნოთა:.

ჩემს დროს ვეძიე, ვერ შევხუდი, თქუენ თანას

დასარწმუნოთა:.

ეს რა შევეკრიბე, მიქებდენ მაშინ ან დასამგუნოთა:.

და ყურდგლის გამდრეკსა ჯორჯს ძაღლსა არსდებენ

საძაბუნოთა:.

აქ ლექსიკონი არ იყო, დაცაპკარგოთა ქართველთა:.

ახლად შევეკრიბე, შევანყევ, ჩემი ვიშრომე სულ ხანი:

საბამან ორბელიანმან, ვის ერად მერქვა სულხანი:.

ამავე გვერდის არშიაზე სხვა ხელითა და სხვა მელნით:

ქ. სიყრმითგან იყო: მუდამად: სიბრძნის: სწავლისა:

მსახველი:

სამოცდა:ექვს წელს: იკითხა(?): თქვა ვერასი ვარ: მარხველი:

იარა: ბევრი: ქვეყანი ბევრისაც: იყო: მნახველი:

ორბელიანმა: საბამან: სახელითა ქნა: სახელი.

ყველა ეს ლექსი მცირედის განსხვავებით დაბეჭდილია საბას ლექსიკონის წინასიტყვაობაშიაც (იხ.გვ.IX) და იქ არც არის ნაჩვენები მელექსიკონეს აღსრულების წელიწადი.

დაბეჭდილი ლექსიკონის რედაქტორი ცაგარელს იმონმებს და ამბობს: „სჩანს რომ 10 დეკემბერს 1725 წელს კიდენ ცოცხალი იყო საბა-სულხან ორბელიანი“. ჩვენ კი ზემოდ უკვე ვცანით, რომ საბა აღსრულებულია 26 იანვარს 1725 წელს.

აქვე აღვნიშნავთ ზოგიერთ ცნობასაც, რომელიც დასჭირდება საბას ცხოვრების აღმწერელსა.

დაბეჭდილ ლექსიკონში (გვ:VIII) მე-12 სტრიქონი ასრე ნაიკითხეთ: „ქორანიკონს: ჩქუჯ: მარტს: იჯ: მონაზონ იქმნა: ქორანიკონს: ჩლი: დეკემბერს:ა“.

იქვე მე-15-19 სტრიქონები: „ქორანიკონს: ჩლიბ: აპრილს: კგ: ისპანს წავიდა, მეფე ვახტანგს გაჰყუა:ბ:ნოემბერს:გამოაბრუნვა: დეკემბერს: კ: ქართლს მოვიდა: ქორანიკონს:ჩლიგ: აგვისტოს: იზ: საფრანგეთს გაიპარა: ვრანცა, ჟენევა, სიკილია, ჰრომი ნახა: ვრანცისის მეფე“.

იქვე ქვემოდამ მეექვსე სტრიქონში „კარგი“ არ უნდა.

იქვე მეოთხე სტრიქონი ქვემოდამ: „ჯვარის ნაწილი, წმიდა კლემენტოზ მონამის თავი და სხვა მრავალი ნაწილი“.

იქვე პირველი სტრიქონი ბოლოდამ და შემდეგი: „ადგილები მოილოცა: კ: ღვინობისთვის მალთას მოვიდა: ჯ: დეკენბერს ვრანცისის მეფის ხომალდი მოვიდა. წამოვიდა. ქორანიკონს. ჩლიე: იანვარს. ით: კონსტანტინეპოლეს მოვიდა: იქ დაეგვიანა ის წელიწადი: ვრანცისის დესპანისასა იდგა ჭელის შეწყობით: დაბადებულა სულხან-საბა ორბელიანი. ქართულის ქორანიკონის ტმე (=1658წ) ოკდონბერს. კდ: რომ ლათინურად ოთხი ნოემბერი იქნება: დღესა კვირიაკესა, ჟამსა შუალამესასა“:

წყარო: გ. ჯანაშვილი, საისტორიო და საბიბლიოგრაფიო წერილები, „ივერია“, 1898 წ., 2 ივლისი.

მიზნადოთ ვახუშტის ძვირფას საშლავს

დღეს ჩვენ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში საგულისხმიერო მოვლენას ვხედავთ.

მის სულიერ გემოვნებათა და მოთხოვნილებათა შორის წარსულის შესწავლას, მის ღირსებულად დაფასებას, დიდი ადგილი უჭირავს.

დღეს უფრო სერიოზულ და დარბაისლურ კრიტიკით მოპკიდეს ხელი ჩვენს წარსულის და ანმყოს დაფასებას.

დღეს აშკარად იჩინა თავი სიამაყის გრძნობამ წარსულის წინაშე. გაისმა კიდეც ხმა, მართალია, სუსტად და შეუფერხებლად დასაბუთებული, მაგრამ სამართლიანი, რომ ჩვენ წარსულს არამცთუ მარტო ჩვენი ცხოვრება უსაზრდოებია, არამედ სხვაზედაც გავლენა ჰქონია, სხვაც დაუყენებია დღევანდელისაკენ მომავალ ისტორიულ გზაზედ. ამნაირ მოსაზრებათა სავსე წიგნის დამწერი მ. კირიონი გვაშორებს საქართველოს საზღვრებს. მას მიეყვართ მსოფლიო ისტორიის ფარგალში მეტად გარკვეულის კითხვით: აქვს თუ არა ჩვენ ხალხს თავის მხრივ შეტანილი წვლილი მსოფლიო ისტორიაში, შეუსრულებია თუ არა ნაკისრი დანიშნულება?

მაგრამ რაც უფრო საგულისხმოა, საზოგადოების ასეთ გემოვნება-მოთხოვნილებას ხორცშესხმული საქმეც მოჰყვა.

მიუხედავად სულ მცირე ხნის მოქმედებისა, ქართველთა ეთნოგრაფიულ-ისტორიულმა საზოგადოებამ გასაკვირველი საქმე გააკეთა. მცოდნე და საქმის მოსიყვარულე პირებმა, საზოგადოების თანაგრძნობით გამხნეებულმა, იშვიათი ნაყოფიერება და მოქმედების უნარი გამოიჩინეს. იშვიათი არა მარტო ქართულ საზოგადოებრივ ისტორიაში, არამედ ჩვენს მდგომარეობაში მყოფ ყველა ერის ცხოვრებაშიაც კი.

საქმის ასეთი ვითარება ზოგიერთს არ აკმაყოფილებს.

არიან უფრო ცხარე ხასიათის მქონე პირნი, რომელნიც საყვედურის კილოთი მიმართავენ საზოგადოებას, თხოულობენ მეტს

სამსახურს, მეტს თავგანწირვას. ბრალდება არც ისე სამართლიანია, მეტად მდიდარია ჩვენი წარსული, გაფანტული მისი სიძველენი, მძიმე და რთულია საქმე მათი მონახვისა და შესწავლისა, რომ ჩვენ ღარიბთ, ჯერ კიდევ ამ საქმეში გამოუცდელთ შეგვეძლოს ამის სიჩქარით შესრულება. რასაკვირველია, ამის თქმა არ გვინდა, რომ უკიდურეს კრიტიკოსთა აზრის გამომხატველი წერილები არ უნდა დაიბეჭდოს. სამაგიეროდ მათ დიდი მნიშვნელობა აქვთ. დაე, დაისტამბოს ასეთი წერილები. ჩვენცა გვსურს მივმართოთ ჩვენს საზოგადოებას ორიოდ სიტყვით.

ყველას მოეხსენება, რომ ჩვენი წარჩინებული ბატონიშვილი ვახუშტი დასაფლავებულია მოსკოვში, დონის მონასტრის ქვემო სართულში. დონის მონასტერში დაკრძალვა – ნატვრა იყო ყველა წარჩინებული რუსისათვის. ისე რომ, დიდი გავლენა, ძალა და სიმდიდრე უნდა ჰქონოდათ გადახვენილ ქართველებს, რომ ამ მონასტრის კედლებში საუკუნო განსასვენებელი ეპოვათ.

ძნელად წარმოსადგენია იმ დროს რუსეთი, მთელის მისი ბნელეთით, თითო-ოროლა პირით, განათლებისათვის მბუჟთავ ლამპრით ხელში. სწორეთ ამ დროს ცხოვრობდა იქ ბუმბერაზი კულტურული მოღვაწე ბატონიშვილი ვახუშტი.

მეტად მცირე რაზმში მუშაობდა ვახუშტი მოსკოვის უნივერსიტეტის, ამ რუსული განათლების უძველესი ლამპრის, ფეხზე დაყენებისათვის. მან უკვდავყო თავის სახელი. დღესაც უნივერსიტეტის სააქტო დარბაზში რამდენიმე მარმარილოს დაფაზე, რომელზედაც აწერილია უნივერსიტეტის საკეთილდღეოდ მომუშავეთა სახელები, ვახუშტის დაფას უკანასკნელი ადგილი არ უჭირავს. მისგან შედგენილ რუკებს (ქარტებს) განცვიფრებაში მოჰყავს კაცი და უნებლიეთ აფიქრებიან, რომ განსვენებული ამუშავებდა და ხელმძღვანელობდა მთელ კომისიას. თორემ ერთი პირი, ისიც უცხოეთში მცხოვრები, იმ იარაღებს მოკლებულნი, რომელნიც დღეს ასე აადვილებენ რუკების შედგენას, ვერ მოახერხებდა ისეთი რუკები შეედგინა, რომელთაც დღესაც კი საპატიო ადგილი უჭირავთ ჩვენი ქვეყნის რუკათა

შორის, და რომლითაც კავკასიის სამხედრო შტაბიც რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში ხელმძღვანელობდა.

მაგრამ – „ბედი საუკეთესო შვილებს არა სწყალობს“, – ამბობს უცხო ანდაზა. არც ვახუშტზე დაუბერტყავს წყალობას კალთა. ძვირფას სამშობლოს მოშორებულს უკანასკნელი დღენიც არ ჰქონია სიამოვნებით სავსე. ცნობილია ყველასათვის – თურა სიღარიბეში დალია სული განსვენებულმა. დღევანდელი მისი საფლავიც მოწმეა ამისი.

გული გიკვდებათ, როცა ხედავთ უცხო მონასტრის ნოტიო სარდაფში ობლად დატოვებულ სამარეს.

ბატონიშვილს თავის მხლებელ მეგობრებზე მეტი უცოცხლია. მშობლიური მზრუნველობით დაუსაფლავებია ყველა მათგანი. მშვენიერი ქვებით ქართულის ჩუქურთმებითა და ქართულ-რუსული წარწერით შეუმკია მათი საფლავნი.

თითონ კი, სიღარიბეში ჩავარდნილს გულშემატკივარი არავინ ჰყოლია. უპატრონოდ, უადგილოდ, შესავალ კარებთან, დაუსაფლავებიათ. ზედ ფხვიერი, რუსული ქვა დაუდვიათ შესაფერი წარწერით. მაგრამ ბერების ზედ სიარულს წარწერა წაუშლია და შარშან, რამდენიმე კაცს, საფლავის პოვნისათვის ბევრი შრომა დაგვჭირდა. დღეს, კიდევ ოდნავ ირჩევა თითო-ოროლა დარჩენილი ასოს წყალობით ძვირფასი სახელი, მაგრამ გაივლის მცირე ხანი და მომავალი თაობა ამაოდ დაუნყებს ძებნას ძვირფას საფლავს. თუ ჩვენ და არა სხვები მზრუნველობასა და გულშემატკივრობას არ გამოიჩენენ.

რამდენიმე წლის წინათ მოუხდომებიათ ქვეითა სართულის გაღესვა. კედლებში ჩასმულ მარმარილოს ქვებს სულ არ გაფრთხილებიან. ისე ამოლესილი იყო წარწერები, რომ შიგ ჩამკვდარი გაჯი დანებით ძლივს ამოვფხიკეთ.

ასე უწყალოდ ეღება ბოლო ამ წმიდა ნაშთებს.

ძვირფას სახელებით შემკულს ხელოვნების ნაშთებს ბერები გაჯით სპობენ!

ერის სიამაყის სახელს დრო შლის.

დროა და მოვალენიც ვართ ვახუშტის საფლავს მოვუაროთ მით უმეტეს, რომ დიდს არაფერს მოითხოვს ჩვენგან. საკმარისია სამი, ოთხი თუმანი, რომ ძვირფას სახელის წარწერით თითბრის ან რისამე დაფა დავაკრათ ჩვენთვის წმიდა საფლავის ქვას. ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ მოსკოვის ქართველთა საზოგადოება იკისრებდა ამ საქმეს, მაგრამ რაღაცა გრძნობა მოვალეობისა და პატივისცემისა წმიდა საფლავის წინაშე გვეუბნება, რომ ეს მცირე ნივთი უნდა გაიგზავნოს იმ სამშობლოდან, რომლის საკეთილდღეოდ სცემდა ვახუშტის გული და მუშაობდა მისი მადლიანი კალამი.

ამ მოვალეობის ასრულება უნდა უსათუოდ ითავოს ჩვენმა ისტორიულმა საზოგადოებამ.

ძვირფასო რედაქციავ!

ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე მუშაობისას გაზეთ „თემის“ ერთ-ერთ ნომერში (1912 წლის 89) წავაწყდით წერილს: „მივხედოთ ვახუშტის საფლავს!“ წერილი საინტერესო ცნობებს შეიცავს მოსკოვში გარდაცვლილ ქართველ მოღვაწეთა (მათ შორის, ცხადია, ვახუშტი ბატონიშვილის) საფლავების თაობაზე. იმავე წამს თავში გამიელვა აზრმა: ცნობილია თუ არა ეს წერილი, მასში აღნიშნული ფაქტები მოსკოვში მომუშავე სპეციალური ექსპედიციისათვის? იქნებ, რაიმე ახალი ცნობებიც აქვთ ჩვენს მეცნიერებს ხელთ?

კარგი იქნება, თუ გვიამბობთ ამაზე.

დ. ხახანაშვილი

ქ. ქუთაისი

წყარო: კ. თათარაშვილი, მივხედოთ ვახუშტის ძვირფას საფლავს, გაზ. „თემი“, 1912 წ. 17 სექტემბერი, გვ. 89.

თავი III

რუსეთის ქართულ კოლონიებთან დაკავშირებული ქართველი მეფეები და ბატონიშვილები

ერეკლე I

ქართლის მეფე 1688-1703 წლებში, კახეთის მეფის თეიმურაზ I-ის ძის (1606-1660), დავითის შვილი.

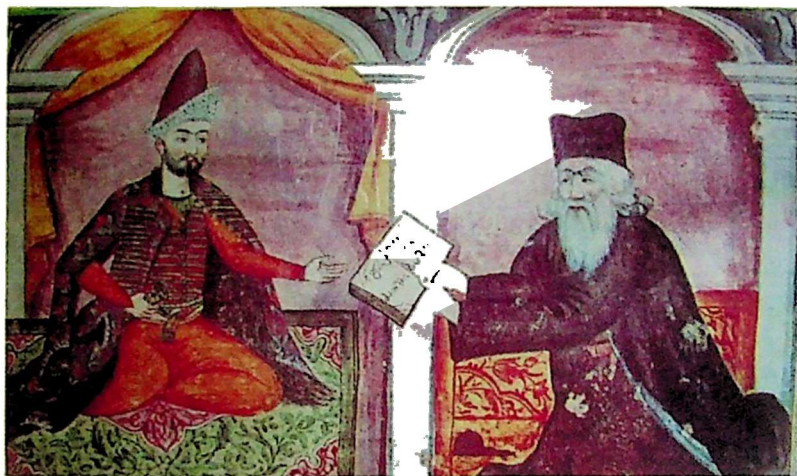
ერეკლე I რუსეთის სამეფო კარზე აღიზარდა, სადაც თითქმის 20 წელი „სტუმრად“ იმყოფებოდა. იქ ცნობილია ნიკოლოზ ბატონიშვილის სახელით.

ერეკლე კახეთის ტახტის კანონიერი მემკვიდრე იყო. იგი 1662 წ. საქართველოში ჩამოვიდა და შეეცადა, კახეთში გამეფებულიყო, მაგრამ ამაოდ. ქართლის მეფე ვახტანგ V-მ (1658-1675 წწ.) კახეთის ტახტზე 1664 წ. თავისი შვილი არჩილი აიყვანა, ერეკლე კი ისევ რუსეთში დაბრუნდა. მამა-შვილის ვახტანგ V-ისა და არჩილის წარმატებული მეფობა შაჰს არ მოსწონდა, ამიტომ მათ დაუპირისპირა რუსეთში მყოფი ერეკლე ბატონიშვილი, რომელსაც სათანადო სიგელებითა და წერილებით აღუთქვა საქართველოში გამეფება, თუ იგი მოსკოვიდან წამოვიდოდა და მასთან გამოცხადდებოდა. 1675 წ. ერეკლე შაჰს ეახლა ირანში. მას გამეფების პირობად გამაჰმადიანება მოსთხოვეს, რაზეც მან კატეგორიული უარი განაცხადა.

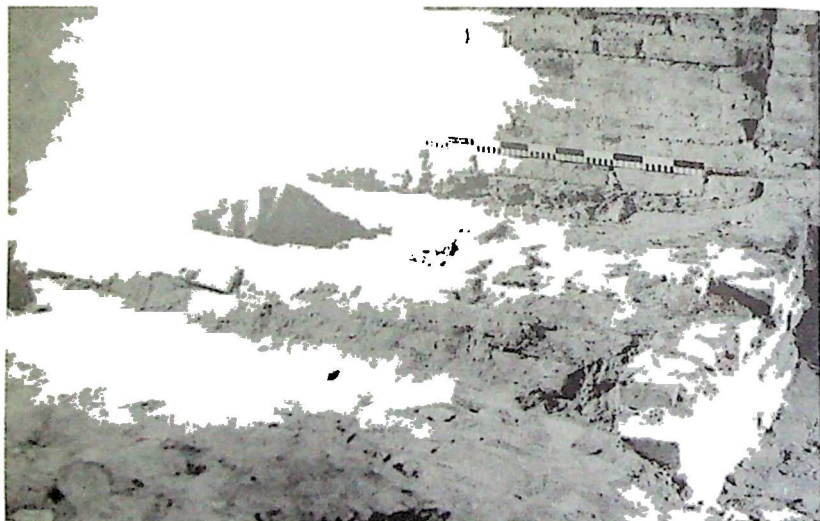
1688 წ. შაჰმა ქართლის ტახტიდან გიორგი XI (1676-1688; 1703-1709 წწ.) გადააყენა და მის მაგივრად ერეკლე I დაამტკიცა, რომელმაც ხანგრძლივი ყოყმანის შემდეგ მაჰმადიანობა მიიღო. შაჰმა იგი ნაზარ-ალი ხანის სახელით ქართლში გამოგზავნა და კახეთის ნანილიც – ქიზიყი და თუშეთი უწყალობა.



ერეკლე ბატონიშვილი (ნიკოლოზი)



ვახტანგ VI და სულხან-საბა ორბელიანი



ვახტანგ VI-ის აკლდამა

ნაზარ-ალი ხანი ირანის მორჩილი იყო. მის დასაყრდენს ძირითადად წარმოადგენდა ქართლის ციხეებში მდგარი ყიზილბაშ მეციხოვნეთა ჯარი. ქვეყანაში ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცების მიზნით, მან რიგი ღონისძიებანი განახორციელა. კერძოდ, გადააყენა უმაღლესი საეკლესიო პირები (კათალიკოსი, ეპისკოპოსები) და მათ ადგილზე თავისი მომხრეები დააყენა. ასევე დაამცრო ძირძველი დიდებული თავადები (მენინავე დროშის სარდალი, ამილახორი, მუხრანბატონი, ქსნის ერისთავი) და განადიდა თავისი ერთგულები. მან ქართლში მტკიცე მმართველობის შემოღება და სამართლისწარმოების გაუმჯობესება სცადა.

აღსანიშნავია ნაზარ-ალის სამოქალაქო პოლიტიკა. მან გააუქმა თბილისში ბეითალმანობის წესი და მოქალაქეებს საკუთრების ქალაქური უფლება აღუდგინა, განსაზღვრა ქალაქის მოხელეთა უფლება-მოვალეობანი. შეიმუშავა თბილისის ხელოსანთა ამქრის წესდება.

ნაზარ-ალი ხანი რუსეთში იყო აღზრდილი და ნაკლებად იცნობდა ქართულ ადათ-წესებს. იგი თავიდანვე ვერ შეეგუა ქართველ თავადებს, საზოგადოებას განსაკუთრებით რუსეთში შეთვისებული მისი ბილწისტიყვაობა არ მოსწონდა, ვერ ეგუებოდა მის უხეშ, უტაქტო მოქმედებას. მის მიერ ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცების მიზნით გატარებული ღონისძიებების შედეგად შეიზღუდა დიდ თავადთა უფლებები, ქვეყანაში გაძლიერდა ყიზილბაშ მეციხოვნეთა პარპაში. ყოველივე ამის გამო ქართველი თავადების დიდმა ნაწილმა ისევ გიორგი XI-ის გამეფება მოინდომა.

1691 წ. გიორგი XI შემოვიდა ქართლში, რის გამოც ნაზარ-ალი ხანი იძულებული გახდა თბილისში ჩაკეტილიყო. ამ დროიდან მოყოლებული დაიწყო გაუთავებელი ბრძოლა მათ შორის („ორიანობა“).

1703 წ. შაჰმა გიორგი XI-ს ქართლის სამეფო დაუბრუნა, ერეკლე I-ს კი კახეთის მეფობა უბოძა, მაგრამ ირანში დატოვა,

კახეთი კი სამმართველოდ მის შვილს, დავითს (იმამყული-ხანს) ჩააბარა.

ირანში დარჩენილი ნაზარ-ალი ხანი შაჰმა თავისი გვარდიის სარდლად, ყულარალასად, დანიშნა.

ნაზარ-ალი ხანი ირანშივე გარდაიცვალა 1709 წელს.

ლიტერატურა:

ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, თბ., 1973 წ.

საქართველოს მეფეები (რედაქტორები: მარიამ ლორთქიფანიძე, როინ მეტრეველი), თბ., 2000, გვ. 197-198.

თეიმურაზ I

ბიოგრაფიულ ცნობებს თეიმურაზის შესახებ ჩვენ გვაძლევს როგორც მათიანე და საისტორიო დოკუმენტები, ისე არჩილ მეფის თხზულება „რუსთველისა და თეიმურაზის გაბაასება“, სადაც მეთექვსმეტე პასუხში გადმოცემულია „ცხოვრება თეიმურაზისა“. თეიმურაზის მამა იყო ალექსანდრე მეფის ძე დავითი, კაცი „ამაყი, ლალი და მრისხანე“. ამასთანავე, ბოროტი იმდენად, რომ, როგორც ცნობილია, მან დააპატიმრა თავისი ძმა გიორგი და ტახტიდან ჩამოაგდო მამა, რათა თვითონ გამხდარიყო კახეთის მეფე. დედამისი აშოთან მუხრანბატონის ასული — ქეთევანი, იყო ადამიანი ჭკუითა და ყოველგვარი სათნოებით შემკობილი, რომელმაც შირაზში შაჰ-აბასისაგან მონამებრივი გვირგვინი დაიდგა თავს. თეიმურაზი დაბადებულა 1589 წელს, ვინაიდან 1605 წელს, როდესაც ის გამეფდა, 16 წლისა ყოფილა. გიორგის გამეფების მოლოდინში, რათა მას შური არ ეძია შემდგომ, დედამ, ქეთევანმა, 1602 წელს, თეიმურაზი გაგზავნა სპარსეთს შაჰ-აბასთან, რომელმაც ის დიდი პატივით მიიღო. სპარსეთში თეიმურაზი „ისწავებდა წიგნსა და ენასა სპარსთა-

სა", რაც ასე გამოიყენა მან შემდეგში. ცხადია, სპარსულ ენას ის მანამდეც და შემდეგაც სწავლობდა, თორემ ორ-სამ წელიწადში ის მას ისე ზედმიწევნით ვერ შეისწავლიდა. სპარსულ ენასა და ლიტერატურასთან ერთად მას საფუძვლიანად შეუსწავლია ქართული მწერლობა, როგორც სასულიერო-საეკლესიო, ისე საერო. რუსთველთან გაბაასებაში თეიმურაზი ამაყობს, რომ მან საღმრთოცა და საეროც შეუდარებლად იცის. მწერლობისადმი მიდრეკილება და პოეტური ნიჭი მას მემკვიდრეობით უნდა მიეღო. ცნობილია, რომ მამამისი დავითი მოტრფიალე იყო მწერლობისა, რომელშიაც მან თავისი წვლილიც შეიტანა „ქილილა და დამანას" გადმოთარგმნით კუსა და მორიელის არაკამდე. მწერლობისადმი სიყვარულსა და პოეტურ ნიჭს მოკლებული არ ყოფილა არც დედამისი ქეთევანი, რომელსაც შირაზის პყრობილებაში უთქვამს მეტად ელეგიური ფისტიკაური, რომელშიაც ის გადმოგვცემს თავის სევდიან ფიქრებსა და გრძნობებს.

ჩვენ არ გამოვუდგებით თეიმურაზის მეფობის პერიპეტიების დანვრილებით აღნიშვნას, შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ მისი მეფობა არ იყო ბედნიერი არც მისთვის პირადად, არც მის ქვეშევრდომთათვის. უმეტესი ნაწილი თავისი ხანგრძლივი მეფობისა მან გაატარა ექსორიობაში: ხან ოსმალეთში, ხან სპარსეთში, ხან რუსეთში, უმეტესად კი რაჭასა და იმერეთში, თავის ქალთან, ნესტან-დარეჯანთან, რომელიც ცოლად ჰყავდა იმერეთის მეფეს ალექსანდრეს, ხან დიდებული ფეოდალები ჩამოაგდებდნენ ტახტიდან და გააძევებდნენ, ხან სპარსელები, ხან ქართლის მეფეები. ოჯახურ ცხოვრებაშიაც არ იყო თეიმურაზი ბედნიერი: ჯერ იყო და მოუკვდა საყვარელი მეუღლე ანა და სპარსელების მოთხოვნით იძულებული შეიქნა ცოლად შეერთო ახლო ნათესავი, ქართლის მეფის და, მერე — ძალით გამოგლიჯეს ხელიდან საყვარელი დედა და შვილები — ალექსანდრე და ლევანი, რომელთაც ტრაგიკული ბედი ხვდათ წილად სპარსეთში. ტრაგიკული იყო ბედი სხვა შვილებისაც, დავითისა და ნესტან-დარეჯანისა: დავითი ჯერ კიდევ ჭაბუკი დაიღუპა

სპარსელებთან ბრძოლაში. ნესტან-დარეჯანი, ეს თავისებური ქართველი კლეოპატრა, ჯერ ზურაბ ერისთავს ჰყავდა ცოლად, მერე იმერთა მეფეს ალექსანდრეს, უკანასკნელად გაჰყვა ვილაც ვახტანგ ჭუჭუნაშვილს და 1668 წელს შუბით განგმირულ იქნა ხოსია ლეჩხუმელის მიერ. ობლად დარჩენილი ორი შვილიშვილიდან (დავითის შვილები) ერთი, გიორგი, ბავშვობაშივე მოკვდა იმერეთის მეფის კარზე, სადაც ის იზრდებოდა; მეორე, ერეკლე, იძულებული იყო, ქართლ-კახეთის არევ-დარევის გამო, შორეულ რუსეთში გადასულიყო სადაც ის იზრდებოდა გარკვეულ ატმოსფეროში. შემდეგში ერეკლემ მრავალი მწარე დღე აგემა ქართლ-კახეთს. თეიმურაზი მოესწრო მეორე ცოლის სიკვდილსაც და ეს თავზარდამცემი ამბავი მან გაიგო გზაში, როდესაც ის ასტრახანში იმყოფებოდა, რუსეთიდან გაცრუებული იმედებით გამობრუნებული (1659წ.). დასასრულ, მას უკუღმართმა ბედმა ისიც კი არ არგუნა, რომ საყვარელ სამშობლოში დაეხუჭა თვალები: 74 წლის, სიბერით დაუძლურებული, მეფე იძულებული იყო სპარსეთში ხლებოდა ახალ შაჰს, რომელმაც შელახა მისი რელიგიური გრძნობა და პირადი თავმოყვარეობა სახეში ღვინის შესხმით, მერე ექსორია ყო ასტარაბადს. აქ 1661 წ. ჩოხის ან მაზარის ჩაცმით, ესე იგი ბერად შედგომით, სულიერად სიცოცხლეს გამოთხოვებული მეფე, 1663 წელს ფიზიკურადაც გამოეთხოვა მას. მისი პოლიტიკური უბედობის მიზეზად შეიძლება ისიც ჩაითვალოს, რომ თეიმურაზი იყო ეჭვიანი და დაუნდობელი კაცი, მოკლებული დიპლომატიურ შორსმჭერეტელობასა და საღ პოლიტიკურ ალღოს. მაგრამ, რაც აკლდა მას როგორც მეფეს, უხვად ჰქონდა როგორც პოეტს, ნამდვილად რომ ვთქვათ, ის მონოდებული იყო იმდენად არა მეფობისათვის, რამდენადაც მწერლობისათვის.

რამდენად ნაკლებად იცნობდნენ თეიმურაზს არც ისე შორეულ წარსულში, ჩანს, თუ გინდა, იმ დახასიათებიდან, რომელსაც გვაძლევს, საერთოდ დინჯი და ჩაფიქრებული მოაზროვნე ანტონ ფურცელაძე: „ქეიფს, განცხრომას და ნადირობას, — ამბობს ის, — დაერთო ზედ მელექსეობა, რომელიც იმას წარ-

მოდგენილი ჰქონდა, როგორც ნერონს თავისი მემუსიკობა, პოეტობა და მსახიობა, რომ იმის ბადალი მელექსე არ გაჩენილა. უჯდა მთელი დღეობით ამ უშნო და უაზრო ლექსებს და აკლავდა თავის სიცოცხლეს შიგა. სწერდა ლექსს, სადაც არც ესთეტიკა, არც ხელოვნება, არც იდეა, არც რამე აზრი, არც რამე ისტორიული მხატვრობა, არაფერი ღვთისაგან განაჩენი არ ისახებოდა, გარდა უბრალო და უაზროდ გადატმასნილი სიტყვების რახა-რუხისა, სიტყვებით ტმასვნა-გრეხისა. ჰკითხულობთ იმის ლექსებს და გიკვირს, რომ კაცი, რომელმაც გამოიარა ამდენი მწუხარება, გამოიარა ათასი ტრალიკული შესაზარი მდგომარეობა, ათასი დევნა, თავის დამცრობა, ნახა უმაგალითო ოხრება და ტყვევნა თავისი სამეფოსი, თავისი აღმზრდელი და შემნახველი ქვეყნისა, დაკარგა რამდენჯერმე თავისი სარჩო-საცხოვრებელი, დარჩა მეფობიდან უბინაოდ, უჯაროდ, სცადა ათასი სიმუხთლე სოფლისა, დაკარგა უმაგალითო წამებით დედა, პირმშო შვილები, დაკარგა სიყრმის საყვარელი ცოლი და სხვა ამისთანა, — როგორ არ შეიპყრა აზრმა თავისი ლექსების წერის დროს, როგორ ერთხელ მაინც არ შეჰკვნესა გულმა ამოდენა ამბების მნახველს, როგორ არ გაუარა ერთხელაც არის რამე ჩასაფიქრებელმა და საგულისხმო აზრმა, მსჯელობამ, გონების მოსაზრებამ, ქვეყნის ცრემლმა, ქვეყნის ვაებამ“.

ამრიგად, ა. ფურცელაძის შეხედულებით, თეიმურაზის ლექსები ფორმითაც და შინაარსითაც არარაობას წარმოადგენს. ეს მცდარი შეხედულებაა, ზეპირი ლაპარაკი და არა თვით ნაწარმოებთა შესწავლაზე დამყარებული აზრი.

თეიმურაზი მნიშვნელოვანი მოვლენაა ქართული პოეზიის ჰორიზონტზე, იმდენად დიდია მისი სახელი, როგორც პოეტისა, რომ იშვიათია აღორძინების ხანის ისეთი მელექსე, რომელიც, რუსთაველის სახელთან ერთად, მის სახელსაც არ ახსენებდეს. ამ ხანაში ჩვეულებრივი ყოფილა ცილობა და კამათი იმის შესახებ, თუ ვინ ვისა სჯობს, როგორც პოეტი: რუსთაველი თეიმურაზს, თუ თეიმურაზი რუსთაველს? ყოფილან ისეთებიც, წარ-

მოიდგინეთ, რომელნიც უპირატესობას თეიმურაზს ანიჭებდნენ. ყოველ შემთხვევაში, არჩილ მეფე გულწრფელად აღიარებს:

ქართველთ ენითა მელექსე ვერ ედარების ამ ორსა,
რუსთველსა, ენა-რიტორსა, მეფეს-ალვისა ნამორსა.

თეიმურაზი თვითონ კადნიერად აყენებდა თავის თავს რუსთაველის გვერდით და მოურიდებლად ამბობდა:

ლექსი ჩემი სჯობს გვარად და ტკბილად სასმენად ყურისა,
მაშინც რუსთველსა აქებენ, მე იმან გამაგულისა!

თეიმურაზის სამწერლო მოღვაწეობა ორ მთავარ პერიოდს გვაძლევს. პირველი პერიოდი მოდის 1629-1633 წლებზე, როდესაც ის, ზურაბ ერისთავის მიერ ზურგგამაგრებული, ორივე ტახტის, ქართლისა და კახეთის, პატრონია, უზრუნველყოფილად გრძნობს თავს და ქვეყანაც მოსვენებულად ეგულვება, როდესაც თეიმურაზს შეეძლო ეთქვა:

ალარა მყვა მტერი მოღმა, მეომარი შემომბმოდა,
დამმორჩილდა ყოვლი ურჩი, ხელთ საბმელი ვითა ბმოდა,
ყოვლგან ისმა ეს ამბავი და შეიქნა საამბოდა,
შვება იყო სამუდამო, ლხინ-სობათი შეიმკოდა.

ლიტერატურა:

კ.კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II., ტფილისი 1924 წ., გვ. 384-385.

არჩილ მეფე

არჩილი იყო უფროსი შვილი ვახტანგ მეხუთის შაჰნავაზისა და მისი პირველი მეუღლის როდამის, ყაფლან ბარათაშვილის ასულისა. დაბადებულია ის 1647 წელს, როგორც ეს ჩანს ერთი მინაწერისა და არჩილისავე სიტყვებიდან: 1681 წელს, როდესაც „თეიმურაზიანის“ წერა დავიწყე, 34 წლისა ვიყავი, ხოლო 1684 წელს, „სოფლისა და კაცის გაბაასების“ დასრულებისას, 37-საო.



არჩილ II



თეიმურაზ I

მშობლებმა არჩილს მისცეს ფართო და ყოველმხრივი განათლება: საეკლესიო-სასულიერო და საერო. კერძოდ, ზედმინევნით იცოდა მან ქართული ლიტერატურა, სასულიერო და საერო. ამას ამჟღავნებს მისი ნაწერების თითქმის ყოველი გვერდი. ბუნებამ ის უხვად დააჯილდოვა ჭკუა-გონებით, ენამახვილობით, ახოვნებითა და ფიზიკური მოხდენილობით. 1661 წელს 14 წლის არჩილი მამამ გაამეფა იმერეთში და გადაწყვიტა შეერთო მისთვის ვამეყ დადიანის ქალი, მაგრამ ვამეყმა მამა-შვილს პირი უტეხა, რამაც ომიც კი გამოიწვია შაჰნავაზსა და მას შორის. 1663 წელს არჩილი იძულებული შეიქნა იმერეთი დაეტოვებინა და სპარსეთს წასულიყო შაჰ-აბას მეორესთან, რომელმაც მას მაჰმადიანობა მიაღებინა შაჰნავაზხანის სახელით, კახეთის ტახტი მისცა და 1664 წელს უკანვე დააბრუნა. კახეთს ის განაგებდა 12 წელიწადს, 1663-1675 წლებში, და ამ დროს, 1667 წელს, შეირთო იმერთა მეფის, ბაგრატ ბრმის, ნაცოლარი, თეიმურაზის შვილის დავითის ქალი, ქეთევანი, რომელიც ახალციხის ფაშასთან იმყოფებოდა. 1675 წელს არჩილმა, მამის სურვილის წინააღმდეგ, დატოვა კახეთის ტახტი და წავიდა ახალციხის ფაშასთან, რათა ოსმალთა დახმარებით, ისევ ასულიყო იმერეთის ტახტზე. 1678 წელს სექტემბერში, მართლაც მიაღწია თავის მიზანს, მაგრამ 1679 წლის ივნისში იძულებული შეიქნა ტახტი დაეტოვებინა, რის შემდეგ ცოლ-შვილი დვალეთს გაგზავნა, თვითონ კი რვა თვის განმავლობაში ჩხერს იმყოფებოდა. 1681 წელს გადავიდა დვალეთს, იქიდან ოსეთს – ს. ფაიქომში, ფაიქომიდან ასტრახანს, სადაც სამი წელიწადი (1682 წ. სექტემბერი – 1685 წ. შემოდგომა) დარჩა, აქედან გაემგზავრა მოსკოვს, რუსეთის დახმარებით თავისი საქმეების გამოსასწორებლად. რუსეთიდან დაბრუნდა 1688 წელს და დიდი ცდის შემდეგ, 1690 წელს, დაიბრუნა იმერეთის ტახტი, თუმცა 1691 წელს იძულებული შეიქნა კვლავ მიეტოვებინა ის და წასულიყო რაჭას, საიდანაც რუსეთს უნდა გამგზავრებულიყო. რადგან მთიულებმა მას გზა არ მისცეს, უკანვე დაბრუნდა ქართლს, საიდანაც 1695

წელს ხელთ იგდო იმერეთი, თუმცა ერთი წლის შემდეგ, 1696 წელს, გაძევებულ იქნა და დვალეთს შეეხიზნა.

1698 წელს კიდევ მოახერხა იმერეთის ტახტზე ასვლა, მაგრამ ეს უკანასკნელი იყო, იმავე წელს ის კვლავ გააძევეს, ამიტომ გადავიდა დვალეთს და იქიდან, 1699 წლის გასულს, მოსკოვს, საიდანაც ის სამშობლოში აღარ დაბრუნებულა. პოლიტიკურად იმედგაცრუებული, ის დასახლდა მოსკოვის მახლობლად სოფ. ვსესვიატსკოვს, ან ქართული გამოთქმით, სვენცკაში, და ხელი მოჰკიდა კულტურულ-ლიტერატურულ მუშაობას. მან საფუძველი ჩაუყარა იქ ქართულ სტამბას და მოსკოვის სახაზინო სტამბაში 1705 წელს დააბეჭდვინა „დავითნი“. არჩილმა პირველმა დაიწყო მზადება ქართული ბიბლიის დასაბეჭდად, ამისთვის შეაგროვა მისი სხვადასხვა წუსხა, შეუდარა ისინი სლავურ ტექსტს, საიდანაც გადმოთარგმნა ისო ზირაქისა და მაკაბელთა წიგნები, რომელნიც ქართულ ენაზე არ აღმოჩნდა. ამ შრომით ისარგებლეს მერე 1742 წლის ბიბლიის გამომცემლებმა, ბაქარმა და ვახუშტიმ, აქვე უთარგმნია მას რუსულიდან პეტრე მოგილას „აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა წმიდისა კათოლიკე და სამოციქულოსა ეკლესიისა“, რომელიც წარმოადგენს ჩვეულებრივი ტიპის კატეხიზმოს, სამი ნაწილისაგან შემდგარს. არჩილსავე ეკუთვნის ხრონოლოგია. ეს არის ვრცელი ისტორია, საეკლესიო და სამოქალაქო, ქვეყნის გაჩენიდან ფლორენციის კრებამდე. ამ შრომის პირველი ნაწილი, თეოდოსი მცირის მეფობის დასრულებამდე, ბერძნულიდან უთარგმნია მღვდელმონაზონ ბაგრატ სოლოლაშვილს, ათონის ივერიის მონასტრის მოღვაწეს, რომელიც საქართველოდან მოსკოვს გაჰყოლია არჩილს, ხოლო მოსკოვიდან ის გაუგზავნია მას სტოკჰოლმში, სადაც ტყვედ იმყოფებოდა არჩილის შვილი, ალექსანდრე, ნარვის ბრძოლის შემდეგ შვედებთან. ამ შრომის მეორე ნაწილი, მარკიანესა და პულქერიას მეფობიდან, უთარგმნია რუსულიდან, სხვების დახმარებით, თვით არჩილს. არჩილს, თუ მას დავუჯერებთ, 1703 წელს დაუნერია აგრეთვე თითქოს რაღაც „ლექსიკონი“, რომლის კვალი დღეს არ ჩანს. გარდაიცვალა არჩილი 1713 წელს, 15

აპრილს, და დასაფლავებულ იქნა დონის მონასტერში. 12 წლის შემდეგ ეს საფლავი ინახულა მოსკოვს ჩასულმა ვახტანგ მეექვსის მეუღლემ რუსუდანმა და არჩილის ქალთან, დარეჯანთან, ერთად ცხარე ცრემლებით დაიტირა ის (პოემა „ვახტანგისანი“).

ასეთია მოკლედ ცხოვრება და თავგადასავალი ამ შესანიშნავი ადამიანისა, რომლის მონოდებას იმდენად მეფობა არ შეადგენდა, რამდენად მწერლობა. მის ნაწერთა კრებული, რომელსაც „არჩილიანი“ ეწოდება, შეუდგენიათ ჯერ კიდევ არჩილის სიცოცხლეშივე, მისი ინიციატივითა და ხელმძღვანელობით. იმაში მოთავსებულია მხოლოდ არჩილის საერო ხასიათის ნუსხა. ერთი დაუმზადებია მეფის მდივანს გივი ზურაბის ძე თუმანიშვილს 1701-1703 წლებში, ხოლო მეორე ეკუთვნის მონაზონ დავით ან დაუთ თურქისტანიშვილს, რომელმაც შამხალი განხსნა სენისაგან და მერე ყირიმის ხანთანაც იყო გაგზავნილი. ამ ნუსხის ნაწილი, რომელიც გადმოღებულია პირველისაგან, გადანერილი ყოფილა 1705 წლის 1 მაისიდან 25 აგვისტომდე, ხოლო ნაწილი 1706 წელს. ამ ნუსხის პირი, მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგისა, რომელიც წინათ პეტერბურგის საჯარო წიგნსაცავში ინახებოდა (653), დღეს დაბრუნებულია სამშობლოში და ინახება საქართველოს მუზეუმში.

ლიტერატურა:

ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, თბ., 1973 წ.

საქართველოს მეფეები (რედაქტორები: მარიამ ლორთქიფანიძე, როინ მეტრეველი), თბ., 2000, გვ. 222-223.

კახეთის მეფე 1733-1744 წლებში, ქართლის მეფე 1744-1762 წლებში. ერეკლე I ნაზარ-ალი ხანის ძე, კახეთის მეფის კონსტანტინე II-ის (მაჰმად-ყული ხანის) ძმა. იყო კახეთის გამგებელი 1709-1715 წლებში. 1720-იან წლებში თეიმურაზი ძმასთან – კონსტანტინე II-სთან ერთად აქტიურად იბრძოდა აღმოსავლეთ საქართველოში გაბატონებული ოსმალების წინააღმდეგ. მან მალაროსთან ბრძოლაში დაამარცხა ოსმალთა ფაშა, რითაც დიდი სამსახური გაუწია ირანის ხელისუფლებას ქართლ-კახეთიდან ოსმალთა განდევნის საქმეში. მიუხედავად ამისა, შაჰ-თამაზის სარდალი ნადირ-ხანი მას ეჭვის თვალით უყურებდა და რამდენჯერმე დააპატიმრა კიდევც.

1736 წელს, მას შემდეგ, რაც ნადირი ირანის შაჰი გახდა, მან თეიმურაზი გაათავისუფლა, სამმართველოდ კახეთი დაუბრუნა და სამშობლოში გამოისტუმრა. თეიმურაზმა, თავის ძე ერეკლესთან ერთად, დაამარცხა ირანელთა ბატონობის წინააღმდეგ აჯანყებული გივი ამილახვარი, აგრეთვე, ლეკ-ოსმალთა გაერთიანებული ლაშქარი; ნადირ-შაჰისადმი მოჩვენებითი ერთგულებითა და „სამსახურით“ იგი შეეცადა ქართლ-კახეთში ქართველობა აღედგინა, რამაც შედეგი გამოიღო. 1744 წელს ნადირ შაჰმა თეიმურაზს ქართლიც „აჩუქა“ – თეიმურაზი ქართლის, ხოლო მისი ძე ერეკლე – კახეთის მეფედ ცნო. თანაც ისე, რომ ისლამის მიღება არ მოუთხოვია! ეს ქართველობის დიდი გამარჯვება იყო. თეიმურაზ II-ის მეფეთ კურთხევის ცერემონი-ალი შედგა 1744 წლის 1 ოქტომბერს სვეტიცხოვლის ტაძარში, ყველა ქართული ქრისტიანული წესით. ეს უდიდესი მნიშვნელობის მოვლენა იყო, რადგან საუკუნეზე მეტი იყო გასული, რაც ქართლსა და კახეთში ქრისტიან მეფეს არ ემეფა. ამასთან, შაჰმა თეიმურაზს დაუბრუნა XVII ს-ში შაჰ-აბას I-ის მიერ მიტაცებული მხარეები: ლორე, ბორჩალო, ბაიდარი. გამეფებისთანავე მამა-შვილმა დაიწყეს ბრძოლა ამიერკავკასიაში გაბატონე-



თეიმურაზ II



თეიმურაზ II-ის ნეშტი



ალექსანდრე III იმერეთის მეფე

ბის მსურველი ხანების წინააღმდეგ და მალე ერევნის, განჯისა და ნახჭევანის ხანები მოხარკედ გაიხადეს. 1747-1749 წლებში თეიმურაზ II ირანის შაჰის კარზე იმყოფებოდა. სამშობლოს დაბრუნებულმა თან ჩამოიტანა შაჰის ბრძანება იმის შესახებ, რომ ყაზახ-ბორჩალო ქართლ-კახეთის სამეფოს კუთვნილება იყო, რითაც სახელმწიფოს ტერიტორიული ფარგლები კიდევ უფრო გაფართოვდა. 1751-1752 წლებში მამა-შვილმა დაამარცხეს თავრიზის მფლობელი აზატ-ხანი. შაქი-შარვანის ხანი აჯი-ჩალაბი და ამით ქართლისა და კახეთის სამეფოებმა მთელ ამიერკავკასიაში პოლიტიკური უპირატესობა მოიპოვეს. XVIII ს-ის 50-იან წლებში თეიმურაზ II-მ თავის ძე ერეკლე II-სთან ერთად შეუტია ქვეყანაში მომძლავრებულ ე. წ. „ლეკიანობას“. განსაკუთრებით დიდი ბრძოლები გაიმართა მჭადიჯურისა (1754 წ.) და ყვარლის (1755 წ.) ციხეებთან, სადაც ქარველებმა დაამარცხეს ლეკთა დიდი ლაშქარი ხუნძახის (ავარიის) მფლობელის ნურსალ-ბეგის მეთაურობით, რის შემდეგაც შესუსტდა დაღესტნელ ფეოდალთა განუწყვეტელი შემოსევები. 1760 წლის აპრილში თეიმურაზ II რუსეთს გაემგზავრა. იგი მოითხოვდა დახმარებას ჯარით ან მის დასაქირავებლად საჭირო ფულს სესხის სახით, რისი მეშვეობითაც რუსეთის მთავრობას ირანში ლაშქრობასა და იქ რუსეთისათვის სასურველი შაჰის დასმას ჰპირდებოდა. მაგრამ მაშინ რუსეთს საქართველოსთვის არ ეცალა, რადგან პრუსიასთან შვიდწლიან ომში იყო ჩაბმული. დახმარების მოლოდინში, 1762 წლის 8 იანვარს, თეიმურაზ II პეტერბურგში გარდაიცვალა. მისი ამაღლის წევრებმა იგი წამოასვენეს და დაკრძალეს ასტრახანის მიძინების ტაძარში, ვახტანგ VI-ის გვერდით.

თეიმურაზ II იყო პოეტი და მთარგმნელი. მის კალამს ეკუთვნის პოემა „დღისა და ღამის გაბაასება“, ავტობიოგრაფიული ხასიათის ლექსი „თავგადასავალი“. აღსანიშნავია მისი თხზულება „სასახლის ქება“. პოეტის ლიტერატურული მრწამსის გასათვალისწინებლად მნიშვნელოვანია მისი „გაბაასება რუსთაველთან“. თეიმურაზ II-მ სპარსულიდან თარგმნა იგავ-არაკთა კრებული

„თიმსარიანი“. თეიმურაზი სამჯერ იყო ნაქორწინევი: პირველი ცოლისგან ანასგან, მას შვილი არ ჰყოლია. მისი მეორე ცოლი იყო ვახტანგ VI-ის ასული თამარი, რომლისგანაც დარჩა ერეკლე და ანა. 1746 წელს თეიმურაზმა მესამედ იქორწინა ციციშვილის ნაცოლარ ანახანუმ იორამიშვილზე, რომლსაგან კიდევ სამი შვილი – ელისაბედი, ქეთევანი და სოლომონი – ეყოლა. თეიმურაზის გარდაცვალების შემდეგ ქართლ-კახეთი ერთ სამეფოდ გაერთიანდა.

ლიტერატურა:

ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. IV, თბ., 1973.

საქართველოს მეფეები (რედაქტორები: მარიამ ლორთქიფანიძე, როინ მეტრეველი), თბ., 2000, გვ. 207-209.

ვახტანგ მეექვსე

ქართლის გამგებელი (ჯანიშინი) – 1703-1714 წლებში. მეფე – 1716-1724 წლებში, გიორგი XI-ის ძმის, ლევანის ძე.

ვახტანგ ლევანის ძე დაიბადა 1675 წელს და იზრდებოდა ისეთ პირობებში, რომ საკვირველია, როგორ პოულობდა ის დროს სწავლა-განათლებისათვის საზრუნავად. 1703 წელს, როდესაც ვახტანგი ქართლის გამგე შეიქნა, ის ჩვენ გვევლინება როგორც ჭკვიანი, ენერგიული, განათლებით აღჭურვილი და ახოვანი ადამიანი. მის განათლებას ორმაგი ხასიათი ჰქონდა – სასულიერო და საერო; ზედმიწევნით იცოდა საეკლესიო ლიტერატურა და აგრეთვე საერო მწერლობა, ქართული და სპარსული. ამავე დროს ის იყო ნამდვილი მეცნიერი და მოტრფიალე მეცნიერებისა. თავისი ლიტერატურულ-მეცნიერული მიდრეკილება და ალლო მემკვიდრეობით გადასცა მან თავის

შვილებს: ბაქარს, ვახუშტისა და პაატას. ცხრა წლის პერიოდი, როდესაც ვახტანგი ქართლს განაგებდა (1703-1712), იყო უნაყოფიერესი ხანა მისი კულტურულ-ლიტერატურული და სამეცნიერო მოღვაწეობისა, რომელიც მემკვიდრეობებს მეტად მკრთალად აქვთ აღწერილი. ამ პერიოდში მან გამოუშვა, სწავლულ კაცთა დახმარებით, „ქართლის ცხოვრების“ ახალი რედაქცია, გასწია განსაცვიფრებელი საკოდიფიკაციო შრომა, რომლის შედეგი იყო ეგრეთ წოდებული „ვახტანგის კანონები“ და „დასტურალმალ“, და დააარსა თბილისში 1709 წელს სტამბა, რომელმაც ასე გაამდიდრა ჩვენი წიგნის ბაზარი. ამ სტამბიდან გამოვიდა, სხვათა შორის, „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი გამოცემა (1712 წ.) ვახტანგის კომენტარებით, რომელიც შეადგენს ამ ნაწარმოების მეცნიერულად გათვალისწინების პირველ ცდას და რომელშიაც ავტორმა მოგვცა პოემის სიუჟეტისა და შინაარსის მორალური დიდაქტიკური ინტერპრეტაცია. ამ დროს უთარგმნინებია ვახტანგს სპარსულიდან „ბარამგულანდამიანი“, „ბახტიარნამე“ და დაუწყო „ამირნასარიანისა“ და „ქილილა და დამანას“ თარგმნა. 1712 წლის 23 აპრილს შეწყდა ვახტანგის თავგამოდებული მუშაობა ქართლში. ის იძულებული შეიქნა წასულიყო ყველთან სპარსეთს, სადაც 1714 წლის 10 მარტამდე ისპაანს ცხოვრობდა, ხოლო შემდეგ 1716 წლის 1 ივნისამდე ქირმანს. აქ მოწყენილობისა და უსაქმობის გამო, როგორც თვითონ ამბობს, მწერლობისათვის მოუკიდია ხელი და დაუმთავრებია თარგმნა „ქილილა და დამანასი“, რომელიც ქართლში გამოუგზავნია შესასწორებლად სულხან-საბა ორბელიანისა და ონანა მდივნისათვის. 1716 წლის 1 ივნისიდან 1719 წლამდე ვახტანგი კიდევ სპარსეთში იმყოფებოდა, როგორც ირანის სპასალარი, რომელსაც შაჰმა უბოძა, ამასთანავე, თავრიზი და ბარდა. ამ დროს უნდა ეთარგმნა მას „მირზა თავრიზელის წიგნების კითხვითა და თანამეწევნით“ სპარსული აიათი, რომელ არს ქმნულების ცოდნის წიგნი, ზიჯი თალა მასალა და სხვა ოქმების წიგნი (ასტრონომიული შრომა), რომელიც დაიბეჭდა თბილისში 1721 წელს. ამავე დროს „გადმოუღია“ მას სტროლაბიც ქართულად. 1719 წლის

7 აგვისტოს ვახტანგი ქართლს დაუბრუნდა და ჩვეულებრივ მუშაობას შეუდგა. ამ დროს მან გააბა რუსეთთან დიპლომატიური ურთიერთობის ქსელი, რამაც გაამწვავა მისი დამოკიდებულება სპარსეთთან და ოსმალეთთან, ასე რომ, 1724 წლის ზაფხულში 10 ივნისს, ის იძულებული შეიქნა ქართლი მიეტოვებინა და ცოლით, შვილებითა და მრავალრიცხოვანი ამალით რუსეთს გადასახლებულიყო იმ იმედით, რომ რუსების დახმარებით საბოლოოდ თავს დააღწევდა ოსმალთა და სპარსთა ბატონობას. როგორც ვიცით, რუსეთში ის ხან მოსკოვს ცხოვრობდა, ხან პეტერბურგს, ბოლოს, იმედგაცრუებული, გადმოვიდა ასტრახანს, სადაც გარდაიცვალა კიდევაც 1737 წლის 26 მარტს. ლიტერატურულ მუშაობას ვახტანგი რუსეთშიაც განაგრძობდა. მაგალითად, მოსკოვში გაუღექსავეს მას „ამირნასარიანი“ და „მოკლედ სიტყვისგება სოგრატიის“. რუსეთშივე დაუწერია მას მომეტებული ნაწილი ლირიკულ თხზულებათა, რომელთა მიმოხილვას ახლა შევუდგებით.

ვახტანგის ლირიკა გამომხატველია არა მარტო მისი უკუღმართი ბედისა, რომელიც მას ხან სპარსეთში გადააგდებდა და ხან რუსეთში, არამედ მისი ქვეყნისაც. საჩივარი ბედის უკუღმართობასა და ნუთისოფლის ვერაგობაზე, სევდა, გამონვეული საყვარელი და კეკლუცი სამშობლოს მოშორებით, საჩივარი ადამიანთა გაუტანლობაზე, ღვთისადმი სასოება, რომელშიაც ის პოულობს ნუგეშს სულიერი კრიზისის დროს, ბრძოლა აგრესორებთან და მათი კლანჭებიდან სამშობლოს განთავისუფლებისათვის გზების ძიება, – აი, მისი ლირიკის მთავარი მოტივი. ამ მხრივ ვახტანგი დაკავშირებულია თეიმურაზისა და არჩილის ლირიკასთან.

1. „მეფე ვახტანგ, სამეფოსაგან კიდევანქმნილი, სალბუნად გულისა წყლულებათათვის მკურნალ თავისა თვისისათვის იქმნებოდეს და სწერს ესრე ესპაანს“. პოეტი შენიშნავს, რომ მან მიატოვა ყველაფერი, რაც მისთვის ძვირფასი იყო და გვისურათებს სულის ობლობას, რომელსაც განიცდის ის. მერე აგვი-

ნერს „კეკლუცთა ხელმწიფის“ მშვენიერებას, მის თვალწარმტაც სილამაზეს და იმ გრძნობებს, რომელთაც იწვევს მოტრფიალთა გულში მისი ჭერება. ეს „კეკლუცი“ არის მისი სამშობლო, ქართლი, თუმცა პირდაპირ ის ამას არ ამბობს. მერე კონკრეტულად ახასიათებს ქართლის სხვადასხვა კუთხეს, მათ თვისებებს, და მოიგონებს, როგორ ატარებდა ის დროს ამ კუთხეებში. დასახელებულია: თბილისი და მისი აბანოები, დიდგორი, ლილოს ტბა, კოჯორი, თრიალეთი, ქცია, შამბიანა, შავნაბადა, ტბისყური, ღრმახევი, სომხითი, ხუნანი, ყარაია, ლოჭინი, ნაყორულევი, ალრინტალი. განსაკუთრებით პოეტი ხაზს უსვამს ნადირობით შექცევას ამ ადგილებში, რაც, სხვათა შორის, მემკვიდრეობასაც აქვთ აღნიშნული. ჩამოთვლილია მერე წმინდა უდაბნოები: დავითგარეჯა, ბერთუბანი, ჩიჩხიტური და ნათლისმცემელი, სადაც ავტორი მოვიდოდა ხოლმე ნადირობისა და შექცევის შემდეგ სალოცავად. ყოველივე ამის მომგონე, ის ამბობს:

სანუთროა მიუნდობი, მოყვსისათვის დასაკრული,
ჩალხისებრივ დაუდგომად თავსა ბოლოდ მოარული;
გქონდეს ესე ყოფა, გაგეხადოს დაკარგული,
გაუძლია უქონელად განა სალი კლდეებრ გული?

პირველად მოლხინებული შამბიანისა არებსა,
სასომხითოსა, დიდგორსა, ყარაის გასახარებსა,
საშვებსა შესაქცეველსა, სამუდამოდ დაუზარებსა
ანლაყა დამსვა მარტოკა ქუჩუქოვისა სარებსა.

ამის შემდეგ პოეტი გადმოგვცემს, როგორ მოიძულეს ის თავისიანებმაც კი, რა მახეს უგებდნენ მას და როგორ ჩააგდეს ის ასეთ მწვავე მდგომარეობაში, რომელსაც ის განიცდის. საკვირველი ისაა, განაგრძობს პოეტი, რომ მე თვითონ მკიცხავენ იმისათვის, რომ სამშობლოში არა ვარ:

მეფეს არჩილსა სძრახავდენ, სხვათაჲს მიმოვლელია,
განათლებულსა სახლკარსა შეექმნა დამანელია,

მასვე მძრაზავენ, არ ვიცი, სხვანილა რა საქნელია,
ლომი, ვეფხურად კისკასი, ჭკუითა განა მთელია?

„ვეგმოზ სანუთროსა მუხთალსა, უცხოთა გასაკვირასა“, – წამოიძახებს პოეტი, მაგრამ იმედი არ დაუქარგავს: „მოველი ღვთისაგან ბოლომდი მეცალა გასახარებსა“-ო, – შენიშნავს ის. თხზულება დანერილია, როგორც სათაურშიც არის აღნიშნული, ისპანში. S4500 ხელნაწერით ეს თხზულება დანერილია ქირმანში (გვ.245), მაგრამ ეს მართალი არაა, რაც შემდეგიდან ჩანს: პოეტი, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ამბობს, რომ როდესაც ის წერს ამ შრომას, ზის ან ცხოვრობს ვილაც ქუჩუქოვის სახლში, ამ სახლში კი ის სწორედ ისპანში ცხოვრობდა. ამის შესახებ „ქილილა და დამანაში“ ვკითხულობთ.

ლიტერატურა:

ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, თბ., 1973 წ.

საქართველოს მეფეები (რედაქტორები: მარიამ ლორთქიფანიძე, როინ მეტრეველი), თბ., 2000, გვ. 200-203.

ალექსანდრე არჩილის ძე ბაბრატიონი (იმერეთის)

რუსეთის არმიის პირველი ქართველი გენერალი ალექსანდრე არჩილის ძე დაიბადა 1674 წელს ქ. ტფილისში.

მამა მისი, მეფე არჩილი, ვახტანგ VI-ს შვილი იყო. ალექსანდრეს დაბადებისას იგი სპარსეთის შაჰის მიერ ახალი ჩამოგდებული იყო კახეთის სამეფო ტახტიდან. როგორც კი ალექსანდრე დაიბადა, არჩილი საცხოვრებლად ახალციხეში გადავიდა, სადაც დიდხანს არ დარჩენილა.

1682 წლის სექტემბერში დევნილი მეფე არჩილი ოჯახთან ერთად ჩავიდა საცხოვრებლად ასტრახანში, იქიდან კი 1683 წელს რუსეთის მეფეს გაუგზავნა სიგელი თხოვნით, რათა დაერთოთ იქ ცხოვრების ნება და 1685 წელს მიიღო კიდევ სიგელი და ნებართვა. 1688 წელს ალექსანდრე არჩილის ძემ ცოლად შეირთო ფეოდოსია ივანეს ასული მილოსლავსკაია. მამამისი – თავადი ივანე მიხეილის ძე მილოსლავსკი იყო ერთ-ერთი ორგანიზატორი პეტრე I-ზე ნათესავეების – ნარიშკინების წინააღმდეგ მოწყობილი ამბოხისა. იგი გარდაიცვალა 1685 წელს, თვითონ ფეოდოსია კი გარდაიცვალა 1689 წელს. 1691 წელს ალექსანდრე მეორედ დაქორწინდა ვინმე დავითაშვილზე.

1695-1696 წლებში ალექსანდრეს საქმიანობის შესახებ ისტორიული წყაროები დუმან, არ ჩანს მისი მონაწილეობა ხსენებული წლების არც ერთ სამხედრო ოპერაციაში. მხოლოდ 1697 წელს, როგორც პეტრე I-ის უახლოესი მეგობარი და თანამოაზრე, ევროპაში გემთმშენებლობის შესასწავლად საგანგებოდ მოწყობილ „დიდი ელჩობის“ სიაში გამოჩნდა, სადაც მისი გვარი სხვა გამოჩენილ პირთა შორის არის მოხსენიებული.

ისტორიკოსმა ასეთი ცნობა შემოგვინახა: „თავადი ბაგრატიონი არის შვილი მეფე არჩილისა, რომელიც მისმა ძმამ სამეფო ტახტიდან ჩამოაგდო. იგი მიემგზავრებოდა თავის ეროვნულ ტანსაცმელში გამოწყობილი...“

1697 წლის 22 მარტიდან 22 აგვისტომდე ალექსანდრე პეტრე I-თან ერთად იყო ფსკოვში, ნოიჰაუზენში, რიგაში, მიტავაში, ლიბავაში, პილაუში, კენიგსბერგსა და კოლბერგში.

4 ივლისს კი ჰოლანდიაში ჩავიდნენ (ქ.ქ. ლიუნენი, ამსტერდამი, სარდამი). 22 აგვისტოს ალექსანდრე ჩავიდა ჰააგაში საარტილერიო საქმის შესასწავლად. იგი დიდი მონდომებითა და სიყვარულით შეუდგა სწავლას. ეს მოხდა პეტრე I-ის უშუალო გადაწყვეტილებითა და რჩევით, ვინაიდან ჰოლანდიაში მაშინ საარტილერიო საქმე მაღალ დონეზე იდგა.

თეორიული ცოდნის დაუფლებასთან ერთად ალექსანდრე პრაქტიკულადაც სწავლობდა საარტილერიო საქმეს.

ალექსანდრე ყოველგვარ საშუალებას იყენებდა, რათა საარტილერიო საქმის თეორიული სწავლება პრაქტიკასთან დაეკავშირებინა, რაც შეიძლება მეტი ცოდნით აღჭურვილი დაბრუნებულიყო რუსეთში. უკვე რუსეთში დაბრუნებისთანავე, 1699 წელს, მას მიენიჭა „საველე არტილერიის გენერლის წოდება“.

1700 წლის 19 მაისს პეტრე I-მა იგი რუსეთის არტილერიის უფროსად დანიშნა. ბრძანებაში ნათქვამი იყო: „რაც კი საქვემეხო პრიკაზში გასაკეთებელი იყოს, ყველა საქმიანობა განაგოს საველე არტილერიის გენერალმა ალექსანდრე არჩილის ძემ...“

ამავე დროს, მას მიენიჭა უმაღლესი სამხედრო წოდება – გენერალ-ფელდცეხმაისტერი. ეს წოდება 1700 წლის იანვარში შემოიღო პეტრე I-მა.

რუსეთის არტილერია ძლიერ ჩამორჩენილი იყო, რადგან საქმეს უცოდინარი ადამიანები განაგებდნენ, ხოლო თვით შეიარაღებაში იყო ყველა სახის სხვადასხვა დროის მოძველებული და უვარგისი ზარბაზნები. ალექსანდრეს არ დასცალდა თავისი ცოდნის პრაქტიკულად გამოყენება, ამ დიდ თანამდებობაზე იგი 6 თვეს მოღვაწეობდა. დროის ამ მცირე მონაკვეთში მან ვერ მოასწრო და არც შეიძლებოდა რაიმე სერიოზული რეორგანიზაცია მოეხდინა დიდი ხნის ჩამორჩენილ საარტილერიო საქმეში.

ასეთ ვითარებაში დაიწყო ომი შვედეთთან. რუსეთი ამ ომისათვის მომზადებული არ იყო. მიუხედავად ამისა, 1700 წლის 19 აგვისტოს რუსეთის არმიამ თავი მოიყარა ნარვის ციხესიმაგრესთან. შეიარაღებული საარტილერიო ნაწილები, ალექსანდრეს ხელმძღვანელობით, მოსკოვიდან 8 სექტემბერს დაიძრნენ. მათ ხელთ იყო 129 ზარბაზანი, 60 000 ყუმბარა და 5 000 ფუთი საზარბაზნე დენთი.

შვედეთს იმ დროისათვის საკმაოდ ძლიერი ჯარი ჰყავდა, ჯარს არც ფლოტი ჩამორჩებოდა.

18 ოქტომბრიდან 19 ნოემბრამდე მიმდინარეობდა რუსეთის არმიის ისტორიაში ტრაგიკული ნარვის ციხის გარემოცვა და



ალექსანდრე არჩილის ძე



პეტრე ბაგრატიონის საფლავი ბოროდინოს ველზე



პეტრე ბაგრატიონის საფლავი ბოროდინოს ველზე

შტურმი, რომელიც 1700 წლის 19 ნოემბერს დამთავრდა შვედების სრული გამარჯვებით, რუსეთის არმიამ დაკარგა 8 000 კაცი, 145 ზარბაზანი, 20 დროშა. არტილერია, ბანაკი, მთავარსარდალი და 79 გენერალი ტყვედ ჩაბარდა. შვედეთის სწრაფმა და მოულოდნელმა გამარჯვებამ არევ-დარევა შეიტანა რუსეთის არმიაში. დაიწყო მასობრივი უკან დახევა.

1700 წლის დასაწყისში დატყვევებული ალექსანდრე, სხვა გენერლებთან ერთად, ნარვის ციხიდან სტოკჰოლმში გადაიყვანეს. 1702 წელს დაისვა საკითხი ალექსანდრეს ტყვეობიდან გამოსყიდვის შესახებ, რისთვისაც შვედები 100 კასრ ოქროს ითხოვდნენ. 1706 წელს მეფე არჩილმაც მისწერა წერილი შვედეთის მეფეს კარლოს XII-ს და მხოლოდ 1710 წლის სექტემბერში გადაწყდა მისი გაცვლა 20 კაპიტანზე, 20 პორუჩიკსა და 20 პოდპორუჩიკზე, მთლიანობაში 60 ოფიცერზე.

მაგრამ შვედებმა ისევ გადაითამაშეს და საბოლოოდ გაცვლა შედგა: ალექსანდრე და თავადი ტრუბეცკოი გაიცვალნენ გრაფ პიპერზე, ხოლო თავადები დოლგორუკი და გოლიცინი - ფედმარშალ რენდშტელზე.

ხსენებული ტყვეები წამოიყვანეს სტოკჰოლმიდან, მაგრამ ალექსანდრეს არ ენერა დაბრუნება. იგი გზაში გარდაიცვალა.

ეს მოხდა 1711 წლის 20 თებერვალს. 37 წლის ასაკში, 10 წლის ტყვეობის შემდეგ რუსეთში მომავალი განანამები და დასუსტებული ალექსანდრე გარდაიცვალა რიგის მახლობლად, კუნძულ პიტეოზე. დაკრძალულია დონის მონასტერში, მოსკოვში.

ალექსანდრემ რუსულიდან ქართულად თარგმნა „სადიდებელნი გალობანი უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესი“. მასვე ეკუთვნის იმპერატორ ბასილი მაკედონელის „ტესტამენტის“ (ანდერძის) თარგმანი (ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდი A-347).

ლიტერატურა:

ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, თბ., 1973 წ.

ენციკლოპედია, ტ. I. გვ. 293.

იმერეთის მეფე 1639-1660 წლებში. გიორგი III-ის ძე. მეფედ აკურთხეს ქუთაისში. შესაძლებელია, პირველად ტახტზე 1634 წ. ასულიყო, როდესაც მამამისი ლევან II დადიანმა დაატყვევა. ცოლად ჯერ მამია II გურიელის და ჰყავდა, ხოლო შემდეგ ქართლის მეფეს, თეიმურაზ I-ს დაუმოყვრდა (რომელიც მხარს უჭერდა ირანთან ბრძოლაში) და მისი ასული, ნესტან-დარეჯანი ითხოვა. ლევან II დადიანი, იმერეთის ტახტის ხელში ჩაგდების მიზნით, ირანს დაუკავშირდა, რამაც ოსმალეთის გაღიზიანება გამოიწვია. იგი თითქმის ყოველ წელს თავს ესხმოდა და აოხრებდა სამეფოს. ლევანი თავის ლაშქრობებს მეფის წინააღმდეგ უმეტესად ქრისტიანულ დღესასწაულებზე აწყობდა. ალექსანდრე იძულებული გახდა ქუთაისის ციხეში გამოეკეტა. ლევან II-ის ჯარების წინააღმდეგ რამდენიმე წარმატებული ლაშქრობა ალექსანდრეს ახალგაზრდა ძმამ – მამუკამ მოაწყო, მაგრამ ერთ-ერთ ბრძოლაში ცხენმა უმტყუნა და ოდიშარს ტყვედ ჩაუვარდა (1647).

სიტუაციიდან გამოსავლის ძებნაში და თეიმურაზ ქართლის მეფის გავლენით, ალექსანდრე III 1649, 1651 და 1656 წლებში ელჩობებს აგზავნის რუსეთში. 1651 წლის 1 ოქტომბერს კი ხელს აწერს მოსკოვის ხელმწიფის ერთგულების წიგნს. მამუკას ტყვეობიდან დახსნის მოლაპარაკებაში აქტიურად ჩაება თეიმურაზ I, მაგრამ დადიანის ბრძანებით მეფის ძმას თვალები დასთხარეს. ამის შემდეგ მამუკას დიდხანს აღარ უცოცხლია და 1653 წლის დეკემბერში გარდაიცვალა. თავად ოდიშის მთავარი, გადმოცემით, შვილის ცხედარს დააკვდა და რადგან პირდაპირი მემკვიდრე არ დარჩენია, მთავრის ტახტი მისმა ძმისწულმა, ლიპარიტი ისესხეს ძემ დაიკავა (1657-1658). ალექსანდრე III გაბედულ ქმედებებზე გადავიდა: ილაშქრა ოდიშში და მამია IV-ის ძე, ვამეყ III დასვა მთავრის ტახტზე, საზღვრად კი, ნაცვლად მდ. ცხენისწყლის მარცხენა ნაპირისა, უნაგირას მთა დაუდგინა. ახალციხეში

გახიზნულმა ლიპარიტმა დახმარება მიიღო როსტომ ფაშასა და როსტომ ქართლის მეფისაგან. შემოიერთა ქაიხოსრო I გურიელი და იმერეთისაჲ დაიდრა. ბრძოლა ბანძასთან 1658 წლის ივნისში მოხდა. ალექსანდრე მეფემ იმძლავრა – ვამეყს კვლავ ოდიშის მთავრობა უბოძა და გურიელის ტახტიც თავის მომხრე დემეტრე სიმონის ძეს გადასცა. ამ ღონისძიებებით მან რამდენადმე მაინც განამტკიცა ქვეყნის საშინაო მდგომარეობა, მაგრამ მისი გარდაცვალებისთანავე (1660 წლის 4 მარტი) სამეფო კვლავ შინაფეოდალურმა ომებმა მოიცვა. ალექსანდრე III ტახტის მემკვიდრედ ცოლის ძმისწულს ზრდიდა, მაგრამ შვილობილი გარდაეცვალა და იძულებული გახდა გურიაში დატყვევებული თავისი ძე – ბაგრატი ეცნო მემკვიდრედ.

ლიტერატურა:

ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, თბ., 1973 წ.

საქართველოს მეფეები (რედაქტორები: მარიამ ლორთქიფანიძე, როინ მეტრეველი), თბ., 2000, გვ. 245-246.

ბაქარ ვახტანგის ძე ბაბრატიონი (ბრუზინსკი)

დაიბადა 1700 წლის 7 აპრილს ტფილისში.

ქართლის მეფე 1717-19 წწ. მეფე ვახტანგ VI-ის ძე.

მოსკოვის ქართული ახალშენის მეთაური, ქართული სტამბის მოამბე. მთარგმნელი, კავკასიის ხალხთა განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი. რუსეთის არმიის არტილერიის გენერალ-ლეიტენანტი (1725.).

ცოლად ჰყავდა გიორგი არაგვის ერისთავის შვილი ანა.

მისი მასწავლებლები ქართველებთან ერთად იყვნენ კათოლიკე მისიონერებიც.

მამის, ვახტანგ VI-ის სპარსეთში განწევის შემდეგ (1712წ.) ბიძამისთან ერთად მართავდა ქართლს.

1717 წ. აკურთხეს მეფედ. ბაქარმა დაიმორჩილა გამდგარი ქსნის ერისთავი. ვახტანგ VI-ის დაბრუნების შემდეგ (1719წ.) ყურადღება მიაქცია ჯარის რეორგანიზაციას.

1723 წ. მამის ტახტი შვილს ისევ გადასცა, მაგრამ 1724 წ. ორივენი იძულებით ემიგრაციაში წავიდნენ რუსეთში.

რუსეთში აქტიურად მონაწილეობდა საზოგადოებრივ საქმიანობაში.

1727 წლის 30 ნოემბერს დაინიშნა მოსკოვს ოლქის არტილერიის სარდლად და მიენიჭა „არტილერიის გენერალ-ლეიტენანტის“ სამხედრო წოდება.

1735 წლიდან მუშაობდა ქართული ბიბლიის გამოცემაზე, ამას გარდა, 1725 წელს მან დაიწყო პეტერბურგში „რუსულ-ქართული ლექსიკონის“ შედგენა, დაამუშავა სასწავლო წიგნი არითმეტიკაში „ანგარიშის ცოდნა“. მოსკოვში გახსნა სტამბა, 1743 წელს გამოსცა ბიბლია, რომელიც ცნობილია „ბაქარის ბიბლიის სახელით“ და ბიბლიის გამოცემის ხარჯებიც თვითონ გაიღო, გამოსცა საქართველოს რუკა.

1745 წ. გადაწყვიტა საქართველოში დაბრუნება, 1748 წ. ოფიციალურად სთხოვა ნებართვა რუსეთის კარს სამშობლოში დაბრუნებაზე.

1749 წ. დატოვა სამხედრო სამსახური და გაემზადა საქართველოში წამოსასვლელად, მაგრამ გამგზავრება გაჭიანურდა, ავად გახდა და გარდაიცვალა 1750 წლის 1 თებერვალს მოსკოვში, დაკრძალულია დონის მონასტერში.

1734 წ. დაჯილდოვდა „წმ. ალექსანდრე ნეველის“ ორდენით.

ლიტერატურა:

ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, თბ., 1973 წ.

საქართველოს მეფეები (რედაქტორები: მარიამ ლორთქიფანიძე, როინ მეტრეველი), თბ., 2000, გვ. 205-207.

გიორგი ბატონიშვილი (ბაგრატიონი) (1712 — 19 დეკემბერი. 1786), მოსკოვის ქართული კოლონიის მეთაური XVIII საუკუნის II ნახევარში, რუსეთის არმიის გენერალ-ანშეფი, ვახტანგ VI-ის ძე. 1724 მამასთან და ოჯახის სხვა წევრებთან ერთად რუსეთს გაემგზავრა და დამკვიდრდა მოსკოვში. აქ საიმპერატორო კარზე შეისწავლა ფილოსოფია, ისტორია, სამხედრო ხელოვნება; წერდა ლექსებსაც. რუსეთ-შვეციის ომის (1741-1743) დროს გიორგი ბატონიშვილი ფლოტს მეთაურობდა. თავი გამოიჩინა რაინის კამპანიაში (1741-1748), შვიდწლიან ომში (1756-1763). დაჯილდოებული იყო ალექსანდრე ნეველისა და წმინდა ნინოს ორდენით. ბაქარის გარდაცვალების შემდეგ (1750) გიორგი ბატონიშვილი მოსკოვის ქართული კოლონიის ფაქტობრივი მეთაური გახდა. მას ახლო და საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდა მოსკოვის უნივერსიტეტის მესვეურებთან, მატერიალურადაც ეხმარებოდა უნივერსიტეტს (1785 უნივერსიტეტისათვის გადაუცია 10 ათასი მანეთი). მოსკოვში მის სახლში თავს იყრიდნენ რუსეთისა და საქართველოს მოწინავე ინტელიგენციის წარმომადგენლები. თანამედროვეთა ცნობით, გიორგი ბატონიშვილი საქართველოში მეცნიერების გავრცელების დიდად მოსურნე და ნივთიერი ხელშემწყობი ყოფილა. დაკრძალულია მოსკოვის ქართველთა ნეკროპოლში — დონის მონასტერში.

ლიტერატურა:

ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, თბ., 1973 წ.

ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგ. 4. თბ., 1967.

ვახუშტი ბატონიშვილი ქართლის მეფის, ვახტანგ VI-ის შვილი იყო. ბავშვობა და ყრმობა მეფის კარზე გაატარა, სადაც პირველი სწავლა-აღზრდა მისცეს მეფის კარის დეკანოზმა იესე გარსევანიშვილმა და მისმა ძმამ გიორგიმ. მათ ვახუშტისთვის დაუსწავლებიათ წიგნის კითხვა, წერა, სიმღერა-გალობა და სამხედრო ხელოვნება (სპორტული ვარჯიშობანი). ყოველივე ეს ვახუშტის დიდ ცოდნად არ მიაჩნდა და ამბობდა, რომ საქართველოს დაშლამ და არასახარბიელო გარემოცვამ გამოიწვია ცოდნა-განათლების ასე შეზღუდვაო.

იმ პერიოდში ვახტანგ VI-ს დაარსებული ჰქონდა „სწავლულ კაცთა“ კომისია და ვახუშტისაც საშუალება მიეცა საფუძვლიანად გასცნობოდა ქართულ სასულიერო და საერო მწერლობას. მოგვაიწვინებთ, როცა 15-16 წლისა გახდა, ვახუშტი თბილისში ჩამოიყვანეს, სადაც იმხანად კათოლიკე მისიონერები ცხოვრობდნენ. მათ დიდი წვლილი შეიტანეს ბატონიშვილის სწავლა-აღზრდის საქმეში. ვახუშტიმ მათგან მიიღო ევროპული განათლება.

ვახუშტი ბატონიშვილი ფრიად განსწავლული ადამიანი იყო. მან ქართულის გარდა იცოდა მრავალი უცხო ენა. მათ შორის: ლათინური, ფრანგული, ბერძნული, თურქული, რუსული, სომხური.

ვახუშტი აქტიურად იყო ჩართული ქართლის სამეფოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში, მონაწილეობდა სხვადასხვა ლაშქრობაში, ერთხანს ქართლის სამეფოს გამგებლადაც დატოვეს, როცა მამამისი ვახტანგ VI განჯაში იმყოფებოდა. ვახუშტი მეთაურობდა ლაშქარს, რომელსაც აჯანყებული ერისთავები უნდა დაემორჩილებინა, წარმატებით ებრძოდა ქართლის სამეფოს სხვადასხვა მხარეში მოძალეებულ მტერს.

1724 წელს ქართლი ოსმალებმა დაიჭირეს. ვახტან VI დიდი ამალით რუსეთს წავიდა, ერთმორწმუნე ქვეყანა ქართლის გათავისუფლებაში დამეხმარებო. მას სხვებთან ერთად თან გაჰყვა ვახუშტი თავისი ცოლ-შვილით. ქართველებს რუსეთმა იმედი გაუცრუა, ქართლის გათავისუფლება კი არა, თვითონაც ველარ დაბრუნდნენ სამშობლოში. რამოდენიმე წლის შემდეგ რუსეთმა ქართველებს შესთავაზა: ან ჩვენს ხელმწიფეს დაემორჩილეთ, ან თქვენს ქვეყანაში დაბრუნდითო. ოსმალების ხელში მყოფ ქართლში დაბრუნება კი ბევრი მათგანისათვის სიკვდილის ტოლფასი იყო. ამიტომ იძულებული გახდნენ, რუსეთში დარჩენილიყვნენ და შემოთავაზებულ მიწები და ჯამაგირი მიეღოთ.

ემიგრაციაში აღმოჩენილი ვახუშტი განაგრძობდა საქართველოზე ფიქრსა და ზრუნვას. მას არ შეუწყვეტია მშობელი ხალხისათვის სასარგებლო მუშაობა: სხვებთან ერთად რუსულიდან თარგმნიდა სამეცნიერო-სასწავლო წიგნებს, აღადგინეს არჩილ მეფის მიერ მოსკოვში გამართული ქართული სტამბა, ბეჭდავდნენ ქართულ წიგნებს, განაგრძობდნენ სამშობლოში დაწყებულ მეცნიერულ მუშაობას, წერდნენ ლექსებს...

სწორედ რუსეთში დაასრულა ვახუშტიმ „საქართველოს ისტორიის“ შედგენა, ქართულად გადმოთარგმნა „მსოფლიო გეოგრაფიის სახელმძღვანელო“, მონაწილეობდა ერთ-ერთი ქართულ-რუსული ლექსიკონის შექმნაში.

რუსეთში ვახუშტიმ გაიცნო და დაუახლოვდა რუსეთის კულტურულ მოღვაწეებს, იგი თარგმნიდა მათ თხზულებებს. ვახუშტი მონაწილეობდა მოსკოვის უნივერსიტეტის დაარსებაში. მოსკოვის უნივერსიტეტის შენობაზე გაკეთებული იყო კიდევ მემორიალური დაფა, რომელზეც აღბეჭდილი ყოფილა ვახუშტი ბატონიშვილის, როგორც ერთ-ერთი დამაარსებლის, სახელიც.

ვახუშტის, როგორც მეცნიერს, კარგად იცნობდნენ დასავლეთ ევროპაშიც. როგორც რუსი, ისე ევროპელი მეცნიერები ხშირად იყენებდნენ მის თხზულებებსა თუ გეოგრაფიულ რუკებს, როგორც ავტორიტეტულ წყაროებს. ვახუშტის მიერ შედგენილი რუკები მრავალ ენაზე ითარგმნა და მსოფლიო რუკის შედგენისასაც გამოიყენეს.

საქართველოს ისტორიისადმი ინტერესი ვახუშტის ჯერ კიდევ საქართველოში ყოფნისას გაუჩნდა, როცა ვახტან VI-მ განიზრახა საქართველოს ისტორიისათვის საჭირო მასალების შეგროვება, XIV-XVIII საუკუნეების საქართველოს ისტორიის აღდგენა-გამართვა (უპირატესად დოკუმენტების მიხედვით). სწორედ საქართველოში შეგროვებული მასალა ნაილო რუსეთში ვახუშტმ, რომელიც შემდეგ მის მიერ შედგენილ „საქართველოს ისტორიას“ დაედო საფუძვლად. თუმცა იგი არა მარტო ქართულ წყაროებს ეყრდნობოდა, იყენებდა ასევე რუსულ, სომხურ, ბერძნულ, სპარსულ და სხვა საისტორიო თხზულებებსაც. ვახუშტმ დიდი მუშაობა გასწია, რომ საქართველოს ისტორიის თარიღები სწორი ყოფილიყო, რისთვისაც საგანგებო მეთოდი შეიმუშავა.

ვახუშტმ ძალიან კარგად იცოდა მსოფლიო ისტორია და მან პირველმა სცადა საქართველოს ისტორიის ფაქტების დაკავშირება მსოფლიო ისტორიის მოვლენებთან. თავისი მოღვაწეობით ვახუშტი ბატონიშვილმა დიდი წვლილი შეიტანა ზოგადი ისტორიოგრაფიის განვითარებაში. მაგრამ მისი ღვაწლი მხოლოდ ისტორიის შესწავლით არ ამოწურულა. ვახუშტი შესანიშნავი გეოგრაფიც იყო. რუსეთშივე მან გამოსცა საქართველოს გეოგრაფიული დახასიათება „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, რომელიც მოიცავს სხვადასხვა საკითხს: საქართველოს რელიეფი, ჰავა, წყლები, მცენარეული საფარი, ცხოველთა სამყარო, მოსახლეობა და მეურნეობა. ნაშრომს ერთვის ვახუშტის მიერვე შედგენილი გეოგრაფიული ატლასები. აღსანიშნავია, რომ ბატონიშვილის მიერ შექმნილი საქართველოს კლიმატური



ვახუშტი ბატონიშვილი



იოანე ბატონიშვილი

რუკა ზუსტად დაემთხვა თანამედროვე მეცნიერების მიერ შექმნილ კლიმატურ რუკას. აქედან ჩანს, რამდენად ღრმად და კარგად ჰქონდა შესწავლილი მეცნიერს თავისი მშობლიური ქვეყნის ბუნება. ნაშრომში მოცემულია მთების სიმაღლეები, სახელები, მდინარეების სიგრძეები, ტბების ადგილმდებარეობები. ვახუშტის აღწერილი აქვს მინერალური და სამკურნალო წყაროებიც.

ვახუშტი კარგად იცნობდა ასევე საქართველოს მცენარეულ საფარს, მას დაწვრილებით აქვს აღწერილი, სად რა მცენარეები ხარობს და საქართველო ერთგვარ ზონებადაც აქვს დაყოფილი. დაწვრილებით აღწერს ასევე საქართველოს ცხოველთა სამყაროსაც.

ფიზიკურ-გეოგრაფიული პირობების გარდა, ამ საშრომში მოცემულია, რა სამეურნეო საქმიანობას მისდევდა მოსახლეობა. ასევე აღწერილია ზნე-ჩვეულებები, ენა, ტანსაცმელი, დასახლებათა თავისებურებები. ვახუშტი კარგად ერკვეოდა სოფლის მეურნეობაში და ზედმიწევნით გადმოგვცემს სოფლის მეურნეობის იმდროინდელ დარგებს. შრომაში მეცნიერს დასახელებული აქვს საქართველოს სიმდიდრეთა ბევრი სახე, მაგალითად, ამბობს, რომ მოიპოვებოდა ნავთობი, რკინა, ოქრო, ვერცხლი, მარმარილო და სხვ. საინტერესო ცნობებს გვანვდის გზების, სარწყავი არხებისა და სხვა ნაგებობების შესახებ.

ვახუშტის მიერ შედგენილი გეოგრაფიული რუკების მიხედვით მრავალი რუკა შეადგინეს რუსეთსა და დასავლეთ ევროპაში. იყენებდნენ ასევე მის „საქართველოს ისტორიას“, როგორც ერთ-ერთ სანდო წყაროს.

მუდამ საქართველოზე მოფიქრალი, საქართველოს ინტერესებით მცხოვრები და საქართველოს მომავალზე მზრუნველი ვახუშტი სამშობლოში ველარ დაბრუნდა. იგი გარდაიცვალა მოსკოვში 1770 წელს და დაკრძალეს იქვე დონის მონასტერში.

ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, თბ., 1973 წ.

ვ. გაბაშვილი, ვახუშტი ბაგრატიონი, თბ., 1969.

იოანე ბატონიშვილი

იოანე ბატონიშვილი (ბაგრატიონი) (16 მაისი. 1768, თბილისი — 15 თებერვალი. 1830, პეტერბურგი), ქართველი სახელმწიფო მოღვაწე, განმანათლებელ-ენციკლოპედისტი, მწერალი, მეცნიერი, ლექსიკოგრაფი; შვილი ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფის გიორგი XII-ისა, რომელსაც 1799 წარუდგინა მოხსენება ქართლ-კახეთში, მისი აზრით, აუცილებლად გასატარებელი რეფორმების შესახებ.

იოანე ბატონიშვილის პროექტის მიხედვით, სხვა საკითხების მოგვარებასთან ერთად, თბილისში, გორსა და თელავში უნდა გახსნილიყო სასწავლებლები. გიორგი XII-ის გარდაცვალების შემდეგ იოანე ბატონიშვილი რუსეთში გადასახლდა. პოლიტიკურ ასპარეზს მოკლებულმა, დიდი გულმოდგინებით განაგრძო სამნიგნობრო-საგანმანათლებლო მოღვაწეობა, რომ ამით მაინც მოეტანა სარგებლობა თავისი ქვეყნისათვის. მისი მთავარი ნაწარმოების ენციკლოპედიური ხასიათის თხზულება „კალმასობა“ (1813-1828), რომელშიც გამოვლინდა იოანე ბატონიშვილის მრავალმხრივი განათლება, ცხოვრებისეული გამოცდილება და მხატვრული ნიჭი. თხზულება საკმაო სისრულით ასახავს საქართველოში მეცნიერული ცოდნის დონეს XVIII-XIX სუკუნეების მიჯნაზე. აქ წარმოდგენილია ცნობები საბუნებისმეტყველო და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა თითქმის ყველა დარგიდან. ზოგ შემთხვევაში მასალა თარგმნილია რუსული და უცხოური წყაროებიდან, უმეტესად კი ავტორი თავის დაკვირვებებს

გვთავაზობს. განსაკუთრებით ფასეულია ცნობები საქართველოს ისტორიის, ქართული ენისა და ლიტერატურის საკითხებზე, მათ შორის აღსანიშნავია „მცირე უწყება ქართველთა მწერალთათვის“, რომელიც წარმოადგენს X-XVIII საუკუნეების ქართველ მწერალთა თავისებურ ლექსიკონს. „კალმასობა“, ანუ როგორც თვით ავტორი უწოდებს, „ხუმარსწავლა“, ორიგინალური ჟანრის ნაწარმოებია. მეცნიერული მსჯელობანი მკითხველისათვის მოსაწყენი და ძნელად ასათვისებელი რომ არ ყოფილიყო, ავტორმა თხრობის თავშესაქცევი მანერა აირჩია. არქაული-მწიგნობრული ენით გამართულ მეცნიერულ ნაწილს მსუბუქი და ხატოვანი, ზომიერად მოხმობილი დიალექტიზმებით გაცხოველებული, დიალოგებით უხვად გაჯერებული თხრობითი ნაწილი ენაცვლება. სიუჟეტურ ღერძს ქმნის ორი მთავარი პერსონაჟი – იონა ხელაშვილი და მისი მხლებელი გლეხი ზურაბა ღამბარაშვილი. მათი ფათერაკებით აღსავსე მოგზაურობის ფონზე გაშლილია მეცნიერული მსჯელობანი; წარმოჩენილია საქართველოს იმდროინდელი ვითარება, დაუზოგავად არის მხილებული საზოგადოების მაღალი ფენების ზნეობრივი დაკნინება, სახელმწიფო მოხელეების ანგარება და უმეცრება, სამღვდელოების ფარისევლობა. ღრმა პატრიოტული და ჰუმანისტური ტენდეციით გამსჭვალულ თხზულებაში ქვეყნის დამღუპველ გარემოებად მიჩნეულია საყოველთაო უმეცრება, რაც ნიადაგს უქმნის ყოველგვარი ჯურის ბოროტებას. „კალმასობა“ არსებითად რეალისტური შემოქმედებითი მეთოდით გამართული ნაწარმოებია, რომელიც ძველი ქართული მწერლების უკანასკნელ და ახალი ქართული ლიტერატურის პირველ თვალსაჩინო ძეგლად შეიძლება მივიჩნიოთ. ხელნაწერები აღმოაჩინა დ. ბაქრაძემ 1861, ტექსტი შემოკლებით გამოიცა 1862.

იოანე ბატონიშვილს ეკუთვნის აგრეთვე საბუნებისმეტყველო მეცნიერების ენციკლოპედია (1814), ყრმათა სასწავლებლად განკუთვნილი „სხვათა და სხვათა სწავლათა შეკრებილებანი“ (1829); რუსულ-ქართული ლექსიკონი; სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონიდან“ გამოკრებილი მცირე ქართული განმარტებითი

ლექსიკონი; ნარევი ტიპის (განმარტებითი, ენციკლოპედიური, თარგმნითი) „ქართული ლექსიკონი“, რომლის მხოლოდ ნაწილია ჩვენამდე მოღწეული; ლექსად დაწერილი „მიბაძვა იოანე სინელის კიბისა“ (1807), ორიგინალური თხზულებანი „პატარა ედემით განძევა“, „აღსარება და სხვა“. თარგმნა აბატი კონდილიაკის „ლოლიკა“ (1806).

ლიტერატურა:

ალექსანდრე ბარამიძე, იოანე ბატონიშვილის ბიოგრაფიიდან, წიგნში: ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. III, თბ., 1951.
გერონტი ქიქოძე, ეტიუდები და პორტრეტები, თბ., 1958.

თავი IV

ნუსხები

ვახტანგ VI-ის ამალის 1724 წლის ნუსხა

ქ: ნუსხა: ა. საქართველოს: მეფის: ვახტანგ: ლევანის: შვილი-
სა: და: ვინც: მეფეს: დიდნი: თუ: მცირენი: დარბაისელნი: და:
მსახურნი: ახლავან:

<p>მეფე: საქართველოსი: ვახტანგ: ლევანის: შვილი:</p> <p>მეფის: შვილი: გიორგი: ვახტანგის: შვილი: უმცროსი:</p> <p>მეფის შინაყმა:</p> <p>გიორგი: ბატონის შვილისა: აზნეურ შვილი და: მსახური</p>	<p>საქართველოს: დედოფალი: რუსუდან</p> <p>დედოფლის გამდელი: ამათ: აბარია: მეფის: ქალი: ამათი: შემდეგი: მხლებელი: ამათი: უმცროსი: უცროსი: მხლებელი:</p> <p>ბატონს: დედოფალს: ახლავს: შიგნით: იმერელ: მეფის: ქალი: დადიანის: ცოლყოფილი: მონაზონი: ნინო: ამას: ახლავს: მონაზონი: მხლებელი: წინამძღვარი: აზნაურ შვილი იაკობ: ამათი: მოსამსახურე:</p>
--	---

ქართველის: მეფის: ჯარის:
სრულნი: სარდალნი:
მემარჯვენე: მემარცხენე: და:
მეწინავე:

მემარჯვენე: ზემო: ქართლის:
სრული: სარდალი: თავადი:
ვახტანგ: ავთანდილის: შვილი:
ამილახორი:
ამ: სარდლის: შვილი:
ავთანდილ: ვახტანგის: შვილი:
ამათი: აზნაური:
მსახური

მემარცხენე: სრული: სარდელი:
მუხრანის: ბატონი: თავადი:
ლევან: პაპუნასშვილი
ამისი აზნაურშვილი:
მსახური: ამისი:

მეწინავე: სრული: სარდალი:
საბარათაშვილოსი: თავადი:
მამუკა: თამაზისშვილი:
ორბელისძე
ამისი აზნაურშვილი:
მსახური

ბატონს: დედოფალს: ახლავს:
არაგვის: ერისთავის: ქალი:
მონაზონი: დომნა:
ამას ახლავს მონაზონი
მოახლე
მოსამსახურე

ბატონს: დედოფალსვე:
ახლავს მუხრან: ბატონის:
ქალი: თინათინ:
ამისი მოახლე
ბატონს: დედოფალს: შინეთ:
ახლავს: მონაზონი:
გლურჯიძის: ქალი: მარინე:
ამას: ახლავს: მოსამსახურე

ამ: ვახტანგ: ამილახორის:
სარდლის: მეუღლე: ელენე:
ლუარსაბ: სარდლის: ქალი:
ამისი: ქალი: კნეჟნა: ანნა:
ამათი: მხლებელი:

თავადი: ფარსადან: პაპუნას
შვილი: ციცი: მეფის: დროშის:
უფროსი
ამისი: აზნაურშვილი
ამისი მსახური

მეფის: სახლთუხუცესი:
თავადი: ელიზბარ:
ვახუშტისშვილი: ორბელისძე
მას: ახლავს: აზნაურშვილი:
მსახური: ახლავს:

თავადი: ედიშერ: პაატას:
შვილი: ამილახორის: ძმა:
ამისი: აზნაურისშვილი:
მსახური: ახლავს:

ბოქაულთ: უხუცესი: თავადი:
ბეჟან: შერმადინის შვილი:
ამისი: მსახური:

მეფის: კლმის: მჭერელი:
თავადი: მამუკა: ავთანდილის:
შვილი: ბარათაძე:
ახლავს: მსახური

მეჯინიბეთუხუცესი: თავადი:
ზურაბ: რატიშვილი:
მისი: შვილი: დავით:
მსახური: ახლავს:

თავადი: ფხეიძე: ნიკოლოზ:
ამისი: ყმა: მოსამსახურე:

მერიქიფე: თავადი: შალვა
შვილი: შალვა

თავადი: დურმიშხან:
დურმიშხანის შვილი:
ამისი: ყმა: ახლავს:

ამ: ედიშერის: მეუღლე:
გულქან:
ამისი: ქალი: მარეხ:
ამითი: მხლებელი

თავადი: ყალიონყორჩი:
მამელიშვილი: ნიკოლოზ:
ამისი: ყმა: მსახური იმერელი:
თავადი ჯაფარიძე: გიორგი:
ამისი მსახური

თავადი: ბარათაშვილი: იესე:
ჯელჯოხიანი:
ამისი: მოსამსახურე: თავადი:
ბარათაშვილი: ედიშერ:
ჯელჯოხიანი: ამისი მსახური

თავადი: ფავლენისშვილი:
გიორგი:

თავადი: არაგვის: ერისთავის:
შვილი: ოთარ:
ამისი: მსახური:

თავადი: ოთარ:
სახლთუცისშვილი: ჩოლოყაძე
ამისი: მსახური:

თავადი: ჯავახი:
ენდრონიკაშვილი:
ამას: ვაჟი:
ამისი: ძმა: მერაბ:
ამისი: ვაჟი: გიორგი:
მოსამსახურე: ამ: ორთა: ძმათა:

თავადი: გურგენ: თამაზას:
შვილი:
ამისი: შვილი: აეთანდილ:
ამისი: მსახური:

თავადი: გიორგი: მაჩაბელი:
მელვინეთ: ხუცესი:
ამისი: ყმა:

ბაიერი: მდივანი: დავითის:
შვილი: გიორგი:
ამას: ახლავს: აზნაური:
მსახური: ახლავს:

ამ: ოთარის მეუღლე: თამარი:
ამისი: ქალი:
მოახლე: ახლავს

ამ: ჯავახის: მეუღლე: ანა:
ამისი: ქალი:
მერაბის: მეუღლე:
ამისი: ქალი:
ამ: ორთა: რძალთა:
მხლებელი: ახლავს:

მდივან: ბაიერი: ოთარ:
ოთარიშვილი:
ამისი: აზნაურიშვილი:
მსახური:

ბაიერი: და: ნაზირი: იოსებ:
ფათაშვილი:
ამისი: კაცი: მსახური:

ბაიერი: მოლარეთუხუცესი:
თურქისტან: თურქისტანის:
შვილი:
ამისი: კაცი: მსახური:

ბაიერი: მორდალი: ოთარ:
დავითის: შვილი:
ამისი: კაცი: მსახური:

ბაიერი: პირის: მელვინე:
ერასტი: თურქისტანის შვილი:
ამისი: მსახური:

ბაიერი: ბოქაულთხუცესი:
სადულა:
ამისი: მსახური:

ბაიერი: უზბაში: ბაადურ:
ზედგინიძე:
ამისი: მსახური:

ბაიერი: ფარეშთ: ხუცესი: ადამ:
ამისი: მოსამსახურე:

ბაიერი: აბაზაძე: ზურაბ:
ამისი: მსახური:

ბაიერი: ლუარსაბ:
თურქისტანიშვილი:
ამისი: მსახური:

ბაიერი: ზურაბ: გედევანის:
შვილი: ჯელჯოხიანი:
ამას: მსახური: ახლავს

ამ: მდივანს: მეუღლე
ქალი: მისი:
მხლებელი: მისი

ამისი: ჯალაბი:
ამისი: მოახლე:

ბაიერი მარტიროზაშვილი:
ზაქარია:
ამისი: ყმა:

ბაიერი: თურქისტანის: შვილი:
გოდერძი:
ამისი: ყმა:

ბაიერი: იოთამ: გაბაშვილი:
ამისი: მოსამსახურე:

ბაიერი: ვახტანგ:
თურქისტანისშვილი:
ამისი: მსახური:

ბაიერი: ფრანგისტან:
თურქისტანიშვილი:
ამისი: კაცი: მსახური:

ხალვათ: ხანის: ყაფიჩი:
აზნეური: რევაზ:
ამისი: ძმა:
მოსამსახურე: ამათი:

აზნეური: მესტუმრე: ხოხონა:
ამისი: შვილი: გიორგი:
ამათი: მოსამსახურე:

საფარეშოს: თავილდარი:
აზნეური: როსტომ:
ამისი: მოსამსახურე:

ჩირახჩი: იარაზაშვილი:
ამისი: უმცროსი: ჩირახჩი:

სამელვინოს: თავალდარი:
აზნეური: პაატა: გურიული:
ამას: კაცი: ახლავს:
მელვინე: უმცროსი:

სალაროს: თავილდარი:
აზნეური: გაბრიელა:
ამისი:
კაცი:

აზნეური: აუშტარი: გურგენ:
ამისი: უმცროსი:

აზნეური: მუშრიბი: ზურაბა:
ამისი: კაცი:

სარიქიფოს: თავილდარი:
აზნეური: ბიძინა:
ამისი: ყმა:

მედოშაქე: აზნეური: გიორგი:
ამისი: ყმა:

სუფრაქეშიშ: აზნეური:
შანშიაშვილი: შანშე:
ამისი: კაცი:

აზნეური: გერაქ: იარალი:
დავით:
ამას: კაცი: ახლავს:

აზნაური: საჯინიბოს:
თავილდარი: იოვა:
ამისი: კაცი:

სალაროს: მუშრიბი: აზნეური:
პაპა:
ამისი: კაცი: ქიტია:

აზნეური: ჯაბადარბაში:
აბედინაშვილი: მურდაოვ:
ამისი: ყმა:

აზნეური: ისიდორე:
კანდელაკის: შვილი:
ჯელჯოხიანი:

აზნეური: აბაზაძე: დავით:

აზნეური: ლიპარი:

მოლარე: და: მკერვალი:

მეგოდრეთ: ხუცესი: იოსებ:
ამისი: უმცროსი:

ხაბაზი:	
მესაკლავე:	
ჯილავდარი:	
მეჯინიბე:	
მენალარე: და: მენაფირე:	
მეჯორეთ: ხუცესი: გიორგი:	
ამისი: ყმა:	
მეჯორე:	
ნალბანდი:	
ჯვარის: მტვირთველი:	
დეკანოზი: გიორგი:	
ამისი: შვილი:	
ამისნული: მისი:	
ყმა: მისი:	
ჯილავის: მეთოფე:	
შათირი: მოსესა:	
ნაზარაშვილი: დავითა:	ამისი: ცოლი:
მისი: შვილები:	ქალი: ამისი:
ამისი: ყმა:	მოახლე: ამათი:

ნუსხა: ბატონის: დედოფლის:

<p>დედოფლის: სახლთუხუცესი: თავადი: ორბელიშვილი: დემეტრე: ამისი: აზნეურშვილი: მსახური: ამისი:</p> <p>თავადი: მდივანი: სულხან: ელიზბარიშვილი: თურქუსტანისძე: ამას: ახლავს: კარის: მღვდელი: მსახური: ახლავს:</p>	<p>ამ: სახლთუხუცესის: მეუღლე: დედოფლის: და: მარიამ: ამისი: ქალი: ამათი: მოახლე:</p> <p>ამ: სულხან: მდივნის: მაუღლე: ამას: მხლებელი: ახლავს:</p>
<p>თავადი: სუფრაჯი: ნოდარ: დავითის: შვილი: აბაშიშვილი: ამისი: ვაჟი: შვილი: აზნეური: ახლავს: მსახური: ახლავს:</p> <p>თავადი: მოლარეთუხუცესი: გივი: ორბელის: შვილი: ამისი: აზნეურშვილი: ამას: მსახური:</p> <p>ბაიერი: ბოქაულთ: უხუცესი: გიორგი: ამას: ახლავს: მსახური:</p> <p>აზნეური: ყაფიჩი: ელივარაშვილი: ოთარ: მასთან: იასაული: არის:</p> <p>კარის: წინამძღვარი: იოსებ: მღვდელ: მონაზონი: ამას: ახლავს: მსახური:</p>	<p>ამ: ნოდარის: მეუღლე: კნეინა: ანნა: ქალი: ამისი: მხლებელი: ახლავს:</p>

აზნეური: კარის: მღვდელი:
ონოფრე:
ამისი: მსახური:

კარის: დეკანოზი: აზნაური:
გარსევანის: შვილი: სვიმონ:
ამისი: მსახური:

პირის: მელვინე: აზნეური:
უთრუთ:
ამისი: მსახური:

თუშმალი: აზნეური:
რჩეულაშვილი: პაპუნა:

აზნეური: გლურჯიძე: თუშმალი:

აზნეური: მერიქიფე: გარსევან:
ამისი: ყმა:

ჩარექაშვილი: აზნეური: ზურაბ:
მერიქიფე:

აზნეური: მერიქიფე: სეხნია:
თულაშვილი:

აზნეური: სალაროს: მუშრიბი:
მერაბ:

აზნეური: ჩარექაშვილი: როსტომ:
ამისი: უმცროსი:

ქარხნის: მუშრიბი: აზნეური:
პაპუნა:
მეგოდრეთუხუცესი: გიორგი:
ამასთან ხაბაზი:

ამბარდანი: და: აუშტარი

აბდარი:

ფარეში:

მელვინე:	
მზარეული:	
მეშარბათე:	
ფარეშთხუცესი: ზაალ:	
თულაშვილი:	
მეჯინიბე:	

ნუსხა: ბატონის: შვილის: ბაქარის:

მეფის: შვილი: ბაქარ: ვახტანგისშვილი	მეფის: რძალი: ანნა: გიორგი: ერისთავის: ქალი:
დადიანის: ბიძაშვილი: გიორგი: იესეს: შვილი: ამისი: აზნეური: ამას: მსახური:	
ბატონის: შვილის: ბაქარის: სახლთხუცესი: თავადი: ედიშერ: როჭიკაშვილი: ამისი: ვაჟი: დავით: ამათი: მსახური:	ამ: სახლთხუცესის: მეუღლე: ანუკა: ამისი: ქალი: ამათი: მხლებელი:
ციცის: შვილი: პაპუნა: ზაალის: შვილი: ამისი: შვილი: ზურაბ: აზნეური: მათი: მსახური: ამათი:	ამ: პაპუნას: მეუღლე: თამარ: ახლავს: მხლებელი:
ამისი: კარის: წინამძღვარი: ნიკოლოზ: ამისი: კაცი:	
ნაზირი: თავადი: როსტომ: როჭიკაშვილი: ამისი: აზნეურშვილი: ამისი: მსახური:	

ნუსხა: ბატონის: შვილის: სვიმონის:

<p>მეფის: ძმა: სვიმონ: ლევანის: შვილი: ამისი: შვილი: ბერი:</p> <p>თავადი: ნიკოლოზ: ნუგზარ: ერისთავის შვილი: ამისი: აზნეური: მსახური: ამისი:</p> <p>თავადი: რევაზ: ოთარის: შვილი: ჩოლაყაძე: კახეთიდან: ამისი: მსახური:</p> <p>თავადი: ზაალ: ხოხონაშვილი: ხერხაულიძე: ამისი: მსახური</p> <p>თავადი: ამილღაბარ: ზაზას შვილი: ციცი: ამისი: მსახური:</p> <p>თავადი: ფაულენიშვილი: ოტია: ამისი: კაცი:</p>	<p>მეფის: რძალი: ბატონის: შვილის: სვიმონის: მეუღლე ანნა: პაატას: ქალი: ამისი: გამდელი: მხლებელი: ამისი:</p>
<p>ბაიერი: მოლარეთუხუცესი: ლუარსაბ: თულაშვილი: ამისი: მსახური:</p> <p>იმერელ: ბაიერი: წერეთელი: დავით: ამისი: მსახური:</p> <p>ბაიერი: აბაშიძე: ბეჟან: ამისი: კაცი:</p> <p>ბაიერი ედიშერ:</p>	

<p>ბაიერი: გიორგი: ბიძინაშვილი: მუსხელაძე: ამისი კაცი:</p> <p>კარის: წინამძღვარი: ნიკოლოზ: ახლავეს: მღვდელი: ბ: და: დიაკვანი:</p> <p>აზნეური: იესე: თურმანიძე: ამისი: კაცი:</p> <p>აზნეური: გიორგი:</p> <p>აზნეური: ბეჟან: წვიმეტიძე:</p> <p>აზნეური: სეხნია: აბაზაძე: ამისი: კაცი:</p> <p>მკერვალი: და: დალაქი:</p> <p>ყაფიჩი: და: იასაული:</p> <p>სვანიძე: პაპუნა:</p> <p>ხაბაზი:</p> <p>ფარეში:</p> <p>აუშტარი:</p> <p>მეთეფშე:</p> <p>მეჯორე:</p>	
---	--

ნუსხა: მეფის: შვილის: ვახუშტისა:

<p>მეფის: შვილი: ვახუშტი: ვახტანგისშვილი:</p>	<p>მეფის: რძალი: ბატონისშვილის: ვახუშტის: მეუღლე: მარიამ: გიორგის: ასული: ქალი: ორი: ვახუშტის: შვილები: ამისი: გამდელი: მხლებელი:</p>
--	--

თავადი: ზაალ: ზაალისშვილი:
ხერხაულიძე:
ამისი: ყმა:

იმერელი: თავადი: ფხეიძე:
ხოსია:
ამისი: ყმა:

თავადი: ქაიხოსრო: ზაზას:
შვილი ციცი:
ამისი: კაცი:

თავადი: ღვთისაგარ:
გიორგისშვილი: გოჩასძე:
ამისი: კაცი:

თავადი: ბერი: დავითისშვილი:
ფავლენიძე:

აზნეური: ზურაბ: ხოსიტაშვილი:
თავყელიძე:
ამისი: კაცი:

აზნეური: თამაზა: ბეჟანიშვილი:
საგინაძე: ამისი: კაცი:

აზნეური: ზურაბ:
დავითისშვილი: აბაზაძე:
ამისი: ყმა:

აზნეური: ფანიაშვილი:
ნიკოლოზ: დათუნაშვილი:
ამისი: ყმა:

აზნეური: დემეტრე:
რევაზისშვილი:
ამისი: ყმა:

აზნეური: ფირან: ფიფალაშვილი:
ამისი: ყმა:

აზნეური: დავით: ბეჟანისშვილი:
ამისი: კაცი:

აზნეური: ჯომარდიძე: კაცია:
და: ამისი: ძმა: როსეფ:
ამისი: ყმა:

აზნეური: შერმადინ:
ნიკოლოზისშვილი:
ამისი: კაცი:

აზნეური: პეტრე: ანდრიაშვილი:
ამისი: კაცი:

აზნეური: იოსაფათ:
საგინაშვილი:
ამისი: კაცი:

აზნეური: დავით:
გიორგისშვილი:
ამისი: კაცი:

აზნეური: იოსებ:
დოლენჯისშვილი: ჯმალაძე:
ამისი: ყმა:

აზნეური: როსეფ: ბასილიშვილი:
ამისი: ყმა:

აზნეური: ზაზა:
ლუარსაბისშვილი:
ამისი: კაცი:

აზნეური: კაცური:
ოთარისშვილი:
ამისი: ძმა: სეხნია: ქვლივიძე:

აზნეური: იორამ: ადამის: შვილი:
ამისი: კაცი:

მსახური:

ფარეში:

მელვინე:

მზარეული:

ხაბაზი:	
მეჯინიბე:	

ნუსხა: მეფის: ძმების: და: ძმის: შვილების:

მეფის: ძმა: კონსტანტინე: ლევანის: შვილი:	მეფის: და: ხორაშან: ლევანის: ქალი:
მეფის: ძმა: ადარნასე: ლევანის: შვილი:	
მეფის: ძმისწული: დავით: მეფის ქაიხოსროს: შვილი:	მეფის: ძმისწული: ანნა: მეფის: ქაიხოსროს: ქალი: ამათი : გამდელი: და: მოახლე:
ამათი: შინეთ: მოსამსახურენი:	
გურიელი: ბატონის: შვილი: ქაიხოსრო: გიორგის: შვილი: ამისი: აზნეური: მსახური:	

ნუსხა: ეპისკოპოზთა:

თავადის: შვილი: მთავარეპისკოპოზი: ქრისტეფორე: ამას: ახლავს: თავადიშვილი: მთავარდიაკვანი: ეფთვიმე: მეორე: მთავარდიაკვანი: თავადიშვილი: მიქელაძე: ნიკოლოზ: ამათი აზნეური: მსახური:	ველით; უქმნელის: ხატის: ეკლესიის: მქონე:
--	---

თავადისშვილი: მიტროპოლიტი:
თბილელი: პავლე: ამას: ახლავს:
თავადისშვილი:
მღვდელმონაზონი: არსენ:
აზნეური: ოდიშელი: ახლავს
დოდელია:
მსახური: ახლავს:

თავადისშვილი: მროელ:
ეპისკოპოზი: ნიკოლოზ:
ამისი: მღვდელმონაზონი:
თავადისშვილი: მთავარდიაკვანი:
იოვანე:
აზნეურშვილი:
მსახური:
მროვლის: ძმისწული:

თავადისშვილი: ეპისკოპოზი:
მანგლელი: არსენ:
ამისი: მღვდელი: გიორგი:
აზნეური:
მსახური:

ბაიერის: შვილი: ურბნელ:
ეპისკოპოზი: ნიკოლოზ:
ამისი: მღვდელი: და: დიაკვანი:
მსახური:

ეპისკოპოზი: იოსებ:
ახლავან: მღვდელმონაზონნი
მღვდელი: და: დიაკვანნი:

თავადის: შვილი: მღვიმის:
წინამძღვარი: ათანასე:
ახლავს: მთავარი:
მოსამსახურე:

ტპილისის: ქალაქის: დიდის:
საკრებულოს: ყდ. წმინდის:
ეკლესიის: მქონე

ჯველით: უქმნელის: ხატის:
ეკლესიის: მქონე:

ყოვლად: წმინდის:
ეკლესიის: მქონე

მთავარდიაკვანი:
სტეფანეს:
ეკლესიის: მქონე:

წმინდის: ღთის: მშობლის
ეკლესიის: მქონე:

წმინდის: შიოს: უდაბნოსი:
რომელსა: ყოველწელ: მისი:
ნაწილი: სასწაულთ:
მოქმედობს:

თავადიშვილი: იკორთის: წინამძღვარი: ქრისტეფორე: ამისი: მღდელი: და: მოსამსახურე:	მთავარანგელოზის: ეკლესიის: მქონე:
მოძღვარი: მეფისა: მღვდელმონაზონი: გერმანე: ამისი: მსახური:	
თავადიშვილი: პირლებულის: წინამძღვარი: ნიკოლოზ: ამისი: მსახური:	ყოვლად წმინდის: ეკლესიის: მქონე:
ბატონის: სასაფლაოს: წინამძღვარი: არსენ: ამისი: მოსამსახურე:	დიდის: ეკლესიის: სამჯრის: ყ-დ: წმინდის: ეკლესიისა;
თავადიშვილი: საბა: ამისი: ძმა: ზოსიმე: ორნივე: მწირნი: ბერნი: ამათი მსახურნი	

წყარო: რუსეთის საგარეო პოლიტიკის არქივი, ფონდი, ურთიერთობა რუსეთსა და საქართველოს შორის, 1724 წ., საქმე 3, ფურც. 1-23. წიგნიდან: გ. პაიჭაძე, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის (XVIII ს. I მეოთხედი), თბ., 1960, გვ. 206-233.

პრესნიაზე მდებარე ქართული მამულების „გეომეტრიული გეგმა“

№	Описание дворов, состоящих в Пресницкой даче	Десятины	Квадратные сажени
---	--	----------	-------------------

1	Двор грузинской дворянки Марьи Алексеевой Цымакуризовой		650 ½
2	Двор его светлости царевича Георгия Вахтангиевича служителя его грузина Бежана Кочезова		195
3	Двор отставного капитана князя Филипа Анофриева сына Челакаева		1240
4	Двор его светлости грузинского царевича Вахушти Вахтангиевича		472 1 ар
5	Двор грузинской княгини Елены Хваболовой		435
6	Двор его светлости грузинского царевича Георгия Вахтангиевича служителя Бориса Потапова		216
7	Двор грузинского дворянина Александра Тарасова		456
8	Двор его светлости грузинского царевича Вахушти Вахтангиевича		476

9	Двор грузинского архисерея Филимона подьякона Ивана Иванова		220
10	Двор грузина Бориса Иванова сына Паткалзева		189 1 ½ ар.
11	Двор грузина Дмитрия Чочатзе		112 1 ар.
12	Двор покойного грузинского царевича Бакара Вахтангиевича супруги его княгини Анны Егоровны		224
13	Двор вольного грузина Ивана Дмитриева		246
14	Двор вольного грузина Антона Егорова		332ар.
15	Двор отставного порутчика князя Николая Кахаберизева		828 1 ар.
16	Двор вольного грузина Бориса Борисева сына Цвиманьизе		84
17	Двор его светлости грузинского царевича Бакара Вахтангиевича служителя его Матвея Макарова		161 ½

18	Двор московского первого батальона прапорщика Василия Тулаева		180 2ар.
19	Двор отставного гусара Петра Захарова сына Черкеза		84
20	Двор монетной экспедиции подпорутчика Яким сына Тулаева		208 1ар.
21	Двор грузинского князя Дмитрия Салкатзе		1170
22	Двор грузинской царевны Анны Вахтангиевны служителя Тихона Федотьева		48
23	Двор ее сиятельства княгини Анны Егоровны служителя Якова Козмина		45
24	Двор его светлости грузинского царевича Георгия Вахтангиевича вдовы дворовой женки Авдотьи Ивановой		117
25	Двор ее сиятельства княгини Анны Егоровны служителя Ивана Михайлова		95

26	Двор ее сиятельства княгини Анны Егоровны служителя Егора Федорова		132
27	Двор вдовы порутчицы Авдотьи Ивановой дочери Хлалозовой		225
28	Двор его светлости грузинского царевича Вахушти Вахтангиевича служителя Егора Алексеева		174 1 ар
29	Двор вольного грузина Михаила Егорова		112 ½
30	Двор вольного грузина Егора Иванова		112
31	Позади одного двора двор княгини Анны Егоровны служителя Октома Яковлева		78
32	Двор господина генерала майора князя Елисея Потаповича Амилохорова служителя его Семена Потапова Вягулова		110
33	Огород его ж, господина князя Милохорова, служителя Петра Тертерова		104

34	Двор господина генерала майора князя Елисея Потаповича Амилохорова		786
35	Двор грузинского архиерея Филлимонова		340
36	Двор ее светлости грузинской царевны Анны Хосоровны	2	1837
37	Двор его светлости грузинского царевича Вахушти Вахтангиевича под тем же 37-м №-ом двор грузинского дворянина Осипа Чумартица	3	520, 304
38	Погост церкви Георгия Страстотерпца		760
39	Двор покойного грузинского царевича Бакара Вахтангиевича супруги его вдовствующей княгини Анны Егоровны	1	1269
40	Двор грузинского протопопа Анисима Евсевиева		220
41	Двор грузинского дворянина Зураба Егорова сына Чирикова		348

42	Двор ее сиятельства княгини Анны Егоровны служителя Ермолия Афонасьевича		154
43	Двор московского третьей гильдии купца Алексея Никифорова		130
44	Двор грузинского дворянина Евсея Семенова сына Точилова		218
45	Двор грузинского дворянина Осипа Егорова сына Санагизя		105 ½
46	Двор ее сиятельства княгини Анны Егоровны служителя Ивана Федорова		201 ½
47	Двор грузина Назара Егорова		138 ½
48	Двор грузинской жены вдовы Варвары Михайловой		252
49	Двор грузина Ивана Павлова		72
50	Двор грузина Евстафия Егорова покойного царя Вахтанга Леоновича кухмистра		120
51	Двор грузинского дьякона Да (вы) да Николаева		210 ½

52	Двор грузина Сергея Борисова		560
53	Двор грузина Ивана Борисова		144
54	Двор грузина Адама Зуратова		152
55	Двор грузинской жены Варвары Давыдовой		180
56	Двор грузина Егора Иванова сына Кутамелева		301
57	Двор титулярного советника Вельямина Егорова сына Апшемурова		539
58	Армянская церковь и кладбище оной		576 ½
59	Двор армянина Осипа Григорьева сына Нералпова		675
60	Двор армянина Павла Петрова сына Аницева		500
61	Двор пример майора князь Давыда Мочевелова		1120
62	Двор грузинского князя Исак Андронникова		812
63	Двор надворного советника князя Дмитрия павловича Цыцыанова		846

64	Двор порутчика князя Ивана Давыдова сына Эрестова		374
65	Двор грузинов Давыда Васильева сына Кричилова и Давыда Назарова сына Кричилова		320
66	Двор его светлости грузинского царевича Егора Бакаровича алмазных дел мастера Сергея Александрова сына Желвокова		253
67	Двор грузина Захара Егорова сына Кувчины		253 ½
68	Двор грузинского дворянина Павла Матвеева сына Урамазова		351
69	Двор грека Павла Егорова сына Батмалева		361
70	Двор вдовы грузинской жены Марфы Герасимовой дочери Заргтзевой		240
71	Двор вдовы греченки Пелагии Довыдовой грека Петровой жены Назарова		264

72	Двор грузина Егора Иванова		234
73	Двор грузинской дворянки вдовы Елисаветы Дмитриевой дочери Тафмелевой		115 ½
74	Двор грузинского дворянина Павла Афонасьева сына Ревазова		436 ½
75	Двор ведомства коллегии экономии Покровского монастыря Углицкого уезду деревни Зверковой кружечника Ивана Григорьева		37
76	Двор вольного башкира ивана Перова		50 ½
77	Двор гусарского грузинского полку квартирмейстера Бориса Фомина сына Борисова		72
78	Двор его светлости грузинского царевича Георгия Вахтангиевича служителя ево Максима Иванова		104 ½
79	Двор его ж светлости грузинского царевича Георгия Вахтангиевича служителя Ивана Андреева		297 ½

80	Двор ее сиятельства княгини Анны Егоровны служителя Степана Иванова		279
81	Двор вольного грузина Федора Давыдова		238
82	Двор майора Давыдова Матвеева сына Панчулидзова		542 ½
83	Пустырь майора князя Егора княж Юрьева сына Ратиева		416
84	Двор ее сиятельства княгини Анны Егоровны служителя Егора Иванова		49 ½
85	Пустырь его светлости грузинского царевича Георгия Вахтангиевича служителя его Петра Перфильева		176 ½
86	Двор московской второй гильдии Кадашевской слободы купца Ивана Васильева сына Кривоуцкого		121
87	Двор ее сиятельства княгини Анны Егоровны служителя Антоня Яковлева сына Черноусова жены его вдовы Авдотьи Агаловой		18

88	Двор вольного грузина Якова Петрова сына Кичкина		216
89	Двор его светлости господина генерал порутчика Московского оберкоменданта и кавалера царевича Афонася Леоновича пьяной двор в потомственное его светлости владение план и межевая книга в 765 году даны под которых земли	5	1727
90	Двор господ стацкого советника князя Егора, Даколежского советника князь Евгения Васильевых детей Амилохоровых, на которой двор план и межевая книга во владении в 1754 году даны, под которым земли...	3	2305
91	Двор отставного капитана князь Николая Семенова сына Багратиона	6	90
92	Двор грузинского принца Левона Бокаровича вдовствующей супруги его княгини Александры Яковлевны	4	672

93	Двор его светлости грузинского царевича Вахушти Вахтангеевича	2	592
94	Двор грузинского дворянина Егора Васильева сына Зем Булова		2043
95	Двор Московского монетного двора монетчика Алексея Степанова сына Колмогорова		92
96	Двор ее сиятельства вдовствующей княгини Анны Егоровны служительницы ее вдовы грузинской Анны Ивановой дочери		1020
97	Двор вольного грузина Ивана Борисова		810
98	Двор лейбгвардии Преображенского полка капитана порутчика князя Николая князь Борисова сына Давыдова		2106
99	Двор грузинского архиерея Афонася служителя его Федора Иванова сына Арабитызева		304
100	Двор армянина Михаила Иванова сына Распопова		495 ½

101	Двор вдовы капитанши княгини Прасковьи Арбелиновой		370
102	Двор вольного грузина Семена Иванова сына Размазова		418 ½
103	Двор его светлости царевича грузинского лейб-гвардии майора Александра Бакаровича служителя Николая Федорова		330 ½
104	Двор грузинского священника Егора Иванова...		468 ½
105	Двор Колежского ассесора князь... дена Мельхиседекова сына Барата		
106	Двор вольного грузина Бориса Егор...		
107	Двор полковника Петра Егорова сына...		
108	Двор его светлости грузинского ц... Егория Вахтангевича служителя... Матвея Кочнова		
109	Двор вольного грузина Солом. ева сына Азигильдева		

110	Двор его сиятельства княгини... жены служителя Андрея...		
111	Двор ее сиятельства княгини... Егоровны служителя грузина...		
112	Двор государственной Юстиц [коллегии] [ко] пейста Петра ива...		
113	Двор грузинского митро... .. сия подьякона Ивана Бор...		
114	Двор вдовы ма... Александровн...		486
115	Двор воль..... ва сына		256 1/2
116	Двор вольного грузина Федора Егорова сына Зекзиева		232 ½
117	Двор грузинского дворянина Николая Павлова сына Дез...анова		708
118	Двор грузинских дворян Федора да Егора Егоровых детей Дентикизовых...		1255
119	Огород ее сиятельства княгини Анны Егоровны		703 ½

Буббт: Г. Пайчадзе. К истории грузинской колонии в Москве в XVII-XVIII веках, Тб.. 1982 г. сс, 49-56

Н Е К Р О П О Л Ь ГРУЗИНСКИХ ЦАРСКИХ И КНЯЖЕСКИХ УСЫПАЛЬНИЦ В МОСКОВСКИХ МОНАСТЫРЯХ.

Цари грузинские, князья и духовенство с давних времен посещали по политическим и церковным делам единовенную Россию. В Москву приезжали грузинские цари и царевичи, утомленные частыми внутренними смутами в Грузии и постоянными тревогами извне, и навсегда оставались с семействами на жительство в Москве и в других городах России. Здесь же они окончивали свою жизнь, погребались в Московских монастырях и усыпальницах. Многие грузинские царевичи сооружали себе усыпальницы в одном каком нибудь монастыре, где и погребались лица их фамилий. В память своих близких царевичи делали богатые вклады в монастырях и украшали их самым роскошным видом.

Мне довелось побывать в октябрь 1912 года в Московских монастырях и снять дорогие могилы грузинских царских особ. Начну с Донского монастыря.

МОСКОВСКИЙ ДОНСКОЙ МОНАСТЫРЬ.

В Московском Донском монастыре погребены грузинские царевичи, грузинские князья, имеретинские цари, царевичи, указанные в особом списке, и князья, кн. Сухадан Еливозорович, Корганашвили, Григорий, архиепископ и некоторые другие архиереи грузинские. Этот же монастырь сделался усыпальницею семьи имеретинского царя Арчила Вахтанговича, который с семьею делал значительные вклады в монастырь. Особенно царь Арчил стал усердствовать к монастырю со времени вступления в управление обителью Ми-

литинского (имеретинского архимандрита Лаврентия и погребения около своих сыновей. О вступлении архим. Лаврентия монастырский летописец говорит так: 18 марта по указу великого государя и по благословению преосв. Стефана митрополита Рязанского и Муромского в Донской монастырь прислан архимандрит Лаврентий Милитинский. А провожали его отца архимандрита в монастырь Златоустова монастыря игумен да преосвященного Рязанского дворецкий Федор Иванович Иверский Дадан. А встречали его отца архимандрита в Донском монастыре наместник иеромонах Тарасий с братиею у монастырских ворот с крестом и со святою водою и был благовест и звон во все колокола).

Еще во время постройки соборного храма в монастыре под алтарем была устроена палата, может быть с тем намерением, чтобы обратить ее в последствии в могильный склеп. В этой то палате в 1711г. Милитийский /Имеретинский/ царь Арчил похоронил прах своих сыновей.

Ныне это Сретенская церковь, находящаяся под главной церковью Донского монастыря, где мною и были сняты все могилы грузинских царственных особ.

«171, марта 29, говорит монастырский летописец – «погребено в Донском монастыре царевич Милитийский Александр Арчилович (первый генерал фельдцейхмейстер русской артиллерии, при Петре Великом) под соборною церковью, что сделана палата под алтарем; а тело его привезено из Шведской земли из Стекольного (Стокгольма). А представна тело царевича в 1710г. февраля 2 числа. При том же его гроб по изволению батюшки его погребены тела братьев его царевичей Матасия и Давида и его царевича Александра жена первого брака, а перенесены же их тела из Новодевичьего монастыря апреля 5, в 1711году.» «В 1712 году при бытии в Донском монастыре архимандрита Лаврентия царь Арчил Вахтангиевич Милитинский в обители Донской Богородицы над соборною церковью, что была палата под алтарем, в которой палате погребены дети его, царевичи: Александр, Матфей, Давид

и в той же палате построил церковь во имя Сретения Господня, нашего Иисуса Христа; и та церковь освящена в нынешнем же 1712г. сентября 24. А освящал ту церковь преосвященный Стефан митрополит Рязанский и Муромский». «1713 апреля 16 преставился на Москве Милитинский царь Арчил Вахтангиевич, а погребен в Донском монастыре в церкви Сретения Господня нашего Иисуса Христа, что построил он же царь Арчил, где погребсны дети его. А погребен царь Арчил Вахтангиевич апреля 19».

Около этого времени упразднена была иерархическая степень Иверского Валдайского монастыря (где настоятели были архимандриты), приписанного к монастырю Александра Невского. Архимандрит Лаврентий, по желанию супруги царя Арчила, царицы Екатерины Давыдовны, и дочери Дарьи Арчиловны, обратился в 1715г. к государю Петру Алексеевичу с просьбой о даровании этой степени Донскому монастырю, как родовой усыпальницы покойного Имеретинского царя Арчила. Эта просьба, вероятно, по особому ходатайству царицы Екатерины и царевны Дарьи, была исполнена в тот же день, октября 2, и по грамоте Митрополита Рязанского и Муромского, данной 13 ноября на имя архимандрита Лаврентия, дозволено архимандритом Донского монастыря служить в литре с рипидами, с полицею, и с осенением, а посоаг иметь с сулком» (См. челобитную архимандрита Лаврентия об этом стр. 133 наст. книги о Донск. М-ре). «1719 апреля 16, простовная на Москве Милитийская царица Екатерина Давыдовна, жена царя Арчила Вахтангеевича, а погребена в Донском монастыре в церкви Сретения Господня, при гробе мужа своего царя Арчила, мая 5 числа. А на погребении были преосв. Игнатий митрополит Сарский и Подонский, да Палестинские архиереи: Арсений митрополит Оивадский, Григорий митрополит Меленикийский да архимандриты Чудовской, Новоспасский, Андрониевской, Богоявlienский, Петровский, Зла-тоустовский да Сербский архимандрит Иоаникий». А погребения вышеписанного апреля 16, мая по — 5 число не было, для того, что апреля с 17 числа Москва река и была вода велика, что такой

большой воды никто не помнит, и мосты разломали и разнесло и пронести тело было невозможно».

Архимандрит Лаврентий, в бытность настоятелем Донского монастыря на свои средства построил несколько зданий под келии, разные службы и производились капитальные поправки прежних построек. Скончался Архимандрит Лаврентий 20мая 1720г. и 21 мая погребен в Сретенской церкви. В этой же церкви погребена и первая супруга Имеретинского царевича Александра. Церковная летопись гласит: «1720 июля 28 преставился на Москве княгиня Милитийская Гликерия Ольична, царевича Александра Арчиловича Милитийского жена, а погребена в Донском монастыре в церкви Сретения Господня, при гробе мужа ее, июля 30».

Царевна Имеретинская Дарья Арчиловна в память родителей делала в монастырь значительные вклады. В 1725г. она дала вкладу: сосуды, потир-чаша золотая с серебряным поддоном. Во всех этих сосудах золота было 1ф., 15 зол., а серебра 2ф. 51 зол. Кроме того, в 1727 и 1730г. она пожертвовала 2000руб. на построение соборной кровли, колокольни и паникадила. Она же в 1729 году распространила церковь Сретения Господня пристройкой алтаря.

В том же 1729 г. ноября 8 перестроенный храм был освящен в присутствии царевны, преосв. Иоанном, епископом Переяславским. Царевна Дарья Арчиловна скончалась в 1740г. и октября 6 погребена при гробах отца своего и матери.

1741г. января 13 дня погребена в церкви Сретения Господня, на левой стороне Грузинской царицы Русуданы.

1. Александр Арчилович, Иверский царевич, 20 февраля 1711г. в граде Нарботническом Питео, пополуночи в 8 ¼ ч., жил 38 лет. (В Сретенской церкви Донского монастыря).
2. Амилахварова, кн. Евгений Васильевич д. ст. сов., Московской губернии, палаты гражданского суда председатель, 11 декабря 1786г. (Донск. Монастырь под папертью).

3. Амилахваров, кн. Евгений Васильевич д. ст. сов., Московской губернии, палаты Гражданского суда председатель, 11 декабря 1786г. (Донск. монас. под папертью).
4. Амилахваров, кн. Егор Васильевич, д. тайн. сов. и государственной отчетной коллегии президент, † 16 июля 1779г., 55 лет. (Донск. монас. под папертью).
5. Анна Васильевна, жена грузинского царевича Афанасия Леоновича, рожд. княжна Амилохорова, род 10 апреля 1720г., † 6 марта 1794г. (Сретенская церковь).
6. Анна Георгиевна, жена грузинского царевича Бакара Вахтангиевича артиллерии генерал –лейтенанта и обоих российских орденов кавалера, дочь грузинского владетельного князя Георгия Эристова, † 18 февраля 1780г. 74 л. (Сретенская церковь).
7. Арсеньева, Мария Александровна, рож. кн. Дадлиани, р. 8 августа 1840г. † 8 января 1894г. (Донск. монас.).
8. Арчил Вахтангиевич, царь Имеретинский в Москве 16 апреля 1713 г., погребен 19 апреля. (Сретенская церковь).
9. Афанасий, архимандрит Донского монастыря, из рода грузинских дворян Петреевых, р. 28 сент. 1774г. в Кизляре, † 17 октября 1832г. Тезоименинство 5 июля. (Донс. мон. дома Преосв. Богор.)
10. Афанасий Леонович, грузинский царевич генерал-поручик, р. 15 ноября 1707г., погребен † 31 марта 1784г. Жил 77 лет.

Здесь прах царевича, а дух на небесах,
 Рожденный от царей, все царское осиявил,
 Но добродетелью одной себя прославил:
 Зато днесь царствует в превыспренних мистах.

(Сретенск. Церк.).

10. Багратioni, княжна Александра, дочь светлейшего царевича Вахушти Вахтангиевича † 8 апреля 1789г. Жила 68 л. 7 и м. 29 дн. (Сретенская церковь).

11. Багратиони, княгиня Александра Ивановна, тайн. сов. 18 февр. 1853г., 75л. (Донск. монас.).
12. Багратиони, княг. Варвара Алексеевна, жена кн. Кирилла Александровича Багратиони, 18 апреля 1788г. (Донск. монас.).
13. Багратиони, княжна Дарья Кирилловна, дочь тайн. сов., сенатора и кавалера, р. 9 декабря 1809г., 6 апр. 1831г. (Сретенская церковь).
14. Багратиони, кн. Кирилл Александрович, тайн. сов., сенатор и кавалер, † 19 апреля 1828г. 79 л. (Сретенская церковь).
15. Бакар Вахтангиевич, грузинский царевич, артиллерии генерал-лейтенант и обоих российских орденов кавалер, род. 7 апреля 1700г., † 1 февраля 1750г. (Сретенская церковь).
16. Баратаева, княжна Елизавета Семеновна, в замуж. Мансурова, д. ст. советница, 22 окт. 1814г., на 32г. (Донск. монас.).
17. Василий Егорович, князь, меньшой сын генерал-аншефа и разных орденов кавалера царевича Георгия Грузинского, род. 21 октября 1750г., служил в Преображенском полку подпоручиком, † в мае 1764г. Жил 14-8-19 дн. (Сретенская церковь).
18. Вахушти Вахтангиевич, царевич грузинский, сын царя Вахтанга Леоновича, † 6 декабря 1784г., жил 55л. 4-23д. (Сретенская церковь).
19. Даднани, княжна Анна Петровна в замуж. Васильчикова, надв. сов., † 14 июня (июля?) 1803 г. Жила 57 лет.
20. Георгий Вахтангиевич, царевич грузинский, † 19 декабря 1786г. Жил 74г. 4-17дн. (Сретенская церковь).
21. Гигаур, Елизавета Богдановна, девица, р. В ноябр 1810 г. † 22 марта 1835 г. (Дон. монаст.).
22. Царевна Гликерия Ильинична (по фамилии неизвестная), жена генерал-фельдцейхмейстера, Имеретинского царевича Александра Арчиловича, 28 июля 1720г. и от сотворения мира 2728; жила 58 лет. (Сретенская церковь).

23. Голицина, жена генерал-майора князя Алексея Борисовича Голицина, дочь светлейшего царевича Герогия Грузинского, генерал-аншефа и разных орденов кавалера; р. 14 мая 1754г., † 12 мая 1779г. пополудни в один надцатом часу. Жила 25 лет без двух дней (Сретенская церковь).
24. Григорий Цинамвришквилов, грузинский архимандрит, 25 января 1777 г. (Сретенская церковь).
25. Грузинская, светлейшая княгиня Александра рожд. кн. Яковлевна Сибирская, роду сибирских царей, р. 1 апреля 1728, † 26 мая 1793 г., 65 л. 3м. 22 дн. В замужестве была за грузинским принцем Леоном Бакаровичем, роду царей грузинских. Памятник ставил сын ее, кн. Леон Леонович в 1800г. (Сретенская церковь).
26. Грузинская, княжна Анна, дочь царевича Вахушти Вахтангевича Грузинского, † 6 мая 1779г. Жила 34г. 10-6 дн. (Сретенская церковь).
27. Грузинская, княжна Анна Георгиевна. в замужестве графиня Толстая, род. 31 января 1789г., † 17 июля 1889г.
28. Екатерина Давыдовна, имеретинская царица, жена царя Арчила Вахтангевича, † в Москве 16 апреля 1719; погребена 5 мая (под Сретенскою церковью).
29. Грузинская, княжна Мария, младшая дочь царевича Леона Леоновича Грузинского: родилась и умерла 22 марта 1791г. Памятник ставил отец ее в 1880г. (Сретенская церковь).
30. Грузинская, княжна Ольга Леоновна Аничкова, по второму мужу подполковница, по первому мужу, гвардии подпоручика Турчанинова, род. 13 марта 1800г., † 10 января 1850г. 49л. 10м. Дети. (Сретенская церковь).
31. Грузинская царица Русудана, погребена 13 января 1714г. (Сретенская церковь).
32. Леон Бакарович, принц, род. 6 сент. 1728г., в супружество вступил в 1752г. с княжной Александрой Яковлевной Сибирской, в супруестве жил 13 лет, оставил вдовствующую 35

лет супругу и 8 человек детей, † 23 июля 1768г., тезоименитство его 18 июня; в службе находился в Измаиловском полку, дослужил до секунданта-майора; жил 35л. 8 месяцев. (Сретенская церковь).

33. Иаков Егорович, сын царевича грузинского Георгия, Генерал-аншефа, поручик Преображенского полка, р. 31 мая 1751 † 10 янв. 1768 г., жил 17-8-6 дн. (Сретенская церковь).
34. Грузинский, Евграф Леонович, † 26 ноября 1794 г., ж. 8-7-19дн. Памятник ставил в 1800г. отец его, князь Леон Леонович Грузинский, в память отменных дарований, разума и понятия науки (Сретенская церковь).
35. Грузинский, князь Леон Леонович, р. 27 февр. 1764г., † 3 мая 1800г. Тезоименинство 18 июня (Сретенская церковь).
36. Гурген Тамазович, секретарь царей; 20 апреля 1730г. (Сретенская церковь).
37. Давыд, сын имеретинского царя Арчила Вахтангиевича, † 24 октября 1796 (1688 г.); жил 6-9-9 дн. (Сретенская церковь).
38. Дадияни, князь Александр Львович, р. 20 августа 1800г., † 10 июня 1865г., возле князя Александра Петровича Дадияна.
39. Дадияни, кн. Александр Петрович † 26 января 1811г., 58 л.
40. Дадиянова, княгиня Анна Александровна, жена князя Петра Егоровича Дадиянова; р. 1723г., † 10 марта 1780г., жила 58 л. (Сретенская церковь).
41. Дадияни, княгиня Анна Леоновна, † 4 февр. 1812г., 59 л. с князем Александр. Петр. Дадияновым.
42. Дадияни, княжна Мария Александровна, в замужестве Арсеньева, р. 8 авг. 1840 г., † 8 янв. 1894г.
43. Дадияни, кн. Георгий Леонтьевич, генерал-майор, р. 1683, † 12 июня 1765г. Жил 82г. (Сретенская церковь).
44. Дадияни, Дмитрий Леонович, р.12 декабря 1801г., † 1 июля 1851г., возле князя Александра Петр. Дадиянова.

45. Дадьянов, кн. Егор Александрович † 28 февраля 1861.
46. Дадьяны, княгиня Екатерина Васильевна, † 28 декабря 1845г., на 21г., с княз. Александр. Петр. Дадьяном.
47. Дадьяны, княж. Екатерина, дочь главной артиллерии капитана, князя Петра Сергеев. Дадьяна; р. 21 ноября 1743г., † 1 февр. 1769г. Жила 25л. 2-5 дн. (Сретенская церковь).
48. Дадьяны, княжна Елизавета Петровна. † 5 января 1814 г., 64л., с княз. Александр. Петров. Дадьяном.
49. Дадьяны, кн. Леон Александрович р. 7 марта, † 20 мая 1845г.
50. Дадьяны, кн. Леон Александрович, † в 1847 г. на 37г., с княз. Александр. Петрович. Дадьяном.
51. Дадьяны, княгиня Лидия Григорьевна, рожд. баронесса Розен, р. 2января. 1817, † 6 декабря 1866г., с княз. А.Л. Дадьяном.
52. Дадьяны, княжна Марья Дмитриевна, рожд. Нарышкина, р. 27 ноября 1779, † 28 марта 1854 г., с княз. Л.А. Дадьяном.
53. Дадьянов, кн. Михаил Егорович, артиллерии майор, р. 1724г., † 16 февр. 1768г. Жил 43г. (Сретенская церковь).
54. Дадьянов, кн. Николай Егорович, подполк. † 20 марта 1752г. Жил 39-4-10дн. (Сретенская церковь).
55. Дадьянов, кн. Петр Александрович, † 4 декабря 1786г. Жил 10л. 1м. (Сретенская церковь).
56. Дадьянов, кн. Петр Егорович, артиллерии капитан, р. 15 июня 1716, † 4 декабря 1784г. Жил 68 лет. (Сретенская церковь).
57. Дадьяны, кн. Петр Львович, р. 1803, † 17 июня 1875г.
58. Дадьяны, княжна Софья Александровна, жена генерал-майора князя Егора Леонтьевича; р. 18 сент. 7200 (1691г.) † 4 января 1747г. (Сретенская церковь).

59. Дарья Арчиловна, царевна милитийская; погребена 6 октября 1740г. при гробе отца своего и матери (Сретенская церковь).
60. Имеретинская царица Анна Матвеевна, † 4 июля 1832г. 62г.; рождение ее 17, а тезоименинство 25 июля (Сретенская церковь).
61. Имеретинский, кн. Константин Константинович, р. 3 июня 1827г.; † 15 декабря 1885г.
62. Константин Давыдович, имеретинский царевич, генерал майор и разных орденов кавалер, † 3 мая 1844г. 60л. (Сретенская церковь).
63. Карганашвили, кн. Елисей Александрович, крестник царевича Александр. Арчиловича; † 1 февраля 1693г.; погребен архимандритом Антонием Одиновичем (Сретенская церковь).
64. Лаврентий грузинец, архимандрит Донского монастыря, † 20 мая 1720г. (Сретенская церковь).
65. Мансурова, Елизавета Семеновна, рожд. княжна Баратаева, д.ст. советн., † 28 октября 1814г., на 32г.
66. Матвей Осипович, ближний чиновный стольник царя Арчила Вахтангиевича; † 28 августа 1730г. (Под собором Донского монастыря).
67. Матай, царевич, сын царя Арчила Вахтангиевича, Имеретинской земли обладателя, † 23 марта 7201г. (1693) (Сретенская церковь).
68. Меликов, кн. Захар, полковник, † 15 фев. 1782г.

II Николаевский греческий монастырь в Москве

(зависимый от Иверского Афонского Монастыря). Этот монастырь давал приют архимандритам и архиереям грузинским при посещении ими России. Мною сняты могилы здесь погребенных: Грузинского митрополита Эпифания, отпевание которого было со-

вершено 11 декабря 1668г. Патриархом Иосифом II-ым. Затем погребена с правой стороны трапезной церкви Николаевского соборного храма, -царица Екатерина Георгиевна, супруга грузинского царя Кайхосра Леонтиевна, скончавшегося 3 мая 1730г. Кроме того здесь же покоятся Грузинский генерал Парсадан Папумов, скончавшийся 16 мая 1733г. И левой стороне храма грузинский князь Панкратий Хоханович Давидов, скончавшийся 31 января 1724г. В самой церкви Кахетинский князь (князь Отар) Чолокаев, скончавшийся 24 февраля 1744 года.

1. Грузинская, Екатерина Егоровна, жена «Грузинской земли блаженная памяти Его Высочества царя Кайхосро Леонтиевича»; † 3 мая 1730г. (Николаевский Греческий монастырь; в нижней Никольской церкви).
2. Давыдов, Панкратий Хоханович, грузинский князь, стольник, † 30 января 1724г., жил 75 л. (Николаевский греческий монастырь, в Николаевской трапезе).
3. Давыдов, князь Потап Хоханович, стольник, † 17 апреля 1718 г., жил 62г. (Николаевский греч. монастырь).

III Московский Покровский монастырь.

(что на убогих домах)

В этом монастыре я снял следующие могилы: погребен под Покровскою церковью, в пределе св. Иоана Митрополита. Затем Грузинского царя Георгия XIII дети царевичи: Илья скончался 1859 года, Окропир, скончался 1857 года, Ираклий, скончался 1859 г. Дочь имеретинского царя Соломона и супруга грузинского князя Койхаро-Абашидзе. Кроме того в этом же монастыре погребены: грузинский Митрополит Иона, скончавшийся в 1821 году, грузинский архиепископ Пафнутий, скончавшийся в 1832 году.

1. Князь Сулан Элизбарович, грузинского 172 царя, 2 марта 1733 г. (Сретенская церковь).

2. **Яшвили, Спиридон Иванович, Имеретинский князь, † 1827г. на 56 г.**
3. **Абашидзе, Дарья Соломоновна, дочь имеретинского Соломона Великого, жена грузинского князя Кайхосро Абашидзе, род. 1756г., † 24 января 1827г. (Церк. митр. Ионы Покровск. монастр.).**
4. **Авалов, Захарий Иванович, сын грузинского кн. Иоанна Авалова, род. 14 декабря 1766г., с 10-го года рождения своего находился в пустыне Давида-Гареджинской; пострижен в монахи 13 февраля 1783г. и наименован был Зирах; принял на себя схиму 1792г. февраля 29; в иеромонахи посвящен того же года 20 марта; во архимандрита произведен того же года декабря 6 дня; во епископа (посвящен патриархом Антонием 30 мая 1795г., и переименован из Захария в Евлогия; прибыл в царствующий город Москву 9 июля 1797г., скончался 7 февраля 1809 года, имев жительство в Крестовоздвиженском монастыре; погребен в том Покровском монастыре 11 февраля. Жил 42 г. 1 мес. 25 дн. (Церковь Ионы покр. монас.).**
- ? 3. **Анастасия Григорьевна, Грузинская царица, супруга царевича Ильи Георгиевича, род. 25 сентября 1805г., † 31 марта 1882г. (Цер. Ионы покр. монас.).**
- ? 4. **Иона, грузинский митрополит, происходил от древней фамилии князей Гедевановых, р. в 1737г., в 30-е лето возраста своего пострижен во мхетском кафедральном соборе католикосом грузинским, царевичем Антонием Багратионовым, в иноческий образ, а в 1777г. посвящен оным же католикосом в архиерейский сан, с титулом Руисского митрополита, откуда, ради покаяния, отправился в Иерусалим и в Синайскую гору. Путешествовал по Греции, был в Константинополе, Смирне, святых Афонских горах, в разных архипелажских островах и в Корфе ради покаяния святым мощам чудотворным св. Спиридона Тримифонского, а оттуда отправился в Триест, Венецию и через Вену прибыл в Яссы,**

где жил четыре года, потом отправился в Россию, и жил в Киеве три года, а наконец, по Высочайшей воле, перемещен из Киева в столичный город Москву, где жил 27 лет, исполняя усердно службу алтарю Божию, нося на себе многие монаршие милости всеавгустейших российских монархов и , достигши глубокой старости, в 84-е лето скончался мирно в 1821г., в 4-й день августа, в Чудовом монастыре. Воздвигнут сей памятник усердием духовного сына, произносящего свой стих: «Как голубь невинный была душа в нем благая». (Покровский монастырь, церковью во имя митрополита Ионы).

5. Грузинская, Анна Павловна, рожденная графиня Кутайсова, супруга грузинского царевича Окропира; † 25 января 1868г., на 68 г., в Москве. Здесь же похоронен внук их младенец Константин. (Церковь Ионы).
6. Грузинская, Варвара Михайловна, девица, дочь тит. сов., р. 22 октября 1833г., † 8 августа 1853г.
7. Грузинская, светлейшая княжна Гаянна Ильинична, р. 1832 г., † 5 июня 1903г. (Покр. монас.).
8. Грузинская, Екатерина Гавриловна, жена Михаила Васильевича Грузинского; † 19 декабря 1866 г. (Покр. монас.).
9. Грузинская, Екатерина Евгениевна, жена кол. асс. род. 30 июня 1830г., † 13 августа 1867 г. Жила 37-1-13дн.
10. Илья, грузинский царевич, сын грузинского царя Георгия XIII; род. в Тифлисе 2 сентября 1790 г., † в Москве 18 июля 1854г. (Церковь св. митрополит. Ионы).
11. Ираклий, грузинский царевич, младший сын грузинского царя Георгия XIII; р. в Тифлисе 23 июня 1795 г., † в Москве 10 октября 1859г. (Церковь Ионы).
12. Грузинский царевич Михаил, сын грузинского царя Георгия XIII; род. в Тифлисе 1778 г., † в Петербурге 21 ноября 1862г. (Церковь Ионы).

13. Грузинский царевич Окропир, сын Георгия XIII, род. в Телави 24 июня 1795г., † в Москве 30 октября 1857 г. (Церковь Ионы).
14. Грузинский, Василий Михайлович, кол. сов., род. 25 января 1831 г., † 10 июля 1902г.
15. Грузинский, светлейший князь Георгий Ильич, внук царя Георгия XIII, род. 15 октября 1833 г., † 18 сентября 1899г. (Покр. монас.).
16. Грузинский, князь Давид Багратеевич, внук царя Георгия XIII; † 24 сентября 1888г. (Покр. монас.).
17. Грузинский, Михаил Васильевич, тит. сов., † 9 декабря 1866г.
18. Грузинский, светлейший князь Павел Окропирович, † 12 февраля 1875г. (Церковь св. митр. Ионы).
19. Жевахова, княгиня Мария Лукианова; род. 29 августа 1803., † 6 января 1831г., с Л. Я. Яковлевым. (Покр. монас.).
- 20.
21. Окрочделова, Тинатина Николаевна, грузинская дворянка, состоявшая в свите грузинской царицы Марии, и кормилица младшего сына ее высочества, † 11 декабря 1847г.; с I. Д. ,Окрочделовым.
22. Окрочделов, Иосиф Давыдович, грузинский дворянин (без даты).
23. Окропир, грузинский царевич, сын Георгия XIII; род. в Телави 24 июня 1795г., † в Москве 30 октября 1857г. (Церковь св. митр. Ионы).
24. Пафнутий, преосвященнейший, архиепископ грузинский, усердно служивший алтарю Божью в столичном городе Москве 10 лет, нося на себе высокомонаршие милости. Скончался на 55 году 5 дня марта 1832 г. в Чудове монастыре. Церковь во имя св. митр. Ионы, по левую сторону от могилы грузинского митрополита Ионы, против иконы Божьей Матери.

25. Цинамзгваров, Пармен Доментьевич, протоиерей и духовник ее Высочества грузинской царицы Марии Георгиевны, род. 4 декабря 1784г., † 14 сент. 1846г.
26. Амилахорова, кн. Анна Геразова дочь 1733г. преставная раба Божья Грузинской земли князя Гивартанова сына Баратова княгиня Анна Геразова дочь Амилохорова; жительство ее было от роду 33 лета и положена на семь месте, и еще кто придет на то место, тот иметь сказать: «дай, боже, сей царствие небесное». (В трапезе церкви св. Иоанна Предтечи, что за рекою Преснею, на Песках).
27. Амилахворова, княжна Анна Отаровна, в замужестве графиня Симонич, р. 8 мая 1800 г., † 3 июля 1866 г. (Алексеевский женский монастырь).
28. Арабадзе, Минодора Иосифовна, тит. советница, † 7 июня 1854г., 56л. (Ваганьково кладб.).
29. Арабидзев, Александр Михайлович, поручик, род. 12 авг. 1792г., † 13 дек. 1851г. (Ваганьково).
30. Арабидзев, Михаил Федорович, колл. асс., 5 апреля 1810г. Жена Елизавета Ивановна † 13 декабря 1809г. на 40г. (Ваганьково).
31. Багратиони. «Под этим камнем лежит грузинского царевича Вахушти Вахтангиевича сын, князь Доментий Багратион, который имел житие в в свете семь 9 лет. (Богоявленский монастырь, в трапезе).
32. Багратиони, княжна Зоя Александровна, † 14 мая 1884г., 43л. (Новодевичий монастырь).
33. Багратиони, княжна Софья Александровна, † 2 февраля 1871г. (Новодев. мон.).
Багратиони, княжна Степанида Матвеевна, рожд. Ржевская, жена князя Николая Семеновича Багратиона, р. в ноябрь 1705г., † 10 февраля 1762о. (Знаменский мон.).

34. Багратиони-Мухранская, княгиня Елизавета Александровна, рожд. Иванская, р. 7 сентября 1833г., † 21 сентября 1856г., возле А.Д. Ивинского (Троицкая Сергиева лавра).
35. Варлаам, митрополит грузинский, управлявший Даниловым монастырем с 20 февраля 1825г. по 18 декабря 1830г. Скончался в 2 часа по полуночи 18 дек. (Данилов мон.).
36. Гегидзе, Юлия Григорьевна, † 6 мая 1900г.; с М. Т. и Е. М. Каченовскими и Г. И. Козинером. (Миусское кладб.).
37. Гедианова, княжна Александра Лукинична, в замуж. Лукаш; род. 26 мая 1804 г., † 23 февраля 1834г. Памятник поставлен родителями: Лукой Степановичем и княгиней Марьей Ильинишной Гедиановыми и супругом Николаем Евгениевичем Лукашем. (Спасо-Андрониев монаст.).
38. Грузинская, княжна Александра Яковлевна, † 26 марта 1853 г. (Ваганьково).
39. Грузинская, светлейшая княгиня Анна Алексеевна род. 11 января 1824г., † 10 августа 1866., с Алексеем Алексеевичем Мазуриным. (Ваганьково).
40. Грузинская, княгиня Вера Петровна, † 1 октября 1833г., на 68г.; с князем Я. О. Грузинским. (Ваганьково).

IV В разных монастырях и кладбищах Москвы.

1. Грузинская, княжна Елизавета Григорьевна, дочь князя Григория Ильича Грузинского; р. 6 авг. 1862г., † 8 марта 1871г. (Троицкая Сергиева лавра).
2. Грузинская, светлейшая княгиня Ольга Николаевна, † 10 ноября 1902г. (Данилов мон.).
3. Грузинский, кн. Владимир, сын светлейшего князя Ильи Григорьевича Грузинского; ум. в 1886г., 1г. (Данилов мон.).
4. Грузинский, князь Николай Яковлевич, † 26 февраля 1861г. на 78л. (Ваганьково).

5. Грузинский, кн. Сергей Яковлевич, † 9 января 1880г., на 85г. (Ваганьково).
6. Грузинский, князь Яков Аронович, † 31 мая 1834г. на 78г. (Ваганьково).
7. Грузинский, князь Яков Яковлевич, род 1 ноября 1793г., † 3 марта 1866г. (Ваганьково).
8. Дадiani, княжна Мария Александровна, род. 20 апреля 1833г., † 23 июля 1869г., с княгиней Н.О. Дадiani (Новодевичий монастырь).
9. Дадiani, княгиня Наталья Федоровна, † 20 февраля 1876г. с А.О. Мосоловой и княжной М. А. Дадiani. (Новодевичий монастырь).
10. Епифаний, митрополит грузинский, погребен патриархом 11 декабря 1668г., в церкви Николы Старого, что на Никольском яресце. (Бывший монастырь).
11. Жевахов, кн. Иоан Семенович, † 3 июля 1792г. (Новоспасский мон.).
12. Кванчехадзева, Наталья Николаевна (Ваганьково).
13. Царевна Феодосия Ивановна, жена имеретинского царевича Александра Арчиловича, дочь боярина Ивана Михайловича Милославского; погребена патриархом 18 марта 1689г. (Новодевичий монастырь).
14. Лордкипанидзе, Далмерий Константинович, подпоручик запаса, род. 15 июля 1870г., † 15 октября 1901г. (Калитниковское кладбище).
15. Лыкашина, Екатерина Федоровна, в замуж. княгиня Туркестанова, жена гвардии капитана и кавалера, † 4 сентября 1840г.; жила 36 лет. 10м. 22 дня. (Спасо-Андрониев монаст.).
16. Манвелова, княг. Надежда Осипова, род. 1 марта 1806г., июня 1843г., с ней сын ее кн. Аркадий Николаевич Манвелов, род. 22 марта 1834г., † 24 августа 1842г.; с А. М. и Л. Бороздиными. (Ваганьково).

17. Маквелов, кн. Николай Васильевич, 20 апреля 1848г. (Ваганьково).
18. Маматказин, кн. Иван Федорович, р. 17 июня 1752, † 3 июня 1752г. во 2 часу по полудни. Служил в пехотном Навагинском полку в 3 м батальоне прапорщиком. Жил 30л. Жительство имел в Калужском уезде, в сельце Будаевке (Церковь пророка Ильи, за Пречистепскими воротами, в Скородаме).
19. Мосолова, Александра Федоровна, † 23 июня 1876г. 73л.; с ней пять Мосоловых, А. А. Арцыбушева и князь Дадияни (Новодевичий монастырь).
20. Панчулидзева, Марья Алексеевна, в замуж. Устинова, р. 9 февраля. 1789, † 21 марта 1845г. (Новодевичий монастырь).
21. Панчулидзева, Надежда Александровна, младенец, р. 24 января 1859г., † 18 июня 1859 же (Новодевичий монастырь).
22. Панчулидзева, Ольга Алексеевна, в замуж. Пашкова, р. 14 сен. 1802 † 21 марта 1842г. (Новодевичий монастырь).
23. Панчулидзев, Николай Самуилович, младенец; р. 4 августа 1859г. † 30 мая 1860; с младенцем Н. А. Панчулидзевой (Новодевичий монастырь).
24. Панчулидзев, Самуил Александрович, р. 20 августа 1825 г., † 28 марта 1897 г. (Там же)
25. Панчулидзев, Семен Давыдович, генерал майор и кавалер, р. 1767 † 17 декабря 1817г. Служил 30 лет. Жена. (Спасо-Андрониев мон.).
26. Полика рп, иверский архимандрит, жил 86 лет и пробыл в монашестве на Афоне, в Иверском монастыре, 60 лет. Скончался в Москве 26 марта 1891г. Настоятельствовал 2г. в Московском Николаевском греческом монастыре (Данилов монастырь).
27. Размадзе, Александр Соломонович † 14 марта 1896г. на 51г. (Ваганьково).

22. Ретиев, кн. Иван Иванович, † 23 июля 1896г. (Лазаревское кладб.).
29. Сандукели, Виктор Силыч, надв. сов., р. 6 ноября 1814, † 27 февр. 1855г. От матери. (Ваганьково).
30. Церетели, княжна Елизавета Аслановна, вдова дейст. ст. советн. Прибыль; † 8 августа 1891г. (Алексеевский женский монастырь).
31. Цицианова, княг. Варвара Егоровна, † 18 июня 1832 ш., 65 лет. (Пятницкое кладб.).
32. Цицианова, княжна Елизавета Дмитриевна, р. 21 марта 1800г., † 20 июля 1885г. (Пятницкое кладб.).
33. Цицианов, кн. Дмитрий Евсеевич, † 1835г. на 89г. (Пятницкое кладб.).
34. Цицианова, княг. Екатерина Францовна р. в Вене 3 ноября 1821г., † в Москве 20 августа 1855г. (Иноверч. кладб. на Введенских горах).
35. Цицианов, кн. Павел Иванович, р. в Москве 6 октября 1805г., † 5 июня 1880г. (Иноверч. кладб. на Введенских горах).
36. Цицианова, Варвара Григорьевна, рожд. Куколевская, по первому браку княг. Чавчавадзе, † 25 декабря 1865г., на 28г. «Незабвенной матери от любящего сына князя Чавчавадзе» в 1873г. (Даниловское кладбище).
37. Челокаева, княжна Мария Николаевна † 31 декабря. 1854г.; жила 54г. (Алексеевский женский монастырь).
38. Челокаева, княг. Фаина Яковлевна. р. 8 июля 1801г., † 13 марта 1887г. (Алексеевский женский монастырь).
39. Челокаева, княг. Мария Осипова, † 7 апреля 1846г. на 66г. (Иноверч. кладб. на Введенских горах). «Тело Екахетинского князя грузинского, завомого на грузинском диалекте Князь Отар, фамилею Чолокаев; † 24 февраля 1742г. (Николаевский греческий монастырь, в церкви).

40. Челокаев, кн. Николай Николаевич, † 18 августа 1834г. (Лазаревское кладбище).

Чикун, Мария, имеретинская княжна, † 30 паздзерника 1847г., на 68г. Надпись по-польски (Иноверческоє кладбище на Введенских горах).

41. Шаликова, княг. Александра Федоровна, † 14 июня 1867г. на 73г. (Алексеевский женский монастырь).

42. Шаликова, княжна Наталия Петровна, † 10 июля 1878 г. (адексеевский женск. Монастырь).

43. Яшвили, кн. Григорий Спиридонович 15 ноября 1853г. 32л. и дочь его младенец Мария р. 29 октября 1848г. † 16 июля 1849г. (Ваганьково).

В следующем выпуске будет помещен Петербургский некрополь грузинских усыпальниц.

(см. книгу – Некрополь, соч. Его Императорского Высочества Великого Князя Николая Михайловича).

ბუაბო: Б. С. Эсадзе, Летопись Грузии, Выпуск 16 Издание кн. П. И. Туманова, сс. 358-365.

ბორის ესადე

პეტერბურგის ნეკროპოლი

Петербургский некрополь

Абашидзе, кн. Григорий † 19 марта 1903г (Волхова, православное кладбище).

Аландаров Матвей Иванович, грузинский дворянин, служивший грузинскому царевичу Иулону Ираклиевичу; р.2 июня 1785г † 13 июня 1837г (Смоленское православное кладбище).



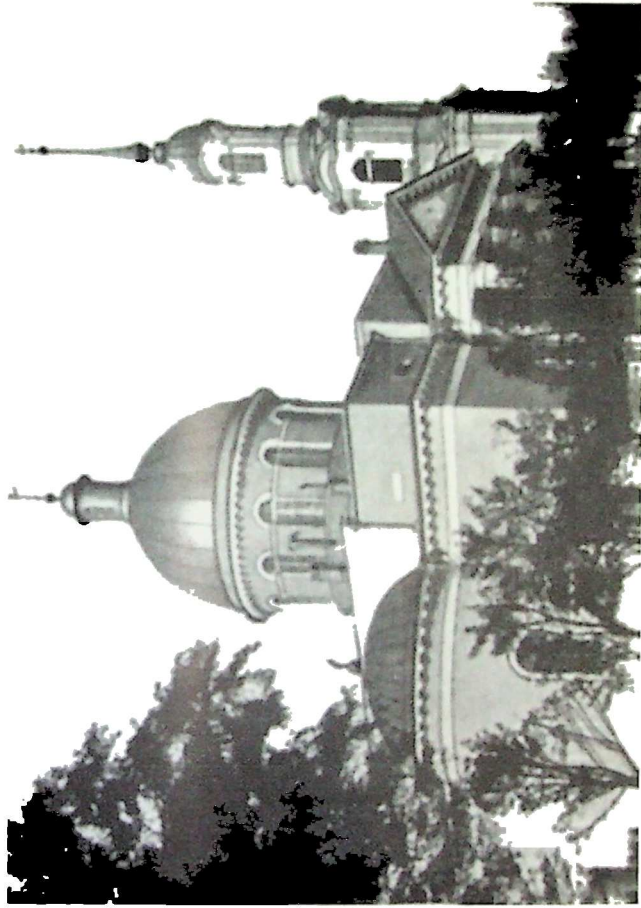
ნიკოლოზის ბერძნული მონასტერი მოსკოვში



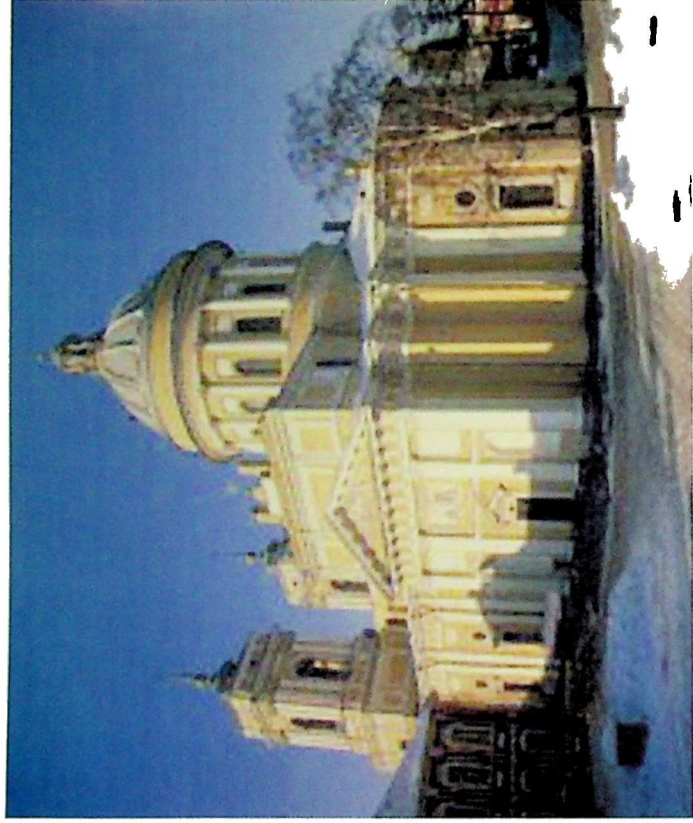
ნიკოლოზის ბერძნული მონასტერი მოსკოვში
(ისტორიული ფოტო)



მოსკოვის სამეფო უოკროვის მონასტერი



დუბუკის ეკლესია სანკტ-პეტერბურგში, სადაც დასაფლავებულია იოანე ბატონიშვილი.



ალექსანდრე ნეველის ლავრა

Амилахвари кн. Григорий Михайлович, отрок, р. 20 ноября 1876г. † 11 февраля 1888г (Новодевичий монастырь)

Амилахвари князь Николай погребен 1877 (Новодевичий монастырь)

Амилахвари князь Николай Владимирович, адъютант Собственного Его Императора. Вел-ва конвоя, сотник † 19 января 1905г (Новодевичий монастырь).

Амилахвари, княжна Ольга Николаевна, рожд. Ильина, р. 12 июня 1857г. † 1 августа 1877г. С ней сын ее младенец Николай р. 23 июля 1877 (Новодевичий монастырь).

Анастасия Георгиевна, Имеретинская царица, супруга Имеретинского царевича Константина Давидовича, рожд. княжна Абашидзе, р. 19 августа 1976г † 15 сентября 1821г (Александра-Невская лавра Федоровская церковь).

Анастасия Ираклиевна, грузинская царица, р. 3 ноября 1769г. † 17 января 1838г. (Александра-Невская лавра. Духовская церковь).

Андроникова, княжна София, рожд. баронесса Унгерн-Штернберг † 15 апреля 1884г. 31г. (Смоленское евангелическое кладбище).

Андроников, князь Георгий Зурабович, р. 25 июля † 12 января 1894г (Смоленское православное кладбище).

Анна Георгиевна, грузинская царица, супруга царевича Фарнаваза, знаменитого рода князей Эристовых Ксанских; р. 1977г. † 26 мая 1850г. (Александра Невская лавра, Федоровская церковь).

Асатиани, князь Роман Петрович † 17 июля 1865г на 70 лет (Александра Невская лавра, Николаевское кладбище).

Багратиони, княжна Анна Семеновна † 25февраля 1875г на 76л. (Армянское смоленское кладбище).

Багратиони, князь Григорий Иванович, подполковник Астраханского казачьего войска † 21 сентября 1830г на 41г. (Александра Невская лавра, Духовская церковь).

Багратиони, княжна Евгения Петровна р. 30 октября 1846г † 19сентября 1903г. (Новодевичий монастырь).

Багратиони, княжна Елизавета Романовна, в замужестве баронесса Гелендорф † 27 июля 1867г (Волховское православное кладбище).

Багратиони, княжна Елизавета Сергеевна р. 23 августа 1864г. † 2 марта 1894г. (Александра Невская лавра, Никольское кладбище).

Багратиони, князь Константин Александрович, р. 16 ноября 1818г. † 11 июня 1860г. (Митрофанское кладбище).

Багратиони, князь Петр Романович, генерал-лейтенант, р. 24 сентября 1818г † 17 января 1876г. (Новодевичий монастырь).

Багратион-Имеретинский, князь Александр Георгиевич, генерал-от-кавалерии † 5февраля 1862г на 66г. (Александра Невская лавра, Лазаревское кладбище).

Багратион-Имеретинский, князь Димитрий Георгиевич, генерал-майор † 6 ноября 1845г. на 46г. (Александра Невская лавра, Лазаревское кладбище).

Багратион-Имеретинский, князь Дмитрий Дмитриевич † 24 июня 1885г. 39л. (Новодевичий монастырь).

Багратион-Имеретинская, княжна Ольга Валериановна, рожд. графиня Стройновская † 15 апреля 1853г. в Марселе на 29г. (Александра Невская лавра, Лазаревское кладбище).

Багратион-Мухранская, княжна Анна Кайхосровна, замужем Коваха; сконч. 14 января 1899г (Александра Невская лавра, Никольское кладбище).

Кетевана Константиновна, грузинская царица, жена покойного царевича Вахтанга, первородного сына царя Ираклия, рожд. княжна.

Багратион-Мухранская, р. 20февраля 1744г † в С. Петербурге 4 марта 1808г (Александра Невская лавра, Лазаревское кладбище).

Багратион-Мухранская, княжна Мария Петровна † 15декабря 1896г (Смоленское православное кладбище).

Баграт-Георгиевич, грузинский царевич сенатор и кавалер, р. 1776г † 8 мая 1841г. (Александра Невская лавра, Федоровская церковь).

Баратаева, княжна Варвара Николаевна, дочь полковника † 28-1876г. (Новодевичий монастырь).

Баратаева, княжна Елизавета Николаевна, замужем Кудрявцева † 20 октября 1882г (Новодевичий монастырь).

Баратаева, княгиня София Ивановна † 15 июля 1887г. (Смоленское православное кладбище).

Баратова, княжна грузинская Агасия Григорьевна, рожд. Зеденидзева † 29 декабря 1793г. на 43г. Мать чадолюбива! Конечно меж проведенная ты будешь там вкушать спокойствие превечно веками кротким должное душам. (Смоленское православное кладбище).

Баратов, князь Николай Николаевич † 2 января 1853г. (Смоленское православное кладбище).

Баратов, князь Николай Николаевич, комергер, рожд. 9 мая 1842г. † 11 августа 1879г. (Казанское кладбище в Царском селе).

Баратов, князь Федор Григорьевич, р. 29 июня 1812г. † 18 июля 1884г. (Смоленское православное кладбище).

Бебутов, князь Георгий Георгиевич р. 22 марта † 10 декабря 1899г. (Новодевичий монастырь под собором).

Баратнинская, Анна Давыдовна княжна ваиерственная(?) [так в тексте – Р. К.] Дама † 13 февраля 1889г. 75 лет. С Н. А. Баратынская (Новодевичий монастырь).

Баратнинский, Ираклий Абрамович генерал-лейтенант р. 12 февраля 1802г † 22 апреля 1859г. (Новодевичий монастырь).

Буткевич Елизавета Осиповна рожд. княжна Долгорукая-Аргутинская † 1 февраля 1892г (Смоленское православное кладбище).

Бъивская(?) [так в тексте – Р. К.] Нина Павловна, рожд. княжна Туманова, вдова статского советника † 3 сентября 1894г. (Казанское кладбище в Царском селе).

Вачнадзе, княгиня Анна Федоровна рожд. Иванова † 10 марта 1889г. 28 лет (Казанское кладбище в Царском селе).

Вачнадзе, княгиня Екатерина Александровна † 3 декабря 1900г. (Александра Невская лавра, Никольское кладбище).

Ведемейер Татьяна Семеновна, рожд. княжна.

Херхеулидзева † 26 сентября 1868 (Волохово православное кладбище).

Гаврил, царевич, сын грузинского царя Георгия XIII и царицы Марии р. 13 августа 1788 † 29 февраля 1812г 25 лет.

Где милый сын ее, мил нас уже нет?

Не сетуйте: в обителях Творца

Невинный видит ваше сокрушенье,

Смотрите, вот дух его парит,

Он просит вас о нем не сокрушаться

«Не слышишь ты? Я счастлив, говорит

«Молюсь за вас; к чему же огорчаться?

«Я путь свершил... теперь на небесах;

«Здесь лучше, здесь не знают разлучения.

«Здесь жизнь-не сон, и радость – не в мечтах;

«Здесь пристань, наконец успокоится

(Алессандра-Невская лавра, Лазаревское кладбище).

Георгий Имеретинский царевич † 21 ноября 1807г на 28г. (Александра-Невская лавра, Лазаревское кладбище).

Георгий: Безжалостная коса смерти поспешила ко мне, не пощадила до времени ран моих сожгла девятилетний цвет моего младенчества. Я был внуком знаменитого Имеретинского царя Давида сын царевича Константина, Георгий воспламенивший огонь в сердце матери моей и оставил ее несчастную, рыдающую и неутешимую навсегда в горе, равно поверг я в жесткую печаль возлюбленную бабуку мою, ее высочество царицу Анну, которая всячески старалась о моем излечении, но не смогла меня избавить от смертной судьбы. Теперь умиленно прошу взирающих поминать меня.

Я родился 26 апреля 1809г. † 1 сентября 1819г. (Алессандра-Невская лавра, Федоровская церковь).

Герсеванова Елизавета Михайловна (Новодевичий монастырь).

Герсеванов Георгий Петрович штаб-ротмистр, ветеран 1812г. † 7 февраля 1867г. на 73г. Вдова: Мария Степановна+10 января 1887г. (Митрофановское кладбище).

Герсеванов Егор Борисович, полковник – † 28 мая 1875г на 68г. (Новодевичий монастырь).

Герсеванов Михаил Нахопаевич р. 1851г. † 16 мая 1907г. (Алессандра-Невская лавра, Тихвинское кладбище).

Галицкая, княжна Анна Александровна в рожд. княжна Грузинская; род. 17 августа 1963г. † 12 октября 1842г. (Сергиева пустынь, Галицинская церковь во имя архим. Михаила).

Григорий Иоаннович, царевич грузинский внук грузинского царя Георгия XIII; род. Тифлисе в 1789г † в С. Петербурге 21 сентября 1830г. и супруга его Варвара Федоровна, р. Тифлисе 10 декабря 1810г † в С. Петербурге 21 ноября 1876г. (Алессандра-Невская лавра, Духовская церковь).

Грузинская, княгиня Варвара Федоровна † 29 ноября 1876г. (Алесандра-Невская лавра, Никольское кладбище).

Грузинская, царевна Екатерина, дочь князя Дурмишхана-Челокаева, супруга грузинского царевича, сенатора Баграта Георгиевича, † С. Петербурге 30 июня 1831г. По бокам надпись по грузински. Здесь князь Н.Б. Грузинский (Смоленское православное кладбище).

Грузинский – Александр Александрович отставной полковник; р. 3 октября 1769г. † 19 апреля 1823г. (Алесандра-Невская лавра, Лазоревское кладбище).

Грузинский, светлейший князь Георгий Окропирович † 28 февраля 1886г. Князь П.П. Грузинский (Алесандра-Невская лавра, Никольское кладбище).

Грузинский, кн. Николай Баратович, императорский паж, р. 19 августа 1816г. † 11 октября 1838г. с царевной Е. Грузинской (Смоленское православное кладбище).

Грузинская, Александра Николаевна † 19 февраля 1888г. (Городское кладбище в Павловске).

Грузинская, Матрена Ильинична жена † 25 мая 1871г. (Городское кладбище в Павловске).

Грузинский, Иван Николаевич ст. Советник † 3 июля 1898г. 67 лет (Городское кладбище в Павловске).

Грузинский, Константин Николаевич стат. Советник † 26 января 1884г. (Городское кладбище в Павловске).

Грузинский, Николай Павлович ст. Советник † 2 апреля 1894г. 93г. (Городское кладбище в Павловске С. М. М. Грузинской) Том II.

Давид, наследник Грузинского престола и сын последнего грузинского царя Георгия XIII генерал-лейтенант, кавалер разных орденов. р. 7 июня 1764г. † 13 мая 1819г. (Алесандра-Невская лавра, Федоровская церковь).

Дадананова, княгиня Нина Фарнавазовна дочь грузинского царевича, супруга камер-юнкера Российского Императорского двора Х.П. Даданани р. 28 сентября 1802г. † 31 августа 1828г. Воспоминание о добродетелях по милых свойствах с нежнейшей матери, набожной супруги пребудет для неутомимого семейства неисчерпаемым источником слез проливаемые в душевном прискорбии.

Здесь вместе с прахом матери своей, покоится младенец юный Николай Даданани р. 29 сентября 1824г † 5 октября 1829г. (Алесандра-Невская лавра, Духовская церковь).

Даданани, Нина Георгиевна, статск. дама Кавалерственная дама, жена правителя Мингрелии Григория Даданани, дочь последнего Грузинского царя Георгия XIII р. 15 апреля 1772г † в С Петербурге 31 мая 1847г. (Алесандра-Невская лавра, Лазаревская церковь).

Даданани, княжна Ольга Петровна в зам. Щербинина.

Даданани, князь Платон, корнет л-гв. уланского полка, внук Кацо, владельца Мингрелии и Симона владельца Гурии † 18 сентября 1833г. 20 лет. (Алесандра-Невская лавра, Лазаревское кладбище).

Даданани, княжна София Александровна † 27 февраля 1798, на 12 году (Алесандра-Невская лавра, Лазаревское кладбище).

Дадияни, Мингрельская княжна Екатерина Николаевна, младенец р. 27 марта 1875г. † 10 декабря 1876г. С граф. З.Н. Полтавцевой., граф Е. Н. Бараковой (Сергиева пустынь).

Дарья Георгиевна, грузинская царица, супруга царя Ираклия II, рожд. княжна Дадияни-Мингрельская р. 20 июля 1738г. † 8 ноября 1807г. погребена 15 ноября (Александра-Невская лавра, Благовещенская церковь). Похоронена на том месте, где был погребен император Петр I перенесенный в Петро-Павловскую крепость.

Дария Ростомовна, имеретинская царевна, рожд. княжной Эристави † 16 января 1816г на 37г. ноября (Александра-Невская лавра, Лазаревская церковь).

Дгебуадзе Лука Иванович, потомственный дворянин † 14 мая 1899г. 29 лет. С ним сын его младенец Георгий. Мужу и горячо любимому другу (Александра-Невская лавра, Никольское кладбище).

Дгебуадзева Маргарита, находившаяся при имеретинском царском доме, которая прожила 80 лет † 30 октября 1938г. (Александра-Невская лавра, Тихвинское кладбище).

Джаварова-Джораева Софья Гавриловна потомственная дворянка † 15 апреля 1907г. (Волхова православное кладбище).

Джанбакура Орбелиани, князь Иван Константинович, генерал-майор † 9 июня 1822г. (Новодевичий монастырь).

Джарджадзева, княжна Гука Нодаровна см. Эмирахварова княжна

Димитрий, сын грузинского царевича Иулона Ираклиевича, р. 11 апреля 1803г. † 14 января 1845г. (Александра-Невская лавра, Федоровская церковь).

Димитрий, царевич грузинский, (см. Стефан царевич грузинский)

Елена светлейшая княжна, дочь грузинского царевича Фарнаваза Ираклиевича, † в Царском 7 июля 1867г. (Александра-Невская лавра, Федоровская церковь).

Елена Семеновна, грузинская царица, супруга грузинского царевича Давида Георгиевича, р. 26 мая 1770г. † 20 марта 1836г.

Посвящается этот памятник родными братьями ей, князьями Абашели в изъявлении сердечной любви, признательности и преданности к христианским ее добродетелям, 1836г. (Александра-Невская лавра, Федоровская церковь).

Елена Отаровна, грузинская царица, рож. княжна Сардаря Амилахвара, сентябрь 1767г. † 10 марта 1866г. (Александра-Невская лавра, Федоровская церковь).

Елизавета, царица, дочь грузинского царевича Фарнаваза Ираклиевича † Петербурге 21 декабря 1818г. на 18г. (Александра-Невская лавра, Федоровская церковь).

Имеретинская царица Екатерина Сергеевна † 22 октября 1875г. (Новодевичий монастырь).

Имеретинский светлейший князь Александр Михайлович † 9 июля 1906г. Погребен 12 июля (Александра-Невская лавра, Никольское кладбище).

Имеретинский светлейший князь Александр Константинович
р. 24 декабря 1837 † 17 ноября 1900г.

Имеретинский, светлейший князь Николай Константинович †
24 октября 1894г (Новодевичий монастырь).

Иоан Георгиевич, грузинский царевич, сын последнего царя
Георгия XIII р. в Тифлисе 1766г. † в С. Петербурге 15 февраля
1880г. (Александра-Невская лавра, Духовская церковь).

Иулон Ираклиевич, грузинский царевич, р. 1760г. † 23 ав-
густа 1816г. Царя Иверии, Ираклия Второго, Величием Души
отечеству дорогого.

Кавтарадзе Цира Николаевна, р. 14 сентября 1832г † 7
февраля 1901г. (Александра-Невская лавра, Тихвинское кладбище).

Кетеван Константиновна грузинская царевна, жена покойно-
го царевича Вахтанга первого родного сына царя Ираклия, рожд.
княжна Багратион-Мухранская р. 20 февраля 1744г. † в С. Пе-
тербурге 4 марта 1808г. (Александра-Невская лавра, Лазаретское
кладбище).

წყარო: საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი
1438, აბ. 1, საქ. 709-710, გვ. 1-10, 1-6.

საარქივო დოკუმენტები და მოგონებები

დ. დოლიძისა და დ. დავითაშვილის წერილი

საქართველოს კ.პ.(გ) ცენტრალურ კომიტეტს

ქ. მოსკოვში არის ქართველ ემიგრანტთა სავანე სასაფლაო სახელწოდებით „ვსესხვიატსკოე“. წინათ სოფელი ყოფილა და ოდესღაც რუსეთის იმპერატორის ბრძანებით იგი ბოძებული ჰქონდა არჩილ მეფეს. აქ დღეს არის საშუალო ზომის გუმბათიანი ეკლესია, რომლის გალავანში და შიგაც ასაფლავია მე-18-19 საუკუნის ქართველი ემიგრანტები, – საქართველოს კულტურის მოღვაწენი, სახელდობრ:

1. არჩილ მეფე, ცნობილი მწერალი (1644-1713); მისი საფლავი ტრაპეზის ქვეშაა.

2. საბა-სულხან ორბელიანი (1658-1752წ.).

3. ბატონიშვილი ბაქარ ვახტანგის ძე ბაგრატიონი, რომელმაც პირველმა 1743 წ. დასტამბა ქართული დაბადება ვსესხვიატსკოეში.

4. იოანე ბატონიშვილი, რომელიც შეიძლება „კალმასობის“ ავტორი იყოს. იგი ასაფლავია გალავანში და მისი ძეგლი მინაშია ჩაფლული.

აქვე არიან დასაფლავებულნი სამეფო გერბებით ქვაზე:

1. ბატონიშვილი დარეჯანი – არჩილ მეფის ასული, რომელმაც მამის საფლავს დაადგა ეკლესია 1736წ.

2. მეფე იესეს შვილის შვილი – დიმიტრი გიორგის ძე ბაგრატიონი (1826 წ.).

3. ივანე ალექსის ძე ბაგრატიონი (1730წ.).

4. ანასტასია – დიმიტრი ბაგრატიონის ასული (1796-1857წ.).

5. ელისაბედ – დიმიტრი ბაგრატიონის ასული (1863წ.).

6. პეტრე დიმიტრის ძე ციციშვილი (1826წ.) და მრავალი სხვანიც.

ასეთივე საყურადღებო მოღვაწენი ასაფლავია მოსკოვის „დონის მონასტერში“, როგორიც არის ცნობილი მეცნიერი – ვახუშტი ბატონიშვილი, იმერეთის დედოფალი – ანნა (1836წ.) და სხვანი.

არანაკლებ ყურადღება მისაქცევია ასტრახანის ქართველი კოლონიის სასაფლაო, სადაც, სხვათა შორის, ასაფლავია დიდი მწერალი და პოლიტიკური ემიგრანტი ვახტანგ მე-6 და მრავალი სხვანი.

დღეს მოსკოვში ქალაქის რეკონსტრუქცია მიდის. თავისთავად ცხადია, რომ ქალაქის ინტერესებმა თუ მოითხოვეს, მოსალოდნელია ხსენებული ეკლესია სულაც აღებულ იქნეს და დღემდე მასში დაცული ძვირფას მოღვაწეთა ძეგლებიც მოიხსოს, რაიც დიდ დანაშაულად ჩათვლება კულტურის ძეგლთა დაცვის განყოფილებას, რომელიც სხვაზე მეტად მოვალეა იზრუნოს ხსენებულ ძეგლებზე. განყოფილების აზრით, მიზანშეწონილი იქნებოდა, რომ საქართველოს მოამაგეთა და მისი წარსული კულტურის მესაჭეთა ნეშტი გადმოტანილ იყოს სამშობლოში პანთეონში დასაკრძალავად.

მოგახსენებთ რა ზემო აღნიშნულს, განყოფილება გთხოვთ ნება დაგვრთოთ მოსკოვიდან ტფილისში გადმოვასვენოთ პანთეონში დასაკრძალავად ნეშტი: 1. არჩილ მეფის; 2. საბა-სულხან ორბელიანის; 3. ბატონიშვილი ბაქარ ვახტანგის ძის ბაგრატიონის; 4. იოანე ბატონიშვილის, დონის ყოფილ მონასტრიდან; 5. ვახუშტი ბატონიშვილისა და 6. ასტრახანიდან ვახტანგ მე-6-ის.

ამით, რა თქმა უნდა, საკითხი არ ამოიწურება. როგორც მოსკოვში, ისე ლენინგრადსა და ასტრახანში ისტორიისათვის ძალიან ბევრი საინტერესო პიროვნებაა დასაფლავებული.

მათაც ესაჭიროება ერთგვარი მოპატრონება, სახელდობრ, მათი საფლავები და თვით სასაფლაოანი უნდა გადაეცეს კულტურის ძეგლთა დაცვის განყოფილების გამგებლობაში და ზუსტად აღწერილ იქნენ.

განყოფილების უფროსი
უფრ. ინსპექტორი:

დ. ლომაძე
დ. დავითაშვილი

წყარო: საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ. 253. აღნ. 1, საქ. 44.

**პროფ. ევგენი პალამბერიძის წერილი
დ. ლომაძისადმი ქართულ მოწასტარ „ვსახსვიატსკოეში“
დაკრძალულ ქართველ მოღვაწეთა შესახებ**

პატ. ბატონო დავით,

თანახმად თქვენი დავალებისა მე მოსკოვში ვიყავი ქართველების ეკლესიაში (Всехсвятская), რომელიც, როგორც გამოირკვა, საქართველოს მეფის არჩილის ქალიშვილის დარეჯანის (Дария) მიერ ყოფილა აშენებული 1737 წელს. ორივე – მამა და მისი ქალიშვილი შიგნით ეკლესიაში ყოფილა დამარხული თაღის ქვეშ მარჯვნივ და მარცხნივ, მაგრამ ეკლესიის გადაკეთების დროს ეს ორივე სასაფლაოს ლოდი დაკარგულა. სხვათა შორის აქ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეკლესიის ეზოში მოთავსებულია ეკლესიის მცველის ბინა, ამ ბინის გვერდზე დასავლეთით მას აქვს ბოსტანი, რომლის ღობეზე მიყუდებულია ლოდის ნატეხი, რომელზედაც არის დარჩენილი წარწერა: „Дария Арчиловна“, ალბათ, ეს ნატეხი გამოტანილია ეკლესიიდან მის გადაკეთების დროს შიგნით ეკლესიაში, სადაც ბევრი ქართველია დამარხული, წარწერები ქართულ-რუსულ ენაზე ძალიან კარგათ არის შენახული. ამ წარწერის მიხედვით ჩვენ გადმოვწერეთ შემდეგი:

1. ბაგრატიონ დიმიტრი გიორგის ძე და მისი მეუღლე მარიამი 1745 წ. ივლისი ოცი თავადი.

2. ციციანოვი პეტრე დიმიტრის ძე კნიაზი გარდაიცვალა 1826 წ.

3. ციციანოვი დიმიტრი პავლეს ძე და მისი მეუღლე ელისაბედი.

4. ავალოვი გიორგი ივანეს ძე დაიბადა 1730 წ. დასაფლავებულია ეკლესიის ეზოში მარჯვნივ ეკლესიის ახლოს.

5. რაც შეეხება საბა-სულხან ორბელიანის საფლავს, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს საფლავი ჯერჯერობით არ არის აღმოჩენილი, მაგრამ არის ასეთი შეხედულობაც: ისიც შიგნით ეკლესიაში უნდა იყოს დამარხული, რადგანაც ამ ეკლესიაში, სადაც ის დადიოდა, არის შენახული მისი წიგნი და ხელნაწერები.

ვინახულე აგრეთვე დონის მონასტერიც, სადაც ეკლესიის ახლოს აღმოვაჩინე ერთი კუთხე. ამ კუთხეში არიან დასაფლავებულინი მხოლოდ დადიანები.

1. Леон Александрович Дадiani. Скончался в 1845г. ეს წარწერილი მარმარილოს ჯვარზე.

2. Князь Димитрий Леонович Дадiani род. 12 окт. 1801 г.

3. Александр Дадiani. Скончался в 1843г.

სამივე ეს სასაფლაო პარალელურად არის მოთავსებული. მეოთხე სასაფლაო წინ არის წამოწეული. ამაზე, როგორც სხვა სასაფლაოზედაც, მარმარილოს ლოდი ადევს; ლოდზე მარმარილოს კედელია, რომლის ორივე მხარეზე წარწერებია, მაგრამ რად გინდა, ხუთი სტრიქონი ამ წარწერებიდან განზრახ წერაქვით ამოტეხილია და ამნაირად ამ ლოდის ქვეშ დამარხულის სახელი და გვარი დაკარგულია. ვის დასჭირდა ამ ლოდის ქვეშ დამარხულის სახელი და გვარის მოსპობა? ერთი რამ ცხადია, რომ ეს სასაფლაო უნდა ეკუთვნოდეს ვინმე დიდ ისტორიულ პიროვნებას. ეს ხომ არ არის ვახუშტი ბატონიშვილის სასაფლაო?

სასაფლაოების დათვალიერების დროს თან მახლდნენ ჩემი მეუღლე და კლავდია ტყემალაძე თავის მეუღლით.

**პროფ. ევგენი შალამბერიძე სახლში გადმოგვცა
ეს მასალა 3.VI-406.**

წყარო: საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი,
ფ.253, აღნ.1, საქ. 41, ხელნაწერი, 03.06.1940 წ.

დავით ჩიქოვანის წერილი საქართველოს კ.პ. (ბ)
ცენტრალური კომიტეტის მდივანს პროკაბანდისა და
აბიტაციის დარგში აგხ. ი. კ. თავაძეს

საქ. კეთილდღეობისა და რუსეთის ორიენტაციისათვის ემი-
გრაციაში დაშთენილ თავდადებულ მებრძოლთა მოგონებისათ-
ვის.

ქართული ნაქროაოლები რუსეთში

I

დესპოტურ სპარსეთისა და ოსმალეთის განუწყვეტელმა შემო-
სევებმა საქართველოში და ბრძოლამ საქართველოს დამოუკიდე-
ბლობისა და სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნებისათვის მწვავედ
წამოაყენა საქართველოს პოლიტიკური ორიენტაციის პრობ-
ლემა.

საკითხი მეტად რთული და საბედისწერო იყო და, ამიტომ
მას აქვს ფრიად მდიდარი ისტორია, რომელიც, სამწუხაროდ,
ჯერ არვის დაუნერია.

ორიენტაციის გარშემო ბრძოლამ მრავალი ღირსეული და
კულტურული ძალები შეინირა, განსაკუთრებით XVII საუკუნი-
დან, როდესაც შაჰ-აბაზმა მოსრა აღმოსავლეთ საქართველო და
განსაკუთრებით კახეთი (1615-1617 წწ.).

XV-XVI საუკუნეებში მკვეთრად ჩაისახა რუსეთის ორიენტაცია, რასაც დიდი მსხვერპლი დასჭირდა, მაგრამ იგი, ე.ი. რუსეთის ორიენტაცია საბოლოოდ უტყუერად სწორი და ბრწყინვალე გამოდგა ქართველი ხალხისათვის!

რუსეთის ორიენტაცია ისტორიამ გაამართლა, რის უტყუარი და ბრწყინვალე საბუთია ქართველი ხალხისა და მისი საუკეთესო წარმომადგენელთა უკვდავი როლი საბჭოთა კავშირის პოლიტიკურ ცხოვრებაში!

ამ დიად და ბრწყინვალე ანწყოს ქართველი ხალხისას უეჭველად წინასწარ პირობად დაედვა ქართველი ხალხის რუსეთის ფარგალში მოქცევა, რაც, თავის მხრივ, შედეგი იყო საქართველოში რუსეთის ორიენტაციის გამარჯვებისა!

გამოკლებით თეიმურაზ I-სა (რომელიც მოსკოვს პირველად ჩავიდა 1648 წელს და, რომლის მისიამაც მაშინ უშედეგოდ ჩაიარა), რუსეთის ორიენტაციის მომხრეთა შორის, ყველაზე აქტიური და მებრძოლი ბუმბერაზი ფიგურებია მეფე მწერალი არჩილი (1647-1713) და მეცნიერ-ლიტერატორ-კანონმდებელი ვახტანგი (1675-1737), რომელთაც ნიკოლოზ ბარათაშვილის „მერანის“ მსგავსად – „გააპეს ქარი, გადაიარეს კლდენი და ღრენი და ამისათვის არ დაიმარხნენ თვისსა მამულში“!

მაგრამ, მათმა ცდამა და შეუპოვარმა ბრძოლამ უნაყოფოდ არ ჩაიარა ქართველი ხალხის მეთაურთათვის – „და გზა უვალი, მათგან თელილი, მათ შემდგომ მებრძოლთ მაინც დარჩათ“... და სიძნელე გზისა გაუადვილდათ“!

არჩილმა, ვახტანგმა და მათმა ბრწყინვალე თანამებრძოლებმა, რომელთაც თავი დასდევს მამულისათვის, გზა გაუკვლიეს მსოფლიო სარდლის სახელის მქონეს ერეკლე II-ს (1744-1798), რომლის მეთაურობითაც მოხდა საქართველოსა და რუსეთის პოლიტიკური დაკავშირება ცნობილ ტრაქტატის საფუძველზე (1783წ.)!...

დღეს, როდესაც – რუსეთის ორიენტაციის ფონზე – ქართველ ხალხს აქვს ბედნიერება აქტიური მონაწილე იყოს დიდ სტალინის ეპოქისა და ამხ. ლ. ბერიას შარავანდედით მოსილ ბრწყინვალე

მოღვაწეობისა, ჯეროვანი და სამართლიანი იქნება მოვიგონოთ 2-3 საუკუნის მანძილზე მებრძოლნი და მათი ხელმძღვანელები, რომელთაც არ ელირსათ თავის მამულში განსვენება და ემიგრაციაში სამუდამოდ დარჩენა!.

სახელი მათი მრავალია, მათი მოღვაწეობა ბრწყინვალე და გამოსაკვლევად რთულია და, ამიტომ მათ ვინაობისა და მოღვაწეობის გამოვლინება სპეციალურ შრომების, არა ერთი და ორი ტომის, არამედ მრავალტომიან ისტორიულ გამოკვლევის საგანია!

ამ მოხსენებით ჩვენ გვსურს მხოლოდ თქვენი ყურადღების მიქცევა იმაზე, რომ რუსეთის ორიენტაციისათვის მებრძოლთა ნეშტებს – დღევანდლამდე საკმაოდ კარგად შენახული – მოსკოვსა, ლენინგრადსა და ასტრახანში ამჟამად გამანადგურებელი საფრთხე მოელით და, რომ ამისათვის საჭიროა მათ ბრწყინვალე ძეგლებზე დაპატრონება საერთოდ და კერძოდ და პირველ რიგში „ვსესვსიატსკოეზე“, ანუ „ყოვლად წმინდაზე“.

II

სამშობლოდან ემიგრირებულთა ზოგადი ისტორია ასეთია: როგორც ქვემოთ დავრწმუნდებით, საქართველოდან რამდენჯერმე მომხდარა საკმაო დიდი რაოდენობის ემიგრირება და რუსეთში დასახლება, მაგრამ მათი ისტორია დღევანდლამდე სრულიად გამოურკვეველია. დანამდვილებით ისიც კი არ ვიცით თუ ვახტანგს რუსეთში რამდენი მებრძოლი გაჰყვა? ასახელებენ 1300-ნ 1500-მდე; არც ის არის რიგიანად ცნობილი თუ ვახტანგამდე (თავის საუკეთესო ამალით, რომელთა შორის მრავლად იყვნენ – სარდლები, მწერლები, მეცნიერნი და სახელმწიფო მოღვაწენი, და რომელნიც 1724 წელს საქართველოდან სპარსელთა დევნას გაექცნენ და რუსეთში ჩავიდნენ 1725 წელს), იყო თუ არა ასეთივე მასიური ემიგრაცია, თუ იყო როდის, რა რაოდენობითა და რა მიზეზით?

ქვემოდ მოყვანილ მასალის მიხედვით ირკვევა, რომ ვახტანგის ჯგუფის ემიგრირებამდე მოსკოვთან ახლოს უკვე იყო ქართული კოლონია „ვსეხსვიატსკოე“ (ყოვლად წმინდა), რომლის არეზე დღევანდლამდე დარჩენილია ტაძარი სახელოვან ისტორიულ პირთა საფლავებით (ნეკროპოლებით).

ასეთ ისტორიულ სამარხთაგან ცნობილია ე.წ. მოსკოვის „დონის მონასტერი“, სადაც ქართველი მოღვაწენი ასაფლავიან.

ისტორიკოს ბორის ესაძემ აღწერა და ფოტოგრაფიულად გადაიღო მრავალი ძეგლი, იმ ცნობილ მოღვაწეთა, რომელნიც მოსკოვის მონასტერში არიან დასაფლავებულნი. ასეთებია: დონის მონასტერი (არჩილის თანხებით არის უმეტესად აშენებული), ნიკოლოზის მონასტერი (ბერძნებს ეკუთვნოდა), პოკროვსკისა და სხვა ადგილები (იხ. Б.С.Есадзе. Летопись Грузии, 1913 г. Некрополь, стр. 358-365).

პატივცემულ ისტორიოგრაფს ბ.ესაძეს, რომელმაც ასეთი საპატიო შრომა გასწია, სრულებით მოხსენებული არა აქვს მოსკოვშივე არსებული ქართული კოლონიის, მაშინ მოსკოვს გარეთ, ხოლო ახლა შიგ მოსკოვში მოქცეული, ყოფილი სოფელი და დღეს ქალაქის უბნად ქცეული – „ვსეხსვიატსკოე“.

ეს მით უფრო გასაკვირია, რომ ზემოთ დასახელებული „ვსეხსვიატსკოე“ იყო არჩილისა და ვახტანგის დროის ის კულტურული ცენტრი, სადაც არჩილმა 1705 წელს დააარსა ქართული სტამბა და მისსა და მის მომდევნო დროის მოღვაწეებმა (ბაქარმა) მრავლად დაბეჭდეს ქართული ლიტერატურა!.

იმავე „ვსეხსვიატსკოეში“, როგორც უკვე ვთქვით, დარჩენილია ტაძარი, სადაც, როგორც ქვემოთ დაინახავთ – დასაფლავებულნი არიან საქართველოს დიდი მოამაგენი...

ამ ეკლესიაში დაცულ ძვირფას ძეგლების შესახებ (მათი არსებობა ბ. ესაძეს არა სცოდნია, მხოლოდ ჩვენს ძეგლებში კი ცნობილი იყო), რომლებიც მე პირადად მოვძებნე, ვინახულე და მოკლედ კიდევ აღვწერე მოსკოვში ყოფნისას და რომლებიც მივართვი 1940 წლის 19 თებერვალს ან განსვენებულს სახელოვან ისტორიოგრაფს აკადემიკოსსა და საქართველოს უზენაეს საბ-

ჭოს ნევრს ივანე ჯავახიშვილს. წარმოიდგინეთ, ივანე ჯავახიშვილმაც კი ძალიან გაიკვირვა „ესეხსვიატსკოეს“ ამჟამად არსებულის ცნობაზე და გვითხრა (იქ ბრძანდებოდნენ ექიმი ნიკო ჯანდიერი და სხვა): „ჩემის ცნობით, ესეხსვიატსკოე დიდი ხანია რაც აღარ არსებობს, ქალაქ მოსკოვის რეკონსტრუქციასთან დაკავშირებით და, რადგან, საბედნიეროდ, მე შემცდარი ცნობები მქონია, ამიტომ შევეცდები მის, როგორც ძვირფას და იშვიათ ისტორიული ძეგლების, გადარჩენას“.

ესეხსვიატსკოეს გადარჩენა იმაში მდგომარეობდა, რომ, ეკლესია გადაეცათ ერთ-ერთი ქარხნის მუშებისთვის კლუბის მოსაწყობად.

ამ ლაპარაკიდან რამდენიმე ხნის შემდეგ (3 მარტს), საქართველოს მუზეუმში დამიბარა აკადემიკოსმა ივანე ჯავახიშვილმა, გამაცნო ამხ. დავით ლომაძე და ამით დაიწყო ზრუნვა ესეხსვიატსკოეს გადარჩენისა – პირველ რიგში – და როგორც იქ, ისე სხვა დანარჩენ ისტორიულ ადგილებში დღევანდლამდე დაშთენილ ქართველ მოღვაწეთა საფლავების, ანუ ნეკროპოლების დაპატრონებისა, აღდგენისა და ზოგიერთ განსაკუთრებულ პიროვნებათა ნეშტების საქართველოში გადმოსვენებისათვის.

ამასობაში ერთი წელიწადი უკვე გავიდა; ამ ერთი წლის განმავლობაში „ესეხსვიატსკოეს“ სამჯერ დაუპირეს სხვადასხვა რაიონის კლუბებისათვის გადაცემა, მაგრამ, ამხანაგ დავით ლომაძის საქმისადმი გულმხურვალედ მოპყრობის წყალობით, დღევანდლამდე ძეგლი-ტაძარი „ესეხსვიატსკოე“ გადარჩენილია და უცდის შემდგომ გამოკვლევის დაწყებასა და საერთოდ, ქართულ ნეკროპოლების საკითხის საბოლოოდ მოგვარებას.

სამწუხაროდ, დღევანდლამდე სიძველეთა დაცვის სამმართველომ ამის მეტი ვერაფერი შეძლო!

საქმის ასე დატოვება კი არაფრით არ შეიძლება!

ძეგლი-ტაძარის ჩამორთმევის ცდის რეციდივისაგან სრულიადაც არ ვართ დაზღვეულნი, პირიქით, ამიერიდან უფრო მოსალოდნელია, რადგან, როგორც სამლოცველო – ის გაუქმებულია და, ამავე დროს, დასაცველ ძეგლის უფლებითაც კი არ

არის აღჭურვილი! ეს საფრთხე აშკარაა იმიტომ, რომ მოსკოვის ქალაქის ხელისუფლებამ არ იცის ამ ძეგლების ისტორიული მნიშვნელობა!

სამჯერ გადარჩა „ვსეხსვიატსკოეს“ ტაძარი, მაგრამ მას, თანახმად გუშინ (18/1) მიღებულ ცნობისა (არის ვილაც მოხუცი ქალი „ვსეხსვიატსკოეში“ ოლგა ივანეს ასული ბოლოსლოსკაია, რომელსაც აინტერესებს, რასაკვირველია, არა ჩვენი ისტორიული ძეგლები, არამედ სალოცავი ეკლესია და ამიტომ ამის იმედით ჩვენ გვეხმარება – მე ცნობებს მანვდის), კვლავ რაღაც დაწესებულების დაბინავებას აპირებენო.¹ საერთო მდგომარეობა ამ ძეგლების ასეთია: „ვსეხსვიატსკოეს“ ქართული ტაძრის, რომელიც აშენებულია 1736 წელს დარეჯან არჩილის ასულის მიერ მგოსან-მეფის არჩილის საფლავზე, რაც პროფესორ კ. კეკელიძეს აქვს აღნიშნული თავის „ქართული ლიტერატურის ისტორიაში“ (ტომი II, 1924 წ. გვ.403) – მე ჩემის თვალთ ვნახე და, ვიმეორებ – მოკლედ აღვწერე კიდევ.

ამრიგად, მარტო მოსკოვის არეში, დონისა და პოკროვსკის მონასტრებში, ისტორიკოს ბ.ესაძის ცნობით, შენახულია ისტორიულ პირთა ძეგლები 153-ზე მეტი, რომელსაც „ვსეხსვიატსკოეში“ დაცული ასეთივე ძეგლებიც უნდა მიემატოს არა ნაკლებ 50-სა.

ამრიგად, თუ პეტერბურგისა და ცოტათი ასტრახანის (ვახტანგის საფლავი) ასეთივე ძეგლებიც მიუვმატეთ, საორიენტაციოდ უნდა ვივარაუდოთ 200-300 ძეგლამდე. ცხადია, რომ ჩვენ აქ ვგულისხმობთ აქამდე შენახულ ძეგლებს, რომლებიც საპატიო და დახურულ ადგილებში არიან მოთავსებულნი. 1939 წლიდან

¹ ვიდრე ამ დანერჩილ მოხსენებას თქვენ მოგართმევდით, მე მივიღე რამდენიმე ცნობა: 1) დეპეშა 29 იანვარს, რომელშიაც მწერენ, რომ „Помещение будет общежитием. Вчера послано вам письмо. Богословская“. ეს დეპეშა მაშინვე გადავეცი ამხ. დ.ლომაძეს ზომების მისაღებად, რაშიაც იგი კატეგორიულად დამპირდა. ამის შესაბამისად მოსკოვში დეპეშა გავგზავნე კიდევ; 2) ორი წერილი ერთად მივიღე 2/II-ს, რომელშიაც ბევრი არასასიამოვნო ამბებია ეკლესიის გადაცემის ირგვლივ. დ. ჩ.

განუწყვეტელ კავშირში ვარ ვსახსრავს სკოლასთან, ხოლო ორისამი თვის წინათ, ე.ი. 1940 წლის ოქტომბერსა და დეკემბერში ხელმოკრულ მოვინახულე დონის ყოფილი მონასტერი სამი ტაძრით, კრემლითა და მრავალ შენობით, რომელიც ქართველებისა იყო „ვსახსრავს სკოლას“ ადრე და, რომელშიაც ყოველივე შენახული უნდა იყოს, რადგან ახლა იქ მოთავსებულია არქიტექტურის მუზეუმი. რასაკვირველია, იქ არსებულ მუზეუმის ადმინისტრაციამ ტაძარში არსებულ ქართულ ისტორიულ ძეგლებს სათანადო ყურადღებით ვერ ეპყრობა, რადგან არც მისი მნიშვნელობა ესმის და არც მის პატრონს ხედავს.

ამისა გამო ჩვენ საკითხს ვსვამთ ასე: ვინაიდან ზემოაღნიშნული ისტორიული ძეგლები, ანუ ნეკროპოლები, საქართველოს ტერიტორიის გარეშე იმყოფებიან, ამიტომ საჭიროა უმაღლესი ორგანოს ჩარევა, რომელიც ამ საკითხს საკავშირო სათანადო უწყებაში დასვამს და მოაგვარებს შემდეგნაირად:

1). ზემოთ დასახელებული ადგილები უნდა იქნეს სათანადო წესით მეცნიერულად შესწავლილი თუ არა, ყოველ შემთხვევაში, აღწერილი მაინც და, ასეთი აღწერის შედეგად, ძეგლები წესრიგში მოყვანილი (იგულისხმება, რომ მეცნიერულ აღწერასთან ერთად შედგება ტექნიკური ხარჯთაღრიცხვა ძეგლების რესტავრაცია-მონესრიგების მიზნით).

2) კერძოდ, „ვსახსრავს სკოლაში“ უნდა მოხდეს ზოგიერთ საფლავთა (საბა-სულხანის, არჩილის, სარდალ ბაგრატიონისა და სხვათა) გამოვლინების მიზნით ეკლესიის ფილაქანის აღება, რადგან, თითქმის უტყუარი ცნობების მიხედვით – იქ ასაფლავიან ფილაქანის ქვეშ ზემოდასახელებულნი პირები და სხვანაც.

3) ზემოთ მუშაობის ჩატარების შემდეგ, აღნიშნული ძეგლები უნდა გადაეცეს ასეთსავე ძეგლების დამცველ საკავშირო დაწესებულებას, რომელთანაც მუდმივი კავშირი ექნება საქართველოს სიძველეთა დაცვის სამმართველოს.

4) საქართველოს ზემოაღნიშნულ ძეგლების, ანუ ნეკროპოლების (მოსკოვის „ვსახსრავს სკოლას“, დონის მონასტრის, პაკოვსკის, ლენინგრადისა და ასტრახანის) მოვლა-პატრონობის

მიზნით საკავშირო დანესებულებისათვის ჩაბარებასთან ერთად, თუ საქართველოს კომუნისტური პარტია ბოლშევიკებისა და მთავრობა შესაძლებლად დაინახავს – სასურველია, მრავალთა შორის, ამორჩეულ იქნეს ათიოდე ნეშტი და თბილისში გადმოსვენებული.

5) ზემოაღნიშნული მეცნიერული აღწერისა და პირველადი სამუშაოთა ჩატარების მიზნით, ახლავე უნდა გაიგზავნოს ამ საქმისათვის გამოსადეგი ორი კაცი, რომელთაც მიეცემათ სათანადო რწმუნებები და დირექტივები.

მხოლოდ ასეთ სამუშაოთა შესრულებისა და საჭირო მოხსენების გაკეთების შემდეგ უნდა მოხდეს დადგენილი ნეშტების საქართველოში გადმოსვენება.

III

საქართველოში გადმოსასვენებელ განსაკუთრებით დიდ ისტორიულ პირებად მიჩნეულ უნდა იქნეს შემდეგნი:

1) მეფე-მწერალი არჩილ ვახტანგის ძე (1647-1713)

რომელიც, თეიმურაზ I-ის შემდეგ, ერთი პირველთაგანი იყო რუსეთის ორიენტაციისათვის მეზობლი, რომელიც მოსკოვს გადასახლებული, „ვსესხვიატსკოეში“ ანკობს ქართულ კოლონიას (1695), აარსებს ქართულ სტამბას 1705 წელსა და საძირკველს უყრის იმ კულტურულ კერას, რომელზედაც შემდეგში რამდენიმე მოწინავე თაობა მოღვაწეობდა.

არჩილი, ეს ის არჩილია, რომელსაც მწარე ცხოვრებამ შემდეგი ათქმევინა:

„ბოლო ყოველთა ნაცარია,
ქარის პირსა დანადები“.

მწერალ-მეფის არჩილის როლის სწორი წარმოდგენისათვის, გარდა იმისა, რაც ცნობილია, საჭიროა ვიცოდეთ – ვიდრე ვახტანგის პარტია რუსეთში ჩავიდოდა და იქ სამუდამოდ და-

ბინავდებოდა (1725 წ.), – იყო თუ არა მასიური გადასახლება საქართველოდან რუსეთში არჩილის რუსეთში მოღვაწეობის პერიოდში (1698-1713)?.

ჩვენ ვამტიკებთ, რომ ვახტანგის პარტიის რუსეთში გადასახლებამდე უკვე იყო ასეთივე მასიური გადასახლება და, რომ ვახტანგის პარტია ჩავიდა უკვე არსებულ ახალშენში, – ეს იყო „ვსეხსვიატსკოე“ (ყოვლად წმინდა).

ის გავრცელებული აზრი, რომლითაც რუსეთში პირველი მასიური გადასახლება ვითომ საქართველოს მეფის ვახტანგ ლევანის ძის (1675-1737) ხელმძღვანელობით მომხდარიყოს 1724 წელს – უნდა უარყოფილ იქნეს შემდეგის მოსაზრებით.

როგორც ქვემოთ მოყვანილი ცნობიდან ჩანს, მოსკოვში, ვიდრე ვახტანგის ჯგუფი ჩავიდოდა (1725 წ.), მოსკოვთან ახლოს 7 ვერსის მანძილზე უკვე 1715 წელს არსებობდა ქართული კოლონია – ის კოლონია, რომელზედაც ზემოთ მოგახსენებდით – ეს ყოფილა „ვსეხსვიატსკოე“.

რომ ეს ასეა ჩანს შემდეგი ცნობიდან: 1715 წელს სანკტ-პეტერბურგიდან შიდა რუსეთსა და საერთოდ აზიისაკენ იმგზავრა, ალბათ, დაზვერვის მიზნით – ინგლისელმა მოგზაურმა ვინმე ბელმა.

ეს ინგლისელი მოგზაური ბელი, რომელიც ყოველივეს განსაკუთრებული ყურადღებით ათვალთვრებდა და იწერდა, აი, რას ამბობს მოსკოვის ქართულ კოლონიის არსებობაზე:

„Около седми верст недоезжая до Москвы, наехали мы большое село, называемое Всехсвятское, населенное грузинцами природными жителями грузии, принадлежащую ныне к северным провинциям Персии.

Они оставили свою землю, дабы избавиттсся от гонения персов и прибыли в Россию, где их приняли обеими руками, и многие из них включены в службу его императорского величества~ (см. `Беловы путешествия через Россию в разныя азиастския земли: а именно – в испаган, в Пекин Дербент и Константинополь. часть первая издание Санкт Петербург 1776 г., стр.8,9).“

ზემოთ მოგზაურობა ბელისა მოხდა 1715 წელს. იგი თავის თანამგზავრებით 7 ვერსით მოსკოვს მოუახლოვდა და „ვსეხსვიატსკოეში“ ჩავიდა 1715 წლის აგვისტოს 2 რიცხვში (იქვე გვ.2).

ამრიგად, ცხადია, რომ ვახტანგის პარტიის ჩასვლამდე (1725) ათი წლით ადრე მოსკოვთან არსებული ქართული ახალშენი — „ვსეხსვიატსკოე“ (1715).

ამავე ფაქტს კიდევ უფრო ადასტურებს ის ცნობა, რომელიც მე მივიღე ზემოხსენებულ „ვსეხსვიატსკოეში“ ყოფნის დროს. ამ ცნობის მიხედვით, „В 1695 году по именову указу пожаловано Имеретинскому царевичу Александру Арчиловичу имение всехсвятское“

აქ, პირველ ყოვლისა, საყურადღებოა, რომ ვახტანგის ამალის ჩასვლამდე (1725 წ.) 30 წლით ადრე, ე.ი. 1695 წელს, ცნობილ მეფე-მწერლის არჩილის შვილი ალექსანდრე იღებს უდიდეს მამულს „ვსეხსვიატსკოეში“, სადაც, 1705 წელს არჩილის მეოხებით მოწყობილი და მოქმედებაში მყოფი ქართული სტამბა უკვე იყო!

იმავე „ვსეხსვიატსკოეში“ მიღებულ ცნობების მიხედვით, ალექსანდრე არჩილის ძის (მის სამხედრო მოღვაწეობაზე ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი) გარდაცვალების შემდეგ, ეს დიდი მამული თავისი ყმებით 1711 წელს მიუღია მის დას დარეჯან არჩილის ასულს, რომელსაც, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, 1736 წელს აუშენებია თავის მამის არჩილის საფლავზე ეკლესია და თვითონაც იქ დაკრძალულა.

ეს უკანასკნელი ცნობა, რომელიც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, პროფ. კ. კეკელიძესაც აქვს მოხსენებული, რომელიც მეც ჩემი თვალთა წინაშე მოსკოვის ეკლესიის საკურთხეველში, მაგრამ იგივე ცნობა ისტორიკოს ესაძის ცნობებს ეწინააღმდეგება! ბესაძის დასახელებულ შრომაში ნათქვამია, რომ არჩილიცა და დარეჯანიც დონის მონასტრის ნეკროპოლში არიან დასაფლავებულნიო (იქვე).

ბესადის ცნობა მცდარი უნდა იყოს, რადგან მას „ვსეხსვიატსკოე“ სრულიად არ უნახავს და, ალბათ ამიტომაც არა აქვს სრულებით მოხსენებულიც!

გარდა ამისა, ჩემ მიერ მიღებულ ცნობის მიხედვით, „ვსეხსვიატსკოეს“ მამული თავის მოსახლეობით დარეჯან არჩილის ასულის გარდაცვალების შემდეგ, სათანადო ბრძანებით გადაუციათ ქართველ ემიგრანტთა მეორე ჯგუფის, ე.ი. ვახტანგ მეფის წარმომადგენლებისათვის, სახელდობრ, ვახტანგის შვილების ცნობილ ბაქარისა და გიორგისათვის. „ვსეხსვიატსკოეს“ მასალა შემდეგ გვაცნობებს:

1. „После смерти царевни Дарии Арчиловны, село Всехсвятское было пожаловано 1748 году грузинским царевичам Бакару и Георгию Вахтанговичам.“

2. „После Бакара Вахтанговича половина села 1750 году досталась его вдове Анне Егоровне с детьми Леоном и Александром, а другая половина осталась во владение Георгия Вахтанговича“

„ვსეხსვიატსკოეს“ მამულების შესახებ ცნობები იმ წყაროში გრძელდება სულ ბოლომდის, მაგრამ, ზემოთ ნათქვამიდანაც, შემდეგი უეჭველად ცხადია:

1. ქართული კოლონია „ვსეხსვიატსკოე“ არსებობდა არა უგვიანეს 1695-1715 წლებისა, რომ ეს კოლონია დაკავშირებულია მეფე-არჩილის პოლიტიკურ მოღვაწეობასთან და მისი ჯგუფის რუსეთში ემიგრირებასთან;

2. რომ ზემორე ქართული კოლონია 30 წლით ადრე არსებობდა ვახტანგის ჯგუფის მოსკოვში ჩასვლამდე, ე.ი. 1725 წლამდე და

3. რომ ვახტანგის ჯგუფი მხოლოდ უკვე არსებულ კოლონიაში ჩავიდა; რომ ვახტანგის შთამომავლობა, არჩილის ოჯახის ამოწყვეტისა გამო, სათანადო ბრძანებით შეიქმნა მემკვიდრე „ვსეხსვიატსკოეს“ მამულებისა, სადაც ადრევე გაჩაღებული იყო კულტურული მოღვაწეობა“.

აქედან მრავალი კითხვა იბადება, რომელიც გამორკვეულ უნდა იქნეს საგანგებო მკვლევრის მიერ.

აქვე მინდა მივაქციო თქვენი ყურადღება შემდეგ გარემოებაზე: „ვსეხსვიატსკოეში“, სადაც მე ზოგი რამ საყურადღებო ცნობები მივიღე, უეჭველად მრავალი, მეტად საჭირო მასალა მოიპოვება „ქართველთა რუსეთში მოღვაწეობისა და როლის“ შესახებ, მაგრამ ამას კანტიკუნტად მაძლევდნენ და ახლაც ასე იქცევიან. ჩვენ ძალიან სიფრთხილე და ტაქტი გვმართებს „ვსეხსვიატსკოეში“ მუშაობის დროს, რომ ეს ძვირფასი, უნიკალური, და მეტად საყურადღებო ცნობების შემცველი ისტორიული მასალა უნაკლოდ მივიღოთ და სამუდამოდ გადავარჩინოთ დაღუპვას!.

ვინც ზემოთ დასახელებულ საფლავთა ძეგლების გადარჩენასთან დაკავშირებით წინასწარ ცნობებს შეკრებს და ერთგვარ მეცნიერულ აღწერას მოახდენს – იმანვე თავიდანვე უნდა იზრუნოს ამ დოკუმენტების ხელში ჩაგდებისათვის!.

საერთოდ, ქართველებმა რუსეთის ისტორიაში, როგორც ეტყობა, უდიდესი როლი ითამაშეს! სამწუხაროდ, ეს საკითხი, ე.ი. „ქართველთა როლი რუსეთის ისტორიაში“ ჯერ არავის არ გაუხდია თავის კვლევის საგნად, იმ დროს, როდესაც, ჩემის რწმენით, გარდა იმისა, რომ მუდამ საინტერესო საკითხი იქნებოდა – დღეს მაინც, როდესაც ქართველები ესოდენ უბრწყინვალეს როლს თამაშობენ საბჭოთა კავშირში, უეჭველად საჭიროა და დროულიც არის ასეთი ნარკვევის დაწერა და გამოქვეყნება!

ასეთი გამოკვლევა ძალიან საჭიროა სწორედ დღეს, ვინაიდან ასეთი ისტორიული ნარკვევი იქნება ქართველთა დღევანდელ სახელოვან როლის ზედმეტი ისტორიული გამართლება და ზედმეტი დასაბუთება!.

ამრიგად, მეფე-მწერალის არჩილის სახელთან დაკავშირებულია მოსკოვთან პირველი ქართული სოფლის გაჩენა, იქ კულტურულ ცენტრის დაარსება და ის საყურადღებო ისტორია, რომელიც ცნობილია ჩვენს საისტორიო წყაროებში.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, არჩილის ასულმა დარეჯანმა მამის საფლავზე ააგო ის ეკლესია, რომელიც არსებობს ზემორე „ვსეხსვიატსკოეში“ და, სადაც შიგ ეკლესიაში და მის გარეთ

სავსეა ქართველ მოღვაწეთა საფლავები სათანადო ქართული და რუსული წარწერებით!

ისტორიკოს ბორის ესაძის ცნობით კი არჩილი დასაფლავებულია დონის მონასტერში, სადაც ადრევე მთელი აკლდამა იყო ხსენებული მონასტრის მთავარი ტაძრის (იქ სამი ეკლესიაა ეზოში, მრავალი შენობებია და გარშემო უზარმაზარი და მაღალი გალავანი აქვს შემოვლებული ციხე-კოშკებით) ქვედა სართულში არჩილის ოჯახისათვის და, სადაც მართლაც არის დასაფლავებული არა არჩილი და დარეჯანი, არამედ არჩილის მეუღლე და მისი სამი ვაჟი. რატომ მოხდა ის, რომ არჩილი, რომელსაც საკუთარი აკლდამა ჰქონდა დონის მონასტერში, დასაფლავებული ყოფილა „ვსესვიატსკოეში“, სადაც მისი გარდაცვალების შემდეგ (1713), მისმა ასულმა დარეჯანმა მის საფლავზე აავგო ზემორე ეკლესია 1736 წელს?!

ამისთანა კითხვები მრავალი წამოიჭრება იმ მკვლევრის წინაშე, რომელიც ამ საქმეს მოჰკიდებს ხელს. ჩვენ კი ამით ვამთავრებთ რუსეთის ორიენტაციისათვის განამებულ მწერალ – მეფე არჩილზე, რომლის მოღვაწეობისა და მწერლობის შესახებ უკვე რამდენიმე შრომაა გამოქვეყნებული საქართველოს საბჭოთა ლიტერატურაში.

2) სარდალი ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონი (1673-1711)

რუსეთის დიდ სახელოვან სარდალს პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონს (1765-1812), რომელიც ნაპოლეონის წინააღმდეგ იბრძოდა და კიდევ სახელოვნად დაიღუპა ეგრეთ წოდებულ ბოროდინოს ბრძოლაში და, რომელზედაც დღეს საბჭოთა კავშირში, სრულიად სამართლიანად, მრავალი იწერება როგორც პრესაში, ისე ცალკეულ შრომებში (პროფ. ე.ტარლე) და, რუსეთის გენიალურ სარდალ სუვოროვთან ერთად, საბჭოთა კავშირის სცენაზეც იდგმება, – ჰყავდა სახელოვანი წინამორბედი, რომელმაც, მის მსგავსად, დიდი სახელი მოიპოვა პეტრე დიდის რუსეთში,

როგორც ნიჭიერმა და მამაცმა სარდალმა, – ეს იყო მეფე მწერლის არჩილის შვილი ალექსანდრე ბაგრატიონი (1673-1711წწ.).

სარდალმა ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონმა თავი ისახელა და არნახული სიმამაცე გამოიჩინა შვედებთან ბრძოლაში, რომელიც დაიწყო 1709 წელს. იგი შვედებს ტყვედ ჩაუვარდა და იქვე გარდაიცვალა. ტყვეობის პირველ პერიოდში ბაგრატიონი დამწყვედული იყო ფინეთის ძველ დედაქალაქ აბოს ციხესიმაგრეში, სადაც შემდეგში, როდესაც ფინეთი 1809 წელს რუსეთს შეუერთდა, ალექსანდრე ბაგრატიონის მიერ ნაცხოვრები ოთახი გამოყოფილ იქნა და მნახველებს აჩვენებდნენ ხოლმე. პირადად მქონდა ასეთი ბედნიერი შემთხვევა პირველი იმპერატორის შვილი იმპერატორის ძეგლი, რომელიც მომხდარა ცხოვრება (1916-1917 წწ.) წლებში ქალაქ ჰელსინკიში (ფინეთში), მენახა ბაგრატიონის საკან-ოთახი ქალ. აბოს ციხე-გალავანში. ექსკურსანტებს აგვიხსენეს, რომ ამ ოთახში ცხოვრობდა რუსეთის სარდალი ალექსანდრე ბაგრატიონი. მათ მაშინ არ იცოდნენ მისი პიროვნება და, რასაკვირველია, ჩემგან გაიგეს.

დიდის წვალეობით მოახერხა მრავალტანჯულმა არჩილმა თავისი ვაჟისა და სახელოვანი სარდლის ალექსანდრეს ცხედრის მიღება შვეციიდან! ამას თავისი ისტორია აქვს. 38 წლის ალექსანდრე ბაგრატიონი მამამ მოასვენა მოსკოვში და დაასაფლავა დონის მონასტერში 1711 წელს. ამის შესახებ ბესაძე შემდეგს გვაუწყებს: „В 1711 г. марте 29, – говорит монастырский летописец, – погребено в Донском монастыре царевич Имперетинский Александр Арчилович первый генерал фельдцейхмейстер русской артиллерии, при Петре Великом. под соборною церковью, что оделена палата под алтарем“ (ამჟამად დაკეტილია და ბოქლომი აქვს);

„А тело его привезено из шведския земли из Стокгольма“ (см. Б.Эсадзе `Летопись Грузии` стр.358).

ბესაძის ცნობით, იმავე ნეკროპოლში არის დასაფლავებული არჩილისავე ორი ვაჟი – მათე და დავითი, ალექსანდრეს მეუღლე,

არჩილის მეუღლე საქართველოს დედოფალი, რუსუდანი - ვახტანგი კანონმდებლის მეუღლე და სხვანი (იქვე, 359).

აი, ეს სარდალი ალექსანდრე ბაგრატიონი იყო წინამორბედი სარდალ პეტრე ბაგრატიონისა!

ვფიქრობ, როგორც დამსახურებულად მოიგონეს და დააფასეს სარდალი პეტრე ბაგრატიონი, ისევე იქნება მოგონებული და დაფასებული მისი წინამორბედი სარდალი ალექსანდრე ბაგრატიონიც!

რუსეთის პირველ ქართველ სარდლის ალექსანდრე არჩილის ძის მოღვაწეობა და ცხოვრება ჯერჯერობით არ არის შესწავლილი და სათანადოდ გამოძღვენებული ლიტერატურაში, რაც, ვფიქრობ, მალე უნდა აუცილებლად მოხდეს!

ალექსანდრე ბაგრატიონი „ესეხსვიატსკოის“ პატრონი იყო, რაიცა მან ჯილდოდ მიიღო 1695 წელს. საჭიროა ვიცოდეთ, შვედების ომის დაწყებამდე, ე.ი. 1709 წლამდე, რით ისახელა თავი, რომ ამდენი ორდენები და მამული მიიღო, ის მამული, სადაც შემდეგში ყვაოდა ქართველ ემიგრანტთა ძალებით დანთებული ქართული კულტურის კერა!?

ვინც მის ცხოვრებას შეისწავლის, უეჭველად ბევრ საყურადღებო ცნობებს შესძენს ქართველი ერის ისტორიას საერთოდ და განსაკუთრებით „ქართველთა როლის შესახებ რუსეთის ისტორიაში“, ქართველთა პირველ მასიურ ემიგრაციიდან მარტო ზემორე ორი პირით, ე.ი. არჩილითა და ალექსანდრეთი ვკმაყოფილდებით და გადავდივართ ქართველთა მეორე მასიურ ემიგრაციის ცნობილ წარმომადგენლებზე.

3) მწერალ-მეცნიერი კანონმდებელი ვახტანგი (1675-1737)

ვახტანგის პიროვნებაზე აქ ბევრი თქმა აღარ დაგვჭირდება, რადგან მისი, მსგავსად არჩილისა, ტრაგიკული ცხოვრება და მოღვაწეობა საკმაოდ ცნობილია ჩვენს ლიტერატურაში.

ცნობილია მისი დიდი როლი, როგორც რუსეთის ორიენტაციის მეთაურისა და კულტურის ასპარეზის ხელმძღვანელისა

და სხვა; როგორც არჩილისა, ისე ვახტანგის პასუხისმგებლობა საკუთარ პარტიის წინაშე მეტად მძიმე იყო, როგორც რუსეთის ორიენტაციის მეთაურთა, რომელთაც არა მარტო თვითონ, არამედ ათასობით რჩეული კულტურული, სამხედრო და საერთოდ პოლიტიკური ძალები სამშობლოს დააცვიფეს და, მთელი რიგი არახელსაყრელი სიტუაციისა გამო, იძულებულნი შეიქნენ სამუდამოდ სამშობლოს გარეთ დარჩენილიყვნენ!

იმედგაცრეებულნი ძალიან აყვედრიდნენ არჩილსაცა და ვახტანგსაც! დიდი უსიამოვნება და წყევლა კრულვა დაიმსახურეს ზოგიერთ თანამებრძოლთაგან.

ქვემოთ მოყვანილ ლექსში ვახტანგი ჩივის, რომ მე თვითონ მკიცხავენ იმისთვის, რომ სამშობლოში არა ვარ:

„მეფეს არჩილსა სძრახავდნენ, სხვათაგან მიმოვლელია,
განათლებულსა სახლ-კარსა შეექნა დამანელია,
მასვე მძრახავენ, არ ვიცი, სხვანილა რა საქნელია
ლომი, ვეფხვურად კისკასი, ჭკუითა განა მთელია!“

მოკლედ რომ ვთქვათ, წარმოუდგენელ ტანჯვაში ჩავარდნენ რუსეთს გადახვენილნი და განსაკუთრებით მათი მეთაურები – არჩილი და ვახტანგი!

აი, ამ ბუმბერაზმა მოღვაწემ ვახტანგმა, საშინელ სულიერ და ხორციელ ტანჯვის პირობებში, 62 წლისამ განუტევა სული სამშობლოს გარეთ, ქალაქ ასტრახანში, 1737 წელს!

ქ.ასტრახანის სამხარეო მუზეუმის დირექტორმა ა. კრიუკოვმა 1935 წელს, 20 ივნისს, №32 მოსწერა საქართველოს „ცაკს“ შემდეგი:

„По имеющимся источникам письменно при Астраханском Краевом музее видно, что правители Грузии Вахтангово-рода и священно служители Грузинского царства очень долго жили в городе Астрахане. После них остались памятники писменние, как то книги и предметные“.

ზემომოყვანილ მომართვაში აგრეთვე ჩამოთვლილია ზოგიერთი ისტორიული საგნები და ნაწერები, რომლებიც მათ ვერ

ნაუკუთხავთ ქართული ენის უცოდინარეობისა გამო და, ამიტომ სთხოვდნენ საქართველოს „ცაქს“ მიეველინათ სპეციალისტი.

ზემორე მიმართვიდან, რომელიც ამჟამად „საქართველოს ხელოვნების სამმართველოში“ ინახება – არ ჩანს, თუ რა ბედი ენია ასეთ თხოვნასა და გაფრთხილებას!?

ვიმედოვნებთ, რომ ასტრახანში არსებულ ისტორიულ ძეგლებიდან ახლაც ბევრი ძვირფასი ძეგლები იქნება ქართული კულტურისა და ისტორიისათვის.

დასასრულ მოგახსენებთ, რომ თუ საქართველოში გადმოსვენებულ იქნება ნეშტი მრავალტანჯულ ვახტანგისა – ისტორიულ ძეგლების შესახებ ცნობებსაც შეკრებს ის ბედნიერი ადამიანი, ვისაც ეს ნილად ერგება!

4) ცნობილი გეოგრაფ-კარტოგრაფი და ისტორიოგრაფი ვახუშტი ვახტანგის ძე ბაგრატიონი (1694-1776) (1696-1778)

არც ამ უნიჭიერეს და პროდუქტიულ მოღვაწეზე მოგვიხდება ბევრი ლაპარაკი. ერთი რამ მაინც უნდა აღინიშნოს, რომ მისი ცხოვრების თარიღებზე ჩვენს წყაროებში არეუ-დარევაა! ისტორიოგრაფ მოსე ჯანაშვილის მიერ 1904 წელს გამოცემულ წიგნში „ვახუშტი ბატონიშვილის საქართველოს გეოგრაფიაში“ ვახუშტის დაბადების წლად ნაჩვენებია 1694 წელი, ხოლო გარდაცვალების კი 1776 წელი. ისტორიოკოს ბორის ესაძის ცნობით კი ვახუშტი დასაფლავებულია 1784 წელს! იცხოვრა 55 წელიო, მამა დაბადებულა 1729, ე.ი. რუსეთში?! მგონი, როგორც ბარანოვსკი ფიქრობს, აქ 8 წარმოდგენილია 5-ად.

ვახუშტი ვახტანგის ძე, როგორც აკადემიკოს მარი ბროსეცა და ბ.ესაძეც ამბობენ, დასაფლავებულია მოსკოვის „ღონის მონასტრის“ ეკლესიაში, ხოლო თარიღი მისი გარდაცვალებისა გამოსარკვევია, ვინაიდან ნაჩვენებია 1776 და 1778, რომელი ცნობაა სწორი? მოსე ჯანაშვილის, ბორის ესაძისა თუ სხვათა?

ასეა თუ ისე – ეს ბუმბერაზი, თავის ხალხზე უდიდეს ღვაწლის დადების შემდეგ, დიდს გაჭირვებასა და სიღარიბეში მყოფი

გარდაიცვალა ემიგრაციაში და იქვე დასაფლავდა „დონის მონასტერში“. ამ დღეებში ვახუშტი ბატონისშვილზე კარგი მოზრდილი წერილი დაიბეჭდა, როგორც პირველ ქართველ კარტოგრაფზე (იხ. „ზარია ვოსტოკა“, 29 იანვარი, 23).

ვახუშტიზე წერა შორს ნაგვიყვანს, ამიტომ დავამთავრებ მხოლოდ ერთ საყურადღებო ცნობის მოყვანით, რომელიც ჩვენში იშვიათად ვინმემ იცის.

წარმოიდგინეთ – ვახუშტი ბატონიშვილი, გარდა იმისა, რომ თავი დაუდვია რუსეთისთვისაც – იგი ერთი მთავარი დამაარსებელთაგანი ყოფილა მოსკოვის უნივერსიტეტისა, რისთვისაც მისი სახელი მოსკოვის უნივერსიტეტის კედელზე გაკრულ მემორიალურ დაფაზე ყოფილა ამოჭრილი!

5) სულხან-საბა ორბელიანი (1658-1725)

სახელოვანისა და უკედავის ლექსიკოგრაფის, მთარგმნელის, მწერლის, მოგზაურისა და დიდი სახელმწიფო მოღვაწის სულხან-საბა ორბელიანის შრომები კარგად არის ცნობილი, რომლებიც დაიბეჭდა საბჭოთა ხელისუფლების დროს. მისი „მოგზაურობა ევროპაში“ სულ ახლახანს, 1940 წელს გამოიცა. მისივე „ქართული ლექსიკონი“, „სიბრძნე სიცრუეის წიგნი“ და სხვა ყველას მიერ კარგად ცნობილია. მისი ტრაგიკული ცხოვრებაც ზოგადად ცნობილია, ცნობილია 1716 წელს მისი ევროპიდან საქართველოში დაბრუნება, შემდეგ იძულებით მოსკოვში გადახვეწა და გარდაცვალება 1725 წელს („ვსესხვიატსკოეში“ საბას გარდაცვალება აღნიშნულია 1726 წლის იანვარში), მაგრამ არ არის ცნობილი მისი ძვირფასი საფლავი.

1939 წელს, როდესაც „ვსესხვიატსკოეში“ ქართველთა ყოფილი სავანე პირველად ვინახულე და ჩავინერე ეკლესიის შიგნით დასაფლავებულთა ეპიტაფიები (საფლავის წარწერები), საბას სულხან ორბელიანზე გავიგე, რომ მისი და ბევრი სხვებისაც მოექცნენ ეკლესიაში ახლად დაგებული იატაკის პლიტების ქვეშ! ერთ რომელდაც ბრიყვ მღვდელს ამ რამდენიმე წლის წინათ

არ მოსწონებია ის, რომ „ვესესვიატსკოვს“ ეკლესიის იატაკი აჭრელებული ყოფილა, მსგავსად საქართველოსთვის ისტორიულად ცნობილ ტაძრებისა, სხვადასხვა წარწერიან ლოდებითა და გადაუწყვეტია მისი დაფარვა ახალმოდის თანამედროვე პლიტკებით! რას გავანჯობდით! იმ დღიდან დღევანდლამდე მიწერ-მონერაში ვარ ამ ეკლესიის ზოგიერთ ყოფილ მსახურებთან და, როცა მოსკოვს ჩავდივარ (უკვე რამდენჯერ ვიყავ ამ ხნის განმავლობაში, სადაც სამი თვე დავყავი) – უეჭველად ვნახულობ, რათა ახალი ცნობები როგორმე მივიღო მათგან! ამ წლინახევრის განმავლობაში ბევრი და საკმაოდ საყურადღებო მასალა დაგვიგროვდა, რითაც შეიძლება შემდეგ კვლევის დაწყება.

საერთოდ იქ ბევრი საიდუმლოებანი ინახება, მაგრამ მათი გახსნა, როგორც ზემოთაც მოგახსენეთ, მხოლოდ დიდი სიფრთხილითა და და ტაქტიკური მიდგომით არის შესაძლებელი, რისთვისაც საჭიროა იქაურ გარემოსა და იქ მოქმედ ცოცხალ პირთა ცნობა. ამისათვის, პირველ ყოფილისა, საჭიროა სერიოზული და ძლიერი ხელის ჩარევა, რათა იქ დაწყებული მუშაობა მომავალში იქნეს პროდუქტიული და მიზანშეწონილი.

აი, ამ საიდუმლო არქივიდან, რომელიც ვინ იცის ვის ხელშია, ბევრ სხვადასხვა ცნობებთან ერთად მივიღე ორი მეტად საყურადღებო ცნობა: ერთი მივიღე ადრე სარდალ პეტრე ბაგრატიონის შესახებ, რომელზედაც ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი, და ერთიც ახლახანს, სახელდობრ, 1941 წლის 18 იანვარს. უკანასკნელი წერილი დაწერილია 10 იანვარს და სხვათა შორის წერია საბა-სულხან ორბელიანზე შემდეგი:

„Наконец удалось открыть, что здесь же внутри церкви похоронен писатель Сулхан Саба Орбелиани, по записям почившего в Москве в 1726 году в январе месяце“.

ეს ცნობა ეკლესიის დავთრიდან არის ამოღებული, მაგრამ ამ დავთარს დიდი სიფრთხილით ინახავენ და, მიუხედავად ჩვენს შორის კარგი ურთიერთობისა, მაინც ცდილობენ არ გვაჩვენონ!

იქ მრავალნაირი მასალა ინახება და იმალება სხვადასხვა პირის ხელში, რომელთა ვინაობა და მისამართი ჩვენ უკვე

გვაქვს. და, ამიტომ შესაძლებელია მათ ასეთი მოეთხოვოს ოფიციალური რწმუნების საფუძველზე. აქამდე მე ვმოქმედებდი როგორც მოხალისე და კერძო პიროვნება...

ასეა თუ ისე, სულხან-საბა ორბელიანის საფლავი 1939 წლიდან ნამდვილად ნაპოვნია და დასაფლავებული „ვსესხვიატსკოის“ ეკლესიის შიგნით, რომელსაც დაფარებული აქვს ახალი მოდის ფილაქანი ანუ „პლიტკები“!.

ეს მეტად საყურადღებო ცნობა იმავე 1939 წელს ეცნობა ჩემს მიერ წერილობით, რომელიც ინახება საქართველოს ხელოვნების სამმართველოში, აკადემიკოს ივ.ჯავახიშვილს., რომელმაც, როგორც ადრე მოგახსენეთ, მოიწვია ამხ. დავით ლომაძე და გადასცა ზემოხსენებული ჩემი მოხსენება ქართულ ნეკროპოლების დაცვის მიზნით.

ცხადია, თუ ვინმე იქნება საქართველოში გადმოსვენებული, ერთი პირველთაგანი უეჭველად სულხან-საბა ორბელიანის ნეშტი იქნება!

6) სარდალი პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონი (1765-1812)

მის სამხედრო მოღვაწეობაზე ბევრი ლაპარაკი საჭირო არ არის, რადგან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დღეს პეტრე ბაგრატიონზე ბევრია დანერგილი და კიდევ იწერება. პროფ. ე.ტარლემ ბევრი საყურადღებო ცნობა გამოაქვეყნა პეტრე ბაგრატიონზე.

ახლა ერთი კითხვა – სად არის დასაფლავებული ეს ცნობილი სარდალი? ამაზე 1940 წლის 23 ივლისის, 168-ის გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტში“ შემდეგი ცნობა იყო მოთავსებული:

„მოსკოვის ალებამ დააჩქარა პეტრე ბაგრატიონის თვალების სამუდამოდ დახუჭვა. ეს იყო სუსხიანი 1812 წელი 12 სექტემბერს, სოფელ სიმში; ვლადიმირის გუბერნიაში. 27 წლის შემდეგ კი, მისმა ადიუტანტმა პოეტმა დენის დავიდოვმა დიდის ვაივავლახით მიაღწია ნებართვას დაესაფლავებინათ ბაგრატიონის ნეშტი ბოროდინოს ველზე“-ო

ჩემ მიერ შეკრებილი ცნობით კი ის დასაფლავებულია „ვსეხსვიატსკოის“ ტაძარში.

მაშ, მეორე ცნობა, დენის დავიდოვის მიერ პეტრე ბაგრატიონის ნეშტის გადატანისა და ბოროდინოს ელზე დასაფლავებისა საეჭვო ცნობაა?

დიახ, საეჭვო უნდა იყოს, რადგან საბჭოთა კავშირის სამხედრო უწყება 1940 წლის ივნისის თვეში ეძებდა პეტრე ბაგრატიონის საფლავს, რაც შემდეგი ცნობიდანა ჩანს:

„нашим храмом заинтересовалось военное ведомство“ (მწერდა „ვსეხსვიატსკოეს“ ჩემი ცნობების მომწვედენი ერთი პიროვნება). „здесь захоронен Багратион Петр Иванович и, по записям, которое имеются в храме“ (მიაქციეთ ამას ყურადღება ეკლესიის დავთარზე, – დ.ჩ.) „он захоронен в самом храме под полом где находятся чугунные плиты. Военные очень заинтересованы этим делом, и какраз сегодня (т.е. 20 июня 1940 года) приходил научный работник профессор Феодоров Владимир Григорьевич из военного издательства и собирал все данные о Петре И. Багратионе и заявил, что военном мире это колоссальная находка“.

ის ცნობა, რომლითაც პ. ი. ბაგრატიონი ბორადინოშია დასაფლავებული, მტკიცე რომ არ არის, მარტო იქიდანაც ჩანს, რომ სამხედრო გამომცემლობა მას დაეძებს და „ვსეხსვიატსკოეშიაც“ მოუკითხავთ!

ზემომოყვანილი ინფორმაციით, სულ ადვილი შესაძლებელია და უფრო ასეც არის, რომ სარდალი პეტრე ბაგრატიონი „ვსეხსვიატსკოეს“ ქართველთა სავანეშია დასაფლავებული. თუ ბრიყვი მღვდლის მიერ დაგებული ეკლესიის იატაკს ქრელ „პოლიტიკებს“ ავყრით, უეჭველად, არჩილთან და მრავალ სხვებთან ერთად – აღმოჩნდება ეს სახელოვანი სარდალიც!¹

¹ კომისიის მოსკოვში ჩამოსვლის შემდეგ გამოიკვია, რომ ვსეხსვიატსკოეში დასაფლავებული ივანე ბაგრატიონი ყოფილა სარდლის პეტრე ბაგრატიონის მამა.

7) ბაქარ ვახტანგის ძე (1700-1750)

ვახტანგ კანონმდებლის ცნობილი შვილი, რომელიც განაგრძობდა მამის საქმეს კულტურულ ფრონტზე და, რომელიც მოღვაწეობდა „ვსეხსვიატსკოეში“, აქ მან მრავალი ქართული წიგნი დაბეჭდა. მისი ასეთი დიდი კულტურული მოღვაწეობა ჩვენს ისტორიოგრაფიაში კარგად არის ცნობილი. გარდა ამისა, იგი ცნობილი ყოფილა როგორც სამხედრო პირიც, რაც ჩანს ისტორიკოს ბორის ესაძის შემდეგი ცნობიდან:

„Бакар Вахтангович, грузинский царевич, артиллерии генерал-лейтенант и обоих российских орденов кавалер. Похоронен в Сретенской церкви донского монастыря“ (იქვე, გვ. 360).

8) სპირიდონ ივანეს ძე იაშვილი (1771-1827)

ეს ის იაშვილი უნდა იყოს, რომელმაც იმპერატორ პავლეს წინააღმდეგ მიმართულ ცნობილ შეთქმულებაში მიიღო მონაწილეობა, როგორც რადიკალური იდეებით აღფრთოვანებულმა! ეს იაშვილი უნდა იყოს, რომელმაც იმპერატორი პავლე თავის ხელით დაახრჩო 1801 წელს, მისივე შვილის ალექსანდრეს გამეფების გულისათვის, რომლისაგან, როგორც ცნობილია, დიდ რეფორმებს მოელოდნენ ლიბერალები!. (ის იყო ვლადიმერ მიხეილის ძე. იხ. *Дворянские роды Российской империи*, стр. 281-283).

იმ იაშვილის ჩამომავალი იყო რუსეთის ცნობილი საგარეო საქმეთა მინისტრი ა.პ. იზვოლსკი, რომელმაც ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ, ევროპაში დაბეჭდა თავისი მემუარები (ჩვენ-შიაც შემოვიდა). აქვე გვინდა მკითხველს შევთავაზოთ ალექსანდრე პეტრეს ძე იზვოლსკის მოკლე ბიოგრაფია:

Александр Петрович Извольский (1856-1919) – русский дипломат. занимающий заметное место в ряду политических деятелей России. С 1894 по 1897 год он был министром-резидентом в Ватикане, с 1897 по 1906 год он служил посланником в Белграде,

Мюнхене, Токио, Копенгагене. В 1906 году А.П. Извольский занял пост министра иностранных дел Российской империи.

Извольский являлся энергичным сторонником англо-русского сближения, принимал непосредственное участие в создании Антанты. В 1910 году был уволен с поста министра иностранных дел и назначен послом в Париж, где принимал весьма активное участие в дипломатической борьбе накануне первой мировой войны. После Октябрьской революции выступил в поддержку иностранной интервенции против Советской России.

Воспоминания царского дипломата впервые были опубликованы за границей на русском и французском языках в 1920 году. В 1924 году в России вышел перевод мемуаров. ამ მოგონებაში მოყვანილია თავისი პაპის თავად ვ.მ. იაშვილის მიერ იმპერატორ ალექსანდრესადმი მიწერილი მხილება.

ამ წერილში ეს იაშვილი საოცარი პირდაპირობითა და გაბედულობით ამხელდა იმპერატორ ალექსანდრეს, რომელმაც არ გაამართლა იაშვილის იმედები: „განა იმიტომ დავახვრჩეთ მამა თქვენი პავლე, და თქვენ მოგიპოვეთ მისი ტახტი, რომ თქვენ მისებრ განგეგრძოთ ძველებური წესით მმართველობაო? (იხ. იზვოლსკის ზემორე მოგონება, – რ. კ.).

9) იოანე ბატონიშვილი გიორგის ძე ბაგრატიონი (1772-1839)

იგი ცნობილი მწერალი და დიდად განათლებული პიროვნებაა. ეს ის იოანე ბატონიშვილია, რომლის ხუთტომიანი შრომიდან პირველი ტომი მხოლოდ საბჭოთა რეჟიმის დროს გამოიცა „კალმასობის“ სახელწოდებით. იოანე ბატონიშვილი დასაფლავებულია ლენინგრადში „დუხოვსკის“ ეკლესიაში. თუ რა მდგომარეობაშია ქართული ძეგლები ლენინგრადში, შეიძლება წარმოვიდგინოთ შემდეგი ამონაწერი:

„Ленинград Председателю Ленсовета Кодацкому. на территории быв. духовской церкви имеются могилы известных в истории и литературе царевичей Грузии Иоанна, Григория, Мириана

точка Смольнинским райсоветом дано разрешение на перестройку
Духовской церкви точка прошу сделать распоряжение о приостано-
влении разрушения названных могил исторических лиц точка
Председатель Цика Грузии Филип Махарадзе

Тбилиси ЦИК Грузии

11 октября 1936 года"

(იხ. ეს დოკუმენტი საქართველოს ხელოვნების სამმართველოში).

10) ოქროპირ ბატონიშვილი გიორგის ძე (1795-1857)

ეს ის ოქროპირია, რომელიც პეტერბურგიდან ხელმძღ-
ვანელობდა 1831 წლის ე.წ. თბილისის შეთქმულებას და, რო-
მელიც, როგორც ცნობილია, მომხრე იყო საქართველოში, მაგი-
ერ ძველი მეფური რეჟიმისა, შექმნილიყო რესპუბლიკანური
მმართველობა. დასაფლავებულია მოსკოვის იოანეს სახელობის
ეკლესიაში (იხ. 1831 წლის თბილისის ამბოხების აქტები და
ცნობები).

11) ალექსანდრე სოლომონის ძე რაზმაძე (1847-1896)

ცნობილი მოღვაწე და შვილი დიდად სახელგანთქმულ სოლო-
მონ რაზმაძისა, რომელმაც დიდი მოღვაწეობა გასწია ბატონიშ-
ვილებთან ერთად და შეასრულა ცნობილი პოლიტიკური მისიე-
ბი. დასაფლავებულია „ვაგანკოვში“ (იხ. ესაძის გვ. 364).

აქ ჩვენ დავასახელებთ მხოლოდ მცირე ნაწილი ცნობილ მოღ-
ვაწეთაგან, რომელთაც თავი დადეს სამშობლოს კეთილდღეობი-
სა და რუსეთის ორიენტაციის გამარჯვებისათვის. ამათში კიდეც,
ცხადია, რომ ბუმბერაზებია შემდეგნი:

1. მეფე – მწერალი არჩილი.
2. მეფე – მწერალი ვახტანგი.
3. ლექსიკოგრაფ – მწერალი სულხანი.

4. ისტორიკოს – გეოგრაფი ვახუშტი და.

5. სარდალი – პეტრე ბაგრატიონი და სხვ.

თუ გადაწყდა საქართველოში გადმოსვენება ზოგიერთ მოღვაწეთა ნეშტებისა, ცხადია, ზემოთ დასახელებულ ხუთ მოღვაწეს ეს ვერ ასცდება.

რადგან ჩვენ ჯერ ძალიან ცოტა ვიცით ემიგრანტთა მოღვაწეობაზე, ამიტომ როგორც რაოდენობა, ისე დანარჩენ პიროვნებათა შერჩევა გადმოსვენებისათვის უნდა მოხდეს რუსეთში არსებულ „ქართულ ნეკროპოლების“ ადგილზე შესწავლისა და ერთგვარი ისტორიული შუქის მოფენის შემდეგ.

დასასრულს გამოვთქვამთ იმედს, რომ ამ ფრიად დროულ და გადაუდებელ საქმეს ხელს მოჰკიდებთ, როგორც ძლიერი და გავლენიანი პიროვნება, და არ მოაკლებთ თქვენს კეთილმფარეოებასა და დახმარებას.

ზემო ნათქვამიდან შემდეგი გამომდინარეობს:

1. თქვენის ხელმძღვანელობით უნდა შეიქმნას საქმიანი გულშემატივარი და მცოდნე პატარა კომისია, რომელსაც დაეკისრება ამ საკითხის შესწავლა და სწრაფი მოქმედება.

2. კომისიამ ადგილზე უნდა შეისწავლოს რუსეთში არსებული ქართული ნეკროპოლები, გამოავლინოს და ხელში ჩაიგდოს იქვე არსებული ქართული წერილობითი ძეგლები, რომლებიც ინახება სხვადასხვა პირის ხელში.

3. დასახოს ღონისძიებანი და ცხოვრებაში გაატაროს იქ არსებულ ძეგლების დაცვის უზრუნველყოფის მიზნით და

4. შეურჩიოს და ტექნიკურად მოაწყოს თქვენს მიერ დადგენილი ზოგიერთი მოღვაწის ნეშტის თბილისში გადმოსვენება.

საქ. პ/რ მუზეუმის სწავლული მდივანი

(დ. ჩიქოვანი)

წყარო: საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ.253., აღნ.1, საქ. 13, 20 იანვარი, 1941 წელი.

ა. ნადირაძის წერილი ს.ს.ს.რ. სრულიად საქ. ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტატის კულტურის ქაგლთა დაცვის კომიტატს

ამასთანავე, გეგზვენებათ სათანადო ზომების მისაღებად ასტრაბანის სამხარეო მუზეუმის მომართვის ასლი აღნიშნულ მუზეუმში აღმოჩენილ ვახტანგ მეფის დროინდელ წარწერებისა და საგნების შესახებ. მიღებული ზომების შესახებ გთხოვთ გვაცნობოთ.

სს ცაკის საქმეთა მმართველი

ა. ნადირაძე

საქ. კ.პ. (ბ) ც.კ. მდივანს

ამხ. კ. ჩარკვიანს

წყარო: საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ.253, აღნ.1, საქ. 54, 1935 წ. ივლისი 7, 4213.

საქართველოს ხელოვნების სამმართველოს უფროსის მოგუას და კულტურის სიკველეთა დაცვის განყ. გაგვის ლომაძის მოხსენებითი ბარათი საქ. კპ. (ბ) ცკ-ის მდივნის ამხ. კ. ჩარკვიანისადმი რუსეთის ორიენტაციისათვის ქართველ მოღვაწეთა ნაქროპოლების შექმნის შესახებ

1

როგორც ადრეც მოგახსენებდით, (), რუსეთში არის დარჩენილი ქართველ დიდ მოღვაწეთა საფლავები დიდის რაოდენობითა და მოცულობით, ე.ი. ნამდვილი ქართული ნეკროპოლები!

მათი რაოდენობა რამდენიმე ასეულს აღემატება, რადგან საქართველოში რუსეთის ორიენტაციისათვის მეგრძოლნი რამ-

დენჯერმე მასიურად გადასახლდნენ რუსეთში, პირველი მასიური გადასახლება უნდა მომხდარიყო ცნობილ მწერალ-მეფის არჩილის მოღვაწეობასთან დაკავშირებით, დაახლოებით 1698-1713 წლებში, რომელთან დაკავშირებულია დღეს ჩვენი მზრუნველობის უმთავრესი ობიექტი, ე. წ. მოსკოვში არსებული ქართველთა სავანე-ეკლესია „ვსეხსვიატსკოე“ (ყოვლად წმინდა);

მეორე ასეთივე მასიური გადასახლება ხომ კარგად არის ცნობილი ჩვენს ისტორიოგრაფიაში, მეცნიერ-მწერალ ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობასთან დაკავშირებით, რომელიც მოხდა 1724 წელს და, რომელშიაც, დაახლოებით 1500 პიროვნება შედიოდა.

ზემოთ დასახელებულ ორივე მასიურ ემიგრაციაში, რომელთა უფრო დაწვრილებითი ცნობა ცალკე მოგერთმევათ მოხსენების სახით – შედიოდნენ დიდ-დიდი პოლიტიკური მოღვაწენი და რუსეთის ორიენტაციისათვის თავდადებულნი, რომელთა რიცხვში მრავალად იყვნენ მწერლები, მეცნიერნი, სარდლები, და სხვანი მრავალნი!

მათ თავიანთი მრავალტანჯული ცხოვრებითა და უაღრესად ინტენსიური კულტურული შემოქმედებით დაამტკიცეს რუსეთის ორიენტაციის ერთგულება!

მათ თითქმის პირველებმა დასახეს რუსეთის ორიენტაციის საქართველოსათვის აუცილებლობა, რომლის სისწორეც შემდგომ ისტორიამ დიდებულად გაამართლა!

რუსეთის ორიენტაციის სრული გამართლების ბრწყინვალე საბუთია დღეს ქართველი ხალხისა და მისი საუკეთესო წარმომადგენელთა უკვდავი და შარავანდედით მოხილი როლი დღევანდელ საბჭოთა კავშირის პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

ამიტომ, დღეს, როდესაც რუსეთის ორიენტაციის ფონზე, ქართველ ხალხს აქვს ბედნიერება აქტიური მონაწილე იყოს დიდი სტალინის ეპოქისა, ჯეროვანი და სამართლიანი იქნება მოვიგონოთ 2-3 საუკუნის მანძილზე რუსეთის ორიენტაციისათვის მებრძოლნი და თავდადებულნი, რომელთაც არ ელირსათ თავის სამშობლოში განსვენება და ემიგრაციაში სამუდამოდ დარჩენა!

საქ. კ.პ. (ბ) ც. კომიტეტში შემოვდივართ შემდეგი წინადადებით: დადგენილ იქნეს, რომ „რუსეთში არსებული ქართველ მოღვაწეთა ნეკროპოლები“ ამიერიდან ხდება საქ. ხელისუფლების მზრუნველობის საგანი და, ამის მიხედვით, ევალება „საქ. ხელოვნების სამმართველოს“ იზრუნოს ქვემოთ დასახელებულ ნეკროპოლების დაცვის, მეცნიერულ აღწერა-შესწავლის მოწესრიგებისათვისა და, აგრეთვე, ადრევე შერჩეულ და ქვემოთ დასახელებულ დიდ-დიდ ისტორიულ პირთა ნეშტების საქართველოში გადმოსვენებისათვის.

ამის მიხედვით უნდა გაკეთდეს შემდეგი:

I. მიღებულ იქნეს სასწრაფო ზომები, რათა ქართული ნეკროპოლები – მოსკოვსა, ლენინგრადსა, ასტრახანსა, სადაც, საგნობრივ ისტორიულ ძეგლებთან ერთად, მრავლად მოიპოვება წერილობითი ძეგლებიც, უზრუნველყოფილ იქნენ ყოველგვარ საფრთხისაგან და დაცულ იქნენ სათანადო წესით.

II. მოსკოვში არსებული ოდესღაც ქართული ეკლესია, სახელწოდებით „ყოვლად წმინდა“, ანუ რუსულად „ვსესხვიატსკოე“, რომელიც დარეჯანმა ააშენა თავის მამის მწერალ მეფის არჩილის საფლავზე 1736 წელს, და, სადაც მრავლად ასაფლავია ქართველი მოღვაწენი და, მათ შორის არჩილთან ერთად – სულხან-საბა ორბელიანი, ნაპოლეონის წინააღმდეგ მებრძოლი სარდალი პეტრე ბაგრატიონი და სხვანი მრავალნი, აღწერილ იქნეს მეცნიერულად, გამოვლენილ იქნეს იქ დასაფლავებულნი ზემოდასახელებულნი პირნი (რომელთა იქ დასაფლავების უტყუარი საბუთები ამ ერთი წლის განმავლობაში გამოვლენილ იქნა „ვსესხვიატსკოეში“ წინასწარ ძიების დროს) და შედგენილ იქნეს ტექნიკური და ფინანსური ხარჯთაღრიცხვა „რუსეთში არსებულ ქართულ ნეკროპოლების“ დაცვა-შენახვის მიზნითა და აგრეთვე იმ ხარჯებისაც, რომელიც შემდეგში საჭირო გახდება ქვემოთ

დასახელებულ პირთა ნეშტების საქართველოში გადმოსვენებისათვის.

III. ახლავე გაიგზავნოს ამ საქმისათვის საჭირო კომისია, რომელსაც მიეცემა, სათანადო დირექტივებთან ერთად, საჭირო რწმუნებულება და ის ფინანსური შესაძლებლობა, რომელიც აუცილებელია ზემოხსენებულ საფლავთა უტყუარი გამოვლინებისათვის (ვსეხსვიატსკოეს ეკლესიაში უნდა აიყაროს პლიტკების იატაკი, რომელის ქვეშაც, თანახმად ადგილობრივ მიღებული დოკუმენტალური ცნობისა – ასაფლავია არჩილი, საბა-სულხან ორბელიანი, დიდი სარდალი ბაგრატიონი და სხვანი.

IV. წინასწარ გამორკვევის სიის მიხედვით, რომელიც ზემორე კომისიის მუშაობის ჩატარების შემდეგ, შეიძლება ნაწილობრივ შეიცვალოს – დამატების მხრივ – ამჟამად უტყუარად შეიძლება დასახელება იმ დიდ ისტორიულ მოღვაწეთა, რომელთა საქართველოში გადმოსვენება უნდა პირველ რიგში მოხდეს, ესენი არიან:

1) მეფე-მწერალი არჩილ ვახტანგის ძე (1647-1713), რომელიც დასაფლავებულია მოსკოვში „ყოვლად წმინდის“, ანუ „ვსეხსვიატსკოეს“ ეკლესიაში და, რომლის ნაწერებიც თითქმის პირველად დაიბეჭდა ხელისუფლების დროს.

2) მწერალი-მეცნიერი და კანონმდებელი ვახტანგ ლევანის ძე (1675-1737), დასაფლავებულია ასტრახანში. მისი პოლიტიკური და სამეცნიერო მოღვაწეობა ყველას მიერ ცნობილი ფაქტია და ამიტომ ამაზე მეტს არ გავაგრძელებთ.

3) ისტორიკოს-გეოგრაფ-კარტოგრაფი ვახუშტი ბატონიშვილი ვახტანგის ძე (1694)-1776(8), რომელმაც უდიდესი ღვაწლი დასდო არა მარტო ქართველ ერს, არამედ ჩვენ მოძმე რუს ხალხს, რომელთა უძველეს უმაღლეს სასწავლებლის – მოსკოვის უნივერსიტეტის ერთ-ერთი მთავარი დამაარსებელთაგანი იყო. ამისათვის მისი სახელი მოსკოვის უნივერსიტეტის კედელზე

გაკრულ მემორიალურ დაფაზე ოქროს ასოებით იყო ამოჭრილი. ვახუშტი ბატონიშვილი დასაფლავებულია ე. წ. დონის მონასტერში (მოსკოვში).

4) სულხან-საბა ორბელიანი (1658-1725), სახელოვანი ლექსიკოგრაფი, მთარგმნელი, მწერალი, მოგზაური და დიდი პოლიტიკური მოღვაწე. დასაფლავებულია მოსკოვში „ყოვლად წმინდის“ ყოფ. ქართულ ეკლესიაში. ეს ის ადგილია, სადაც არსებობდა არჩილის მიერ დაარსებული ქართული სტამბა 1705 წლიდან და სადაც მოღვაწეობდნენ რუსეთში ემიგრირებულნი ქართველი მოღვაწენი.

5) დიდი სარდალი პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონი (1765-1812). რომელიც ებრძოდა ნაპოლეონს და კიდევ თავი დასდო სახელოვან ბრძოლაში, ბოროდინოში. ამჟამად ამ სარდალზე ბევრი იწერება საბჭოთა პრესაში, დრამატურგიასა და ისტორიულ მონოგრაფიებში (პროფ. ტარლე). დასაფლავებულია, არა ბოროდინოში, როგორც ეს ზოგიერთის ცნობით არის გავრცელებული, არამედ „ვსესხვიატსკოეს“ ტაძარში, სადაც ახლად გადაფენილ ჭრელ ფილაქნის ქვეშ მას დადებული ჰქონია თუჯის ეპიტაფია.

6) იოანე ბატონიშვილი (1772-1839), ცნობილი მწერალი, რომლის 5-ტომიანი შრომიდან პირველი ტომი მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების დროს გამოიცა „კალმასობის“ სახელწოდებით. დასაფლავებულია ლენინგრადის „დუხოვსკოის“ სახელობის ეკლესიაში.

ამით ვამთავრებთ დასახელებას იმ პირთა, რომელთა ნეშტები, ჩვენის აზრით, პირველ რიგში უნდა იქნეს საქართველოში გადმოსვენებულნი.

წყარო: საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ. 253, აღწ.1., საქ. 58. ნაბეჭდი. 06.02.1941 წ.

ძვირფასო რეზო!

„ყოჩაღ“, „ვაშა“, „შეუპოვარო და მედგარო მებრძოლო“ – ეს ეპითეტები ცოტაა შენთვის. შენს ნამოღვაწევს სახელწოდება არა აქვს. იგი გასცდა შესაფასებლად არსებულ სიტყვებს. ორჯერ ვნახე შენი ფილმი: „შუქი ნათელი“. პირველად ცრემლები ვღვარე, მეორედ – წნევამ ამინია და ახლაც „ბიულეტენზე“ ვიმყოფები. მიხეილ თამარაშვილის დაკრძალვას ხომ დავესწარი (სამწუხაროდ, ბოლომდე ვერ გავაცილე, ესოდენ გარჯითა და განსჯით მოპოვებული, ძვირფასი ცხედარი, ხანდაზმულობისა და ავადმყოფობის გამო).

ვინ არ თქვა თავისი აზრი ამ ფაქტის ირგვლივ, ვინ არ შეაფასა თქვენი (კოლექტივის) ღვაწლი; მე რალა დავუმატო მცირემან?

კინოს სახლში რომ შეგხვდი, მაშინაც გითხარი და ახლაც ვიმეორებ: რეზოს მეტი ვინ დაუბრუნებს ქართულ მიწას საბასულხანს, მაშინაც რომ „საქართველოს მამას“ ეძახდნენ? ეგების ახლაცე „დიდ დოზად“ ჩაითვალო ერთი რესპუბლიკისათვის ასეთი სიხარული, ალტაცება... მაშინ მოდი და საფლავის გამოჩენას შევეცადოთ.

მე ღრმად მნამს, რომ იგი საკურთხეველის წინ, ყველაზე საპატიო ადგილს იქნებოდა დაკრძალული, აი, ამის საფუძველიც: საბას თავისი უმცროსი ძმა ზაალ ყოფილი-ზოსიმე მუდამ თან ახლდა. გადაუწერა რამდენიმე ცალი ლექსიკონისა, რათა ჩასწორებული და ჩამატებული სიტყვები (საბასივე) ანბანის რიგში ჩამჯდარიყო. ზოსიმე რუსეთში წასულ ძმას სულხან-საბას თან გაჰყვა. ზოსიმემ მოსკოვშიც გადაწერა საბას ლექსიკონის ერთ-ერთი ნუსხა, რომლის სწორება და დამატებითი მასალის შეტანა მოასწრო საბამ (A-75). სწორედ ამ ნუსხაზე, თავისი ანდერძის შემდეგ, ზოსიმეს დაურთავს ანდერძი საბას გარდაცვალებისა და დაკრძალვის შესახებ. აი, ისიც (ზოსიმეს ავტოგრაფი):

„საბა მიიცვალა ქრისტეს აქეთ ჩლე (1725), იანვარსა კვ (26), მწუხრს, დიდს მოსკოვს, სესენცკას, ბატონის არჩილ მეფის სასახლეში და იმავ საყდარს დაემარხა ბრძანებითა და მრავლის ხარჯითა და თან წაყოლითა და დიდის პატივითა ბატონიშვილის დარეჯანისათა. მრავალმცა არიან წელნი ცხოვრებისა მისისანი“.

საბას ვსეხსვიატსკოეში დაკრძალვის შესახებ (ეს მინანერი) გამოქვეყნებული აქვთ მ.ჯანაშვილს ყოფ. საეკლ. მუზ. ხელნაწ. აღწერ. III ტომში; აგრეთვე „ივერიაში“ 134, 141; ასევე გიორგი ლეონიძეს, მაგრამ არავის აქვს აღნიშნული, რომ იგი ეკუთვნის ლექსიკონის გამამწერს, საბას ძმას – ზოსიმეს, რომელიც მუდამ თან ახლდა, ყოველთვის დამსწრე და მხილველი იყო, და ვის ეცოდინებოდა მასზე უკეთ საბას პატივით დაკრძალვის ამბავი სესენცკას, ანუ ვსეხსვიატსკოეში?

(იხ. ჩემი სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის რედაქციები (ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით), 1957, გვ.37).

ეს საკითხი მუდამ მახსოვდა და მანუხებდა, ჩემო რეზო! (ასე მომართვას ვბედავ იმიტომ, რომ შენ სწავლობდი მე-14 სკოლაში მაშინ, როცა მე იქ ვმასწავლებლობდი. შენ იყავი IV კლასში, როცა V-სა და VII კლასებს ვასწავლიდი. ერთი წელიც რომ დავრჩენილიყავი, ჩემი მოწაფე გახდებოდი. ნათლად მახსოვს, მოკლე შარვლით, დიდი ჩანთით როცა შემხვდებოდი შესასვლელში, მესალმებოდი: „გამარჯობათ, მასწავლებელო!“ ამას ყველა არ აკეთებდა, ვისაც არ ვასწავლიდი).

როცა „ახალგაზრდა კომუნისტში“ (1978, 21.XI, 137) ნავიკითხე აკაკი გელოვანის წერილი: „ერის კაცის დაბრუნება“, რომელშიაც ნათქვამია: „განა, სადა გეყავს უცხო ცის ქვეშ გასაბნევი დიდი მამულიშვილები! გვითხრა რეზომ – საბას სამარე დავკარგეთ, თუმცა თავის დროზე შევეცადეთ. ეს არ გვეპატიება“..

არა, რეზო, საბას საფლავი დაკარგული არ არის, იგი მხოლოდ დაფარულია შავ-თეთრი კაფელით, რომელიც გამოუყენებიათ საყდრის გარემონტების დროს, ომის შემდეგ.

1948 წელს პირველად ჩავედით (მე და ჩემი მეუღლე) მოსკოვში. კვირაც მეორე დღე იყო და გავეშურეთ ვსეხსვიატსკოვში. გვეგონა ჯერ სოფელს ვნახავდით, შემდეგ საყდარს (სოფ. ვსეხსვიატსკოვ და ამავე სახელწოდების პატარა საყდარი პეტრე I-მა აჩუქა არჩილ მეფეს (ქართველებს). არჩილის ასულმა დარია არჩილოვნამ (როგორც იქ უწოდებენ) იგი შეაკეთებინა (ახლაც ყველამ იცის, რომ ტაძარი ქართველებისა იყო და მისი განმაახლებელი იყო დარია არჩილოვნა).

ჩვენს გაოცებას საზღვარი არ ჰქონდა, როცა მეტრო „სოკოლიდან“ ამოვედით და ტაძარზე თითოთ მიგვანიშნეს...

ჰო, რეზო! საქმე იმაშია, რომ ახლა ეს ტაძარი, ახლებურად რომ ვთქვათ, გარემონტებულია, იატაკი კაფელითაა დაფარული, კედლებზედაც ახალი მხატვრობაა. დარია მეფის ასული ცენტრში ზის და ირგვლივ უდგანან „БСЕСВЯТЫЕ“. თამარის პორტრეტიცაა რომელიღაც სვეტზე.

ჩვენ თუ კარგად ჩავუკვირდებით ზოსიმეს ანდერძს, ორი აზრი არ გაჩნდება: დიდი პატივით, დიდი ხარჯითა და თანგაყოლით რაკი დაკრძალა დარია მეფის ასულმა, უეჭველია, რომ მას მიუჩენდა ყველაზე საპატიო ადგილს, კერძოდ, საკურთხევის წინ. ნუთუ კაფელი ისე გააოხრებდა საფლავის ქვას (უეჭველია მარმარილოს), რომ ზედ წარწერა ან მისი ნაწილი მაინც არ შერჩებოდა?!

მღვდელმა საეკლესიო კალენდარი მაჩვენა (1947 თუ 1948 წლ.), სადაც საბა ასე იხსენიებოდა: „Свѣтѣ сѹлхан Орбелиани“. საბას საფლავი საკურთხევის წინაა. გამოვაჩინოთ მაინც, რომ ჩასულმა ქართველებმა თაყვანი ვსცეთ დიდი სიყვარულით, შემდეგ კი ვნახოთ....

წყარო: ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი, რეზო თაბუკაშვილის არქივი, ფონდი 29042/21.

Выписка из книги «Московское городское кладбище»
автор Пучков ...

В Ы П И С К А

После тщательного и всестороннего рассмотрения всех предложений Подкомиссии остановилась на земельном участке, принадлежащем А. Н. Голубицкой: Владение г-жи Голубицкой представляет собой старинную дворянскую усадьбу. Усадьба эта под названием «Сад села Всехсвятского» издревле принадлежал императорскому дому; императрицей Анной Ивановной была пожалована царям Грузинским: впоследствии царевич Грузинский Георгий Вахтанович вновь отдал ее в дар императрице Екатерине второй: в 1801 г. усадьба поступила в ведение Московской Кремлевской экспедиции. В 1816 г. «Сад села Всехсвятского» высочайше пожалован бывшему Молдавскому господарю князю Маврокордато, по духовному завещанию, от княгини Маврокордато усадьба перешла во владение ее племянницы графини Санти вышедшей замуж за Леонида Петровича Софиано. Софиано скончался в 1898г. в конце того же года скончалась и его супруга и погребена рядом с мужем при храме с. Всехсвятского, с женой его стороны. М. Ал. Софиано, перед своей кончиной, усадьбу при с. Всехсвятском передала по купчей А. Н. Голубицкой.

Владение г-жи Голубицкой находится в пяти верстах от Тверской заставы по Петроградскому шоссе при селе Всехсвятском по Песчаному пер. Д. №9 земли 11 десятин 279кв. сажень.

Усадьба представляет собой вековой парк преимущественно липовой, с примесью березняка и крупных пород ели и сосны.

С южной стороны, в непосредственном соседстве со станцией Подмосковная расположено историческое село Всехсвятское.

В 1398г. в селе Всехсвятском существовал монастырь во имя св. Отец давших название образовавшемуся около него поселок, считающему теперь 500 слишком лет своего существования. Всехсвятское некогда называлось: «село- святых отец на речке Ходынке». Нить исторических сведений о селе Всехсвятском начинается с 1599г. зимой этого года по приказанию Бориса Годунова, навстречу шведскому королевичу

Густаву Ириковичу «в село святых отец» послан был ясельничин М. Татищев, а сним же послано было королевичевым людям 20 лошадей. Здесь же в 1610г. когда Тушинский вор подходил с юга к Москве., недалеко от церкви, князь Скопин-Шуйский, Романов и другие стали со своими войсками между Тушиным, основав свою главную квартиру, свой «Княжий двор» и по ныне существующий, не предпринимая наступательных действий, царское войско томилось долго в ожидании врага, но когда наступили дни переговоров и перемирий, то войско предалось отдыху.

Поляки воспользовались этой оплошностью русских, внезапно напали на них и прогнали до Пресни, заняв «Княжий Двор» с Тушинским вором было под Москвой до 80.000 войска, у Лжедмитрия, мечтавшего занять трон царей Московских, была и утварь, и казна, необходимая для содержания такого громадного войска. Местное предание крепко держится и до сих пор в селе Всехсвятском среди сторожил, настойчиво утверждают, что именно здесь, по уходе князя Скопина-Шуйского и была главная квартира Тушинского вора.

Счастье однако вскоре изменило вору; с нашествием на Москву польского королевича Владислава, Лжедмитрий должен был бежать и , по местному преданию, для того чтобы все ровища, накопленные им, не достались врагу, он глубоко рыл и тут же, на «Княжем Дворе». Это место известно и в старинных владенных актах.

Удивительно, что при столь долгих и настойчиво держащихся в местном населении слухах о Тушинском кладе, никто не любопытствует заглянуть в недра земли и проверить это.

Со второй половины XVIIв. Село Свехсвятское сделалось достоянием известного в истории, по своим интригам малолетства Петра I, Ива. Мих. Милославский, приходившийся родным племянником царице Марии Ильиншне, здесь же в боярском доме, ненавистник Нарышкиных и Петра, приверженцы Софии, кромольник Милославский обдумывал свои планы стрелецкого бунта, принимая своих клеветов и совещался с ними; здесь он и скрывался от преследований перебегая, свое Кунцево, то во Всехсвятское, у Милославского была только одна дочь Федосия Ив. , которая в 1688г. вышла замуж за Имеритинского царевича Александра Арчиловича, по смерти

М. Милославского и его дочери, село Всехсвятское в 1695г. по именному указу пожаловано имеритинскому царевичу Александру Арчиловичу. В 1706г. «Мелетинский» царевич Александр в битве под Нарвою был взят в плен шведами, где и томился до самой своей кончины, последовавшей в Риге в Стокгольме (?) в 1711 (1710) г. за бездетностью царевича Александра, все его имение перешло к родной сестре его царевне Дарии Арчиловне; За пленение первого своего генерала-фельдцейхмстера Российской, за царевича Александра, Петр I неоднократно мстил шведам, выводя своих пленных шведов в числе которых были генералы и офицеры на «народное позорище» при торжественных своих победных входах в столицы С. Петербург и Москву. Даже и по заключении столь радостного и выгодного для России Ништадского мира со Швецией, Петр I не забыл про царевича Александра Арчиловича, празднуя в Москве этот мир 1721г. роскошным зимним маскарадом. Петр I начал свое шествие со Свехсвятского бывшего царевича Имеритинского Александра Арчиловича, где круглый год, тоскуя по родном брате, проживала царевна Дарья Арчиловна. Сюда 30-го января 1722г. к вечеру окольными путями из дома князя Меншикова с чистых прудов

вместе с Петром Великим прибыли на сборный пункт участники маскарада.

Астраханский краевой музей.

20-VI-35г.

№ М-32

წყარო: საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ. 253, აღწ. 1, საქ. 46.

საქართველოს ცაკ-ს

По имеющимся источникам письменным, при Астраханском Краевом музее видно, что правители Грузии Вахтанго рода и свяшенно служители Грузинской церкви очень долго жили в г. Астрахане. После них остались памятники письменные, как-то книги и предметные. Из многих памятников революции сохранилась незначительная часть опись которых приводится здесь.

Камень с скульптурным изображением, по видимому, герба на подобие круглого венка составленного из разнообразных предметов воинского вооружения имеющего вверху корону., поддерживаемую двумя ангелами. Внутренняя часть венка плоская и по ней имеется надпись 1) на славянском языке в которой указывается на кончину в 1722г. 12 октября в 3 ч. Ночи на 40 году от роду и погребение особы., имевшей отношение к грузинскому царю Вахтангу, старая надпись на грузинском языке, не переведена. Бронзовый диск 25 сент. в диаметре с изображением на выпуклой стороне грузинского герба. Герб бесспорно принадлежит грузинскому царю Вахтангу.

Сообщаю, был в Музее проездом через Астрахань тов. Хмаладзе, который смотрел надпись на камне и признал ее очень древней грузинской, которую он немог разобрать, т.е. не знает смысла в переводе на современный разговор о чем очень просил сообщить

Вам Махарадзе Филиппу, ПредЦИК а Грузии и его просьбу я удовлетворяю со своей стороны прошу дать мне ответ.

Директор Астраханского Краевого музея А. Крюков.

Научный сотрудник – Виноградов М.

20/VI – 35г.

Адрес: Астрахань – Городской Музей

ნყარო: საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ. 253, აღნ.1, საქ. 54.

ანა ამირანაშვილის წერილი ფ. მახარაძისადმი ლენინგრადში
დაკრძალულ ქართველ ისტორიულ პირთა შესახებ

Глубокоуважаемый Филипп Евсеевич,

На территории б. Александро-Невской Лавры, в помещении б. Дуновский церкви находится гробница грузинского царевича Иоанна (Батонишвили) 1830г, грузинского царевича Григория Иоанновича с супругой, царевича Мириана Ираклиевича и целого ряда других лиц грузин, общественных деятелей. Некоторые из этих погребений представляют несомненный интерес, и очень значительный для Грузии, на что указывает находящиеся в Ленинграде грузинские специалисты историки. Погребения находятся в полу церкви, погребельные плиты с надписями вделаны внутри церкви в церковную стену.

Помещение церкви вместе с находящимися там памятниками еще давно было объявлено Государственным Музеем, вместе с находящимися на территории Лавры кладбищем, где погребены многие корифеи русской литературы и искусства.

Сейчас по совершенно непонятным соображениям Смольнинский Райсовет дал разрешение на перестройку б. Духовский церкви для конторы «ленплодовищи» и все находящиеся там гробницы грузинских деятелей решено уничтожить.

Перестройка уже началась и многие разрушено. Обращение специалистов Института Востоковедения Академии Наук не имело никакого результата и из Ленсовета ответа на них не последовало. Памятники, представляющие для Грузии несомненный исторический интерес, скоро будут бесследно уничтожены, т.к. кладбища несмотря на все усилия, не в состоянии их защитить.

Может спасти дело только Ваше авторитетное вмешательство.

До председателя Ленсовета, тов. Кодацкого обращение специалистов Института Востоковедения вероятно почему-то не дошло. Может спасти дело только Ваша телеграмма на имя тов. Кодацкого.

В качестве бывшего работника Комитета по Охране Памятников Культуры Грузии, позволяю себе побеспокоить Вас просьбой приостановить это дело

разрушения и спасти грузинские памятники. Находящиеся на расположенном по соседству кладбище могилы русских деятелей искусства и литературы окружены вниманием и уходом правительства, т.к. кладбище считается музеем и разрушению подлежит находящиеся в Духовской церкви могилы.

Ждем Вашей помощи.

Простите за беспокойство.

Анна Амиранашвили.

1/X -36.

Ленинград. Петроградская Сторона. Петрозаводская ул.д 7 б.
Дом Аспирантуры Академии Наук СССР. комн. 21.

Председателю Ленсовета Кодацкому

На территории бывшей Духовской церкви имеются могилы известных истории и литературе царевичей Грузии Иоанна, Григория Мириана. Смольнинским райсоветом дано разрешение на перестройку Духовской церкви т.к. Прошу сделать распоряжение по установлению разрушения названных могил исторических лиц

Председатель ЦИК Грузии

Филипп Махарадзе

Тбилиси ЦИК Грузии

Октябрь 1936 года

წყარო: საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ. 253, აღწ. 1, საქ. 55, 1936 წ.

წერილი სახალხო კომისარიატის გამომცემლობას

ИЗДАТЕЛЬСТВУ НАРКОМХОЗА
КОПИЯ – ТРЕСТУ ПОХОРОННОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ / МОССОВЕТ/.

Старшего научного сотрудника Государственного исторического
музея Б А Р А Н О В С К О Й, М. Ю.

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА.

Порученная мне и профессору Н. П. Чулкову подготовительная работа для издания книги «МОСКОВСКИЙ НЕКРОПОЛЬ» выполнена.

«Московский некрополь» должен представлять собою справочный указатель выдающихся деятелей Революции, науки, искусства, литературы, военного дела, исторических лиц и общественных деятелей, живших с XVI ст. по XX ст., погребенных на московских кладбищах.

«Старая Москва» не сохранила до нас полностью своих некрополей, которым она была довольно богата на протяжении своей долгой исторической жизни: ее слабый кладбищенский след начинается только с XIV ст.

Много на московских кладбищах в настоящее время уже бесследно исчезло и от более близкого до нас времени.

Исчезают и многие забытые могилы.

И если нами собран большой ценности материал, то только благодаря тому обстоятельству, что на протяжении многих лет компетентные лица заносили

надгробные надписи в картотеки, которые и были представлены на ввиду исключительной важности нашей работы.

В течении многих лет также производились работы по собиранию кладбищенских материалов по выдающимся деятелям в московских архивах, которые только Великая Октябрьская Социалистическая Революция сделала доступными для исследовательских работ, а также и по печатным источникам:/ некрополь 1906-1907гг., описание московских монастырей, церквей и кладбищ/.

Уже произведенная предварительная работа позволила уточнить ряд сведений, имеющихся относительно различных деятелей из различных областей; удалось вместе с тем выяснить многих лиц, сведения о которых сохранились лишь в зафиксированных намогильных надписях. Таким путем стали известные имена и датировки героев Куликовской битвы, некоторых славных защитников Москвы во время польской интервенции XVII в., сподвижников Ивана Волотникова, участников войны 1812г. – героев Бородинского сражения, участников и героев Севастопольской обороны, деятелей науки, искусства, авиации, техники и др.

Особое значение следует признать за результатами обследования могил деятелей революционного движения, декабристов, борцов за освобождение народа от капитализма, за установление Советской власти.

Суммирование и систематизация всех этих данных дадут значительный материал для дальнейших исследований, обогатив исторические исследования новыми конкретными материалами.

Следует также учесть, что в связи с социалистической реконструкцией Москвы предстоит постепенная ликвидация внутригородских кладбищенских мест, вследствие чего могут быть утрачены многие ценные для истории сведения.

Наша советская историческая наука учитывает всю важность вспомогательного историографического материала, запечатленного могильного эпиграфов.

Только в наше время социалистической планомерной научной деятельности возможно выполнить с надлежащей полнотой всю необходимую большую работу и согласовать в этом отношении реконструктивные и исследовательские задачи.

Всего московский некрополь насчитывает от XIV до XXст. до наших дней в наличии, по архивным данным и по печатным источникам 63969 могил, из них 6288 имен революционеров, героев Советского Союза, деятелей науки, искусства, литературы, военного дела, авиации, техники, исторических лиц и общественных деятелей.

Остальные 57681 могилы, на которые составлены списки, состоят из таких имен, о которых трудно сказать что-либо определенное, по крайней мере – в данное время.

Необходимо размножение этих списков, составленных по кладбищам, и хранение их в архивах и музеях, т.к. имена многих из погребенных на московских кладбищах, могут оказаться полезными в будущем, исполняя какую-либо роль при научных исследованиях.

/М. БАРАНОВСКАЯ/

წყარო: საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ. 253, აღწ. 1, საქ. 60.

**ქართულ გეზთა და თავადთა სამარხების ნაქროვლი
მოსკოვის ბარძნულ, ნმ. ნიკოლოზისა და დონის
მონასტარში (მოხსენებულნი ივარის ჟიჰარის სატი და
ქართული სატები)**

Н Е К Р О П О Л Ь

ГРУЗИНСКИХ ЦАРСКИХ И КНЯЖЕСКИХ УСЫПАЛЬ- НИЦ В МОСКОВСКИХ МОНАСТЫРЯХ.

Цари Иверской земли, князья и духовенство с давних времен посещали по политическим делам и нуждам единовѣрную Россію. В Москву приезжали послы грузинские, некоторые из них утомленные частыми смутами в Грузии и постоянными тревогами извне, навсегда переселялись с семействами в Москву и в другие города Россіи. Здесь они окончившие жизнь, погребались в Московских монастырях. Семейные грузины сооружали усыпальницы в одном каком нибудь монастыре, где и погребались лица этих фамилий. Многие в память своих близких делали богатые вклады в монастыри и украшали их.

Мне довелось побывать в Московских некрополях и снять дорогие могилы. Начну с Донского монастыря.

ДОНСКОЙ МОНАСТЫРЬ.

В Донском монастыре погребены грузинские царевичи, грузинские князья, имеретинские цари и князья, кн. Сухадан Елишворович, Корганашвили, Григорий, архиепископ и некоторые другие эрхиереи грузинские. Этот же монастырь сделался усыпальницею семьи имеретинского царя Арчила Вахтанговича, который с семьею делал значительные вклады в монастырь. Особенно этот царь стал усердствовать к монастырю со времени вступления в управление

обителю Милитинского (имеретинского архимандрита Лаврентия и погребения сыновей этого царя. О вступлении архим. Лаврентия монастырский летописец говорит так: 18 марта по указу великого государя и по благословению преосв. Стефана митрополита Рязанского и Муромского в Донской монастырь прислан архимандрит Лаврентий Милитинский. А провожали его отца архимандрита в монастырь Златоустова монастыря игумен да преосвященного Рязанского дворещкой Федор Иванович Еворский Дадьян. А встречали его отца архимандрита в Донском монастыре наместник иеромонах Тарасий с братиею у монастырских ворот со крестом и святою водою и был благосвест и звон во все колокола).

Еще во время постройки соборного храма в монастыре под алтарем была устроена палата, может быть с тем намерением, чтобы обратить ее в последствии в могильный склеп. В этой то палате в 1711г. Милитийский /Имеретинский/ царь Арчил похоронил прах своих сыновей.

«1711 марта 29», говорит монастырский летописец — «погребено в Донском монастыре царевич Милитийский Александр Арчилович под соборною церковью, что сделана палата под алтарем; а тело его привезено из полону из Шведской земли Стокгольма. А представна царевич 1710г. февраля 2 числа. При том же его гроб по изволению батюшки его погребены тела братьев его царевичей Матасия и Давида и его царевича Александра жена первого брака а перенесены же их тела из Новодевичьего монастыря апреля 5, 1711году.» 1712 г. при бытии в Донском монастыре архимандрита Лаврентия царь Арчил Вахтангович Милитинский в обители Донской Богородицы над соборною церковью, что была палата под алтарем, в которой палате погребены дети его, царевича Александра, Матфей, Давид и в той же палате построил церковь во имя Сретения Господня, нашего Иисуса Христа, и та церковь освящена в нынешнем же 1912г. Сентября 24. А освящал ту церковь преосвященный Стефан митрополит Рязанский и Муромский. 1713 апреля 16 преставился на Москве Милитинский царь Арчил Вахтангович, а погребен в Донском монастыре в церкви Сретения Господня на-

шего Иисуса Христа, что построил он же царь Арчил, где погребены дети его. А погребен царь Арчил Вахтангович апреля 19».

Около этого времени упразднена была иерархическая степень Иверского Валдайского монастыря (где настоятели были архимандриты), приписанного к монастырю Александра Невского. Архимандрит Лаврентий, по желанию супруги царя Арчила, царицы Екатерины Давыдовны, и дочери Дарьи Арчиловны, обратился в 1715г. к государю Петру Александровичу с просьбой о даровании этой степени Донскому монастырю, как родовой усыпальницы покойного Имеретинского царя Арчила. Эта просьба, вероятно, по особому ходатайству царицы Екатерины и царевны Дарьи, была исполнена в тот же день, октября 2, и по грамоте Митрополита Рязанского и Муромского, данной 13 ноября на имя архимандрита Лаврентия, дозволено архимандритом Донского монастыря служить в литре с рипидами, с полицею, и с осенением, а посох иметь с сулком» (См. челобитную архимандрита Лаврентия об этом стр. 133 наст. книги о Донс. М-ре) «1719 апреля 16, простовная на Москве Милитийская царица Екатерина Давыдовна жена царя Арчила Вахтанговна, а погребена в Донском монастыре в церкви Сретения Господня, при гробе мужа своего царя Арчила, мая 5 числа. А на погребении были преосв. Игнатий митрополит Сарский и Подонский, да Палестинские архиереи: Арсений митрополит Оивадский, Григорий митрополит Меленикийский да архимандрит Чудовской, Новоспасской, Андрониевской Богоявленский, Петровский, Златоустовский да Сербский акрхимандрит Иоаникий». А погребения вышеписанного апреля 16, мая по — 5 число не было, для того, что апреля с 17числа Москва река и была вода велика, что такой большой воды никто не помнит, и мосты разломали и разнесло и пронести тело было невозможно».

Архимандрит Лаврентий, в бытность настоятелем Донского монастыря на свои средства построил несколько зданий под келии, разные службы и производились капитальные поправки прежних построек. Скончался Архимандрит Лаврентий 20мая 1720г. и 21 мая погребен в Сретенской церкви» 1720 июля 28 преставился на

Москве княгиня Милитийская Гликерия Ольична, царевича Александра Арчиловича Милитийского жена, а погребена в Донском монастыре в церкви Сретения Господня, при гробе мужа ее, июля 30.

Царевна Имеретинская Дарья Арчиловна в память родителей делала в монастырь значитетльные вклады. В 1725г. она дала вкладу: сосуды, потир-чаша золотая с серебряным подоном. Во всех этих сосудах золота было 1ф. , 15 зол., а серебра 2ф. 51 зол. – Кроме того, в 1727 и 1730г. она пожертвовала 2000р. на построение соборной кровли, колокольни и паникадила. Она же в 1729 году распространила церковь Сретения Господня пристройкой алтаря.

В том же 1729 г. ноября 8 перестроенный храм был освящен в присутствии царевны преосв. Иоанимом, епископом Переяславским. Царевна Дарья Арчиловна скончалась в 1740г. и октября 6 погребена при гробах отца своего и матери.

1741г. января 13 дня погребена в церкви Сретения Господня на левой стороне Грузинской царицы Русуданы

НИКОЛАЕВСКИЙ ГРЕЧЕСКИЙ.

(зависимый от Иварского Афонского Монастыря)

Этот монастырь давал приют архимандритам и архиереям грузинским при посещении ими России.

Здесь погребены: Грузинский митрополит Епифаний, отпевание которого 11 декабря 1688г. совершил Патриарх Иосиф 11-й с правой стороны трапезной церкви Николаевского соборного храма, – царица Екатерина Георгиевна, супруга грузинского царя Кайхосра Леонтиовна, скончавшаяся 3 мая 1730г. Грузинский генерал Парсадан Напумов, скончался 16 мая 1733г. На левой стороне грузинский князь Панкратий Хоханович Давыдов, сконч. 31 января 1724г. В самой церкви Кахетинский князь (князь отор) Чолокаев, сконч. 24 февраля 1744г.

ПОКРОВСКИЙ МОНАСТЫРЬ.

(что на убогих домах)

Здесь погребен под Покровской церковью, в придел Св. Ионы Митрополита:

Грузинского царя Георгия XIII дети царевича: Илья, скончался 1854г., Окропир, сконч. 1857г., Иракий, сконч. 1859г. Дочь имеретинского царя Соломона и супруга Грузинского князя Коихаро-Абашидзе.

Затем здесь же погребены: грузинский Митрополит Иона, сконч. 1821г., грузин. архиепископ Пафнутий сконч. 1823г.

წყარო: საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1438, საქმე 103, ფურც. 1-4.

**ქართველ მეფეთა და თავადთა საგვარეულო სამარხ-
ები მოსკოვის მონასტრებში. ქართველ წმინდათა
წაწილები რუსეთში (მოხსენიებულია საქართველოდან
გატანილი ღვთისმშობლის ხატი)**

НЕКРОПОЛЬ

Грузинские царевичи и князья в Московских монастырях и усыпальницах, цари Иверской земли, князья и духовенство с давних времен посещали по делам и нуждам единоверную Россию. Москву посещали послы грузинские, некоторые из них утомленные частыми смутами в Грузии и постоянными тревогами извне, навсегда переселялись с семьями в Москву и в другие города России. Здесь они, окончившие жизнь, погребались в московских монастырях. Семейные грузины сооружали усыпальницы в одном какомнибудь монастыре, где и погребались лица этих фамилий.

Многие в память своих близких делали богатые вклады в монастыри и украшали их.

Мне довелось побывать в Московских некрополях и снять догкие могилы. Начну с Донского монастыря.

ДОНСКОЙ МОНАСТЫРЬ

В Донском монастыре погребены грузинские цареви́чи, грузинские князья, имеретинские цари, цареви́чи и князья, кн. Сухадан-Еливзорович, Карганошвили, Григорий, архиепископ и некоторые другие эрхиереи грузинские. Этот же монастырь сделался усыпальницею семьи имеретинского царя Арчила Вахтанговича, который с семьею делал значительные вклады в монастырь. Особенно этот царь стал усердствовать к монастырю со времен вступления в управление обителью Милитинского (имеретинского архимандрита Лаврентия и погребения сыновей этого царя. О вступлении архим. Лаврентия монастырский летописец говорит так: 18 марта по указу великого государя и по благословению преосв. Стефана митрополита Рязанского и Муромского в Донской монастырь прислан архимандрит Лаврентий Милитинский. А провожали его отца архимандрита в монастырь Златоустова монастыря игумен да преосвященного Рязанского дворецкой Федор Иванович Еворский Дадьян. А встречали его отца архимандрита в Донском монастыре наместник иеромонах Тарасий с братиею у монастырских ворот со крестом и святою водою и был благосвест и звон во все колокола).

Еще во время постройки соборного храма в монастыре под алтарем была устроена палата, может быть с тем намерением, чтобы обратить ее впоследствии в могильный склеп. В этой то палате в 1711г. Милитийский /Имеретинский/ царь Арчил похоронил прах своих сыновей.

«1711 марта 29», говорит монастырский летописец – «погребен в Донском монастыре цареви́ч Милитийский Александр Арчилович под соборною церковью, что сделана палата под алтарем; а тело

его привезено из полону из Шведской земли из Стекольного (Стокгольма). А преставился царевич 1710г. февраля 2 числа. При том же его гроб по изволению батюшки его погребены тела братьев его царевичей Матасия и Давида и его царевича Александра жена первого брака, а перенесены же их тела из Новодевичьего монастыря апреля 5, 1711году.»

«1712 г. при бытии в Донском монастыре архимандрита Лаврентия царь Арчил Вахтангович Милитинский в обители Донской Богородицы над соборною церковью, что была палата под алтарем, в которой палате погребены дети его, царевича Александра, Матфей, Давид и в той же палате построил церковь во имя Сретения Господня, нашего Иисуса Христа, и та церковь освящена в нынешнем же 1712г. Сентября 24. А освящал ту церковь преосвященный Стефан митрополит Рязанский и Муромский. 1713 апреля 16 преставился на Москве Милитинский царь Арчил Вахтангович, а погребен в Донском монастыре в церкви Сретения Господня нашего Иисуса Христа, что построил он же царь Арчил, где погребены дети его. А погребен царь Арчил Вахтангович апреля 19».

Около этого времени упразднена была иерархическая степень Иверского Валдайского монастыря (где настоятели были архимандриты), приписанного к монастырю Александра Невского. Архимандрит Лаврентий, по желанию супруги царя Арчила, царицы Екатерины Давыдовны, и дочери Дарьи Арчиловны, обратился в 1715г. к государю Петру Александровичу с просьбой о даровании этой степени Донскому монастырю, как родовой усыпальницы покойного Имеретинского царя Арчила. Эта просьба, вероятно, по особому ходатайству царицы Екатерины и царевны Дарьи, была исполнена в тот же день, октября 2, и по грамоте Митрополита Рязанского и Муромского, данной 13 ноября на имя архимандрита Лаврентия, дозволено архимандритом Донского монастыря служить в литре, с рипидами, с поliceю, и с осенением, а посох иметь с сулком» (См. челобитную архимандрита Лаврентия об этом стр. 133 наст. книги о Донс. М-ре) «1719 апреля 16 престовная на Москве Мили-

тийская царица Екатерина Давыдовна жена царя Арчила Вахтанговна, а погребена в Донском монастыре в церкви Сретения Господня, при гробе мужа своего царя Арчила, мая 5 числа. А на погребении были преосв. Игнатий митрополит Сарский и Подонский, да Палестинские архиереи: Арсений митрополит Оивадский, Григорий митрополит Меленикийский да архимандрит Чудовской, Новоспасской, Андрониевской Богоявlienский, Петровский, Златоустовский да Сербский акрхимандрит Иоаникий». А погребения вышеписанного апреля 16, мая по 5 число не было, для того, что апреля с 17 числа Москва река и была вода велика, что такой большой воды никто не помнит, и мосты разломали и разнесло и пронести тело было невозможно».

Архимандрит Лаврентий, в бытность настоятелем Донского монастыря на свои средства построил несколько зданий под келии, разные службы и производились капитальные поправки прежних построек. Скончался Архимандрит Лаврентий 20 мая 1720 г. и 21 мая погребен в Сретенской церкви» 1720 июля 28 преставился на Москве княгиня Милитийская Гликерия Ильична, царевича Александра Арчиловича Милитийского жена, а погребена в Донском монастыре в церкви Сретения Господня, при гробе мужа ее, июля 30.

Царевна Имеретинская Дарья Арчиловна в память родителей делала в монастырь значительные вклады. В 1725 г. она дала вкладу: сосуды, потир-чаша золотая с серебряным подоном. Во всех этих сосудах золота было 1 ф. 15 зол., а серебра 2 ф. 51 зол. – Кроме того, в 1727 и 1730 г. она пожертвовала 2000 р. на построение соборной кровли, колокольни и паникадила. Она же в 1729 году распространила церковь Сретения Господня пристройкой алтаря.

В том же 1729 г. ноября 8 перестроенный храм был освящен в присутствии царевны преосв. Иоаннимом, епископом Переяславским. Царевна Дарья Арчиловна скончалась в 1740 г. и октября 6 погребена при гробах отца своего и матери.

1741г. января 13 дня погребена в церкви Сретения Господня на левой стороне Грузинской царицы Русуданы.

НИКОЛАЕВСКИЙ ГРЕЧЕСКИЙ (зависимый от Иварского Афонского Монастыря)

Этот монастырь давал приют архимандритам и архиереям грузинским при посещении ими России.

Здесь погребены: Грузинский митрополит Елифаний, отпевание которого 11 декабря 1688г. совершил Патриарх Иосиф 11-й с правой стороны трапезной церкви Николаевского соборного храма, — царица Екатерина Георгиевна, супруга грузинского царя Кайхосра Леонтиовна, скончавшаяся 3 мая 1730г. Грузинский генерал Парсадан Налумов, скончался 16 мая 1733г. На левой стороне грузинский князь Панкратий Хоханович Давыдов, сконч. 31 января 1724г. В самой церкви Кахетинский князь (князь Отар) Чолокаев, сконч. 24 февраля 1744г.

ПОКРОВСКИЙ МОНАСТЫРЬ (что на убогих домах)

Здесь погребен под Покровской церковью, в придел Св. Ионы Митрополита:

Грузинского царя Георгия XIII дети царевича: Илья, скончался 1854г., Окропир, сконч. 1857г., Ираклий, сконч. 1859г. Дочь имеретинского царя Соломона и супруга Грузинского князя Коихосро-Абашидзе.

Затем здесь же погребены: грузинский Митрополит Иона, сконч. 1821г., грузин. архиепископ Пафнутий сконч. 1823г.

Грузинские святыни и другие замечательные предания в России.

Иверская земля, нынешняя Грузия, вследствие постоянных сношений с православным Востоком Палестинской и Греческой империи, особенно после своего обращения в христианство, собрала у себя много святынь дорогих даже всему христианскому миру. Так, сюда был принесен ахитон Спасителя и часть ризы Господней, здесь же хранился один из гвоздей, которым был пригвожден к Кресту Христос-Господь; многие иконы Иисуса Христа, Пресвятой Богородицы и др. Святыни прославлены были многими чудотворениями. Со временем, при сношениях с единоверной ей Россией, некоторые святыни Иверской земли, а также предметы церковного и домашнего обихода перенесены были в Россию. Их многих таких предметов укажем на некоторые:

І часть Ризы Господней.

Персидский шах Аббас в 1617 году страшно опустошил Грузию и захватил множество икон и других священных предметов из церквей и монастырей. Между прочим из Мцхетского собора им похищен был драгоценный золотой ковчег с находящейся в нем частью Ризы Господа Иисуса Христа.

Как известно по приданию, Хитон Спасителя и часть Ризы Господней принесены были в Грузию войнами, стоявшими при кресте Спасителя и бывшими родом из Грузии. По обращении Грузии в христианство часть Ризы Господней явлена была для общего поклонения и, хранилась в Мцхетском соборе, как величайшая святыня страны Иверской.

Шах, имея дружественные отношения с царем Михаилом Федоровичем, в Москву 25 февраля 1625 года с послом грузинским Русамо-беком, между прочими дарами, и часть Ризы Спасителя в золотом ковчеге. 11 марта святыня шаховыми послами была послана отцу царя патриарху Филарету Никитичу. В день получения патриарх с освященным собором стал осматривать ковчег. «И по досмотру в том ковчеге оказалась часть тонкая полотняна, как бы

красновата, походила на мели, или будет от давних лет изменила, а ткана волну, а в длину и ширину тяги». Так как Риза была от иноверного царя, то положено было «свидетельствовать ее чудесами, молебны, ходити с него хоболящими, полагати на них и просити Всевышнего Бога, чтобы она святыню уверить. Вскоре же последовали многочисленные исцеления, и на соборах в Царских палатах 26 марта было определено: поставить ковчег с Ризой Господней в Московском Успенском Соборе и учредить в честь ее празднования 27 марта.

По соборному определению 1681г. устроены были два ковчега с частями Ризы Господней: один для постоянного хранения в соборе в твердом и надежном месте и для восхваления его в с частью животворящего древа; другой- на просвящение православленным христьянам, приходящим в соборную церковь и в доме желающим». Первый из них взят в Петербург императором Павлом и находится в большом соборе Зимнего дворца, а часть от него в Петропавловском соборе, второй ковчег хранится в Успенском соборе. ...часть Ризы Спасителя поскольку было квадратного верха; она хранится в золотом ковчеге, который в свою очередь вложен в серебряный створчатый киот (6 ½ -4в), покрытыми священным изображением и украшенном 180 -ю крупными бриллиантами, из коих один весит 12 карат. (См. «Указатель святых и достопримечательностей московского большого Успенского собора» Истомина М. 1910г. И « Дело о присылке шахом Аббасом Ризы Господней» Москва, 1891г).

II Гвоздь Господень.

Из трех гвоздей, которыми был пригвожден к кресту пречистое тело Спасителя и привезенных царицей Еленой из Иерусалима, один гвоздь императора Константинопольского послано было грузинскому царю Мириану, при принятии им христианства и хранился в рады царей грузинских. В 1688 г. Грузинский царь Арчил

Вахтангович, переселившийся на жительство в Москву привез с собою и гвоздь Господен. Когда последний, постиг смерти царя Арчила был послан обратно в Грузию, то по повелению Петра был возвращен обратно и отдан на хранение в Успенский собор. Гвоздь хранился в Грузии в золотом драгоценном ковчеге с грузинской надписью об устройении его грузинским царем Давидом, сыном Русуданы (1237-1273). Ковчег этот хранится в ризнице, и гвоздь Господен вложен в серебряный ковчег с крышкой, откуда он свободно вынимается. Сам гвоздь Господен четырехсторонний, длиною около 3 верш, шляпка неправильной формы, конец очень тупой, потому что от него отпилена была небольшая часть. Праздник Положения в честь Ризы Спасителя нашего бога торжественно совершается ныне 10 июля. С Ризою Спасителя чествуется и гвоздь Господен (Указатель святынь и достопримечательностей большого Успенского собора. Истоминь 1930г.)

III Икона грузинской Пресвятой Богородицы.

Эта святая икона принесена в Россию из Грузии по особому велению промыслению Божьей. В 1622г. Грузия была похоронена персами ; храмы ее были разорены и разграблены; некоторые священные предметы были отправлены в Персию для продажи русским купцам, которые в то же время жили там по своим торговым делам, в числе захваченных святынь была икона Пресвятой Богородицы. В то время в Персии по торговым делам приказчик Ярославского купца Георгия Мыткина, Степан Лазарев. Однажды персианин принес к нему икону Богоматери, обложенную золотом и серебром и предложил купить ее, что Лазарев с радостью исполнил. Одновременно и Георгий в ночном видении получил известие о купке для него в Персии «Бесценного биссера» и повелел по получении отослать его в Двинскую область Черную гору. Когда икона была принесена Стефаном в Россию, то Георгий понял, какой бесценной биссер послал ему Бог, и благословения патри-

арха Филарета 22 августа 1629 года доставить ее в Черногорский монастырь, что на реке в нынешней Архангельской губернии Монастырь с тех пор стал называться Красногорским, а св. икона Богоматери Грузинского, как находившегося первоначально в Грузии.

В Москве имеются два списка Грузинской иконы Пресв. Богородицы; обе иконы прославлены также знаменами и чудесами.

Один список находится в Троицкой, близ церкви ворот Варвары, именуемой Грузинской, а другой в церкви Покрова Пресв. Богородицы на Воронцовом поле, именуемой также Грузинской. Икона пользуется особенным начитанием между жителями Москвы и к ней питали глубокое уважение царственные особы, как Царица Параскева Федоровна и Императрица Анна Иоанновна, последняя сделала и дорогой вклад на икону.

Иверская часовня

Здесь нельзя не упомянуть о глубоко чтимой всей Россией, от царя до последнего простолюдина, икона Иверской Вратарницы. Св. икона находится в Москве, в часовне у Николаевских ворот и есть такая копия с иконы пресв. Богородицы Вратарницы, пребывающей в Иверском монастыре на Афоне, который как известно, принадлежал ранее грузинам. Список сделан по поручению патриарха Никона доставлен в Москву 19 мая 1669 года и поставлен по повелению царя Алексея Михайловича над Воскресенскими воротами (у ворот), так как сама икона в Иверской обители находится в церкви над вратами — как хранильница обители. Ввиду того, что обитель, где хранится св. икона Вратарницы была (грузинскою) Иверскою, то и список иконы Вратарницы стал в России называться Иверской иконой. Святая икона прославилась многочисленными чудесами знаменами и каждый день поднимается не только в домах жителей Москвы но и мест лежащих за Москвой. В России есть еще список св. Иверской иконы, сделанной на Афоне,

также по желанию Никона, Новоспасским архимандритом, список доставлен в Москву 13 октября 1648г. и впоследствии поставлен устроенный Никоном в Иверский монастырь в Новгородской епархии. Оба списка «неравняются ничем от первой иконы ни длиною, ни шириною, ни ликом, только слова во слава новая ахи старая».

Из многих церковных предметов и грузинского искусства укажем на драгоценный омофорг с высокохудожественными шелками, золотом и серебром священными изображениями, «в которых образы, созданны из тканей, как бы живут». Омофорг, как видно из грузинской надписи, принесен в дар Успенскому Московскому собору в 1691г. в молитвенное поминовение Царя Арчила, царицы Кетевани и всей их семьи. По некоторым догадкам можно предположить, что омофорг есть работа царицы Кетевани, т.к. золотошвейное искусство процветало в Грузии в монастырях и царских семьях. В 1691г. царь Арчил вновь вступил на имеретинский престол, а царица Кетеван осталась в России и вероятно сама поднесла омофорг патриарху Дориану. Омофарг хранится в резнице келье Киева Софийского собора.

Укажем еще на омофорг, хранящийся во резнице Астраханского кафедрального собора и устроенный грузинским митрополитом Романом, самтаврийского и горским. На нем также золотом изображено священные события, но работа невысокая.

წყარო: საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1438, საქმე 102, ფურც 1-16.

**როგორ დაიდგა პეტრე ბაგრატიონის ძეგლი
მოსკოვში, კუტუშოვის გამზირზე**

2007 წელს, როდესაც საქართველოს ჰუმანიტარულ და სახელოვნებო მეცნიერებათა აკადემიის სხდომაზე მე, როგორც ამ აკადემიის აკადემიკოსმა, წარმოდგენილი ნაშრომის მოკლე მოხსენება გავაკეთე ამ აკადემიის წევრთა წინაშე, მას ბატონი მერაბ მერაბიშვილიც ესწრებოდა. ბატონი მერაბი ასამდე ქანდაკების ავტორია. მისი ქანდაკებები დადგმულია საქართველოში (თბილისი, თელავი), რუსეთში (მოსკოვი, დუბნა, სანკტ-პეტერბურგი), უნგრეთში (კეჩკემეტი – ევროპის კულტურის ცენტრში რუსთაველის ძეგლი). მისი ნამუშევრები ინახება ტრეტიაკოვის გალერეაში (მოსკოვი), საქართველოს, რუსეთის, უკრაინისა და უნგრეთის მუზეუმებსა და კერძო კოლექციებში.

მ. მერაბიშვილი არჩეულია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის (ნამდვილ წევრად – აკადემიკოსად (1996) და რუსეთის სამხატვრო აკადემიის ნამდვილ წევრად – აკადემიკოსად (1988); მინიჭებული აქვს საქართველოს სახალხო მხატვრის საპატიო წოდება; არის მხატვართა კავშირის წევრი; 2002 წელს მიენიჭა თბილისის საპატიო მოქალაქეობა. დაჯილდოებულია „ღირსების ორდენით“, რუსეთის სამხატვრო აკადემიის ოქროს მედლით, სსრკ სამხატვრო აკადემიის ოქროს მედლითა და დიმიტროვის ოქროს მედლით (ბულგარეთი).

ჩემი მოხსენებისა და შეკითხვების შემდეგ ბატონმა მერაბმა მითხრა: მოხსენება გულისყურით მოვისმინე, ჩემზე კარგი შთაბეჭდილება მოახდინა და ნიგნიც, რომლის გამოცემასაც აპირებ, ვფიქრობ, მკითხველისათვის ინტერესმოკლებული არ დარჩება, მით უმეტეს, რომ იგი ჩვენი დიდი წინაპრების წმინდა საფლავებს ეხება, რომელიც მოსკოვს, სანკტ-პეტერბურგს, ასტრახანსა და სხვა დიდ ქალაქებში არიან დაკრძალულნი. მინდა განსაკუთრებით რუსეთის დიდ მხედარმთავარზე პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონზე შევჩერდე და მოგიტხრო, თუ როგორ და რა



მერაბ მერაბიშვილი ბოროდინოს ფლემბზე. 1998 წლის 25 სექტემბერი.

ვითარებაში მოხერხდა მოსკოვში, კუტუზოვის პროსპექტზე ქართველი მამულიშვილის პეტრე ბაგრატიონის ძეგლის დადგმა და სხვა რამეც, რაც საზოგადოებისთვის უცნობია, ან ნაკლებადაა ცნობილი.

ბოროდინოს სახელმწიფო სამხედრო-ისტორიული მუზეუმ-ნაკრძალისა და რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის მოსკოვის ეპარქიის მიერ ყოველი წლის 25 სექტემბერს ბოროდინოს ველზე იმართება რუსეთის დიდი მხედართმთავრის პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონის ხსოვნის დღის აღნიშვნა და მისდამი მიძღვნილი პანაშვიდი სამხედრო ნაწილების პატივის მიგებითა და მონაწილეობით.

ბატონმა მერაბმა გადმომცა საიუბილეო კონვერტი, მოსანვევი ბარათი პროგრამით და მისივე ფოტოსურათი გადაღებული 1998 წლის 25 სექტემბერს ბაგრატიონის ფლემებზე, ბოროდინოს ველზე, მიძღვნილი რუსეთის 1812 წლის სამამულო ომის გმირის, რუსეთის მხედართმთავრის პ. ი. ბაგრატიონის დაბადების 225 წლისთავისადმი (1765-1812), რომლებსაც ვაქვეყნებთ წინამდებარე წიგნში და აქვე დიდ მადლობას მოვახსენებთ ბატონ მერაბს ამ ძვირფასი საჩუქარისათვის.

ამასთანავე, ბატონმა მერაბმა გადმომცა საიუბილეო კონვერტი, მოსანვევი ბარათი პროგრამით და მისი ფოტოსურათი გადაღებული 1998 წლის 25 სექტემბერს ბაგრატიონის ფლემებზე, ბოროდინოს ველზე, რომელსაც სიამოვნებით ვთავაზობთ ჩვენ ძვირფას მკითხველს.

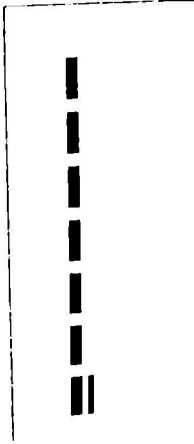
**პეტრე ბაგრატიონის დაბადებიდან 225 წლისთავთან
დაკავშირებით გამოსემული კონცერტი. 1990 წ.**

„...ომის წინა დღეს თურმე მ. ი. კუტუზოვმა და პ. ი. ბაგრატიონმა შემოიარეს ბოროდინოს ველი და დეტალურად, გულისყურით დაათვალიერეს. ბაგრატიონს უთქვამს კუტუზოვისათვის: „ჩვენ არავითარი ზურგი არ გაგვანია მოსკოვის დასაცავად შესაძლებელი უკანდახევისას“. მ. ი. კუტუზოვი მიუბრუნდა და უთხრა: „За то, у нас есть Багратиони“.

დიდი მხედართმთავარი სუვოროვი პ. ი. ბაგრატიონს ეძახდა „Князь Петро“-ს. როდესაც ისინი ალპებში რომელიღაც ქალაქს უტევდნენ, უკვე მოხუც, ავადმყოფ, სამხედრო კარავში მყოფ სუვოროვს უთქვამს: „როგორ მენატრება თბილი ლოგინი და ბუხარიო“. სალამოს ადიუტანტმა მოახსენა მას, რომ ბაგრატიონმა აიღო ქალაქი, მას უკან შემოჰყვა ბაგრატიონი, რომელსაც სუვოროვმა ჰკითხა: „შეიძლებოდა კი ამ ქალაქის აღება? Петро! можно было бы взять город? — პეტრემ უთხრა: — Нет, Ваше Сиятельство! — უპასუხა უკვე ამ ქალაქის ამღებმა პეტრე ბაგრატიონმა.

ბაგრატიონის მამას, ივანე ბაგრატიონს დიდი სახელი და პატივისცემა ჰქონია მოხვეჭილი ჩრ. კავკასიაში. დაღესტანსა თუ ჩეჩნეთში დაიჭრა პეტრე ბაგრატიონი. მთიელებმა მას უპატრონეს, უმკურნალეს, ფეხზე დააყენეს, ტყვედ არ დაიტოვეს და როგორც პატივცემული მამის შვილი უკან გაისტუმრეს.

როცა ბოროდინოს ფლემები ფრანგების გააფთრებულ იერიშებით ექვსჯერ უკუქცეული აღმოჩნდა, გაკვირვებულ ნაპოლეონს უკითხავს, თუ ვინ იცავდა ფლემებს?! უპასუხეს: — Багратиони. ასე გაჩნდა ეს მოარული სახელებიც — „На поле он“ და „Бог рат и он“.



პეტრე ბაგრატიონის დაბადებიდან 225 წლისთავთან დაკავშირებით გამოცემული ბარათი

Проезд электропоездом с Белорусского
вокзала г. Москвы до ст. Борзиское
(отправление в 7.46)
1965



ДЕНЬ ПАМЯТИ

Петра Ивановича
БАГРАТЮНА

პეტრე ბაგრატონის ხსოვნის დღისადმი მიძღვნილი მოსახვევი

Государственный Бородинский военно-исторический
музей-заповедник
Московская Епархия Русской Православной Церкви

ПРОГРАММА

25 сентября 1998 года

приглашаем Вас на Бородинское поле
почтить память
российского полководца
Петра Ивановича Багратиона.

11 00 Батарея Раевского

Панихида на могиле П.И. Багратиона
Отдание воинских почестей

13 00 Спасо-Бородинский монастырь.
У Багратионовских чтения

პეტრე ბაგრატიონის ხსოვნის დღისადმი მიძღვნილი პროგრამა



მაცხოვრის მონასტერი ბოროდინოს კელზე. აშენდა 1839 წელს, დაიწერა 1932 წელს, აღდგენილია 1987 წელს.

მუხლში მოხვედრილმა ჭურვის ნამსხვრევმა სიმწრისაგან პეტრეს გონება დააკარგვინა, მეორედ, როცა გონზე მოვიდა, თავის 30-კაციანი დაცვიდან ერთ-ერთ ჭაბუკს, ადიუტანტს გონზე მოსულმა უბრძანა: „ნამომნიეთ და დამანახეთ როგორ იბრძვიან ჩემი „კირასირებიო“ და კვლავ გონება დაკარგა.

ბოროდინოს ველიდან იგი მკურნალებმა წაიყვანეს მოსკოვისაკენ, მაგრამ არ ქნა – „ნამიყვანეთ მამიდაჩემთან სიმში, გოლიცინებთან“-ო (პეტრეს მამიდა გოლიცინის მეუღლე იყო). სიმის გზაზე სიმწრისაგან გატანჯული კენესოდა – გზები არ ვარგოდა, კარეტა ირყეოდა. გამყოლებმა, პირადმა დაცვამ ფარაჯები გაიხადეს, დაგლიჯეს, ეტლის ბორბლებს შემოახვიეს, რათა ეტლს რბილად ეელო.

აფრინეს კაცი ალექსანდრე პირველთან – საჭირო იყო საიმპერატორო კარის ქირურგის ჩარევა საქმეში, რადგან განგრენა დანყებულყო. მაშინ განგრენას „Антонов огонь“-ს ეძახდნენ.

იმპერატორ ალექსანდრე პირველს მაინცდამაინც არ უყვარდა პეტრე ბაგრატიონი, მაგრამ სინდისის ქენჯნით, სინდისის წინაშე შეწუხებულმა გამოგზავნა თავისი პირადი ქირურგი – გილდენბრანდტი.

ქირურგიული ჩარევის წინ მოსალოდნელი ტკივილების შემსუბუქებისათვის გილდენბრანდტმა ბაგრატიონს შესთავაზა, რომ უცბად გადაეკრა ერთი ბოთლი არაყი ან კონიაკი. ბაგრატიონმა უპასუხა: „თქვენ გააკეთეთ თქვენი საქმე, დანარჩენი მე ვიცი“-ო. ხელები მაგრად ჩასჭიდა სანოლის თავებს და ხმა არ ამოუღია. როცა მორჩა ქირურგიულ ოპერაციას გილდენბრანდტი და იქ მყოფებმა თვალებში ჩახედეს პეტრეს, შეამჩნიეს, რომ ბაგრატიონის ხელებში ჩაბლუჯული სანოლის რკინის თავები სიმწრისაგან დაღუნული იყო „რვიანივით“.

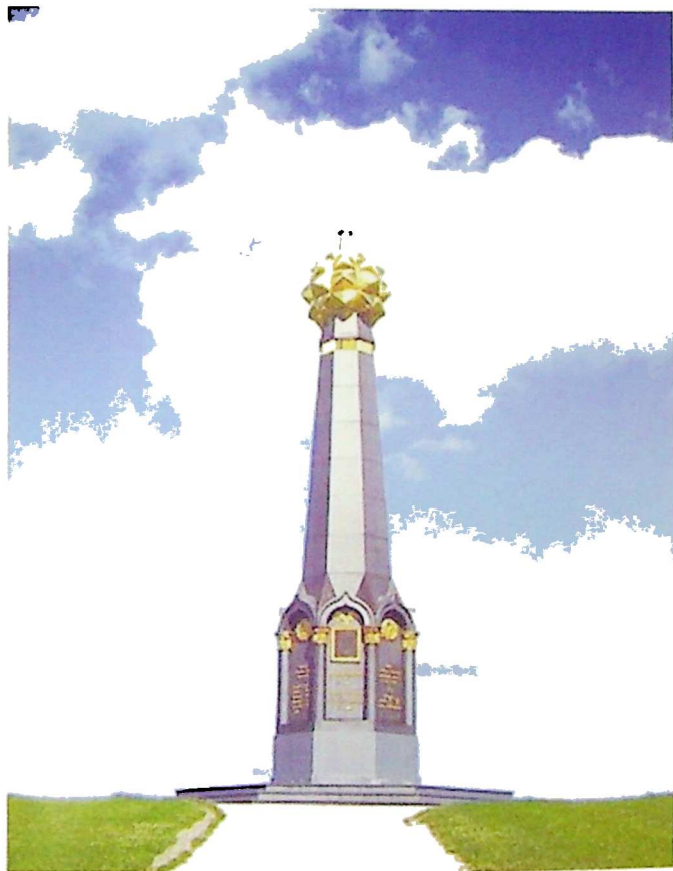
გილდენბრანდტმა სინანულით თქვა: „ოპერაცია დამძიმდა, საჭიროა ფეხის მოჭრა“. პეტრეს სახეზე კატეგორიული უარის მიმიკამ გაიელვა. თანადამსწრენი ემუდარებოდნენ – დათანხმებულიყო ამპუტაციაზე. ისიც კი გაიხსენეს, რომ „ადმირალ ნელსონს არც ცალი ხელი ჰქონდა და არც ცალი თვალი – სამშობ-

ლოს და ჩვენ გვჭირდება თქვენი გონება – ნიჭიერება და არა ფეხიო“.

ამ დროს ჯარისკაცი შემოვიდა, რომელსაც სთხოვეს ცხელი წყალი შემოეტანა. ჯარისკაცმა შემოიტანა ორი კასრი წყალი. ბაგრატიონმა მას მიმართა: „Солдат! ты можешь представить Багратиона без ноги?!“ ჯარისკაცმა დაადგო კასრები და ყვირილით გარეთ გაიქცა. მერე შემოვიდა პეტრე ბაგრატიონის ძმა რევაზ (Роман) ბაგრატიონი. პეტრეს სანოლთან მუხლებზე დაჩოქილმა ძმამ სთხოვა დათანხმებოდა ექიმს – მოეკვეთა ფეხი. პეტრემ მკაცრად უთხრა: „ეს ჩემი საქმეა, შენ კი არ დაგავინყდეს – ვისი გორისა ხარო!“ ეს იყო მისი ბოლო სიტყვა.

სხვათა შორის, პეტრეს ძმის რევაზის სახლში (თბილისში) პირველად დადგმულა ალექსანდრე გრიბოედოვის პიესა „ვაი ჭკუისაგან“. მაგრამ, ნაკლებადაა ცნობილია ქართული საზოგადოებისათვის ის ფაქტი, რომ პეტრეს ძმა რევაზი განისვენებს მთანმინდაზე – მამადავითის ეკლესიაში.

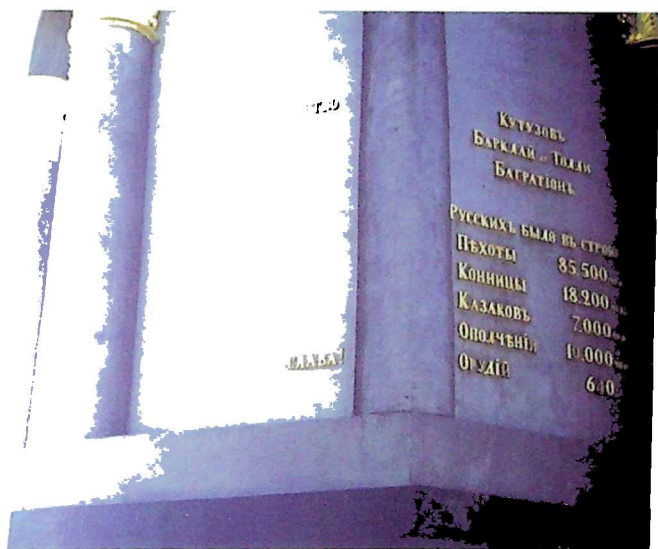
შემდეგ ბატონმა მერაბმა გააგრძელა მოსკოვში პეტრე ბაგრატიონის ძეგლის დადგმის ისტორია. მოსკოვში ცხოვრობს და მოღვაწეობს პროფესორი ჯუანშერ ვათეიშვილი, რომელიც სწვევია მოსკოვის ყოფილ მერს პოპოვს (ბერძენი წარმოშობის), რომელსაც დაურეკავეს ქ.მოსკოვის მთავრობის პრემიერისათვის, ბატონ ი. მ. ლუჟკოვისათვის და ასე მომწიფდა იდეა მოსკოვში პ. ი. ბაგრატიონის ძეგლის დადგმისა. შეთანხმება შედგა, მაგრამ დაისვა მთავარი საკითხი, თუ ვინ ითავებდა ამ მეტად საპასუხისმგებლო და საპატიო საქმეს? ბატონი ჯუანშერ ვათეიშვილი და ბატონი ოთარ ჩერქეზია (იმ პერიოდში იყო საქართველოს წარმომადგენელი რუსეთში) შეჩერდნენ რუსეთის სამხატვრო აკადემიის აკადემიკოსზე მერაბ მერაბიშვილზე. ამ საქმეში უშუალოდ ჩართული იყო ი. მ. ლუჟკოვის მოადგილე ი. ნ. ორჯონიკიძე. როდესაც ბატონი მერაბი და იოსებ ორჯონიკიძე ათვალიერებდნენ ძეგლის დასადგმელად შესაფერის ადგილს, ბატონ მერაბს მოსწონებია კუტუხოვის პროსპექტზე 24-სა და 26 სახლებს შორის არსებული სკვერი მეტრო „ბაგრატიონის“ მახლობლად. მაგრამ სკვერის მოპირდაპირედ იყო ბაზარი,



ბოროდინოს ბრძოლის გმირების მთავარი მონუმენტი.
დაიდგა 1820 წელს. აღდგენილია 1984 წელს.



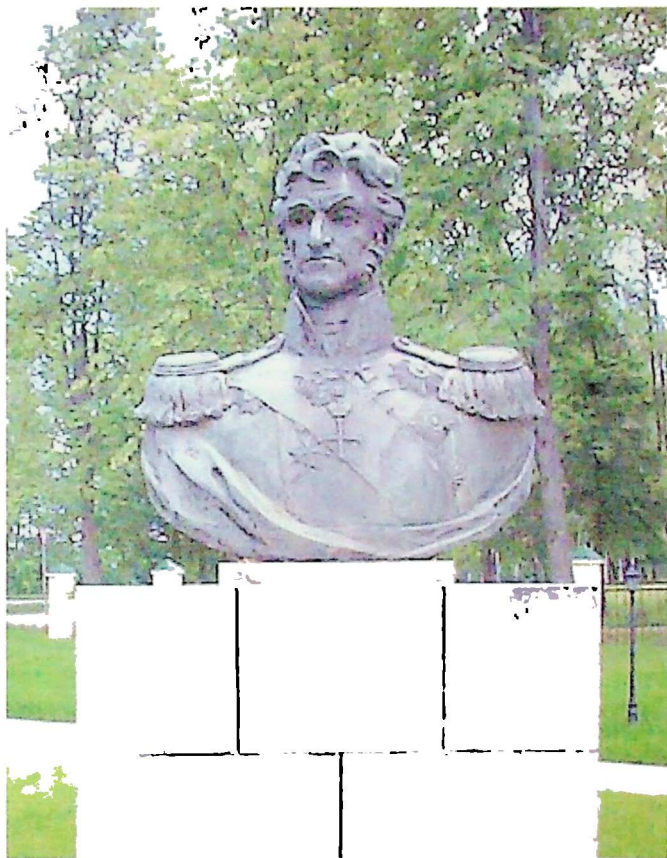
პეტრე I-ის საფლავი სანკტ-პეტერბურგში, პეტრე-პაულეს ციხეში.



ბორჯომის ბრძოლის გმირების მთავარი მონუმენტის ფრაგმენტი



პეტრე ბაგრატიონის ფლეში ბოროდინოს ველზე



პეტრე ბაგრატიონის ძეგლი ბოროდინოს მუზეუმის შენობის წინ



პეტრე ბაგრატიონის ძეგლი მოსკოვში, კუტუზოვის გამზირზე.

რომლის ინტერიერი და მუდმივად სავაჭროდ მისული ხალხისა და ტრანსპორტის თავმოყრა არაეთიკურ გარემოს შეუქმნიდა ბოროდინოს გმირის ძეგლს. ეს, როგორც ჩანს, იოსებ ორჯონიკიძის მახვილ თვალს არ გამოჰპარვია და ბატონ მერაბისათვის უთქვამს: „ეს ადგილი თუ მოგნონთ, ერთ თვეში ეს ბაზარი აქ არ იქნებაო“.

ამის შემდეგ ბატონი მერაბი თბილისში დაბრუნდა ესკიზის გასაკეთებლად. იოსებ ორჯონიკიძეს ი. მ. ლუჟკოვისათვის მოუხსენებია – ძეგლის დასადგმელად მ. მერაბიშვილს კუტუზოვის პროსპექტი მოენონა, კერძოდ კი, ზემოთ აღნიშნული სკვერი მიუთითებია.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ბატონი მერაბი ბაგრატიონის ძეგლის ესკიზით მოსკოვში ჩავიდა, არქიტექტორად აიყვანა რუსეთის დამსახურებული ცნობილი არქიტექტორი ბორის თხორი და ი. მ. ლუჟკოვს შეხვდა. საქმე ის გახლდათ, რომ მოსკოვში სამი, ცხენზე ამხედრებული დამსახურებული პიროვნების ძეგლი იდგა: იური დოლგოროუკის (მოსკოვის დამაარსებელი), მიხეილ ილარიონის ძე კუტუზოვის და მარშალ გიორგი კონსტანტინეს ძე ჟუკოვისა. მეოთხე ცხენი, ვფიქრობ, ქალაქს ძალიან გადატვირთავსო, – უთქვამს ი. მ. ლუჟკოვს.

ბატონი მერაბი შეჰკამათებია – „თქვენ როგორც ბრძანებთ, ოღონდ მე ერთ ანეკდოტს შეგახსენებთ: პეტრე ბაგრატიონი იშვიათად ესწრებოდა საიმპერატორო მეჯლისებს. მანდილოსანთა წრეში ერთობ მოკრძალებული და სინითლემდე მორცხვი იყო – ბრძოლის ველზე კი ლომი. ალექსანდრე პირველს უკითხავს: „რატომ არ ესწრება ბაგრატიონი მეჯლისებს?“ იმპერატორთან დაახლოებულ ჭკვიან კარისკაცებს უთქვამთ: — *Резонные люди ответили – На бал кони не допускаются, а Багратиони не сходит с коня.* ი. მ. ლუჟკოვს გაეცინა და ვინც საუბრის ოქმს აფიქსირებდა, მიმართა – „*Пишите, на коне*“.

წყარო: ნინამდებარე ნიგნის ავტორის საუბარი მერაბ მერაბიშვილთან 2007 წელს.

შესავალი.....	5
---------------	---

თავი I. დიდი ქართველი მოღვაწეები საქართველო-რუსეთის პოლიტიკურ ურთიერთობებზე ვახტანგ VI-ის დროს

• ილია ჭავჭავაძე, ქვათა ღალადი, თავი VI.....	11
• ივ. ჯავახიშვილი, რუსეთის პოლიტიკური დახმარების მოიმედება ვახტანგ VI-ის დროს საქართველოში და მისი შედეგი.....	19

თავი II. წერილები და შრომები

• სამეცნიერო საბჭოს საქართველოს ძეგლთა დამბრუნებელი კომისიის წევრის პროფ. კ. კეკელიძის მოხსენება.....	26
• გიორგი ლეონიძე, ბოლო ფურცელი სულხან-საბა ორბელიანის ბიოგრაფიისა.....	33
• გიორგი პაიჭაძე, თეიმურაზ II-ის სამარხის შესახებ.....	40
• ლევან სანიკიძე, ვაი რუსისაგან!!!.....	61
• ფრიდონ სიხარულიძე, მოსკოვის ქართული ახალშენის ისტორიიდან.....	96
• მერაბ ვაჩნაძე, ვახტანგ გურული, რუსეთთან ერთად ურუსეთოდ.....	149
• გივი ღამბაშიძე, „...სად აღუფხვრი სადით ძირსა?!“, ვახუშტი ბაგრატიონის საფლავის ადგილმდებარეობის გამო.....	157
• მიხეილ ვარაზაშვილი, ვახუშტი ბატონიშვილის საფლავის ძიების მორიგი მცდელობა.....	169
• შალვა აფხაიძე, „წერილები და მოგონებები“.....	177
• თამარ ვაჩნაძე, ნიკოლოზ ჯანდიერი.....	178
• საბას განდევნა სამეფო კარიდან. სიცოცხლის ბოლო წლები. რუსეთში გადასახლება. სიკვდილი.....	181
• სულხან-საბას გარდაცვალების შესახებ.....	185
• ე. ჟურული, პ. ი. ბაგრატიონი.....	186

- ირაკლი ტატიშვილი, წერილი მოსკოვიდან..... 190
- მოსე ჯანაშვილი, საისტორიო და საბიბლიოგრაფიო
წერილები 193
- კონდრატე თათარიშვილი, „მივხედოთ ვახუშტის ძვირფას
საფლავს“..... 196

თავი III. რუსეთის ქართულ კოლონიებთან დაკავშირებული ქართველი

მეფეები და ბატონიშვილები

- ერეკლე I.....200
- თეიმურაზ I.....202
- არჩილ მეფე.....206
- თეიმურაზ II.....210
- ვახტანგ მეექვსე.....212
- ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონი (იმერეტინსკი).....216
- ალექსანდრე III იმერეთის მეფე.....220
- ბაქარ ვახტანგის ძე ბაგრატიონი (გრუზინსკი).....221
- გიორგი ბატონიშვილი.....223
- ვახუშტი ბატონიშვილი.....224
- იოანე ბატონიშვილი.....228

თავი IV. ნუსხები

- ვახტანგ VI-ის ამაღლის 1724 წლის ნუსხა231
- პრესნიაზე მდებარე ქართული მამულების „გეომეტრიული
გეგმა“.....248
- მოსკოვის ნეკროპოლი.....263
- პეტერბურგის ნეკროპოლი.....282

თავი V. საარქივო დოკუმენტები და მოგონებები

- დ. დოლიძისა და დ. დავითაშვილის წერილი საქართველოს
კ.პ.(ბ) ცენტრალურ კომიტეტს.....294
- პროფ. ევგენი შალამბერიძის წერილი დ. ლომაძისადმი
ქართულ მონასტერ „ვსესვიატსკოეში“ დაკრძალულ

ქართველ მოღვაწეთა შესახებ.....	296
• დ. ჩიქვანის წერილი საქართველოს კ.პ. (ბ) ცენტრალური კომიტეტის მდივანს პროპაგანდისა და აგიტაციის დარგში ამხ. ი. კ. თავაძეს.....	298
• ნადირაძის წერილი ს.ს.ს.რ. სრულიად საქ. ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის კულტურის ძეგლთა დაცვის კომიტეტს.....	323
• საქართველოს ხელოვნების სამმართველოს უფროსის გოგუას და კულტურის სიძველეთა დაცვის განყ. გამგის ლომაძის მოხსენებითი ბარათი საქ. კპ. (ბ) ცკ-ის მდივნის ამხ. კ. ჩარკვიანისადმი რუსეთის ორიენტაციისათვის ქართველ მოღვაწეთა ნეკროპოლების შექმნის შესახებ	323
• ლილი ქუთათელაძის წერილი რეზო თაბუკაშვილს.....	338
• ამონაწერი წიგნიდან „მოსკოვის საქალაქო სასაფლაო“	331
• საქართველოს ცაკ-ს.....	334
• ანა ამირანაშვილის წერილი ფ. მახარაძისადმი ლენინგრადში დაკრძალულ ქართველოს ისტორიულ პირთა შესახებ	335
• წერილი სახალხო კომიასარიატის გამომცემლობას.....	337
• ქართველ მეფეთა და თავადთა სამარხების ნეკროპოლი მოსკოვის ბერძნულ, წმ. ნიკოლოზისა და დონის მონასტერში (მოხსენებულია ივერის ჭიშკრის ხატი და ქართული ხატები).....	340
• ქართველ მეფეთა და თავადთა საგვარეულო სამარხები მოსკოვის მონასტრებში. ქართველ წმინდათა ნაწილები რუსეთში (მოხსენებულია საქართველოდან გატანილი ღვთისმშობლის ხატი).....	344
• მოქანდაკე მერაბ მერაბიშვილის მოგონება: „როგორ დაიდგა პეტრე ბაგრატიონის ძეგლი მოსკოვში, კუტუხოვის გამზირზე“	354
• პეტრე ბაგრატიონის დაბადებიდან 225 წლისთავთან დაკავშირებით გამოცემული კონვერტი. 1990 წ.	356

გარეკანის მესამე გვერდზე მოსკოვის წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესიის ფრესკა

მოსკოვში „ბოლშაია გრუზინსკაიას“ ქუჩაზე მდებარეობს წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია, რომელშიც ნირვა-ლოცვა ქართულ ენაზე აღესრულება. XVIII საუკუნეში ამ ტაძრის ირგვლივ ცხოვრობდნენ ქართველები, ამიტომაც მას ეწოდება წმინდა გიორგის ეკლესია „გრუზინი“. ტაძრის დაარსება დაკავშირებულია იმ დროს ამ მიდამოებში ქართველი მეფის ვახტანგ VI-ის დასახლებასთან. იმის მიუხედავად, რომ დღეს ეკლესიის ირგვლივ თითქმის აღარ ცხოვრობენ ქართველები, მას კვლავ ადრინდელი სახელით მოიხსენიებენ.

საგამომცემლო ჯგუფი

ეთერ გაიფოშვილი
ნელი ელიზბარაშვილი
ლიკა სხირტლაძე
ილია ხელაია
ალექსანდრე ჯიქურიძე

გამომცემლობა არტანუჯი

თბილისი, ილია ჭავჭავაძის გამზ. 17^ა. 25-05-22, 91-22-83, 8(93) 25-05-22.

artanuji@artanuji.ge www.artanuji.ge